

Tämän teoksen sähköisen version on julkaissut Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (SKS) Creative Commons -lisenssillä: CC BY-NC-ND 4.0 International. Lisenssiin voi tutustua englanniksi osoitteessa: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode>

Suomalaisen Kirjallisuuden Seura on saanut sähköisen julkaisuluvan teoksen oikeudenhaltijoilta. Mikäli olette oikeudenhaltija, jota SKS ei ole tavoittanut, pyydämme teitä ystävällisesti ottamaan yhteyttä [SKS:aan](#).

HISTORIALLISTIA TUTKIMUKSIA 205

Mikko Uola

”Suomi sitoutuu
hajottamaan...”

Järjestöjen lakkauttaminen vuoden 1944
välirauhansopimuksen 21. artiklan perusteella

Tutkimustyötä ovat taloudellisesti tukeneet mm. lakkautettujen järjestöjen ”perilliset” Kaatuneiden Muistosäätiö, Vakka-Suomen Nuorisosäätiö, Suomen Naisten Huoltosäätiö sekä Varsinais-Suomen Maakuntasäätiö. Kiitän näitä yhteisöjä, sillä niiden tuki on ollut edellytys tämän tutkimuksen syntymiselle.

Kansikuva:

Lakkautettujen järjestöjen symboleita vasemmalta oikealle ja ylhäältä alas:

Suojeluskuntajärjestö, Lotta Svärd, Isänmaallinen Kansanliike,
Akateeminen Karjala-Seura, SS-Aseveljet, Rintamamiesliitto.

© Mikko Uola 1999

ISSN 0073-2559

ISBN 951-710-119-8

Kirjapaino:

Vammalan Kirjapaino Oy 1999

Romanian ja Suomen aselepoehdot kantavat luonnollisesti Neuvostoliiton tahdon leimaa, ja minun on kiinnitettävä tässä huomiota siihen pidättyvyyteen, jota Neuvostoliitto on osoittanut näitä maita kohtaan, jotka sokeasti ovat marssineet Hitlerin kannoilla tuhotakseen Venäjän.

Pääministeri Sir Winston Churchill alahuoneessa 28.9.1944

Kyllä me venäläiset ymmärrämme, että te suomalaiset kaiken koetun jälkeen vihaatte meitä, mutta on yksi asia, jota meidän on hyvin vaikea ymmärtää ja hyväksyä: te myös halveksitte meitä!

Marsalkka S.M. Budennyi puolustusministeri Waldenille Moskovassa 1944

■ Sisällys

Johdannoksi	9
Saneltu rauha	15
Kohti aselepoa	15
Molotovin diktaatti	23
Säädetyssä järjestyksessä	30
Hallitus lakkauttaa	36
Ensimmäinen lakkautuslista	36
Toinen lakkautuskierros	42
Valvontakomissio edellyttää	44
Tapaus Rintamamiesliitto	44
Ždanov rajamaassa	51
Suojeluskunnat on lakkautettava!	55
Pelastusyrityksiä	58
Suojeluskuntain kohtalo täyttyy	62
”Naissuojeluskunta” hajotetaan	76
Valiokunta haravoi lakkautettavia	82
Epäluuloinen komissio	84
Episodi Aftonposten	86
Arkistot talteen ja jäsenkirjat tuleen	87
Old Boys -pataljoonan aseet	93
Kommunistit ja komissio yhteistyössä	96
Asevelijärjestö syytettynä	96
Valvontakomissio ”kehottaa”	106
Vaatimuksia vaalihuolien lomassa	114
Uusi hallitus ja uusi sisäministeri	119
Ampumaseura ja muita salaliittoja	126
Erikoistapaus Ilmapuolustusliitto	131
Äärivasemmisto tarkkailee	136
Yhdistykset kontrollissa	136
Valpo lakkauttamassa Työmaahuoltoa	138
”Fascistit vastuuseen”	142
Amerikkalaisten musta lista	145
Leinon vaatimuksia	147
Brusiin saa tarpeekseen	149

Sisäministeri hämää	150
Yhdistysten tarkkailu laajenee	150
Vappu 1946	155
Itsenäisyyden Liitto ja Ylioppilasoikeisto lakkautetaan	161
Lehdistö ja presidentti reagoivat	168
Kotitarkastuksia ja niiden kaikuja	171
Leinon bluffi paljastuu	174
Sopimattomat patsaat	180
Valpo löytää salahankkeita	189
Puhdistusvaatimuksia ja salaseuroja	189
”Hentusen hulinat”	194
Sananvapaus tarkkailussa	202
Varovainen lehdistö	202
Kirja- ja elokuvaseisuri	206
Kohti normaalia aikaa	209
Pariisin 8. artikla	209
Valpon viimeinen taisto	213
Moniarvoisuuden torjuntavoitto	219
Lakkautusten tilinpäätös	222
Selvitysmiesten urakka	222
Rintamamiesten varat huoltosäätiölle	224
Suojeluskuntaomaisuuden monivaiheinen selvitysprosessi	225
Sk-piirien varojen pääasialliset saajat	243
Lotat hoitavat asiansa	245
Aseveljet säätiöivät omaisuutensa	249
Kadonneitten asiakirjojen arvoitus	252
Jatkuuko lakkautettujen toiminta?	255
Pitkä varjo	260
Välirauhansopimuksen 21. artiklan perusteella lakkautetut järjestöt	262
Lähdeluettelo	272
English Summary	276
Henkilöhakemisto	285

■ Johdannoksi

Tämän tutkielman tarkoituksena on tarkastella Suomen ja Neuvostoliiton välillä 19. syyskuuta 1944 solmitun, aseleposopimukseksi ja alustavaksi rauhansopimukseksi tarkoitetun välirauhansopimuksen 21. artiklan soveltamista käytäntöön. Tarkastelun kohteena on tällöin tämä, yhdistymis- ja sananvapautteen puuttunut poliittinen artikla osana Suomen ja Neuvostoliiton välisiä suhteita, artiklan käytännön tulkinnat, sen määräysten käyttäminen politiikan välineenä sekä lopulta myös tuon artiklan soveltamisesta seuranneet taloudelliset järjestelyt.

Tällainen problematiikka edellyttää vastaamista siihen, miten ja miksi suomalaista yhteiskunnallista toimintaa välirauhansopimuksen jälkeen rajoitettiin, mihin tällaisella toiminnalla pyrittiin, mitä saavutettiin, ja mikä oli tämän vuosisa jatkuneen prosessin lopputulos. Keskeisinä toimijoina tässä prosessissa ovat ennen muuta Suomen hallitus, liittoutuneiden valvontakomissio sekä kotimainen äärivasemmisto, joitten keskinäistä roolijakoa välirauhansopimuksen kysymyksessä olevan ns. fasistiartiklan soveltamisessa on pyrkimys selvittää. Taus-talla on myös historiankirjoitukseen yleisestikin liittyvä keskeinen tavoite: selvittää nykyisyyttä menneisyyden tapahtumien kautta. Toisin sanoen: mikä on helposti pelkkänä historian yksityiskohtana ja kuriositeettina pidettävän välirauhansopimusartiklan vaikutus suomalaisen yhteiskunnan sodanjälkeisessä kehityksessä?

Jatkosodan taistelut Suomen ja Neuvostoliiton välillä päättänyt välirauhansopimus puuttui suomalaiseen yhdistymis- ja sananvapauskäytäntöön varsin poikkeuksellisella tavalla. Tämän ulkopuolisen puuttumisen vaikutusten hahmottamiseksi on syytä luoda lyhyt katsaus kysymyksessä olevien kansalaisvapauksien siihenastiseen kehitykseen.

Itsenäistyneen ja venäläisistä vapautuneen Suomen ihanteelliseen maailmankuvaan oli kuulunut keskeisenä osana kansalaisten sellaisten perusoikeuksien takaaminen, jotka itsenäisyyttä edeltäneenä, vuonna 1899 alkaneena ns. venäläistämiskautena olivat olleet erityisessä vaarassa. Näitä perusoikeuksia olivat varsinkin tsaristisessa komennossa pahoin rajoitetut yhdistymisvapaus ja painovapaus. Niinpä uudet ja ajan oloissa varsin liberaalit yhdistys- ja painovapauslait säädettiin heti ensimmäisillä maamme itsenäistymisen jälkeisillä valtiopäivillä.

Nämä valtionhoitaja Mannerheimin aivan vuoden 1919 alussa vahvistamat lait muodostivat aina 1990-luvulle saakka suomalaisen yhdistystoiminnan ja julkaisu-toiminnan lainsäädännöllisen perustan. Lakeihin tehtiin vuosikymmenten kuluessa vain muutamia muutoksia niin, ettei niiden keskeinen sisältö olennaisesti muuttunut. Näihin lakeihin sisältyneet periaatteet tunnustettiin myös heinäkuussa 1919 vahvistetun hallitusmuodon 10. pykälässä, joten painovapaus ja yhdistymisvapaus tulivat suomalaisten perustuslaillisiksi oikeuksiksi.

Yhdistymisvapauden keskeinen vapaan järjestäytymisen periaate todettiin yhdistyslain 1. pykälässä: ”Semmoisen tarkoituksen yhteistä toteuttamista varten, mikä ei ole vastoin lakia tai hyviä tapoja, saa perustaa yhdistyksiä, noudattaen mitä tässä laissa säädetään”. Yhdistykset saattoivat olla joko rekisteröityjä tai rekisteröimättömiä.

Koko Euroopan oloissa varsin liberaali yhdistyslainsäädäntö oli omiaan synnyttämään Suomeen tuhansittain yhdistyksiä, joitten tarkoitusperät vaihtelivat hyvin suuresti erilaisten harrastusten edistämisestä taloudellisiin tavoitteisiin pyrkimiseen tai kulttuurin vaalimiseen. Yhdeksi keskeiseksi ryhmäksi muodotuivat poliittiset yhdistykset, joitten tavoitteena oli vaikuttaminen maan yhteiskunnalliseen kehitykseen. Suomalainen yhteiskunnallinen aktiivisuus näkyikin 1920-luvulta lähtien nimenomaan poliittisten yhdistysten määrän nopeana lisääntymisenä. Tällaisia olivat niin puolueet ja puolueosastot kuin työväenyhdistykset ja erilaiset poliittisen kentän eri puolilla toimineitten aatteellisten ryhmien perustamat yhdistyksetkin.

Yhdistys- ja painovapauslakien liberaalisuus oli tiettyssä ristiriidassa sen kanssa, että vasta itsenäistyneen ja sisäisestä vastakkainasettelusta pahoin kärsineen maan yhteiskuntajärjestystä haluttiin lujittaa niin sisäisten kuin ulkoistenkin häiriötekijöitten varalta. Yhdistyslainsäädännön vapaamielisyydestä nähtiinkin aiheutuvan haittoja. Erityisesti tämä koski poliittisia yhdistyksiä, sillä niissä saatettiin pelätä kypsyvän valtiota vastaan tähdätyjä aatteita ja ajatuksia, ja suomalaisia yhdistyksiä katsottiin voitavan käyttää myös maan rajojen ulkopuolelta Suomen valtiollista järjestelmää vastaan suuntautuneen toiminnan tukemiseen. Suomalaisella demokratialla ei vielä ollut niin paljon syvyyttä, että sen olisi katsottu kestävän kansallista vapautta avoimesti uhmaavaa järjestötoimintaa.

Erityisesti tämä vaara nousi esille 1920-luvun lopulla, jolloin mm. Lapuan liikkeen nimissä ruvettiin äänekkäästi vaatimaan kommunistien maanpetoksellisen toiminnan kieltämistä. Tätä oli jo edeltänyt hovioikeuden kesäkuussa 1924 tekemä päätös, jolla Suomen Sosialistinen Työväenpuolue oli maanpetoksellisena kielletty. Kielto ulottui käytännössä myös tämän puolueen lukuisiin paikallisosastoihin. Tätä puoluetta pidettiin syystäkin punakapinan jälkeen Neuvosto-Venäjälle paenneitten Moskovassa vuonna 1918 perustaman Suomen Kommunistisen Puolueen etäispäätteenä.

Kommunistilakeina aikanaan tunnetut muutokset toteutettiin vuosina 1930–31 muuttamalla mm. painovapauslakia sekä rikoslakia siten, että kuuluminen Suomen valtio- ja yhteiskuntajärjestyksen väkivaltaiseksi kumoamiseksi toimivaan yhdistykseen kriminalisoitiin. Samalla säädettiin määräaikainen, viisi vuotta voimassa ollut tasavallan suojelulaki, joka antoi hallitukselle valtuudet ryhtyä tarpeellisiin toimiin uhkaavan vaaran torjumiseksi ja järjestyksen ylläpitämiseksi. Näiden lakien perusteella saatettiin vuosina 1930–31 kieltää satojen kumouksellisen äärivasemmiston perustamien tai sen käsiin joutuneitten työväenyhdistysten toiminta.

Myös yhden asian liikkeenä syntynyt Lapuan Liike ry, jonka innoittamana edellä mainitut ns. kommunistilait oli säädetty, joutui oikeuden päätöksellä

lakkautetuksi vuonna 1932 sekaannuttuaan hallitusta vastaan suuntautuneeseen, Mäntsälän kapinana tunnettuun poliittiseen liikehdintään.

Lapuan liikkeen vaatimuksiin oli kuulunut myös yhdistyslain tiukentaminen. Yhdistyslakia täydennettiin vuonna 1934, mutta tuolloin ei enää ensisijaisesti ajateltukaan poliittista vasemmistoa, vaan nousevaa oikeistoradikalismia. Lakimuutoksella täsmennettiin erityisesti yhdistyksen lakkauttamisperusteita. Uudistuksen mukaan tuomioistuimen tuli julistaa yhdistys lakkautetuksi virallisen syyttäjän tai yhdistyksen jäsenen vaatimuksesta, jos yhdistys toimi vastoin lakia tai hyviä tapoja tai yhdistyksen säännöissä määrättyä tarkoitusta taikka, jos yhdistys oli tarkoitettu lakia kiertäen jatkamaan jonkin lakkautetun yhdistyksen toimintaa. Lainmuutoksella kiellettiin myös sotilaalliseen tapaan toimivien yhdistysten olemassaolo. Jos yhdistys syyllistyi edellä mainittuihin rikkomuksiin, sisäministeriöllä oli oikeus kieltää yhdistyksen toiminnan jatkuminen toistaiseksi. Kielto oli alistettava tuomioistuimen vahvistettavaksi.

Näitä yhdistyslain määräyksiä sovellettiin 1930-luvulla muutamaaan poliittiseen yhdistykseen, ja paradoksaalisesti ne purivat erityisesti niihin piireihin, joitten vaatimuksesta muutoksia oli alun perin lähdetty toteuttamaan. Tammi-kuussa 1936 sisäministeriö kielsi Isänmaallisen kansanliikkeen Sinimustatnuorisjärjestön toiminnan. Syynä oli tämän järjestön johtohenkilöiden osallistuminen Virossa toimeen pantuun vallankaappausyritykseen. Ministeriön päätös alistettiin lain mukaisesti Helsingin raastuvanoikeuden vahvistettavaksi, ja alioikeus näki oikeaksi vahvistaa lakkautuspäätöksen.

Suurinta huomiota yhdistyslain lakkautuspykälän soveltaminen herätti marraskuussa 1938, kun A.K. Cajanderin hallituksen sisäministeri Urho Kekkonen kielsi eduskuntapuolueenakin toimineen rekisteröimättömän Isänmaallisen kansanliikkeen (IKL) toiminnan. Keskeisenä lakkautusperusteena oli väite, jonka mukaan IKL jatkoi lakkautetun Lapuan liikkeen toimintaa. Ehkäpä vielä enemmän kuin itse lakkautuspäätös herätti huomiota se, ettei oikeusistuimien vahvistanut sisäministerin esittelemää heikosti perusteltua päätöstä. IKL sai näin ollen jatkaa toimintaansa, joskin edelleen jatkuneen lakkautusuhan alaisena.

Samalla tavoin kuin yhdistyslaki takasi yhdistymisvapauden, painovapauslaki takasi demokraattisessa maassa painovapauden. Sen mukaan jokaisella Suomen kansalaisella oli oikeus, julkisen viranomaisen saamatta ennakolta panna minkäänlaista estettä, julkaista painokirjoituksia. Siinä tapauksessa, että painokirjoituksessa syyllistyttiin rikolliseen menettelyyn, laki antoi mahdollisuuden painokirjoituksen takavarikointiin. Oikeusministeriöllä oli myös valta määrätä painokirjoitus toistaiseksi lakkautettavaksi. Ministeriön lakkautuspäätökselle oli haettava oikeuden vahvistus.

Painokirjoituksen välityksellä tapahtunut rikollinen toiminta määriteltiin rikoslaissa. Sen varsin tiukka soveltaminen johti 1920- ja 1930-luvuilla lukuisiin painokanteisiin, sakko- ja vankeusrangaistuksiin sekä eräitten julkaisujen määräaikaiseen lopettamiseen.

Poliittinen propaganda kuului olennaisena osana Suomen kaltaiseen parlamentaariseen demokratiaan. Siitä huolimatta ”demokratian itsepuolustuksen” nimissä poliittista toimintaa pyrittiin eräin osin rajoittamaan. Rikoslaissa oli

kriminalisoitu hallitusta, eduskuntaa ja julkista viranomaista halventavan perättömän tiedon julkinen esittäminen. Tätä määräystä täydennettiin vuonna 1930 säädetyllä lisäyksellä, jonka mukaan oikeittenkin tietojen levittäminen tuli rangaistavaksi, jos levittäminen tapahtui ”oleellisia seikkoja salaten tai muuten vääristellen taikka loukkaavaa tai halventavaa sanontaa tai esitystapaa käyttäen”.

Vuonna 1934 säädetyssä ja vuoden 1936 loppuun voimassa olleessa ns. kiihotuslaissa kiellettiin rangaistuksen uhalla esittämistä perättömiä tietoja tai lausumia, jotka olivat omiaan halventamaan eduskuntaa, hallitusta, julkista viranomaista tai voimassa olevaa valtiojärjestystä taikka vahingoittamaan Suomen suhteita ulkovaltoihin.

Samaa julkisen poliittisen propagandan estämiseen tähdännyttä päämäärää palveli kielto kantaa julkisilla paikoilla poliittisia tunnuksia. Tämä puserolakina tunnettu, vuonna 1934 säädetty laki oli tähdätty erityisesti oikeistoradikaalia Isänmaallista kansanliikettä ja sen mustia paitoja vastaan. Puserolaki puri kuitenkin myös muitten puolueitten julkiseen esiintymiseen ja poisti esimerkiksi sosiaalidemokraattien punaiset tunnuksot julkisilta paikoilta. Samaa päämäärää kuin puserolaki palveli myös vuonna 1936 asetuksin annettu määräys, joka kielsi koululaisia liittymästä ja osallistumasta poliittisiin yhdistyksiin ja niiden toimintaan.

Poikkeuslainsäädännöstä oli kysymys, kun pitkällisen sisäpoliittisen kiistelystä päätettiin säädettiin lokakuussa 1939 uusi tasavallan suojelulaki. Sen perusteella oli mahdollista puuttua myös yhdistymis- ja painovapauteen. Tätä lakia jouduttiin käytännössä soveltamaan sodan oloissa. Sen perusteella annettiin talvisodan syttymispäivänä 30. marraskuuta asetus henkilökohtaisen vapauden rajoittamisesta. Lain mukaan oli mahdollista ryhtyä poikkeustoimiin, mikäli valtakuntaa uhkasi ulkoinen vaara taikka valtiojärjestyksen järkyttämiseen tai kumoamiseen tähtäävä tai ulkoista turvallisuutta vaarantava kiihotustoiminta. Asetus puolestaan antoi mahdollisuuden velvoittaa henkilö asumaan määrätyllä paikkakunnalla tai sulkea turvasäilöön, mikäli hän oli harjoittanut tai hänen oli perusteltua aihetta otaksua harjoittavan maanpuolustusta vahingoittavaa tai valtakunnan suhteita muihin valtioihin huonontavaa toimintaa.

Sota-aikana poliittisten yhdistysten valvonta tiukkeni, ja valtakunnan virallisen politiikan linjasta poikenneet yhdistykset joutuivat erityistarkkailuun. Huomiota herättävin tapaus oli marraskuussa 1940 tapahtunut Suomen ja Neuvostoliiton Ystävyden Seuran lakkauttaminen. Hallitus piti tämän ”pinonpolttajien” seuran toimintaa niin sisä- kuin ulkopoliittisestikin vaarallisena. Helsingin raastuvanoikeus katsoi seuran toiminnan vaikeuttaneen ja vaarantaneen ystävällisiä suhteita Suomen ja Neuvostoliiton välillä sekä että yhdistys oli tarkoitettu toimimaan vastoin lakia ja hyviä tapoja.

Myös painokirjoitukset joutuivat sota-aikana poikkeuksellisen tiukkaan valvontaan, kun ennakkosensuuri otettiin käyttöön. Tosin lehtiä ei sotavuosina ruotsinkielistä iltapäivälehti Svenska Presseniä lukuun ottamatta lakkautettu pysyvästi, mutta niitä vastaan voitiin käyttää muita painostustoimia. Niinpä ns. kuutosten julkaisema Vapaa Sana joutui jo 1940 lopettamaan ilmestymisensä,

kun sille ei löytynyt painopaikkaa. Lehtien ilmestymistä oli mahdollista säädellä myös paperin saantia säännöstelemällä, ja muutama lehti, kuten Rintamamiesliiton Frontmannen sekä Rovaniemi-lehti lakkautettiin kirjoitustensa vuoksi määräajaksi vuonna 1941.

Yhdistys- ja painovapauslakien mukaisia lakkautusperusteita sovellettiin siis niin rauhan kuin sodankin aikana. On kuitenkin syytä korostaa erityisesti sitä, että yhteistä näille kansalaisoikeuksia rajoittaneille toimille tässä tutkielmassa myöhemmin tarkasteltaviin toimiin verrattuna oli se, että ne perustuivat niin muodollisesti kuin tosiasiallisestikin Suomen eduskunnan, hallituksen ja riippumattomien oikeusistuinten näkemyksiin ja päätöksiin.

Syksyllä 1944 Suomessa alkoi aikakausi, jota on professori Lauri Hyvämäen käyttöön ottamalla määritelmällä totuttu kutsumaan vaaran vuosiksi. Silloin ei enää ollutkaan yksinomaan suomalaisten vallassa päättää, millainen yhdistymis- ja sananvapauskäytäntö maassa vallitsi. Väli- rauhansopimuksen 21. artiklan soveltamisessa oli kysymys Suomeen kohdistuneista ulkoisista toimista, jotka johtivat myös artiklan käyttämiseen sisäpolitiikan välineenä. Vastausta on etsittävä kysymyksiin, miten eri toimijoiden teot, vaatimukset ja pyrkimykset suhtautuivat toisiinsa, mitkä olivat tämän artiklan soveltamisen tavoitteet ja mihin tässä vuosikautia jatkuneessa prosessissa lopulta päädyttiin.

Siinä kun väli- rauhansopimuksen toisesta poliittisesta artiklasta, sotasyllisyyttä käsitelleestä 13. artiklasta, on tehty erillistutkimuksia, kuten Jukka Tarkan 13. artikla (1977) ja Hannu Rautkallion Sotasyllisyyssnäytelmä (1981), on 21. artiklan soveltamista vain tyydytty sivuamaan tutkimuksissa ja järjestöhistorioissa. Tällaisia aihetta sivuavia tutkimuksia ovat mm. Lauri Haatajan Demokratian opissa (1988), Osmo Jussilan Suomen tie 1944–1948 (1990), Kimmo Rentolan Kenen joukoissa seisot? (1994) sekä Jukka Nevakiven Ždanov Suomessa (1995) unohtamatta Lauri Hyvämäen klassista Vaaran vuodet -teosta (1954, kolmas painos 1957). Aihepiiriin on paneuduttu myös Suomen sotahistorian komission Sodasta rauhaan -julkaisussa (1996) sekä neuvostoarkistojen perusteella suojeluskuntien lakkauttamista tarkastelevassa Ohto Mannisen laajassa artikkelissa Väli- rauhansopimuksen valvonta (1997). Journalistisella otteella kirjoitetut Reijo Ahtokarin Punainen Valpo (1969) ja Aulis Blinnikan Valvontakomission aika (1969) puolustavat yhä kolmekymmentä vuotta ilmestymisensä jälkeen paikkaansa aikakauden poliittisen taustan selvittäjinä. Myös muutamat, mutta lopultakin kovin harvat muistelmateokset ovat käsitelleet kysymyksessä olevan ajan poliittisia tapahtumia (Fagerholm, Heikkilä, Magill, Martola, Sinitsyn, Smirnov).

Kokonaiskuvaa 21. artiklan soveltamisesta ei kuitenkaan ole laadittu. Järjestöjen lakkauttamisten kuvaamisessa on tavallisesti pitäydytty syyskuun 1944 ja tammikuun 1945 välisenä aikana tapahtuneessa suurten järjestöjen lakkauttamisessa, mutta tosiasiaa artiklan määräykset olivat voimassa kolme vuotta, jona aikana niitä myös sovellettiin tai ainakin pyrittiin soveltamaan käytäntöön. Artiklan määräysten vaikutus jatkui vielä tämän jälkeenkkin syystä, että vuonna 1947 solmittuun Pariisin rauhansopimukseen tuli vastaava artikla, joka periaatteessa edelleen mahdollisti puuttumisen suomalaisen yhdistymisvapauteen.

Tutkimuksen kannalta merkittäviä arkistolähteitä ovat Kansallisarkistossa olevat Valtiollisen poliisin asiakirjat sekä sisäministeriön asiaa koskevat asiakirjat – myöhemmin esiin tulevista merkittävistä puutteistaan huolimatta. Sota-arkiston monetkin kokoelmat antavat valaistusta nimenomaan suojeluskuntajärjestön kohtalon täyttymiseen. Yksityisarkistoista antoisimpia ovat J.K. Paasikiven, Carl Enckellin, Kaarlo Hillilän, Lauri Malmbergin ja A.E. Martolan kokoelmat. Paasikiven julkaistut päiväkirjat ovat aivan keskeinen tutkittavaa aihepiiriä valottava dokumentti.

Lakkautettujen järjestöjen johtotehtävissä olleita on ollut varsin rajallisesti enää tavoitettavissa. Kirjoittajalla on kuitenkin ollut mahdollisuus keskustella 21. artiklan soveltamisen omakohtaisesti 1945–46 kokoneitten varatuomari Veikko Jussarin ja professori Antero Kallion kanssa.

■ Saneltu rauha

Kohti aselepoa

Kun kiireellisesti poliisin ja radion välityksellä koolle kutsuttu Suomen eduskunta 2. syyskuuta 1944 hyväksyi äänin 113–43 suhteiden katkaisemisen Saksaan sekä rauhantunnusteluihin ryhtymisen Neuvostoliiton kanssa, kansanedustuslaitoksessa tunnettiin täysin ymmärrettävää ja oikeutettua huolta maan ja sen asukkaitten kohtalosta. Tappion puolelle viimeistään neuvostojoukkojen kesäkuisen suurhyökkäyksen johdosta kääntynyt sota oli mahdollisesti johtamassa samankaltaiseen tilanteeseen, joka historian pitkässä saatossa oli sodissa koitunut monen pienen valtion kohtaloksi. Ei suinkaan ollut pois suljettua, että maa miehittäisiin ja alistettaisiin täydellisesti voimakkaamman tahtoon.¹

Siitä huolimatta, että syyskuun alun päätös oli tullut monille kansanedustajille yllätyksenä, eduskunnassakin oli toki tiedetty, että mahdollisuuksia Suomen irrottamiseksi sodasta oli harkittu jo pitkään. Kevättalvella 1944 Neuvostoliiton tuolloin asettamia, ehdotonta antautumista muistuttaneita ehtoja oli pidetty kohtuuttomina. Talvisodan rauhan rajat ja raskaat sotakorvaukset sekä myös suhteiden katkaisemisen jälkeen saksalaisten kanssa syntyvät sotilaalliset ongelmat olivat olleet tärkeimmät tekijät, jotka olivat puoltaneet taistelun jatkamista. Tätä mieltä olivat huhtikuussa olleet niin tuolloinen Edwin Linkomiehen hallitus kuin muodollisesti yksimielinen eduskuntakin.

Syyskuussa nämä epävarmuustekijät olivat yhä olemassa. Saksan sotilaallinen asema oli tosin käynyt aikaisempaa tukalammaksi, mikä ehkä olisi ollut omiaan helpottamaan tilintekoa saksalaisten kanssa. Suomenkin asema oli samanaikaisesti merkittävästi huonontunut, minkä elokuussa muodostetun hallituksen pääministeri Antti Hackzell saattoi todeta eduskunnassakin Neuvostoliiton asettamia aselevon ennakkoehtoja selostaessaan. Mitään sellaisia seikkoja, jotka olisivat viitanneet mahdollisuuteen selviytyä lievemmillä ehdoilla kuin kevättalvella, ei ollut ilmaantunut. Päinvastoin sotilaallinen tilanne oli kuluneina kuukausina muuttunut odottamattoman epäedulliseksi, mikä oli pakottanut hallituksen arvioimaan tilanteen uudelleen.²

Toisaalta Berliiniin saaliinjaolle kiiruhtavalla Neuvostoliitollakin näytti syksyllä olevan todellista halua lopettaa sotiminen Suomen rintamalla. Tosin tiedot venäläisten lopullisista aikeista olivat perin hatarat rauhantunnusteluista eduskunnassa äänestettäessä. Aselepo- ja rauhanehtojen sisällöstä tiesi maan poliittinen johtokin ainoastaan ne epämääräiset yleispiirteet, jotka oli saatu kuulla

1 Ks. Valtiopäivät 1944, ptk., s. 67–78; Väinö Tanner. Suomen tie rauhaan 1944–45 (1952), s. 373–378.

2 Valtiopäivät 1944, ptk., s. 58.

Neuvostoliiton Ruotsin-lähettilään madame Aleksandra Kollontain välityksellä; varsinaisista rauhanehdoista Kollontailla ei ollut mitään tietoa. Neuvottelujen ennakkoehtoihin kuului selkeästi vain suhteitten katkaiseminen Saksaan ja maassa olevien saksalaisjoukkojen poistaminen kahdessa viikossa tai niiden riisuminen aseista.³

Ehdottomasta antautumisesta ei kuitenkaan pitänyt olla kysymys. Silti päätös rauhantunnusteluihin ryhtymisestä piti sisällään kovin monia arvaamattomia asioita, joten Suomen poliittisessa johdossa tunnettu huoli maan kohtalosta ja päätöksen kauaskantoisuudesta oli todellakin enemmän kuin ymmärrettävä. ”Diktaattirauha”, ennakoi päiväkirjassaan syksyisestä rauhanprosessista pessimistinä ja myöntövyysmiehenä sivuun jätetty, niin Tarton rauhaa kuin talvisodan rauhaakin neuvottelemassa aikanaan ollut J.K. Paasikivi.⁴

Sen ohella, että rauhantunnusteluihin ryhtyminen johti taistelujen päättymiseen Neuvostoliiton vastaisella rintamalla, se edellytti välitöntä suhteitten katkaisemista Saksaan. Neuvostohallituksen ehtojen mukaan Suomen oli myös vaadittava Saksan joukkoja poistumaan maasta 15. syyskuuta mennessä, mikä käytännössä oli tuossa ajassa mahdotonta. Mikäli saksalaiset eivät määräaikaan mennessä poistuisi, Suomen olisi riisuttava nämä aseista ja luovutettava sotavankeina liittoutuneille eli käytännössä Neuvostoliitolle. Toisin sanoen yli kolmivuotinen aseveljeys saksalaisten kanssa oli tullut päätepisteeseensä, mikä ei suinkaan ollut helppoa kaikille suomalaisille.

Aselevon ennakkoehtojen mukaisesti suhteet Saksaan katkaistiin heti. Pääministeri Hackzell informoi kansalaisia tehdystä, kansakunnan tulevaisuuden suuren itäisen naapurin armoille jättävästä ratkaisusta radiopuheessaan vielä myöhään illalla 2. syyskuuta eduskunnan tekemän rauhantunnustelujen aloittamista koskevan päätöksen jälkeen, ja asiaa selostettiin seuraavan päivän lehdissä. Suomi näytti olevan siirtymässä sodasta rauhan oloihin, joskin normaaliin elämänrytmiin pääsemiseen ymmärrettiin kuluvan pitkän ajan, ja jos normaalilla tarkoitettiin sotaa edeltäneitä oloja, mitään varmuutta olojen normalisoinnista ei suinkaan ollut. Pikemminkin edessä oli suuri epävarmuus, sillä suomalaisten enemmistöllä ei ollut mitään harhakuvitelmia siitä, että maailmanvallankumouksen emämaa käsittelee Suomea helläkätisesti.

Ruotsin hallituksen välityksellä aikaan saatu aselepo – Suomen osalta 4. syyskuuta ja neuvostojoukkojen 5. syyskuuta lähtien – merkitsi Suomelle täysin uutta poliittista orientoitumista. Sillä oli lisäksi luonnollisesti oleva ulkopolitiittisten ja sotilaallisten muutosten ohella sisäpoliittisiakin vaikutuksia. Niinpä maan hallituksen oli uudessa tilanteessa pyrittävä varautumaan myös yhteiskunnallisten häiriöitten varalta. Tällaisia valmisteluja ja suunnitelmia ei tosin ollut juurikaan tehty, joten valtion turvallisuuskoneiston piti syyskuun alun uudessa tilanteessa toimia enemmän tai vähemmän inspiroidusti.

3 Ks. Valtiopäivät 1944, ptk., s. 60; Olli Vehviläinen, Presidentinvaihdoksesta välirauhan-sopimukseen (1992), s. 102.

4 Paasikiven päiväkirjat I, s. 29 (5.9.1944).

Keskeisessä asemassa maan sisäisen turvallisuuden varmistamisessa oli maalaisliittolaisen Kaarlo Hillilän johtama sisäministeriö sekä sen alainen Valtiollinen poliisi (Valpo), jota kevättalvesta 1944 lähtien johti Hillilän puoluetoveri lakitieteen tohtori Paavo Kastari. Valpon keskeisenä työsarkana oli sotavuosien aikana ollut pitää silmällä vihollisen hyväksi toimineita henkilöitä. Näitä oli talvisodan alla säädetyn tasavallan suojelulain ja siihen liittyneen asetuksen perusteella suljettu turvasäilöön tai määrätty asuinpaikkarajoitusten alaisiksi. Tämän lisäksi Valpo oli toki jonkin verran seurannut myös aseveli Saksan suomalaisia myötäjouksijoita, mutta tämä tehtävä oli ollut varsin toisarvoista vihollisen eli Neuvostoliiton hyväksi toimineitten kommunistien valvonnan rinnalla.

Loppukesästä 1944 Valpo oli jo kuitenkin jossain määrin varautunut Saksan-suhteitten katkeamiseen ja tehnyt listan tällaisessa tilanteessa kiinni otettavista. ”Vaarallisimpaan joukkoon”, joka tuli vangita, kuului kuusi saksalaista ja neljä suomalaista; jälkimmäisiä olivat Unto Boman, Gunnar Lindqvist, Teo Snellman ja Richard Dahm. Heidät kaikki tunnettiin läheisiä suhteita Saksan kansallissosialisteihin kannattavina henkilöinä. Näitten kärkinimien lisäksi Valpon listalla oli parisenkymmentä muuta saksalaismielistä henkilöä, joitten toimia tuli tarkkailla.⁵

Syyskuun alun aselevon ymmärrettiin muuttavan Valpon valvontatoiminnan suuntaa. Valpo saikin sisäministeriöltä illalla 2. syyskuuta ohjeet ottaa kiinni henkilöt, jotka mahdollisesti ryhtyisivät toimimaan Saksan etujen puolesta Suomessa. Periaatteessa tällaisia saksalaisyhteistyöhön valmiita henkilöitä saattoi olla hyvinkin paljon. Olihan Suomessa vanhastaan ollut syviä saksalaissympatioita, ja ne olivat vain syventyneet ja laajentuneet yhteisinä aseveljeyden vuosina taistelussa yhteistä vihollista vastaan.

Puhuessaan eduskunnassa 4. syyskuuta pääministeri Hackzell kiinnittikin huomiota saksalaismielisten mielenilmaisujen estämiseen. Pääministerin puheesta kävi ilmi, että hallitus pelkäsi nimenomaan järjestyshäiriöitä eikä niinkään esimerkiksi vallankaappauksen kaltaisia toimia. Varotoimiin oli ryhdytty Saksan propaganda-asiamiesten ja heidän yhdysmiestensä varalta, kertoi Hackzell. Saksan kansallissosialistisen puolueen Helsingin piiri johtajalta Wilhelm Jahrelta oli vaadittu lupaus siitä, että hän kehotti puolueosastonsa jäseniä – siis saksalaisia – pysyttelemään asunnoissaan. Pääministeri saattoi todeta myös muutamien kotimaisten henkilöitten varalta ryhdytyn toimii.⁶

Sisäministeriössä ja Valpossa oli kuitenkin tyydytty toimimaan melko lyhyen kaavan mukaisesti. Valpo otti tosin heti 2. syyskuuta kiinni kahdeksan suomalaista, minkä lisäksi pidätettiin muutamia Saksan kansalaisia. Kiinni otettuja suomalaisia ei yhtä lukuun ottamatta pidetty vangittuina enempää kuin pari viikkoa, vaan katsottiin, että asuinpaikkarajoitus – kansan kielellä kotiaresti – oli heidän osaltaan riittävä. Kuulusteltaviksi otettiin eräitä muitakin, mutta heidät laskettiin vapaiksi heti kuulustelujen jälkeen.⁷

5 Henrik Ekberg, Führers trogna följeslagare – den finländska nazismen 1932–1944 (1991), s. 272.

6 Valtioapäivät 1944, ptk., s. 81.

7 Ekberg (1991), s. 273.

Kiinni ottojen yhteydessä viranomaiset pitivät myös huolta siitä, että kansallissosialistisina pidettyjen pienryhmien julkaisemat lehdet – Kansallissosialisti, För frihet och rätt, Uusi Eurooppa ja Vapaa Suomi – eivät enää ilmestyneet.⁸ Maisteri Yrjö Raikkaan toimittama Kansallissosialisti oli julkaissut viimeisen numeronsa syyskuun alussa, mutta muut olivat lopettaneet ilmestymisensä jo aikaisemmin. Niitä ei virallisesti lakkautettu ministeriön päätöksellä, mutta viranomaiset ottivat julkaisijoilta lupauksen olla jatkamatta julkaisu-toimintaa, tai lehtien julkaiseminen estyi siksi, että niiden toimittajat oli suljettu tutkintavankeuteen.⁹

Seuraavat seitsemän kiinni otettua henkilöä määrättiin 18. syyskuuta toistaiseksi oleskelemaan heille osoitetuilla paikkakunnilla, koska – kuten asetus-teksti asian määritteli – oli perusteltua otaksua heidän harjoittavan valtakunnan suhteita muihin valtioihin huonontavaa toimintaa:

– toimittaja Sven Bernhard Oksanen (s. 1915), joka oli mm. toiminut Kansallinen Työ ja Työrintama -nimisten lehtien toimittajana sekä 1942 keväältä lähtien Suomen Valtakunnan Liiton toimitsijana, jäsenten kerääjänä sekä epävirallisena pääsihteerinä. Oksasen asuinpaikaksi määrättiin Korpilahti.

– arkkitehti Vietti Brynolf Nykänen (s. 1894), jota pidettiin Suomen kansallissosialistisen liikkeen tunnetuimpiin johtajiin kuuluvana. Nykäsen asuinpaikaksi määrättiin Vihti.

– päätoimittaja Teo Kaarlo Snellman (s. 1894), joka oli mm. toiminut Suomen Kansallissosialistisen Työjärjestön puheenjohtajana vuodesta 1941, Suomen Kansallissosialistisen Työväenpuolueen puheenjohtajana vuodesta 1942, Nuorten Valtakunnan Rakentajien puheenjohtajana vuodesta 1942, Suomen Kansallisen Sanomalehtimiesliiton puheenjohtajana vuodesta 1943 sekä Vapaa Suomi -nimisen lehden päätoimittajana. Snellmanin asuinpaikaksi määrättiin Tuusula ja vuodesta 1945 Luoto (Larsmo). Kun Snellman poistui luvatta Luodosta, hänet määrättiin lokakuussa 1946 turvasäilöön, josta kuitenkin pian vapautettiin.

– johtaja Martti Aleksanteri Pihkala (s. 1882), joka oli ollut jo Lapuan liikkeen valtuuskunnan jäsen ja joka oli ilman tarkastusviranomaisten lupaa levittänyt syksyllä 1944 toimittamaansa teosta Pehr Evind Svinhufvud, Testamentti kansalleni. Kirjassa esitettyjen lausuntojen katsottiin varsinkin aseleposopimuksen jälkeen olevan omiaan vaarantamaan Suomen ulkomaisia suhteita. Pihkalan asuinpaikaksi määrättiin Helsingin pitäjä.

– toimittaja, jääkärivärnikki Gunnar Isak Lindqvist (s. 1898), joka oli toiminut Siniristi-järjestön varapuheenjohtajana 1942 ja Samfundet Folkgemenskapin sihteerinä 1939–44 sekä oli värvännyt vapaaehtoisia SS-miehiksi Saksaan. Lindqvistin asuinpaikaksi määrättiin Kärkölä. Sieltä hän pakeni kuitenkin jo syyskuussa yrittäen Saksaan, mutta joutui Ruotsissa internoiduksi.

8 Valtiopäivät 1944, ptk., s. 81.

9 UM ilmoitti 10.10.1944 vastauksena LVK:n tiedusteluun, että kyseiset lehdet oli lakkautettu 4.9. annetulla määräyksellä. Muistio 10.10.1944. UM Fb 110:160.

- varatuomari Olavi Linnove (s. 1898), joka oli Uusi Eurooppa -lehden perustaja ja sen päätoimittaja 1942–43 sekä Siniristi-järjestön hallituksen sihteeri 1943 ja Kustaa Vaasa -lehden avustaja. Linnoven asuinpaikaksi määrättiin Nummi. Hän poistui kuitenkin paikkakunnalta jo lokakuussa 1944 ja siirtyi salateitse Ruotsiin.
- fil.maist. Yrjö Ilmari Raikas (s. 1888) oli toiminut 1936 perustetun Suomen Työrintaman johtajana sekä vuodesta 1941 Kansallissosialistilehden päätoimittajana sekä seuraavana vuonna perustetun Yleinen Kansallissosialistinen Yhdistys -nimisen järjestön puheenjohtajana. Raikkaan asuinpaikaksi määrättiin Espoo.

Edellisten kanssa samaan aikaan kiinni otettu vänrikki Unto Ilmari Boman jäi Valpon selliin kuulusteltavaksi. Hän oli toiminut Berliinissä suomalaisen SS-toimiston yhdysupseerina. Tämä sittemmin 1945 ns. Leinon vankina Neuvostoliittoon luovutettu ja siellä pitkän työleiri- ja karkotustuomion kärsinyt vänrikki tunnettiin myöhemmin nimellä Parvilahti. Vastaavanlaisen kohtalon Valpon listalla olleista sai osakseen saksalaissyntyinen Suomen kansalainen liikemies Richard Dahm. Hänet otettiin kiinni syyskuussa 1944, mutta päästettiin kuulustelujen jälkeen vapaaksi. Seuraavana vuonna hänenkin kovana osanaan oli tulla luovutetuksi Neuvostoliittoon.¹⁰

Sota-ajan poikkeuslainsäädännön mukaisten asuinpaikkarajoitusten alaisiksi määrättyt joutuivat allekirjoittamaan sitoumuksen, jossa he kunniasanallaan lupasivat viipymättä matkustaa heille määrätylle paikkakunnalle ja pysyvänsä siellä sekä pidättyvänsä kaikesta poliittisesta toiminnasta, kunnes heidät tästä lupauksesta vapautettaisiin.¹¹

Niin hallituksen kuin Valponkin piti tietää, etteivät kiinni otetut henkilöt voineet olla siinä mielessä vaarallisia, että heillä olisi ollut mahdollisuutta Saksaan tukeutumalla ryhtyä vallankaappaukseen tai muihin vastaaviin toimiin. Kysymys oli todellisuudessa melko mitättömien pienryhmien edustajista, minkä pääministeri Hackzell saattoi eduskunnassa todetakin. Niinpä kiinniottojen takana olikin lähinnä pelko siitä, että uudessa tilanteessa tällaiset saksalaishenkiset pienryhmät esiintyisivät mielenosoituksellisesti Neuvostoliittoa kohtaan. Pidetttiin mahdollisena, että ne olisivat mielenilmauksillaan saattaneet vaarantaa rauhanneuvottelut tai ainakin herättää kiusallista huomiota. Sen sijaan oli epätohdennäköistä, että Saksa olisi laskenut paljonkaan niiden varaan etujaan Suomessa valvoessaan.

Valpo selittikin myöhemmin toimiaan sillä, että oli otaksuttavissa kansallissosialismia harrastelleitten ainesten saattavan ryhtyä toimiin maan hallituksen omaksuman uuden suuntauksen vastustamiseksi ja siten vaarantaa Suomen ja

10 Valpon kirje SM:lle 18.9.1944. Valpo HM 4361; SM:n kirje Valpolle 22.9.1944. SM kirjekonseptit 1944; vrt. Valpon kirje SM:lle 20.7.1946. Valpo HM 4361. Pienten kansallissosialististen järjestöjen aktiiveista ks. Ekberg (1991); Bomanin nimenmuutos Parvilahdeksi oli hänet kiinni otettaessa vireillä, ja nimenmuutos toteutui syyskuussa 1944 asianomaisen ollessa Valpon vankina; Unto Parvilahti, Berijan tarhat (1957), s. 14–21; Snellmanista ks. Ahti M. Salonen, Linjat (1972), s. 23–24.

11 Valpo II, HM 4355, Linnove, Olavi.

Neuvostoliiton välisiä suhteita. Siksi Valpo katsoi välttämättömäksi osin pidättää, osin noutaa kuulusteluihin kansallissosialististen aatteitten hyväksi toimineita henkilöitä.¹²

Merkittäviin Suomessa olleisiin saksalaisystävällisiksi tulkittuihin piireihin ei syyskuun alussa koskettu. Niinpä esimerkiksi IKL:n ja Akateemisen Karjala-Seuran johtomiehet välttyivät kokonaan hallituksen määräämiltä varotoimilta, ja tunnetuin kotimainen kansallissosialisti Arvi Kalstakin joutui Valpon kuulusteluun vasta vähän myöhemmin. Ainakin IKL:ään oli kuitenkin kiinnitetty huomiota. Sisäministeri Hillilä oli syyskuun alussa kutsunut IKL:n johdon lounaalle valtioneuvoston juhlahuoneistoon. Ministerin aterialle saapuivat järjestön keskeiset vaikuttajat, Rangellin hallituksessa 1941–43 kulkulaitosministerinä toiminut tohtori Vilho Annala, Helsingin yliopiston rikosoikeuden professori Bruno Salmiala ja varatuomari Rauno Kallia, jotka kaikki toimivat IKL:n kansanedustajina.

Hillilä esitti näille tilannekatsauksen todeten, että rauhanneuvotteluihin Neuvostoliiton kanssa oli ryhdyttävä. Hänen varsinainen asiansa oli kuitenkin tiedustella saksalaismieliseksi miellettyä IKL:n johdolta, miten se tulee suhtautumaan aselevon luomaan uuteen tilanteeseen.

Lounastilaisuutta kymmenkunta vuotta myöhemmin muistellut Annala on todennut, että Hillilän kysymyksen kuultuaan hän ajatteli intomielisen Salmialan voivan innostua puhumaan tilanteeseen sopimattomalla tavalla. Siksi hän – Annala – kiirehti vastaamaan, ettei IKL ollut missään vaiheessa taistellut Saksan puolesta. ”Saksa ei merkitse meille yhtään mitään sen jälkeen, kun se ei enää voi antaa meille apua. Jokainen kansa ajattelee omaa elämäänsä ja meidän on ajateltava samoin.” Tämä oli kansallisia etunäkökohtia korostaneen Annalan viesti sisäministerille. Se piti sisällään Saksaan myönteisesti suhtautuneitten pettymyksen siihen, että Saksa oli heikkouttaan jättämässä Suomen bolševikien armoille jossain määrin samalla tavoin kuin talvisodan aikana, jolloin Suomen hylkäämiseen olivat vaikuttaneet Saksan suurpoliittiset laskelmat.

Annalan vastauksesta silminnähden helpottunut Hillilä saattoi tämän jälkeen todeta, että myös IKL-johdon sulkemista kotiarestiin oli suunniteltu, mutta nyt hankkeesta luovuttiin. Aivan vastikkeetta Annala ei kuitenkaan halunnut lupautaan antaa. Hän nimittäin pyysi Hillilältä, että IKL:n yhdessä Rintamamiesliiton kanssa syksyllä 1943 keräämä, tuhansia nimiä käsittänyt erillisrauhaa vastaan tähdätty adressi hävitettäisiin, jotta siinä olevat nimet eivät joutuisi mahdollisesti maan miehittävien venäläisten käsiin. Edelleen hän pyysi, että ns. Kekkonen konstien eli IKL:n lakkautusyrityksen aikana 1938 kertyneet asiakirjat IKL:n jäsenluetteloiheen hävitettäisiin samasta syystä. Hillilä lupasi.

Hillilän puhuttelu ei vielä täysin vakuuttanut viranomaisia. Valpo kääntyi erikseen Annalan puoleen pyytäen tätä vaikuttamaan siihen, ettei IKL:n nuorisojärjestökään millään tavoin esiintyisi provosoivasti rauhanneuvotte-

12 Valpon kirje SM:lle 7.2.1945. Valpo kansio 516. Selvitys liittyy oikeuskanslerille annettuun vastineeseen Yrjö Raikkaan kotiarestipäätöksestä tekemään valitukseen.

lujen aikana tai niiden jälkeen. Annala saattoi luvata Valpollekin järjestönsä pysyvän kurissa. Tilanteesta huolestuneet mustapaidat saivat määräyksen pysyä rauhassa kotonaan, mihinkä nämä tyytyivätkin.¹³

Varauksetta hallitus ei IKL:n johdon vakuutuksiin luottanut, ja niinpä liikkeen johtomiehet pantiin syyskuussa puhelinkuunteluun, joka jatkui useitten kuukausien ajan. Mitään raskauttavaa ei liene tällöinkään kertynyt; päinvastoin saksalaismieliseksi oletetun Salmialan kuultiin puhuvan puhelimesta hyvinkin kriittisesti suomalaiset oman onnensa nojaan jättäneistä saksalaisista.¹⁴

Hallitus kääntyi myös eräitten muitten keskeisten kansalaisjärjestöjen puoleen pyrkien vakuuttamaan näiden lojaalisuudesta uudessa tilanteessa. Niinpä Suomen Aseveljien Liitolta, Suomen Reserviupseeriliitolta ja Akateemiselta Karjala-Seuralta saatiin vakuutukset, joitten mukaan ne pysyvät uudessakin tilanteessa uskollisina hallitukselle.

AKS:n edustajat, varapuheenjohtaja professori Niilo Pesonen ja ylioppilaskunnan puheenjohtaja Esko Kangas, kävivät 4. syyskuuta pääministeri Hackzellin luona ja vakuuttivat seuran olevan ”valmis asettamaan voimansa maan hallituksen käytettäväksi”. He ilmaisivat pääministerille näkemyksensä, että olisi pyrittävä välttämään joutumista sotaan saksalaisten kanssa. Aseveliliitto puolestaan saattoi hallituksen tietoon hyväksymänsä ponnet, joissa korostettiin ryhmittymistä ylipäällikön ympärille ja tuen antamista ylipäällikölle ja muulle valtiojohdolle kansan olemassaolon ja tulevaisuuden turvaamiseksi. Hajaannusilmiöt on torjuttava ja kommunistinen toiminta päättäväisesti tukahdutettava, vaati Aseveliliitto.

Aseveliliiton varauksellisuudesta kertoi kuitenkin se, että liitto varoitti heittäytymisestä perusteettomaan rauhanoptimismiin ja vihollisen kohdistuvaan vaaralliseen hyväuskoisuuteen. Se korosti lujan taistelutahdon merkitystä, jotta taistelua jatkamalla voitaisiin torjua vaatimukset ehdottomasta antautumisesta tai siihen johtavat mahdolliset rauhanehdot. Myös Reserviupseeriliitto korosti kannanotossaan horjumatonta luottamustaan ylipäällikköön.

Tällaiset vakuutukset otettiin hallituksessa tyydytyksellä vastaan, eikä Hackzellilla ollut mitään huomautettavaa Aseveliliiton ilmoittamista varauksistaan – päinvastoin pääministeri piti liiton kannanottoa esimerkillisenä. Kaikki eivät kuitenkaan olleet samaa mieltä. Rauhanopposition piirissä Hackzellin ”hymistystä” näille Suomen sotaponnistuksiin sitoutuneille järjestöille arvosteltiin, ja katsottiin niiden jopa pyrkivän syrjäyttämään poliittiset puolueet.¹⁵

13 Suomen historian 1920–1940-lukujen arkisto, Vilho Annalan haastattelu. Hillillä ilmeisesti piti Annalalle antamansa lupauksen, sillä sisäministeriön arkistosta on poistettu IKL:n lakkautusyritystä koskevat arkistovihot. Sen sijaan saksalaissuuntauksen puolesta presidentti Rytillä jätetty adressi sisältyy Kansallisarkistossa olevaan tasavallan presidentin kanslian arkistoon. Valpo puolestaan oli ennakoinut tulevaa jo kesällä 1944 hävittäessään IKL:n seuraamisesta kertyneet asiakirjat.

14 Puhelinkuunteluraportti 18.9.1944/Bruno Salmiala. K.H. Hillilän arkisto, KA.

15 Valtioapäivät 1944, ptk., s. 82; ; Väinö Voionmaa, Kuriiripostia 1941–1946 (1971), s. 385; Neljätuhatta veljestä, sataneljä elämäntarinaa (1991), s. 29–30, 162–163. AKS:n edustajat kävivät Hackzellin tavattuaan myös presidentin luona esittämässä, että rauhasta neuvotteleva valtuuskunta ottaisi huomioon myös suomenheimoiset kansat. Kannanotto on

Järjestöjen vilpittömyyttä ei ole syytä epäillä, mutta sisäministeriötä ja Valpoa sen sijaan on hyvinkin mahdollista arvostella huonosta tilanteen tuntemuksesta. Muutaman syyskuun alussa kiinni otetun ja asuinpaikkarajoitusten alaiseksi määrätyn henkilön sijasta todella merkittävät Saksan puolesta toimimaan valmiit henkilöt jätettiin vapaalle jalalle. NIILLO LAPPALAINEN on osoittanut, miten saksalaiset pyrkivät elokuusta 1944 lähtien luomaan Suomeen vastarintaliikkeen. Siihen kaavailtiin mm. Lohjan Kalkkitehtaan johtajaa vuorineuvos Petter Forsströmiä, jääkärieverstiluutnantti ja laivanvarustaja Ragnar Nordströmiä, everstiluutnantteja Carl Lindh ja Johan Fabritius sekä dosentti Erkki Osmonsaloa. Toisaalla myös AKS:n puheenjohtaja, tuolloin Tallinnassa inkeriläisten evakuoointitehtävissä ollut Vilho Helanen ryhtyi samoihin aikoihin puuhaamaan Saksan tukeen nojaavaa vastarintatoimintaa.¹⁶

Eivät nämäkään miehet edustaneet kovin kattavasti suomalaista yhteiskuntaa. Heidän vaikutusvaltansa oli kuitenkin toista luokkaa kuin pienten poliittisten ryhmien asuinpaikkarajoitusten alaisiksi määrättyjen edustajien. Mukana oli tunnettuja ruotsinkielisiä teollisuusmiehiä – Nordström ja Forsström – niin ikään ruotsinkielisiä vapaussotasukupolven rintamamiesjohtajia – Lindh ja Fabritius – sekä historiantutkija Osmonsalo, sittemmin poliittisen historian professori. Merkittävimmät taustajoukot olivat Helasella, mutta AKS:n jäsenistöltä oli jo syksyyn 1944 mennessä osittain huvennut usko aatteittensa menestykseen, eikä saksalaismielisyys koskaan ollut tämän kansallisiin arvoihin perustuneen järjestön keskeisimpiä innoittajia. Helanen oli lisäksi inkeriläisharrastuksineen erossa joukoistaan; hänellä ei ollut osuutta AKS:n edustajien syyskuun alussa hallitukselle antamaan uskollisuudenvakuutukseen.

Eivät ajatukset pakolaishallituksesta ja Saksan varaan jättäytymisestä toisaalta rajoittuneet edellä mainittuihinkaan henkilöihin. Niin maalaisliitossa kuin kokoomuksessakin oli runsaasti sellaisia vaikutusvaltaisiakin poliitikkoja, joitten mukaan välirauhanehtoihin ei olisi tullut suostua, vaan jatkaa taistelua Saksaan edelleen tukeutuen.¹⁷

Kaikkien edellä mainittujen hankkeet ja toiveet kaatuivat lähinnä siihen tosiasiaan, että Saksa joutui syksyllä 1944 nopeasti vetäytymään Suomenlahden eteläpuolelta Virosta, sekä siihen, että suomalaisten ylivoimainen enemmistö oli hallituksensa ja eduskuntansa tavoin valmis katsomaan Neuvostoliiton todelliset kortit luottamatta enää sotaonnen hylkäämältä Saksalta saatavaan apuun. Kun sen enempiä armeijan kuin valtionhallinnonkaan johdosta ei ilmaantunut Saksasta aktiivisesti tukea etsiviä, yksityisyritteliäisyydeksi luettavilla vastarintahankkeilla ei ollut mitään mahdollisuutta onnistua.

.....

kerrottu esitetyn presidentti Rytille, mutta koska hän oli luopunut virastaan jo elokuussa, AKS:n edustajat lienevät tosiasiaassa käyneet Mannerheimin puheilla.

16 Niilo Lappalainen, Aselevon jälkeen (1997), s. 106–111; ks. myös Ekberg (1991), s. 279–281 ja Lauri Haataja, Syytetty, unohdettu, kynämies (1997), s. 270–287.

17 Ks. esim. Kari Hokkanen, Maalaisliitto sodan ja vaaran vuosina 1939–1950 (1996), s. 146–149.

Molotovin diktaatti

Aselevon voimaan tulon jälkeen Suomen parhaisiin Venäjän-tuntijoihin lukeutuneen pääministeri Hackzellin johtama rauhanvaltuuskunta matkusti Moskovaan, jonne se saapui 7. syyskuuta. Siellä Suomen rauhanneuvottelijat saivat odottaa toimettomina viikon päivät ennen neuvottelujen alkua. Tämä suomalaisdelegaation hermoja koetellut viivytyks johtui ennen muuta siitä, että liittoutuneitten oli kyettävä sopimaan yhteisestä linjasta suhteessa Saksan puolella taistelleitten valtioitten kanssa tehtäviin sopimuksiin. Suomessa tätä odotusaikaa saatettiin pitää suomalaisten nöyryyttämisenä ja vähättelynä.

Suomen välirauhansopimuksen sisältöön vaikuttivat Neuvostoliiton jo talvisodan alla sekä heti sen jälkeen esittämien vaatimusten lisäksi maailmansodan liittoutuneiden yleiset sodanpäämäärät, joista oli sovittu Moskovan ulkoministeritapaamisessa lokakuussa 1943 ja Teheranin huippukokouksessa kuukautta myöhemmin. Ulkoministerikokouksessa oli mm. sovittu, että kunkin Saksan puolella taistelleen maan kanssa tapahtuvista rauhankosketuksista huolehtisi ensi sijassa se liittolaisvaltio, joka oli kantanut päätaakan kyseistä maata vastaan käydyssä taistelussa. Toisin sanoen Neuvostoliiton asiana oli hoidella Suomi niin, etteivät esimerkiksi englantilaiset sanottavasti puuttuisi Suomen asioitten ratkaisemiseen.

Neuvostodiktaattori Stalin oli tuonut Teheranin kokouksessa julki pääasialliset Suomelle esitettävät vaatimuksensa: mm. talvisodan jälkeinen vuoden 1940 rauhansopimus oli palautettava voimaan, suomalaisten aiheuttamat vahingot oli korvattava 50-prosenttisesti, välit Saksaan oli katkaistava, ja saksalaiset oli karkotettava maasta, ja Suomen armeija oli demobilisoitava.¹⁸ Nämä ehdot oli jo maaliskuun lopulla 1944 välitetty Moskovassa hallituksen puolesta rauhan-ehdoja tiedustelemassa käyneille J.K. Paasikivelle ja Carl Enckellille.

Saksan puolella taistelleille esitettävien sotilaallisten ja valtopoliittisten vaatimusten lisäksi toisen maailmansodan liittoutuneitten yleinen sodanpäämäärä oli useimmista aikaisemmista sodista poiketen ideologinen. Kysymyksessä oli ristiretki kansallissosialismia ja fasismia vastaan, ja tämä edellytti nimenomaisesti monien valtioitten poliittisen järjestelmän muuttamista ja niiden valtaideologian täydellistä tuhoamista. Pelkkä sotilaallinen voitto ei siis tällä kertaa riittänyt.

Yhdysvaltain presidentti Franklin Roosevelt kiteytti tämän tavoitteen Saksan osalta toukokuussa 1944 toteamalla, että liittoutuneitten tavoitteena oli hävittää se filosofia, jolla saksalaiset olivat pyrkineet maailman herruuteen ja pakottaa Saksa luopumaan ”pahuuden opeista sekä siitä filosofiasta, johon sen kansa on pakotettu”.¹⁹ Ekspansiivisen ideologian edustajana Stalin puolestaan määritteli toisen maailmansodan aikaisemmista sodista poikkeavaksi sen takia, että alueen valtaaja toi nyt vallatulle alueelle oman yhteiskuntajärjestelmänsä.²⁰

18 Ks. Tuomo Polvinen, *Barbarossasta Teheraniin* (1979), s. 278–294.

19 Jukka Tarkka, 21. artikla (1977), s. 45.

20 Christopher Andrew – Oleg Gordievski, *KGB* (1991), s. 108.



Tällainen ideologinen sodankäynti oli tavallaan uutta maailmanhistoriassa. Ideologisilla tavoitteilla oli toki ollut sijansa monissakin sodissa, mutta ne olivat tavallisesti vain olleet tukemassa sotilaallisia ja valtapoliittisia tavoitteita. Vaikka Versailles'n rauhassa 1919 oli sovittu Saksan keisarillisen imperialismin ja sen edustajiksi katsottujen sotarikollisten tuomitsemisesta, hävinneiden maitten poliittisten järjestelmien muutokset olivat ensimmäisen maailmansodan jälkeen tapahtuneet lähinnä tappion kärsineitten maitten sisäisinä kumouksina. Yhdysvaltain edustama wilsonilainen idealismi oli tosin vaikuttanut ensimmäisen maailmansodan rauhanjärjestelyihin, mutta silloisten voittajien tavoitteena oli sittenkin ollut pikemminkin Saksan rankaiseminen kansakuntana kuin minkään tyypillisesti saksalaisen valtaideologian tuhoaminen. Nyt ideologisista tavoitteista oli tullut voittajille arvo sinänsä.

Tämä ei ollut mitenkään ristiriidassa neuvostojohdon hahmottelemien neuvostovaltiolle sodan avulla saatavien strategisesti edullisten rajojen kanssa. Kun varaulkoministeri, entinen Helsingin ja Lontoon -lähettiläs Ivan Maiski lähti tammikuussa 1944 ulkoministeri V.M. Molotoville esittämässään muistiossa siitä, että sodan avulla tuli taata lähtökohdat Neuvostoliiton mahdin kasvattamiseksi niin suureksi, ettei sen tulisi pelätä minkään suurvallan hyökkäystä, taustalla olivat ennen muuta ideologiset tavoitteet. Maiskin mukaan nimitään pyrkimyksenä tuli olla koko manner-Euroopan muuttaminen sosialistiseksi 30–50 vuodessa. Tämä koski luonnollisesti myös Suomea. Samassa varaulkoministerin muistiossa nimittäin todettiin, että ulkovaltain tuli puuttua Suo-

Suomen rauhanvaltuuskunta ylittää rintamalinjan Juustilassa Viipurin maalaiskunnassa matkallaan Moskovaan 6. syyskuuta 1944 kuulemaan neuvostoulkoministeri Molotovin sanelemia välirauhan ehtoja. Edessä pääministeri Antti Hackzell (1881–1946) ja puolustusministeri Rudolf Walden, heidän takanaan kenraalit Erik Heinrichs ja Oscar Enckell. Valtuuskunnasta pois jättämistä katkeroituneen J.K. Paasikiven mielestä Kansallispankin juoksupoikakin olisi tuossa tilanteessa kelvannut rauhanehtojen noutajaksi Moskovasta. Sotamuseo.

men asioihin ”demokraattisen hallinnon” luomiseksi kansanrintaman hengessä.²¹

Demokraattisuus tuon käsitteen eri muodoissa olikin valttia liittoutuneitten sodanpäämääriä muotoiltaessa. Vaikka toisessakin maailmansodassa oli kysymys ennen muuta Saksan rankaisemisesta, länsimaat korostivat sodanpäämäärissään omaksumiensa demokraattisten arvojen toteutumista, mikä näkyi varsinkin niin vuoden 1941 Atlantin julistuksessa kuin 1944 määritellyissä Yhdistyneiden Kansakuntien tavoitteissakin. Nämä arvot olivat tosin pahassa ristiriidassa länsivaltain liittolaisen Neuvostoliiton omaksuman totalitaarisen ideologian kanssa, mutta tämän ei sanottavasti annettu häiritä. Neuvostokäytännön mukaisesti demokratiakin voitiin käsitteellä vaivatta kääntää jopa vastakohdakseen ja sovittaa neuvosto-oloihinkin sopivaksi. Länsivallatkin osoittivat liittolaisensa Neuvostoliiton demokratiakäsityksiin suhtautuessaan suurta joustavuutta; pirun torjuminen belsebubin avulla näytti varsin vaivattomasti sopivan demokratian puolustukseenkin.

Siinä kun länsivallat taistelivat kansallissosialismia ja fasismia vastaan omien demokratiakäsitteittensä puolesta, Neuvostoliitto kävi ideologista sotaa omista lähtökohdistaan. Leninismin ja stalinismin periaatteitten mukaisesti sosialistisen valtion velvollisuutena oli toimia maailmanvallankumouksen edistämiseksi, eikä toinen maailmansota muodostanut näistä periaatteista mitään poikkeusta, pikemminkin päinvastoin. Länsimaitten kanssa oli tosin tehtävä kompromisseja, mutta jo vuonna 1943 oli havaittavissa, että Stalinilla oli toden teolla mahdollisuus maailmanvallankumouksensa edistämiseen kukistamalla sen vastavoimiksi Saksaan ja sen liittolaismaihin syntyneet, kiihkeästä kansallishengestä voimansa ammentaneet poliittiset liikkeet. Marxisin aktiiviset vastaliikkeet pyyhkäistiin pois hyväksytystä demokratian värikartasta, kuten LAURI HAATAJA asian määrittelee.²²

Suomi oli siinä mielessä poikkeuksellinen Saksan puolella taistelut maa, ettei maassa ollut missään vaiheessa vallalla minkäänlainen autoritaarinen järjestelmä. Monipuoluedemokratiana Suomi päinvastoin täytti lähinnä läntisen demokratiahanteen tunnusmerkit, mikä vielä talvisodan aikana oli tuonut maalle suurta goodwilliä länsimaissa. Kun Suomi kuitenkin oli vuodesta 1941 ollut Saksan ”kanssasotijana”, ja kun Suomen rauhan ehdot tultiin määrittelemään maailmanvallankumouksen kehossa Moskovassa, ei Suomikaan voinut välttyä ideologisten sodanpäämäärien soveltamiselta. Ei Suomen demokraattisuus riittänyt länsimaiden pääkaupungeissakaan kumoamaan sitä pettymystä, jonka Suomen aseveljeys saksalaisten kanssa oli synnyttänyt, eikä esimerkiksi Englannissa vähäisiä oppositioääniä lukuun ottamatta ymmärretty niitä Suomen turvallisuusongelmia, jotka olivat johtaneet Suomen puolen valintaan 1941.

Italia oli vaihtanut sodassa puolta jo kesällä 1943, ja kun länsivallat olivat Italian aselepoehdoista päätettäessä avainasemassa, Italia sai kiitoksena puolen

21 Ohto Manninen, *Kuinka rauhaan päädyttiin* (1996), s. 15.

22 Lauri Haataja, *Sodanjälkeinen Suomi* (1993), s. 10.

vaihdosta koko joukon erioikeuksia verrattuna Saksalle varattuun kohtaloon. Tämän jälkeen liittoutuneet joutuivat soveltamaan periaatteitaan ensimmäiseksi Romanian kanssa solmittavaan välirauhansopimukseen. Siitä tuli monessa mielessä esikuva myös Suomelle saneltaville ehdoille.

Neuvostojoukkojen ylitettyä Romanian rajan Prut-joella romanialaiset olivat 23. elokuuta 1944 esittäneet Neuvostoliitolle aselepotarjouksen, johon Moskova oli vastannut myöntävästi. Uusi, kenraali Constantin Sănătescun johtama hallitus oli katkaissut suhteet Saksaan, ja maata sota-ajan johtanut pääministeri Ion Antonescu lähimpine ministereineen ja virkamiehineen vangittiin syyskuussa. Välikikko siihenastisen liittolaisen kanssa johti siihen, että Romania joutui käytännössä koko armeijansa voimin osallistumaan sotatoimiin saksalaisia vastaan, mutta tämä ei riittänyt, vaan välirauhansopimuksen solmimista odoteltaessa neuvostojoukot miehittivät maan. Tämän ohella 12. syyskuuta Moskovassa allekirjoitetussa Neuvostoliiton ja Romanian välirauhansopimuksessa sovittiin myös sotarikollisten rankaisemisesta, fasisistien tai hitleriläismielisten sekä sotilaallisten ja sotilaallisuontoisten järjestöjen lakkauttamisesta ja Neuvostoliitto ja ”Yhdistyneitä kansakuntia” vastaan suuntautuvan propagandan kieltämisestä sekä lukuisista taloudellisista erityiskysymyksistä.²³

Toisin sanoen ei riittänyt, että Romania vaihtoi puolta sotilaallisesti. Sen oli myös sitouduttava sotakorvauksin korvaamaan Neuvostoliitolle sotatoimissa aiheutetut vahingot, ja sen oli kiellettävä liittoutuneille (Neuvostoliitolle) vastenmieliset poliittiset järjestöt ja oltava sallimatta voittajia vastaan suunnatuksi propagandaksi tulkittavia kannanottoja. Kaikkien välirauhansopimuksen ehtojen toteutumista valvomaan Romaniaan asetettiin liittoutuneiden valvontakomissio, jossa venäläisillä oli määräävä asema.

Romanian välirauhanehdot julkaistiin Suomessa 14. syyskuuta. Tuon aamun lehtiä lukenut sosiaalidemokraattien puheenjohtaja Väinö Tanner oli tuskin ainoa, joka piti ehtoja tavattoman raskaina. ”Johtui ajattelemaan, tulisivatko Suomen välirauhanehdot kulkemaan samaa latua.”²⁴

Suomen Moskovassa odotellut ja aikaansa mm. oopperassa kuluttanut rauhanvaltuuskunta kutsuttiin ensimmäiseen neuvotteluun vasta suomalaisten saatua Romanian sanelluista ehdoista vahvistusta aavistuksilleen tulossa olevista vaatimuksista. Tämä tapahtui myöhään illalla 14. syyskuuta pääministeri Hackzellin saaman vakavan halvauskohtauksen sävyttäessä dramaattisesti tilannetta.

Suomenkin rauhanneuvottelijat saivat havaita, että rauhansopimuksen tekemiseen liittyi uudenlaisia elementtejä, joita esimerkiksi talvisodan jälkeiseen rauhaan ei ollut sisältynyt. Näitä Suomen sisäisiin asioihin puuttuneita poliittisia elementtejä ei ollut kuulunut vielä maaliskuussa 1944 Suomen hallituksen edustajina Moskovassa rauhanehdoista tiedustelemassa käyneille Paasikivelle ja Enckellille esitettyihin vaatimuksiinkaan.²⁵

23 Tuomo Polvinen, Teheranista Jaltaan (1980), s. 94–95, 109; Osmo Jussila, Suomen tie 1944–1948 (1990), s. 48; Vehviläinen (1992), s. 106.

24 Tanner (1952), s. 384.

25 Ks. Thede Palm, Moskova 1944 (1973), s. 83–84; ks. myös Tarkka (1977), s. 50.

Näyttääkin siltä, että poliittiset vaatimukset oli konkreettisesti otettu Neuvostoliiton vaatimuslistalle kesäkuussa 1944 neuvostojoukkojen Suomen rintamalla aloittaman suurhyökkäyksen jälkeen. Tuolloin Moskovassa oli laadittu luonnos Suomen kanssa tehtäväksi sopimukseksi, johon sisältyi ehdottoman antautumisen vaatimus sekä Suomelta edellytetyjä pitkälle meneviä sotilaallisia ja poliittisia myönnytyksiä. Niinpä kesäkuisessa luonnoksessa veloitettiin Suomen hallitus lakkauttamaan kaikki Neuvostoliiton sotavoimien ylipäällystön määräämät järjestöt. Luonnoksen mukaan sotasylliset ja sotarikolliset olisi ollut luovutettava Neuvostoliitolle, ja heidän tuomitsemisestaan olisi vastannut Neuvostoliiton hallitus.²⁶

Suomalaisten eteen syyskuussa tulleitten uusien poliittisten vaatimusten ymmärrettiin antavan Neuvostoliitolle mahdollisuuden puuttua Suomen sisäisiin asioihin. Poliittisluontoiset klausuulit yhdessä suurten sotakorvausten ja Porkkalan tukikohdan luovutuksen kanssa olivat tekemässä tästä rauhanteosta kokonaan toisenlaisen kuin mitä oli ollut talvisodan jälkeinen Moskovan rauha, jota jo oli pidetty äärettömän raskaana.

Suomen rauhanvaltuuskunnan sen enempää kuin Suomen hallituksenkaan kannalta Moskovassa ei ollut kysymys varsinaisista neuvotteluista. Neuvostojohto saneli töykeästi ja jopa sivistymättömästi käyttäytyneen ulkoministeri Molotovin suulla suomalaisille rauhanehdot, jotka näiden oli lähes vastaan sanomatta hyväksyttävä. Neuvotteluissa läsnä ollut Englannin suurlähettiläs Sir Archibald Kerr tyytyi pelkästään myötäilemään venäläisten näkemyksiä. Molotovin asenne oli tuntuvasti jyrkentynyt sitten maaliskuun. Nyt hän kohteli suomalaisia lyötyinä vastustajina.²⁷ Suomalaisten puheoikeus vahvempien pöydässä oli näin auttamattomasti huvennut aseellisen voiman edessä. Sairastuneen pääministerin tilalle Moskovaan kiiruhtaneen ulkoministeri Enckellin johtaman valtuuskunnan vähäiset ja ponnettomat yritykset saada helpotuksia saksalaisten maasta karkottamiseen, Porkkalan tukikohdan luovuttamiseen taikka sotakorvauksiin eivät tuottaneet tulosta.

Ideologisiin vaatimuksiin suomalaiset eivät edes yrittäneet saada aikaan muutoksia. Ankarien sotilaallisten artikloitten rinnalla niitä ei ehkä osattu pitää akuuttina vaarana, vaikka neuvostovaikutuksen maassa oletettiin niitten johdosta ilman muuta lisääntyvän. Enckell tyytyi Moskovassa ainoastaan tiedustelemaan, koskiko sopimukseen sisältynyt sotarikollisten rankaisemisvaatimus Suomen kansalaisia vai Suomessa olevia ulkomaalaisia. Molotovin vastaus oli, että se koski molempia. Enckell pyrki myös vaikuttamaan siihen, että sotarikollisia tuomittaessa noudatettaisiin ehdottomasti Suomen lakia. Molotov ei tällaista tulkintaa hyväksynyt, vaan edellytti Suomen alistuvan Italian ja Romanian tavoin sotarikollisten tuomitsemisessa niihin määräyksiin, jotka liittoutu- neet olivat laatineet.²⁸

.

26 Martti Turtola, Risto Ryti (1994), s. 294–297.

27 Palm (1973), s. 46; Sampo Ahto, Aseveljet vastakkain (1980), s. 125–128.

28 Palm (1973), s. 136–137, 144.

Suomalaiset olivat itsekin ilmeisen haluttomia esittämään kommentteja sopimukseen sisältyvistä poliittisista vaatimuksista. Molotov kun ärsyntyi jo aivan tarpeeksi yrityksistä tarkentaa sotilaallisiakin artikloja. Suomen valtuuskunnassa päätettiin mm. olla tiedustelemasta enempiä tarkennuksia sotarikollisten rangaistusvaatimukseen, koska silloin oli olemassa vaara, että sanamuoto vain entisestään huonontuisi Suomen kannalta.²⁹

Suomen delegaatio joutui allekirjoittamaan sille sanellun välirauhansopimuksen tiistaina 19. syyskuuta. Edellisenä päivänä Molotov oli esittänyt syytöksiä Suomen ”veristä ja rikollista” hallitusta kohtaan ja uhannut koko Suomen miehittämisellä, ellei välirauhanehtoja allekirjoitettaisi viivyttämättä. Tällaisessa tilanteessa suomalaisneuvottelijoitten oli suostuttava allekirjoittamaan siitä huolimatta, ettei Helsingistä vielä ollut tullut eduskunnan allekirjoitukseen antamaa valtuutusta; se saatiin vasta myöhemmin.³⁰

Koko viiden päivän prosessi Moskovassa osoitti, etteivät kysymyksessä olleet mitkään todelliset neuvottelut. Suomalaiset olivat kuulemassa heille saneltuja rauhanehtoja, ja ne oli hyväksyttävä miehityksen uhan edessä. Neuvostoliitto vei tällä tavoin tahtonsa päätökseen.

Välirauhansopimuksen³¹ johdannossa todettiin, että sopimuksen täytäntöönpanoa valvoo Neuvostoliiton ylin sotilasjohto. Sopimukseen sisältyi sotilaallisia artikloita, jotka koskivat sotatoimien lopettamista, saksalaisjoukkojen aseistariisuntaa, Suomen lentokenttien ja laivojen luovuttamista Neuvostoliiton käyttöön, Suomen armeijan demobilisointia, Porkkalan tukikohdan luovuttamista sekä sotavankien palauttamista. Vuoden 1940 Moskovan rauhansopimuksen ehdot saatettiin jälleen voimaan uudesta sopimuksesta johtuvien muutoksien. Edelleen välirauhansopimukseen sisältyi määräyksiä Suomelle maksettavaksi tulevista sotakorvauksista ja muista sodasta johtuvista taloudellisista seuraamuksista. Neuvostoliittolainen omaisuus oli palautettava Neuvostoliitolle, ja kaikki Suomessa ollut saksalainen sotilasomaisuus oli niin ikään luovutettava Neuvostoliiton ylimmälle sodanjohdolle.

Välirauhansopimus sisälsi kuitenkin myös selkeitä poliittisia määräyksiä. Sen 13. artiklan mukaisesti Suomi joutui sitoutumaan sotarikoksista syytettävien henkilöiden pidättämiseen ja tuomitsemiseen. Kuten Molotovin kommentti Enckellin tiedusteluun oli osoittanut, sotarikoksia ei haluttu tulkita Suomen lainsäädännön vaan liittoutuneiden poliittisten vaatimusten mukaisesti.

Sopimuksen 20. artiklan mukaan Suomi puolestaan sitoutui vapauttamaan kaikki ne henkilöt, jotka oli vangittu ”Yhdistyneiden Kansakuntien hyväksi suorittamansa toiminnan tai Yhdistyneiden Kansakuntien asialle osoittamansa myötätunnon taikka heidän rodullisen syntyperänsä takia”. Saman artiklan mukaan Suomen oli myös kumottava kaikki diskriminoiva lainsäädäntö ja siitä johtuvat rajoitukset. Nämä määräykset tarkoittivat luonnollisesti sodan aikana

29 Johann Nykopp, Paasikiven mukana Moskovassa (1975), s. 149.

30 Polvinen (1980), s. 122–123; Erik Heinrichs, Mannerheim Suomen kohtaloissa II (1959), s. 408–410; ks. Valtiopäivät 1944, ptk., s. 12–13.

31 Välirauhansopimus ks. Suomen Asetuskokoelma 645a/1944.

vihollisen hyväksi toimineiden armahtamista ja tuomitsematta jättämistä sekä kommunistien toiminnan sallimista.

Välirauhansopimuksen artikloista poliittisiin – erotukseksi sotilaallisia määräyksiä sisältäneistä – kuului myös 21. artikla, jossa Suomen oli sitouduttava poliittisten järjestöjen lakkauttamiseen ja voittajavalloille vihamieliseksi tulkittuun propagandan kieltämiseen. Tämä Romanianinkin välirauhansopimukseen sisällytetty artikla sisällytettiin sopimukseen käyttämättä siitä Moskovan neuvotteluissa ainuttakaan puheenvuoroa. Sen teksti kuului kokonaisuudessaan seuraavasti:

Suomi sitoutuu heti hajoittamaan kaikki sen alueella toimivat hitleriläismieliset (fascisminluontoiset) poliittiset, sotilaalliset ja sotilaallisuusluonteiset samoinkuin muutkin järjestöt, jotka harjoittavat Yhdistyneille Kansakunnille ja erityisesti Neuvostoliitolle vihamielistä propagandaa, sekä vastaisuudessa olemaan sallimatta tämantapaisten järjestöjen olemassaoloa.

Siinä kun monetkin välirauhansopimuksen artikloista jättivät tulkinnan varaa siitä, mistä todella oli kysymys, antoi erityisesti 21. artikla aihetta moniinkin epäselvyyksiin ja erilaisiin tulkintoihin. Suomalaisten kannalta oli olennaista ensinnäkin se, kuka määritteli järjestöjen fasisistisuuden tai neuvostovihamielisyyden. Avoimeksi jäi myös – kuten kokemus sittemmin osoitti – mitä fasisistisuudella taikka hitleriläisyydellä todella tarkoitettiin.

Kaikkien artiklojen soveltamisen kannalta keskeinen edellytys sisältyi välirauhansopimuksen 22. artiklaan. Sen mukaan muodostettiin liittoutuneiden (Neuvostoliiton) valvontakomissio (LVK), jonka tehtävänä oli lopulliseen rauhan tekoon saakka huolehtia välirauhanehtojen täytäntöön panosta ja täytäntöön panon valvonnasta.

Valvontakomissio, johon venäläisten ohella tuli lähinnä nimellinen britti-edustus, sai hyvin laajat valtuudet. Sillä oli oikeus saada Suomen viranomaisilta kaikki välirauhansopimuksen valvomisessa tarvittavat tiedot, ja sillä oli oikeus tehdä omia tutkimuksiaan ja kerätä tietoja. Valvontakomission jäsenillä oli esteetön pääsy kaikkiin virastoihin ja laitoksiin, ja sen tuli saada myös niiltä tehtäviään varten tarpeelliset tiedot. Mikäli valvontakomissio havaitsi rikkomuksia välirauhansopimuksen artikloja vastaan, sen tehtävänä oli kääntyä Suomen viranomaisten puoleen, jotta nämä ryhtyisivät asianmukaisiin toimiin.

Valvontakomission kärkiryhmä saapui lentoteitse Helsinkiin 22. syyskuuta, ja sitä täydennettiin seuraavina viikkoina; puheenjohtajaksi määrätty Andrei Ždanov saapui 5. lokakuuta. Komissio piti Suomen viranomaisiin yhteyttä ennen muuta ulkoministeriön välityksellä. Sotilaallista yhteydenpitoa varten päämajaan perustettiin 29. syyskuuta erityinen yhteysosasto, jonka päälliköksi määrättiin sodassa Aunuksen Ryhmän esikuntapäällikkönä toiminut eversti Ilmari Karhu.

Hallitus informoi heti illalla 19. syyskuuta eduskuntaa antamalla tiedonannon välirauhanehdoista. Virkaa tekevänä pääministerinä toiminut Ernst von Born kertoi kansanedustajille Moskovan diktaatin sisällön. Hän totesi siihen si-

sältyvän myös vaatimuksen ”Hitler-mielisten” ja neuvostovastaista kiihotusta harjoittavien järjestöjen lakkauttamisesta.³²

– Hirmuinen! Hirmuinen! Moskovan rauha oli monta kertaa parempi kuin tämä. Näin totesi päiväkirjalleen ehtoja kauhistellut Paasikivi.³³

Presidentti-ylipäällikkö Mannerheim puolestaan oli sitä mieltä, että kysymyksessä oli tosiasiallinen kapitulaatio, vaikka sopimuksessa ei tätä sanaa mainittukaan.³⁴

Rauhanvaltuuskunnasta sivuun jättämisestä katkeroituneen Paasikiven tunteenomaiselle hirmustumiselle oli varmasti perusteensa, sillä se kuvasi monien suomalaisten tyrmistymistä rauhan ehtojen tultua julki. Molotovin diktaatti herätti synkkiä ajatuksia eduskuntaryhmissäkin. Esimerkiksi kokoomuksen ryhmässä esitettiin mielipiteitä, joitten mukaan ryhmä ei voi hyväksyä ehtoja, mutta alistuu pakon edessä. Ryhmän virallisen kannan mukaan ehdot olivat ”kaikkien mielestä mahdottomia”.³⁵

Eivät suomalaiset olleet yksin epäillessään neuvostohallituksen perimmäisiä tarkoitusperiä. Suomen välirauhansopimuksen allekirjoittamista seuranneena päivänä Yhdysvaltain Moskovan-suurlähettiläs Averell Harriman raportoi hallitukselleen:

Venäläisillä on mielessään jotain aivan muuta kuin mitä me ymmärrämme heidän vaatiessaan, että heidän naapurimaissaan on oltava ystävälliset hallitukset... Ilmaistakseni asian sanoilla jotka me ymmärrämme; uskon että heidän aikomuksensa on luoda ehdoton valtapiiri, joka sulkee sisään Neuvostoliiton läntiset naapurit ja Balkanin maat.³⁶

Yhdysvaltain suurlähettiläs oli viimeistään tuossa vaiheessa sisäistänyt Stalinin hallinnon ideologiset sodanpäämäärät, joista Suomessa oli ollut vahva aavistus vähintäänkin talvisodan päivistä lähtien. Kesti kuitenkin vielä aikansa ennen kuin Yhdysvaltain hallitus suostui näkemään Moskovan tavoitteet realistisessa valossa.

Säädetyssä järjestyksessä

Aluksi suomalaisten oli itse pyrittävä soveltamaan välirauhansopimusta oman ymmärryksensä mukaisesti. Suomessa olikin välittömästi edessä muodollinen lainsäädännöllinen prosessi välirauhansopimuksen toteuttamiseksi. Siinä ei viivytelty, sillä hallitus antoi jo allekirjoitusta seuranneena päivänä, keskiviikkona 20. syyskuuta eduskunnalle esityksen laiksi välirauhansopimuksen voimaan saattamisesta.³⁷ Esitys lähetettiin samana päivänä kello 18 alkanessa

32 Valtiopäivät 1944, ptk., s. 93.

33 Paasikiven päiväkirjat I, s. 33 (21.9.1944).

34 Paasikiven päiväkirjat I, s. 37 (6.10.1944).

35 Markku Jokisipilä, Edwin Linkomiehen poliittinen toiminta 1943-1946 (1997), s. 134.

36 W. Averell Harriman, Huipputason diplomatiaa (1971), s. 57.

37 Valtiopäivät 1944, Asiakirjat I, Hallituksen esitys n:o 70, 20.9.1944.



Valvontakomission venäläisten kärkiryhmä saapui Suomeen lentotietse 22. syyskuuta 1944. Komission upseereja venäläisten käyttöön otamalla Malmin lentokentällä vastaanottajanaan everstiluutnantti Viktor Ursin. Sotamuseo.

täysistunnossa ulkoasiainvaliokuntaan, joka kokoontui heti. Valiokunnan yksimielinen puoltava lausunto esiteltiin eduskunnalle kello 19.30 alkaneessa täysistunnossa, jolloin se valtiopäiväjärjestyksen mukaisesti pantiin pöydälle.³⁸ Uusi täysistunto oli jälleen vuorossa kello 20.50. Tällöin esiteltiin edellä mainittu mietintö, ja asia lähetettiin suureen valiokuntaan. Tämän ensimmäisen käsittelyn aikana käytettiin vain yksi puheenvuoro.

Edustaja Mikko Erich sosiaalidemokraateista katsoi, että eduskunnan olisi pitänyt saada tietää, kuinka syviä leikkauksia perustuslakiin, kansalaisten perustuslailla turvattuihin oikeuksiin ja vapauksiin sekä yleiseen lainsäädäntöön voi välirauhansopimuksen perusteella tulla tehtäväksi. Erichin puheenvuoro antaa kuvan eduskunnassa vallinneesta täysin tuntemattomaan tulevaisuuteen kohdistuneesta epä tietoisuudesta. Erich nimittäin jatkoi:

– kun vastaisista hallituksista ei ole mitään takeita olemassa ja tulevaisuus on entistä läpitunkemattomamman esiripun peittävä, oli eduskunnalla oikeus vaatia edes jonkinlaisia perustuslaillisia takeita lain vastaisesta soveltamisesta tavalla, joka vastaa valtakunnan turvallisuutta, laili sen menon säilymistä ja länsimaisen oikeusjärjestyksen jatkuvaisuutta kaikista nykyhetken surkeuksista huolimatta sentään vapaassa ja suvereenisessa maassa.³⁹

38 Valtiopäivät 1944, ptk., s. 625.

39 Valtiopäivät 1944, ptk., s. 627–628.

Edellä mainittu lausunto viittasi valiokuntakäsittelyssä lakiin Väinö Tannerin esityksestä liitettyyn momenttiin, jonka mukaan eduskunta edellytti viipymättä ilmoitettavan eduskunnan puhemiehelle, jos välirauhansopimuksen perusteella julkaistaan sellaisia säädöksiä, joiden antamiseen hallitusmuodon mukaan eduskunnan myötävaikutus on tarpeen. Eduskunnan tehtäväksi jäi tämän jälkeen harkita, olivatko annetut säädökset sopimuksen mukaisia vai oliko ne kumottava.⁴⁰

Kysymyksessä oli tavallaan epätoivoinen yritys pidättää eduskunnalle sananvaltaa siinä tapauksessa, että edessä oleva rauhanprosessi alkaisi luisua käsistä. Mahdollisesti uhanalaisiksi joutuvista kansalaisten perusoikeuksista haluttiin pitää kiinni juridisin säädöksin, vaikka maailma ympärillä oli jo ajat sitten hylännyt lain kirjaimen perustuvan oikeudenmukaisuuden asettaen sen tilalle vahvemman oikeuden.

Lain toinen käsittely oli eduskunnassa edelleen samana päivänä 20. syyskuuta kello 22. Kolmas käsittely oli lauantaina 23. syyskuuta kello 10. Niissä ei käytetty enää ainuttakaan puheenvuoroa, vaan eduskunta hyväksyi muodollisen yksimielisesti lain välirauhansopimuksen soveltamisesta edellä mainitulla ulkoasiainvaliokunnan tekemällä lisäyksellä.⁴¹

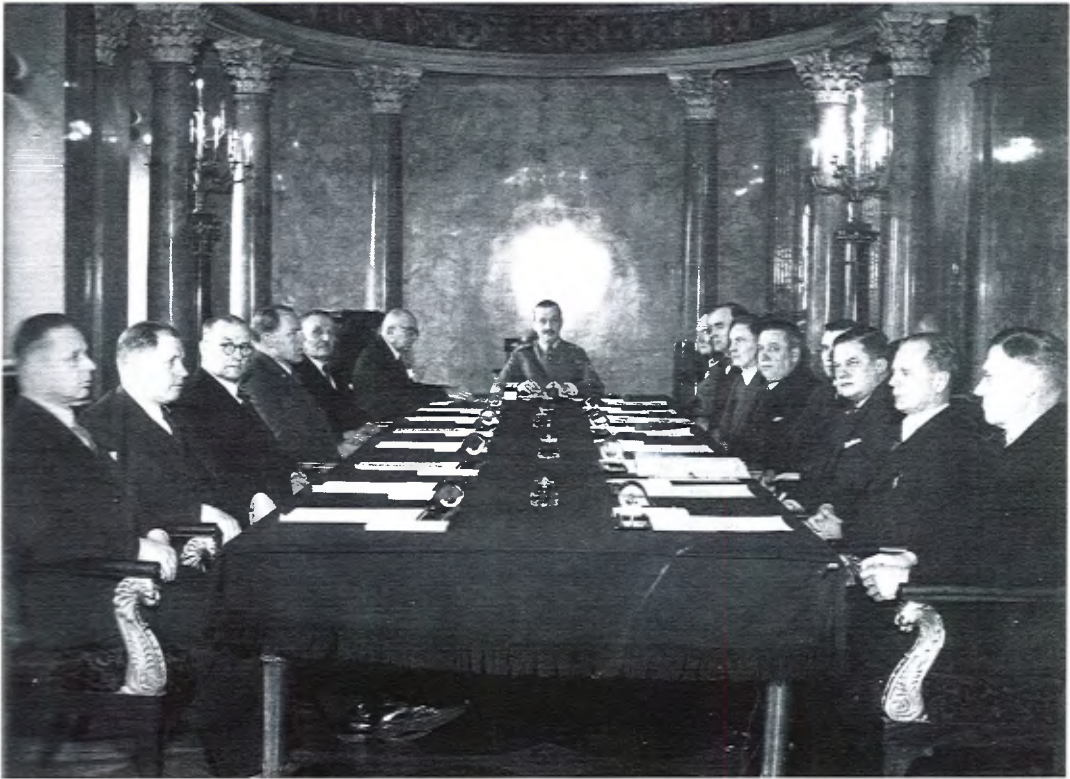
Käytännössä valmistelut lain täytäntöön panemiseksi olivat eri ministeriöissä alkaneet kaikessa kiireessä heti, kun sopimusteksti oli saatu Moskovasta Suomeen. Tätä työtä ei suinkaan ollut helpottamassa se, että kesken prosessin myös Suomen hallitus vaihtui. Pääministeri Hackzellin sairastuttua Moskovassa parantumattomasti eduskuntapuolueiden enemmistö katsoi, että maahan oli nopeasti muodostettava uusi hallitus.

Korkeimman hallinto-oikeuden presidentin Urho Castrénin johtama ministeristö nimitettiin 21. syyskuuta. Sen salkkujen jako pysyi tosin tärkeimmiltä osiltaan samana kuin edeltäneessä hallituksessa. Ulkoministerinä jatkoi Carl Enckell, mutta hän sai rinnalleen apulaisulkoministeriksi kenraalimajuri A.E. Martolan. Ulkoministeriöön muodostettiin Enckellin johtama ns. B-osasto, jonka tehtävänä oli välirauhansopimuksen toteuttaminen ja yhteydenpito valvontakomission johtoon. Muina välirauhansopimuksen toteuttamisen kannalta keskeisiä ministerejä olivat sisäministeri, puolustusministeri ja oikeusministeri. Näissä tehtävissä jatkoivat edellisestä hallituksesta Kaarlo Hillilä, Rudolf Walden ja Ernst von Born.

Uuden hallituksen ensimmäinen ja tärkein tehtävä oli luonnollisesti välirauhansopimukseen sisältyneiden määräysten voimaan saattaminen. Valtioneuvosto keskustelikin jo perjantaina 22. syyskuuta sopimusartiklojen sisällöstä. Niinpä tuolloin päätettiin laatia määräykset 21. artiklan mukaisten järjestöjen lakkauttamisesta. Tiedettiin, että laki rauhansopimuksen soveltamisesta hyväksyttäisiin ja vahvistettaisiin seuraavana päivänä. Vahvistaminen tapahtui siten,

40 Valtiopäivät 1944, Asiakirjat I, ulkoasiainvaliokunnan mietintö n:o 2 ja suuren valiokunnan mietintö n:o 82; Eduskunnan ulkoasiainvaliokunnan ptk. 20.9.1944.

41 Valtiopäivät 1944, ptk., s. 629, 634.



Korkeimman hallinto-oikeuden presidentin Urho Castrénin johtama enemmistöhallitus nimitettiin 21. syyskuuta 1944. Sen raskaana velvollisuutena oli välirauhansopimuksen määräysten soveltamisen aloittaminen, mikä merkitsi myös 21. artiklan mukaisiksi tulkittujen järjestöjen lakkauttamista. Kuva teoksesta Kansakunta sodassa 3.

että viisi ministeriä matkusti lentokoneella Mikkelin päämajaan, jossa presidentti-ylipäällikkö Mannerheim tuolloin oleskeli. Presidentti allekirjoitti lain ministeri A.E. Martolan esittelystä.⁴²

Ei 21. artiklankaan soveltamisessa viivytely. Ensin tosin ajateltiin tehdä päätös tämän artiklan edellyttämästä järjestöjen lakkauttamisesta maanantaina, mutta kun välirauhansopimuksessa käytettiin sanoja ”heti” ja ”välittömästi”, katsottiin parhaaksi pitää kiirettä ja tehdä lakkautuspäätöskin jo lauantaina. Tällä tavoin kiirehtimällä Suomen hallitus halusi osoittaa olevansa kuuliainen sopimuksen noudattaja.

Valtioneuvosto kokoontui lauantaina 23. syyskuuta kello 10.30; viisi ministeriä oli sovitulla tavalla lentänyt Mikkeliin päämajassa pidettävää presidentin esittelyä varten. Hallitus kävi Helsingissä läpi välirauhansopimuksen tekstin artikla artiklalta, ja kello 17 istuntoa jatkettaessa oli Mikkelistä saatu tieto, että presidentti oli vahvistanut lain välirauhansopimuksen voimaan saattamisesta. Heti tämän jälkeen valtioneuvosto saattoi tehdä kaksi ensimmäistä välirauhansopimukseen perustuvaa päätöstä: oikeusministerille annettiin oikeus vapauttaa poliittiset vangit, ja 21. artiklan mukaiset järjestöt kiellettiin.⁴³

42 Suomen Asetuskokoelma 645/1944.

43 K-A. Fagerholm, Puhemiehen ääni (1977), s. 178–180.

Muodollisesti kaikki tapahtui täysin normaalissa, laillisessa järjestyksessä, vaikka tosiasiaassa kysymys oli Molotovin saneluratkaisun toteuttamisesta. Sisäministeriön esittelystä poliisiasiaain osaston hallitusneuvos M.E. Koskimies esitteli ehdotuksen asetukseksi valtioneuvoston oikeuttamisesta lakkautamaan erinäiset yhdistykset. Heti perään pidettiin tasavallan presidentin esittely, jossa pääministeri Castrén presidentin sijasta ja sisäministeri Hillilän esityksestä antoi puheena olevan asetuksen. Asetus hyväksyttiin jälkikäteen eduskunnassa käyttämättä ainuttakaan puheenvuoroa. Tällä tavoin eduskunta noudatti Väinö Tannerin 19. syyskuuta hallituksen tiedonannon yhteydessä ehdottamaa linjaa, että eduskunta hyväksyy vaiti ollen välirauhansopimuksesta aiheutuvat välttämättömyydet.⁴⁴

Tämä välirauhansopimuksen 21. artiklan soveltamisessa keskeinen asetus⁴⁵ eli ns. ”Castrénin asetus” kuului kokonaisuudessaan seuraavasti:

Sisäasiainministerin esittelystä säädetään Suomen Tasavallan sekä Sosialististen Neuvostotasavaltain Liiton ja Ison-Britannian ja Pohjois-Irlannin Yhdistyneen Kuningaskunnan välisen välirauhansopimuksen voimaansaattamisesta 23 päivänä syyskuuta 1944 annetun lain nojalla:

1 §

Valtioneuvostolla on valta päättää, että Suomen Tasavallan sekä Sosialististen Neuvostotasavaltain Liiton ja Ison-Britannian ja Pohjois-Irlannin Yhdistyneen Kuningaskunnan välisen välirauhansopimuksen 21 artiklassa tarkoitettu yhteisö on lakkautettava. Tällaisesta päätöksestä on soveltuvin kohdin voimassa, mitä tuomioistuimen lainvoimaisesta lakkautuspäätöksestä on säädetty.

2 §

Lakkautetun yhteisön pesää selvittämään määrää sisäasiainministeriö yhden tai useamman selvitysmiehen.

3 §

Tarkemmat ohjeet yhteisön lakkauttamisesta aiheutuvista toimenpiteistä antaa tarvittaessa sisäasiainministeriö.

Tämä sisäministeriössä kaikessa kiireessä valmisteltu asetus ei siis määritellyt yhtään sen tarkemmin lakkautettavia yhteisöjä kuin itse välirauhansopimukseen. Muodollisesti lakkautuskriteerien arviointi jäi Suomen hallitukselle, ja sen olikin ensi vaiheessa tulkittava artiklaa oman ymmärryksensä mukaisesti. Käsitteille ”hitleriläismielinen” ja ”fascistiluontoinen” oli annettava sisältö. Samalla hallituksen oli otettava kantaa siihen, mitkä olivat sellaisia järjestöjä, joiden voitiin katsoa harjoittavan neuvostovastaista propagandaa.

Määrittely ei selvästikään ollut helppo. Ahtain mahdollinen määrittely olisi rajannut lakkautettavat järjestöt suunnilleen samoin kuin syyskuun alussa

44 Valtioneuvoston ptk. 23.9.1944; Hannu Soikkanen, Eduskunnan toiminta sota-aikana (1980), s. 126.

45 Suomen Asetuskokoelma 647/1944.

asuipaikkarakojen alaisiksi määrättyt henkilötkin. Toisin sanoen lakkautettavia olisivat olleet ainoastaan avoimen kansallissosialistisina tunnetut ja sellaisina esiintyneetkin pienryhmät. Väli- rauhansopimuksen solmimisen jälkeen ymmärrettiin kuitenkin, ettei tällainen raja- us riittäisi venäläisille.

Olikin selvää, että 21. artikla antoi mahdollisuuden myös tuntuvasti laajempiin tulkintoihin. Kun siinä mainittiin sotilaalliset tai sotilaallisuontoiset ja muutkin järjestöt, jotka harjoittivat Neuvostoliittoa vastaan suuntautuvaa propagandaa, ei tällaisia suinkaan ollut sotaa käyneestä Suomesta puuttunut. Vi- holliseen oli suhtauduttu kielteisesti valtaosassa suomalaisia järjestöjä, ja monet niistä olivat eri yhteyksissä myös ilmaisseet kantansa.

Ongelmia syntyi siitä, että poliittinen terminologia Suomessa poikkesi melkoisesti Neuvostoliitossa käytetystä. Esimerkiksi avainsana fasismi ymmärrettiin Suomessa aivan toisella tavoin kuin Venäjällä. Bolševikit olivat viimeistään 1930-luvun alusta lähtien soveltaneet fasismi-termiä käytännössä kaikkiin kommunistipuolueen poliittisesta linjasta poikkeaviin virtauksiin. Tällainen yksioikoinen määrittely oli ulottunut aina sosiaalidemokraatteihin saakka, joita kunnioitettiin sosiaalifasistin nimityksellä.⁴⁶

Sisäministeriö oli siis vaikean tehtävän edessä, kun sen oli määriteltävä 21. artiklan tarkoittamat järjestöt. Sitä tosin tavallaan auttoi syyskuun alussa kiinni otettu Teo Snellman, joka jo tutkintavankeudesta oli lähettänyt Valpon päällikölle Paavo Kastarille kirjeen. Siinä pidätyksestään katkeroitunut Snellman antoi ymmärtää, ettei hän suinkaan ollut ainoa, joka suomalais-saksalaisen ase- veljeyden aikana oli viljellyt suhteita Saksaan. ”Jos nyt muuttuneissa olosuh- teissa tahdottaisiin ruveta tutkimaan tätä asiaa mahdollisten ’syyllisten’ ilmi- saamiseksi, niin pitäisi heti pidättää vähintään 10 000 henkilöä”, kirjoitti Snell- man.

Hänen mukaansa silloin Suomessa tarvittaisiin samanlainen puhdistus, jonka de Gaulle oli toteuttanut Ranskassa ja jonka uhreiksi olivat joutuneet kaikki kol- laboraattorit. Snellmanilla oli esittää Kastarille listakin saksalaismielisistä jär- jestöistä ja henkilöistä: suomalais-saksalaiset yhdistykset, Svenska Tyskländs- vänner, Suomen kansallissosialistit ry, Siniristi, IKL, Helsingin yliopisto (!), Rintamamiesliitto, SS-Aseveljet ry, kirjailija Maila Talvio, säveltäjä Yrjö Kilpi- nen, professori Bernhard Wuolle, professori Rolf Nevanlinna, professori Bruno Salmiala, ministeri T.M. Kivimäki, hallitusneuvos Esko Rieki jne.⁴⁷

Myöhemmän kehityksen valossa Snellmanin lista on mielenkiintoinen, eten- kin, kun se on laadittu ennen väli- rauhansopimuksen määräysten tietoon tule- mista.

46 Ks. Timo Vihavainen, *Stalin ja suomalaiset* (1998), s. 137.

47 T. Snellmanin kirje Valpon päällikölle Kastarille 7.9.1944. Valpo II, HM 221 (Salmiala, Bruno).

■ Hallitus lakkauttaa

Ensimmäinen lakkautuslista

Välirauhansopimuksen 21. artiklan käytäntöön soveltaminen ja esityksen tekeminen lakkautuslistalle joutuvista yhteisöistä jäi sisäministeriön ja sen alaisen Valpon kiireelliseksi tehtäväksi. Aikaa ei tässäkään hukattu, sillä valtioneuvosto saattoi jo 23. syyskuuta kello 18.30 tehdä vain muutamaa minuuttia aikaisemmin annetun asetuksen perusteella päätöksen 21. artiklan mukaisten yhdistysten lakkauttamisesta.¹

Lakkautuslistalle merkittiin 420 rekisteröityä yhdistystä. Ne olivat päätökseen kirjatussa järjestyksessä:

Yleinen Kansallissosialistinen Yhdistys
Nuoret Valtakunnan Rakentajat
Kansallissosialistit
Siniristi
Samfundet Folkgemenskap
Suomen Kansallinen Sanomalehtimiesliitto
SS-Aseveljet
Akateeminen Karjala-Seura
Akateemisten Naisten Karjala-Seura
Isänmaallisen Kansanliikkeen Kannatusyhdistys sekä 406 IKL:n paikallisyhdistystä
Kansallissosialismin Kannatusyhdistys
Suomen Kansallissosialistinen Työjärjestö
Suomen Kansallissosialistinen Työväenpuolue
Suomen Kansallissosialistisen Liiton Kannatusyhdistys

Valtioneuvoston tekemästä lakkautuspäätöksestä annettiin heti Suomen Tietotoimiston kautta tieto julkisuuteen, ja seuraavan päivän sanomalehdet julkaisivat tietotoimiston lyhytsanaisen uutisen sellaisenaan. Ajan kuvaan kuului, etteivät lehdet mitenkään kommentoineet lakkautusta. Tuskinpa sensuuri olisi antanut siihen mahdollisuuttakaan. Oltiinhan nyt soveltamassa sopimusta, jonka toteuttamisesta riippui Suomen siirtyminen sodasta rauhaan ja itse asiassa paljon enemmänkin – välirauhansopimuksen soveltaminen oli pitkälti ratkaisemassa valtakunnan säilymisen itsenäisten kansojen joukossa.

Edellä mainittujen lakkautettujen yhdistysten on katsottava edustaneen niin sisäministeriön ja Valpon kuin koko hallituksenkin käsitystä 21. artiklassa tarkoitetuista yhteisöistä. Suuri osa lakkautetuista yhdistyksistä oli avoimesti kansallissosialistisia pieniä järjestöjä, joitten vaikutusvalta oli ollut perin vähäi-

1 Valtioneuvoston ptk. 23.9.1944.



Akateeminen Karjala-Seura ja Akateemisten Naisten Karjala-Seura kuuluivat ensimmäisiin välirauhansopimuksen 21. artiklan perusteella lakkautettuihin järjestöihin. Vuonna 1922 perustettu AKS oli vaalinut heimosotien muistoja ja kiinnittänyt huomiota Suomen heimokansojen sortoon neuvostovaltan alaisuudessa. AKS:n ja ANKS:n edustajat Itä-Karjalan ja Inkerin lippuineen kunniakäynnillä marttyyrinsa, Repolan ja Porajärven Neuvosto-Venäjälle luovuttamisesta katkeroituneen ja sen vuoksi 1921 päivänsä päättäneen Bobi Sivénin haudalla. Kuva teoksesta Neljä-tuhatta veljestä, sata-neljä elämäntarinaa.

nen. LAURI HYVÄMÄKI kuvaa niitä sattuvasti mitättömän pieniksi ja täysin merkityksettömiksi eräiden yksityispoliitikkojen harrastusnäytteiksi.²

Tässä mielessä tyypillinen järjestö oli 18. helmikuuta 1942 perustettu Sini-risti. Sen ulkopoliittisena päämääränä oli Suomen aktiivinen osanotto uuden Euroopan rakennustyöhön sen täysivaltaisena jäsenenä ja Suomen germaanisen kohtalonyhteyden tunnustaminen ja tunnetuksi tekeminen. Tavoitteisiin kuului myös Suomen heimokansojen auttaminen itsenäiseen kansalliseen elämään ja niiden saattaminen osallisiksi uuden Euroopan kulttuurista ja järjestyksestä.

Siniristin ensimmäisenä puheenjohtajana oli toiminut oikeistoradikaaleista harrastuksistaan tunnettu lääkäri Martti J. Mustakallio, mutta jo perustamisvuonna sen johtoon oli siirtynyt maisteri Erkki Räikkönen.³ Tämä monissa oikeistoradikaaleissa järjestöissä mukana ollut toiminta-aktiivi vältti syyskuussa Valpon pidätykset, mutta joutui matkallaan Saksaan Ruotsissa internointileirille.

Ulkoasiainhallinnossa ilmenneitten riitaisuuksien takia jo 1930-luvun alussa diplomaattikarrieerin jättämään joutuneen lähetystöneuvos Teo Snellmanin puheenjohtolla toiminut Nuoret Valtakunnan Rakentajat oli myös perustettu suomalais-saksalaisen aseveljeyden huippuvuonna 1942. Sen tarkoituksiksi oli määritelty suomalaisen nuorison kansallisen ja yhteiskunnallisen yhteenkuuluvaisuudentunteen kehittäminen. Erityisesti järjestö korosti yleistä nuorisotyövelvollisuutta ja nuorison maanpuolustuskasvatusta.⁴

2 Lauri Hyvämäki, Vaaran vuodet (1957), s. 19–21.

3 OM:n yhdistysrekisteri, Siniristi ry.

4 OM:n yhdistysrekisteri, Nuoret Valtakunnan Rakentajat ry.

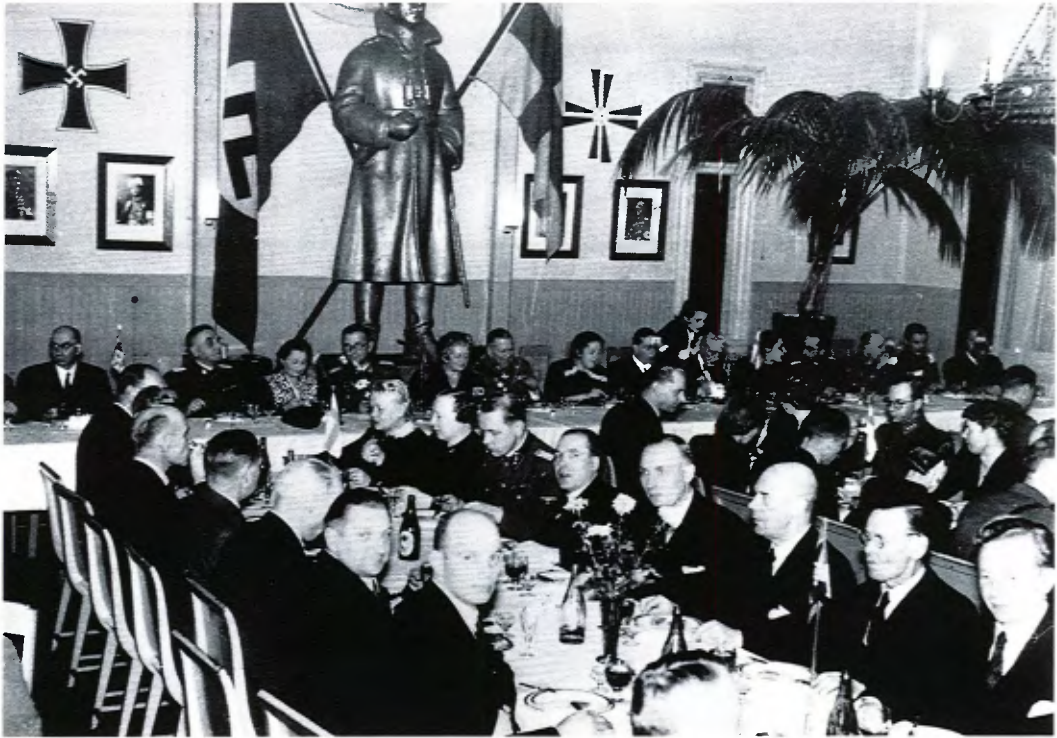


Tällaisten jäsenmäärältään varsin pienten järjestöjen ohella lakkautuslistalle oli kuitenkin joutunut myös kaksi tuntuvasti vaikutusvaltaisempaa järjestökokonaisuutta. Isänmaallisen kansanliikkeen eli IKL:n järjestörakenteen lakkauttaminen sekä Akateemisen Karjala-Seuran eli AKS:n ja sen sisärjestön Akateemisten Naisten Karjala-Seuran eli ANKS:n lakkauttaminen kosketti näiden järjestöjen kymmeniätuhansia jäseniä. Käytännössä tämä lakkautuspäätös lopetti myös lukuisissa oppikouluissa ja opettajaseminaareissa toimineitten oppikoulujen ja seminaarien rekisteröimättömien Karjala-seurojen toiminnan.

Oman ryhmänsä lakkautettujen järjestöjen joukossa muodosti SS-Aseveljet ry, joka oli 1. marraskuuta 1942 perustettu Saksan SS-joukoissa vapaaehtoisina palvelleitten suomalaisten yhdyssiteeksi. Yhdistyksen tarkoituksena oli määriteltä hyvä asevelihengen ylläpitäminen SS-aseveljien sekä muiden maamme vapauden puolesta taistelleitten kesken. Yhdistyksen tuli lujittaa saksalais-suomalaista aseveljeyttä sekä taistella Suomen kansan itsenäisyyttä ja hyvinvointia uhkaavia vaaroja vastaan. Jäseniksi voitiin ottaa ne suomalaiset, jotka vuodesta 1941 olivat vähintään puolen vuoden ajan kantaneet Waffen-SS:n asetakkia. SS-vapaaehtoisien yhdistyksen puheenjohtajana toimi jääkärieverstiluutnantti, kirkkoherra Kaler-vo Kurkiala, joka aselevon jälkeen katsoi parhaaksi siirtyä Ruotsiin.⁵

Isänmaallinen kansanliike IKL katsottiin syyskuussa 1944 välirauhansopimuksen perusteella lakkautettavaksi järjestöksi. Yhtenä syynä oli tämän järjestön saksalaismielisyys. IKL:n johtoa jatkosodan aikaisilla päivillä yhdessä saksalaisten kanssa. NSDAP:n Suomenpaikallisojohtaja (Kreisleiter), Lindell Oy:n johtajana Helsingissä toiminut Wilhelm Jahre kuvasa kansanedustajien Bruno Salmialan ja K.R. Kareksen välissä. Museovirasto historian kuva-arkisto.

5 OM:n yhdistysrekisteri, SS-Aseveljet ry.



Saksaan vapaaehtoisina vuonna 1941 lähteneitten perustama asevelijärjestö SS-Aseveljet oli välirauhansopimuksen jälkeisissä oloissa niin vaarallinen, että se lakkautettiin peräti kahdesti valtioneuvoston päätöksellä. SS-Aseveljien sodan aikainen kokous Tampereen rintamamieskerholla. Sotamuseo.

Lakkautettujen pienjärjestöjen kuulumisesta 21. artiklan tarkoitamiin järjestöihin ei varmastikaan ollut mitään epäilyksiä. Asevelijärjestö SS-Aseveljet oli jo nimeltäänkin välirauhansopimuksen hengen vastainen järjestö, joten senkään liittämiseen lakkautuslistalle tuskin tarvittiin suurempaa pohdiskelua.

Muutaman tuhannen jäsenen AKS ja ANKS olivat 1920-luvulla tapahtuneesta perustamisestaan lähtien pitäneet yllä ajatusta itäkarjalaisten alueitten liittämistä Suomeen. Ne vaalivat suomalaisten vuosina 1918–22 käymien heimosotien muistoa, ja niiden suhtautuminen suomenheimoisia kansoja alistaneeseen Neuvosto-Venäjään oli aina ollut täysin kielteinen. Jatkosodan aikainen Itä-Karjalan valtaus oli innoittanut AKS:n sisarjärjestöineen suursuomalaiseen hurmioon. Täydellä syyllä näitä järjestöjä voitiin pitää neuvostovastaista propagandaa harjoittaneina järjestöinä. Niiden kohtalo täyttyi siitä huolimatta, että AKS oli syyskuun alussa ilmaissut hallitukselle tukensa uudessa tilanteessa.

Vuonna 1932 Lapuan liikkeen työn jatkajaksi perustettu IKL puolestaan oli kommunisminvastainen, korporatiivista valtiojärjestelmää ajanut poliittinen liike, josta oli käytännössä muodostunut yksi eduskuntapuolueista. Sen tavoitteet olivat olleet ennen muuta sisäpoliittisia, mutta se oli koko olemassaolonsa ajan suhtautunut varsin kriittisesti Neuvostoliittoon. Sen poliittisissa opeissa oli havaittavissa vaikutteita Saksan kansallissosialisteilta ja varsinkin Italian fasisteilta, ja monet IKL:n johtomiehet olivat varsinkin jatkosodan aikana esiintyneet avoimen saksalaismielisesti, vaikka liikettä ei suoranaisesti kansallissosialistisena järjestönä voitukaan pitää.

Kaikki edellä mainittu riitti vakuuttamaan hallituksen siitä, että myös IKL-yhdistykset kuuluivat lakkautuslistalle. Ainoastaan kansanliikkeen kahdeksanjäsenisen eduskuntaryhmän kohtalo synnytti keskustelua hallituksessa. Voitolle pääsi näkemys, jonka mukaan eduskuntaryhmää ei voitaisi pitää järjestönä. Niinpä IKL:n kansanedustajat saattoivat jatkaa työtään eduskunnassa luopumalla IKL:n nimestä, vaikka mm. sosiaalidemokraattisessa eduskuntaryhmässä nousikin esiin vaatimuksia IKL-edustajien poistamiseksi eduskunnasta.⁶

IKL-järjestön lakkauttamiseen liittyi myös pari muuta erityispiirrettä. Erillisen kannatusyhdistyksen kustantamaa järjestön äänenkannattajaa Ajan Suuntaa ei lakkautettu, vaan se saattoi jatkaa ilmestymistään ”suomalais-kansallisena sanomalehtenä”. Pitkään näin ei kuitenkaan saattanut tapahtua. Jo 4. lokakuuta hallituksesta otettiin yhteyttä lehden johtoon ja ilmoitettiin neuvostoliittolaisten edellyttävän Ajan Suunnan välitöntä lopettamista. Ellei näin tapahtuisi, edessä voisi olla voimatoimia koko maan lehdistöä vastaan. Tällaisen uhan edessä Ajan Suunnan painokoneet pysäytettiin, ja lehden ilmestyminen päättyi.⁷

Ajan Suuntaa koskeneen tiedustelun takana oli valvontakomission kärkiryhmän mukana Helsinkiin lähetetty komission poliittinen neuvonantaja ministeri Pavel Orlov, joka jo talvisodan jälkeisen välirauhan aikana 1941 oli toiminut Neuvostoliiton lähettiläänä Suomessa. Silloin hän oli tullut kovaotteisen edeltäjänsä Ivan Zotovin tilalle pehmentämään neuvostovaltion suhtautumista Suomeen, mutta oli joutunut lähtemään maasta jatkosodan sytyttyä kesäkuussa 1941.

IKL:n kansanedustajat saivat järjestökooneiston lakkauttamisesta huolimatta säilyttää edustajanpaikkansa kevättalven 1945 eduskuntavaaleihin saakka. Tuolloin heidän asettumisensa uudelleen ehdokkaiksi estettiin. Ryhmä viimeisessä yhteiskuvassa ravintola Mustan Karhun tiloissa, edessä vasemmalta Bruno Salmiala, Iisakki Nikkola, Vilho Annala, E.A. Tuomivaara ja takana Kaarlo Cederberg, J.V. Vainio, Rauno Kallia ja Yrjö Saarinen.

6 Fagerholm (1977), s. 180–181.

7 Mikko Uola, Sinimusta veljeskunta (1982), s. 472.

Ministeri Pavel Orlov (1904-?) oli ollut Neuvostoliiton Helsingin-lähettiläänä jo 1941. Hän palasi syyskuussa 1944 Suomeen valvontakomission poliittisena asiantuntijana ja vaikutti keskeisellä tavalla välirauhansopimuksen 21. artiklan soveltamiseen. Sotamuseo.



Orlovin tiedustelu IKL:n pälehdessä oli sikäli täysin ymmärrettävä, että valvontakomission Moskovassa saamissa ohjeissa IKL määriteltiin ”Hitlerin agentuuriksi” ja ”Uralille ja jopa Jeniseille ulottuvan Suur-Suomen puolueeksi”.⁸ Ei tällaisen järjestön sanomalehden ilmestymisen jatkumista voitu ymmärtää Moskovassa siitäkään huolimatta, että Ajan Suunta oli välirauhansopimuksen jälkeen ottanut kiltisti paikkansa rivissä. Ulkoministeri Enckell saattoikin ilmoittaa Orloville 4. lokakuuta, ettei Ajan Suunta enää ilmesty.⁹

Oma periaatteellinen mielenkiintonsa on myös siinä tosiasia, ettei rekisteröimättömänä yhdistyksenä toiminut Isänmaallinen kansanliike järjestönä sisältynyt lakkautuslistalle. Valtioneuvosto nimittäin lakkautti ainoastaan rekisteröidyt IKL-yhdistykset. Tämän toki katsottiin merkitsevän koko IKL:n järjestörakenteen lakkauttamista, mutta sittenkin varsinaisen IKL-järjestön puuttumista viralliselta lakkautuslistalta on pidettävä lapsuksena. Suomen yhdistyslainsäädäntö tunsikin myös rekisteröimättömät yhdistykset, ja myöhempien lakkautuspäätösten yhteydessä lakkautettaviksi määrättiin myös monia rekisteröimättömiä yhdistyksiä.

Yhtä lailla kuin rekisteröimätön Isänmaallinen kansanliike jäi lakkauttamatta myös vuonna 1941 perustettu Suomen Valtakunnan Liitto. Kysymyksessä oli ennen muuta akateemisten piirien löyhä yhteenliittymä, joka oli jatkosodan vuosina ajanut korostetusti kansallisia arvoja, edellyttänyt lujaa hallitusvaltaa

.
8 Kimmo Rentola, *Kenen joukoissa seisot?* (1994), s. 470.
9 Enckellin kirje Orloville 4.10.1944. UM Fb 110:160.

sekä omaksunut kansallissosialistisesta ideologiasta mm. salaseurojen ja juutalaisuuden vastaisia näkemyksiä. Tätä liittoa ei lakkautettu myöhemminkään, mutta senkin toiminta oli loppunut itsestään.

Lakkautettuaan edellä mainitut järjestöt 23. syyskuuta hallitus ilmoitti päätöksestään valvontakomissiolle¹⁰ 28. syyskuuta päivätyllä muistiolla. Tässä ulkoministeriön toimittamassa muistiossa hallituksen todettiin lakkauttaneen nämä yhdistykset kaikkine maaseutualaosastoineen koko Suomen alueella.¹¹ Näin ollen 21. artiklan soveltaminen näytti olevan muodollisesti kunnossa.

Toinen lakkautuskierros

Suomen hallitus oli kuitenkin selvästi epävarma siitä, missä valvontakomission mielestä kulkivat 21. artiklan soveltamisen rajat. Suomalaiset yrittivät kyllä pitää kiinni omaksumastaan periaatteesta, että näitä rajoja ei venäläisiltä tiedusteltu, vaan artiklan soveltaminen haluttiin pitää vähintäänkin muodollisesti suomalaisten hallinnassa.

Rajoja yritettiin määritellä juridisin perustein, vaikka tosiasiasa kysymyksessä ei ollut lainopillinen vaan poliittinen asia. Kun ensimmäinen järjestöjen lakkautuskierros oli toteutettu, ulkoministeriön palveluksessa ollut kansainvälisen oikeuden dosentti Erik Castrén antoi hallitukselle lausunnon välirauhansopimuksen tulkinnasta. Hän tulkitsi 21. artiklaa siten, että kaikki ne järjestöt, jotka harjoittavat liittoutuneille vahingollista propagandaa, on hajotettava. Itse AKS:n aktiivijäseniin lukeutunut Castrén luki tällaisiin järjestöihin jo siihen mennessä lakkautetut AKS:n sekä myös eräät muut heimojärjestöt ja kaikki kansallissosialistiset järjestöt sekä IKL:n.

Ilmeinen ongelma syntyi kuitenkin siitä, että sopimustekstissä puhuttiin sotilaallisista ja sotilaallisuusluontoisista järjestöistä. Vaikka sanamuoto olikin lainattu Romanian sopimuksesta, jossa sillä ennen muuta tarkoitettiin Romaniassa vaikutusvaltaista Rautakaartia, suomalaiset joutuivat pohtimaan, tarkoittiko tämä mahdollisesti suojeluskuntia. Castrén veti lakkautusrajaa niin, etteivät suojeluskunnat ja asevelijärjestöt kuuluisi lakkautettaviin, koska ne edustivat kaikkia kansalaispiirejä eikä niillä ollut poliittista luonnetta.¹²

Tällainen kotimainen rajanveto ei kovin paljon selkeyttänyt tilannetta. Lisänä jo lakkautettuihin järjestöihin Castrén mainitsi ainoastaan heimojärjestöt, joihin ensimmäisellä lakkautuskierroksella ei AKS:ää ja sen sisärjestöä lukuun ottamatta ollut puututtu. Sisäministeriössä tultiinkin siihen tulokseen, että lakkautettavien järjestöjen listaa olisi tarkistettava ja olisi haravoitava yhdistysrekisteristä kaikki sellaiset järjestöt, jotka mahdollisesti antaisivat valvontakomissiolle aihetta huomautuksiin. Niinpä 12. lokakuuta valtioneuvoston istun-

10 LVK:sta ks. Aulis Blinnikka, Valvontakomission aika (1969).

11 Muistio 28.9.1944. UM Fb 110:160.

12 Erik Castrénin muistio välirauhansopimuksen tulkinnasta 25.9.1944. Carl Enckellin arkisto.

toon tuotiin seuraava lakkautettavien järjestöjen lista, johon sisältyneet järjestöt lakkautettiin.¹³ Siihen oli merkitty kuusi helsinkiläistä järjestöä:

Vapaussodan Kenttäharmaat – Frihetskrigets Fältgrå
Svenska Tysklandsvänner i Finland
Suomen Työrintama
Suomalais-sosialistinen Työväenpuolue
Suomen Vartijain Yhdistys
Vapaan Suomen Kannatusyhdistys.

Tällä kertaa lakkautuslistalla ei ollut kovinkaan merkittäviä yhdistyksiä. Neljä viimeksi mainittua olivat kansallissosialistisia pikkujärjestöjä. Svenska Tysklandsvänner oli ruotsinkielinen Saksan-ystävyyssseura, ja Vapaussodan Kenttäharmaat puolestaan oli arvovaltainen vapaussodan helsinkiläinen asevelijärjestö, joka kunniapuheenjohtajana oli toiminut 1941 edesmennyt kenraaliluutnantti Hannes Ignatius ja jonka toimintaan olivat osallistuneet myös monet muut nimekkäät kenraalit kuten Martin Wetzer, Rudolf Walden, Harald Åkerman ja Rafael Schauman.¹⁴ Saksan-ystävyyssseuroista merkittävin Suomalais-Saksalainen Seura oli jo 12. ja 13. syyskuuta ehtinyt päättää purkautumisestaan ja omaisuutensa luovuttamisesta Suomen Kulttuurirahastolle.¹⁵

13 Valtioneuvoston ptk. 12.10.1944.

14 Vapaussodan Kenttäharmaista ks. yhdistyksen kymmenvuotisjulkaisu Vapaussodan Kenttäharmaat r.y:n kymmenvuotisjulkaisu. (1941).

15 Markku Jokisipilä, ”Hitlerin avulla idän barbaareja vastaan” (1999), s. 31.

■ Valvontakomissio edellyttää

Tapaus Rintamamiesliitto

Lakkautettu Vapaussodan Kenttäharmaat samoin kuin jo syyskuussa lakkautettu SS-Aseveljet oli kuulunut jäsenjärjestönä Rintamamiesliittoon. Tämä vapaussodan miesten asevelijärjestö oli Vapaussodan Rintamamiesten Liitto -nimisenä perustettu vuonna 1929. Liiton synty oli liittynyt niiden kommunisminvastaisen tendenssien voimistumiseen, jotka samana vuonna synnyttivät Lapuan liikkeen. Niinpä se olikin aikanaan ottanut myönteisen kannan Lapuan liikkeen kommunisminvastaiseen toimintaan, mutta kärsittyään muutamien keskeisten jäsentensä sotkeutumisesta ns. Mäntsälän kapinaan liitto oli keskittynyt 1930-luvulla lähinnä rintamamiesten huolto- ja avustustyöhön, vapaussotajuhlien järjestämiseen sekä vapaussodan muistomerkkien pystyttämiseen.

Talvisodan jälkeen liitto oli muuttanut nimensä Rintamamiesliitoksi tarkoituksella saada myös talvisodan rintamamiehet riveihinsä. Liiton aikaisempi toiminta liittyi kuitenkin niin läheisesti vapaussotaan ja valkoiseen aatteeseen, ettei etenäkään sosiaalidemokraattinen puolue katsonut voivansa antaa Rintamamiesliitolle hyväksyntää toimia talvisodan rintamamiesten järjestönä. Niinpä kesällä 1940 perustettiin Rintamamiesliiton vastustuksesta huolimatta Suomen Aseveljien Liitto, joka kokosi riveihinsä valtaosan talvi- ja sittemmin myös jatkosodan rintamamiehistä.

Vuosien 1940–41 välirauhan ajasta lähtien Rintamamiesliitto oli omaksunut hyvin saksalaismielisen linjan. Se oli 1941 toiminut innokkaimpana Saksan SS-joukkoihin lähteneitten suomalaisvapaehtoisten värvääjänä. Se oli myös julkaissut sekä sensuurin tietten että sensuurilta salaa saksalaismyönteisiä kannanottoja ja esiintynyt jatkosodan lopulla erittäin pontevasti erillisrauhapyrkimyksiä vastaan. Liiton puheenjohtaja, Suomen Paperikonttorin toimitusjohtaja everstiluutnantti Carl Lindh oli – kuten edellä todettiin – mukana suunnitelmassa, jotka tähtäsivät saksalaismielisen vastarintaliikkeen luomiseen Suomeen. Tästä huolimatta liiton keskeisenä tehtävänä oli sotavuosinakin säilynyt omaan jäsenistöön kohdistunut huolto- ja avustustoiminta.¹

Rintamamiesliiton kohtalosta tuli syksyllä 1944 hallitukselle ensimmäinen todellista harkintaa vaatinut tapaus. Ministeri Orlov nimittäin tiedusteli 3. loka-kuuta – samalla kun hän vaati Ajan Suunnan lakkauttamista – suullisesti ulkoministeri Enckelliltä, eikö Rintamamiesliitto kuulunut välirauhansopimuksen

1 Rintamamiesliitosta ks. Mikko Uola, Rintamamiesten liitto. (1988).



Rintamamiesliitto oli ennen muuta vuoden 1918 vapaussodan asevelijärjestö. Se oli ensimmäinen järjestö, jonka lakkauttamista valvontakomissio nimeltä mainiten edellytti lokakuussa 1944. Rintamamiehet esiintyivät omana osastonaan vapaussodan 20-vuotisparaatissa Helsingissä 16. toukokuuta 1938. Marssirivistö on juuri ohittanut paraatin vastaanottaneen sotamarsalkka Mannerheimin. Vapaussoturien Huoltosäätiö.

perusteella lakkautettaviin yhdistyksiin. Kysymyksessä oli venäläisten ensimmäinen suora puuttuminen 21. artiklan soveltamiseen.

Enckell ei Orlovin tiedustelun jälkeen vitkastellut, vaan pyysi heti ystävältään puheenjohtaja Lindhiltä muistion Rintamamiesliiton toiminnasta. Sen Lindh toimittikin jo seuraavana päivänä 4. lokakuuta. Tässä muistiossa keskityttiin lähinnä vain esittelemään liiton harjoittamaa huoltotyötä. Enckell ei ollut tyytyväinen, vaan pyysi liitolta lisäselvitystä, josta ilmenisi mm. liiton poliittinen toiminta, syy SS-Aseveljien liittymiseen Rintamamiesliittoon, liiton osallistuminen Lapuan liikkeeseen ja niin edelleen.

Lindh kävi henkilökohtaisesti Enckellin luona 7. lokakuuta vieden liiton hallituksen edellisenä päivänä hyväksymän täydennyksen aikaisempaan selvitykseen. Siinä kiistettiin Rintamamiesliiton osallistuminen puoluetoimintaan tai ulkopoliittiseen toimintaan. Järjestölliset yhteydet Lapuan liikkeeseen kiellettiin; myönnettiin vain joittenkin liiton jäsenten olleen mukana Lapuan liikkeessä. Samoin kiistettiin se, että Rintamamiesliitto olisi järjestönä ollut mukana SS-miesten värväyksessä. Eipä liitto myöntänyt olleensa edes sen saksalaisystävällisempi kuin suomalaiset keskimäärin.

Hallitus keskusteli Rintamamiesliiton kohtalosta 11. lokakuuta tullen siihen tulokseen, ettei liiton toiminnan jatkamiselle vallinneissa oloissa ollut mahdollisuutta. Tällaiseen tulokseen tultiin erityisesti sen takia, että ministeri Orlov oli 9. lokakuuta muistuttanut Rintamamiesliittoa koskevasta aikaisemmasta huomautuksestaan. Ministerin huomautus tarkoitti luonnollisesti samaa kuin vaati-



Paperikonttorin toimitusjohtaja, everstiluutnantti Carl Lindh (1882–1970) toimi Rintamamiesliiton puheenjohtajana. Jatkosodan aikana hänet tunnettiin saksalaismielisyttä mielipiteistään, ja syksyllä 1944 hän kieltäytyi hajottamasta Rintamamiesliittoa hallituksen uhkavaatimuksesta huolimatta. Museovirasto historian kuva-arkisto.

mus liiton toiminnan lakkauttamisesta. Tällöin Orloville oli luvattu, että hän saa hallituksen vastauksen parin päivän kuluessa.

Sisäministeri Hillilä ilmoitti puhelimitse puheenjohtaja Lindhille 11. lokakuuta valtioneuvoston haluavan, että Rintamamiesliitto lopettaa toimintansa seuraavana päivänä; muussa tapauksessa hallituksen olisi pakko lopettaa liitto. Hillilä sai Lindhistä sen käsityksen, että liitto suostuisi hallituksen vaatimukseen. Tämän mukainen ilmoitus Rintamamiesliiton toiminnan lakkaamisesta ehdittiinkin jo 12. lokakuuta tehdä Orloville, mutta itsepäinen Rintamamiesliitto ei niin vain ollutkaan taivuteltavissa toimintansa lopettamiseen.

Rintamamiesliiton hallitus kokoontui vasta 15. lokakuuta käsittelemään vaatimusta liiton toiminnan lopettamisesta. Liittohallituksen selvä enemmistö – Lindh muiden mukana – päätti olla suostumatta Hillilän esittämään vaatimukseen. Hallituksen jäsenistä ainoastaan maalaisliittolainen kansanedustaja Kalle Määttä olisi ollut valmis suostumaan liiton lopettamiseen. Enemmistö katsoi, ettei Rintamamiesliiton toiminnassa ollut mitään sellaista, mikä olisi ristiriidassa välirauhansopimuksen kanssa. Siksi liittohallituksen mielestä liitolla oli täydet oikeudet toimintansa jatkamiseen. Tämä kanta, joka käytännössä merkitsi ”kaatumista saappaat jalassa”, päätettiin ilmoittaa sisäministeri Hillilälle henkilökohtaisesti.²

2 Muistio Rintamamiesliiton lakkaamisesta 12.10.1944. UM Fb 110:160; Uola (1988), s. 213–214.

Hallitukselle ei tässä vaiheessa jäänyt muuta mahdollisuutta kuin lakkauttaa 19. lokakuuta Rintamamiesliiton toiminta. Liiton lehden Rintamamiehen viimeinen, uuden poliittisen orientoitumisen välttämättömyyttä korostanut, mutta nöyräselkäistä kumartelemista vastustanut numero ilmestyi 20. lokakuuta.

Sisäministeriön esittelyssä 19. lokakuuta lakkautuslistalle oli kertynyt 298 yhdistystä³ :

Rintamamiesliitto ja sen alajärjestöinä toimivat 232 alayhdistystä
Rintamamiesten Naisliitto ja sen 58 alaosastoa
Suomen Suojelusliitto
Inkerin Liitto
Suomen Heimosoturien Liitto
Luova Työ
Suomen Luovan Työn Liitto
Suomen Kansallissosialistinen Liitto

Rintamamiesliiton ja sen naisliiton lisäksi tällä kertaa lakkautettiin heimojärjestöjä, joita Erik Castrén oli lausunnossaan pitänyt 21. artiklan tarkoittamina järjestöinä. Näitä olivat 1920-luvulla perustetut Inkerin Liitto ja Suomen Heimosoturien Liitto, joitten toiminta ja tavoitteet olivat olleet siinä mielessä ”suursuomalaisia”, että ne olivat pitäneet esillä inkeriläisten ja itäkarjalaisten asiaa Suomessa. Sellaisen ymmärrettiin nyt olevan sopimatonta uudessa tilanteessa.

Lakkautetuista järjestöistä Suomen Suojelusliitto oli jo käytännössä ajat siten sammunut. Se oli 1920-luvun alussa Mannerheimin ja Svinhufvudin arvovallan turvin perustettu vasemmistovaaraa vastaan toimivaksi järjestöksi, mutta viimeistään Lapuan liikkeen synty oli tehnyt liiton tarpeettomaksi. Kolme muuta lakkautettua järjestöä kuuluivat pieniin ja merkitykseltään vähäisiin kansallissosialistisiksi luettaviin yhdistyksiin.

Rintamamiesliiton lakkauttaminen on jäänyt syksyn 1944 tapahtumia tutkitessa varsin vähälle huomiolle. Se kertoo kuitenkin osaltaan siitä, miten valvontakomissio lähti liikkeelle toteuttamaan näkemyksiään 21. artiklan soveltamisesta.

Rintamamiesliitto ei oikeistoradikaaleista kannanotoistaan huolimatta ollut suomalaisen yhteiskunnan kaikkein keskeisimpiä ja vaikutusvaltaisimpia järjestöjä. Silti valvontakomissio kiinnitti ensimmäisenä huomionsa juuri tähän järjestöön. Tämä saattaisi kertoa siitä, että lakkautusvaatimus kohdistui enemmän tai vähemmän sattumanvaraisesti juuri Rintamamiesliittoon. Tosiasiassa keskeisenä syynä tähän järjestöön ensimmäisenä kohdistuneelle lakkautusvaatimukselle oli se, että tämän kommunisminvastaiseksi ja saksalaismieliseksi katsotun liiton toiminnan lopettamisen ei valvontakomissiossa katsottu johtavan mihinkään liikehdintään eikä kaappausvaaraan. Rintamamiesliiton lakkauttaminen ei aiheuttaisi hankaluuksia, totesikin Orlov omilleen 5. lokakuuta.⁴

3 Valtioneuvoston ptk. 19.10.1944.

4 Rentola (1994), s. 482.



Orlov saattoi hyvinkin tuntea rintamamiesten järjestön jo edellisen Suomen kautensa perusteella. Toisaalta Orlovilla oli heti alusta lähtien suomalaisia tiedottajia, jotka epäilemättä veivät venäläisille viestiä myös järjestöistä, joitten lakkauttamista olisi tullut vaatia. Väli­rauhansopimuksen vankilasta maanpetos­tuomiota kärsimästä vapauttama Hella Wuolijoki tapasi Orlovin jo 25. syyskuuta vuodattaen kynelehtivänä ylitystä toveri Stalinille.⁵ Muiden entisten kommunistivankien ryhmä kävi valvontakomission päämajassa hotelli Tornis­sa ”kiitoskäynnillä” 28. syyskuuta. Turvasäilöstä ja kuritushuoneesta vain muu­taama päivä aikaisemmin vapautetut keskeiset kommunistivaikuttajat Hertta Kuusinen ja Mauri Ryömä olivat Wuolijoen ohella Orlovin ensimmäisiä suo­malaisia tietolähteitä.⁶

On myös muistettava, että valvontakomission kärkiryhmän mukana Suo­meen saapuivat tiedustelumiehet Jelisei Jelisejev (oik. Sinitsyn) ja Dmitri Popov, jotka Orlovin lailla olivat olleet Suomessa jo talvisodan jälkeisenä aika­na. Nämä miehet uudistivat ensi töikseen kontaktinsa vanhoihin, peitenimillä tuntemiinsa tiedottajiin, joista keskeisiä olivat Cay Sundström (”Kreivi”), Mau­

Suomen Heimosoturi­en Liitto oli pe­rustettu vuonna 1933, ja siinä oli jäsenenä noin 4 000 heimosotiin osallis­tunutta veteraania. Liitto lakkautettiin lokakuussa 1944 vä­lirauhansopimuksen 21. artiklan vastai­seksi tulkittuna. Hei­mosoturien liiton viimeiseksi jääneen liittokokouksen osan­ottajat marssilla san­karihautoilla Kuo­piossa huhtikuussa 1944. Kuva teoksesta Kansakunta sodassa 3.

5 Kaisa Kinnunen, Suomi-Neuvostoliitto-Seuran historia 1944–1974 (1998), s. 76.

6 Stefan Smirnov, Tornin miehet (1996), s. 36–37; Rentola (1994), s. 473, 479.

no Pekkala ("Munkki"), Hella Wuolijoki ("Anna"), Kustaa Vilkuna ("Ahti"), Eero A. Wuori ("Mooses") sekä Reinhold Svento ("Asianajaja").⁷ Jelisejev ryhtyi lokakuusta 1944 lähtien pitämään säännöllistä "kotiryssä"-yhteyttä myös jatkosodan loppuvaiheen oppositiomieheen Urho Kekkoseen, jolle uusi tilanne loi aivan uudenlaiset mahdollisuudet suomalaisessa politiikassa.⁸

Suomalaisten tietolähteitten kautta valvontakomissiolla ei ollut ainoastaan mahdollisuutta aktiivisesti hankkia tietoja, vaan suomalaiset kontaktit toivat myös esille omia mielipiteitään ja pyrkivät vaikuttamaan komissioon omien intressiensä mukaisten toimien puolesta.

Myös Suomen hallituksen menettely Rintamamiesliiton lakkauttamisessa kiinnittää huomiota. Järjestöä ei lakkautettu heti Orlovin puututtua asiaan, vaan sille annettiin mahdollisuus antaa parikin selvitystä toiminnastaan, ja vasta Orlovin toinen asiaan puuttuminen johti esitykseen, että liitto itse lakkauttaisi toimintansa. Vasta kun tässä ei onnistuttu, jouduttiin päätyämään lakkauttamiseen. Yhtenä syynä tällaiseen menettelyyn voidaan pitää sitä, että ulkoministeri Enckell ja puheenjohtaja Lindh olivat tuttavilla. Kumpikin oli nuoruudessaan palvellut upseerina tsaarin Venäjällä.

On myös ajateltavissa, että Suomen hallitus yritti aluksi pitää kiinni omasta tulkintaoikeudestaan 21. artiklan toteuttamiseen. Rintamamiesliiton kohtalo osoitti, ettei tämä ollut mahdollista. Niinpä vastaavaan käytäntöön – valvontakomission lakkauttavaksi määräämän järjestön puoleen kääntymiseen – ei tämän jälkeen enää turvauduttu, vaan valvontakomission edellyttämät lakkautukset toteutettiin tavallisesti viipymättä. Suomen viranomaiset joutuivat toteamaan, ettei heillä ollut todellista harkintavaltaa 21. artiklan soveltamisessa.

Kysymyksessä oli siis suomalaisten valinta tilanteessa, jossa ei juuri ollut valinnan mahdollisuuksia. Tämän periaatteen tiivistä sisäministeri Hillilä puhuessaan maaherroille 2. lokakuuta 1944. Sisäministerin mielestä oli valittavana kaksi tietä: joko odotetaan venäläisten esittämiä vaatimuksia ja vähän kerrallaan annetaan periksi niin venäläisille kuin sisäpoliittisellekin painostukselle. Toinen mahdollisuus oli vetää heti linjat riittävän kauaksi ja sitten pitää kaikissa tapauksissa vedetyt linjat. Hillilän oma valinta oli jälkimmäinen. Oli poliittisesti viisasta vetää linjat riittävän laajaksi omasta aloitteesta ja sitten pitää nämä linjat, korosti sisäministeri.⁹

Tällä myöntyvyyspolitiikan linjalla oli käyttöä niin heti sodan päättymisen jälkeen kuin vuosikausia sen jälkeenkin. Linja ei ollut yksinomaan Hillilän linja, vaan sen tunnetuimmaksi noudattajaksi nousi tämän läheinen ystävä Urho Kekkonen. Käytäntöön sovellettuna linja tarkoitti sitä, että Neuvostoliiton tulossa olevat vaatimukset tuli pyrkiä ennakoimaan ja myöntymään jo ennen kuin vaatimuksia oli esitetty. Kysymyksessä oli eräänlainen sittemmin surullisen kuuluisana suomettumisena tunnetun politiikan esiaste.

7 Ks. Kimmo Rentola, Niin kylmää että polttaa (1997), s. 43.

8 Ks. Jelisei T. Sinitsyn, Vaiettu totuus (1995); Juhani Suomi, Vonkamies (1988), s. 56.

9 Hillilän puhe maaherroille 2.10.1944. Kaarlo Hillilän arkisto, Orimattila.

Ei välirauhansopimuksen jälkeinen ”aseveli-Suomi” suinkaan ollut helposti omaksumassa Hillilän ja Kekkonen kaltaisten yhteistyömiesten poliittista ajattelua. Itse mukana elänyt fil.tri Ahti M. Salonen on sattuvasti kuvannut silloisia mielialoja:

Aselevon solmimista seuranneina kuukausina Suomessa elettiin poliisi-valtiota muistuttavissa olosuhteissa, joita olivat muotoilemassa porvareina nimityksensä saaneet virkamiehet jo ennen kuin Mauno Pekkala tuli pääministeri ja Yrjö Leinosta sisäministeri. Aivan kuten Bobrikoffin päivinä nelisen vuosikymmentä aikaisemmin nytkin löytyi yllin kyllin virkamiehiä, jotka pyrkivät rakentamaan itselleen karrieraa siinä uudesakin yhteiskunnassa, joka näytti olevan tulossa, toivoen teoin osoitetun katumuksen tuovan heille entisten syntien anteeksiannon, ja nöyryyden ynnä palvelualltiuden tulevan uusien herrojen toimesta palkituksi.¹⁰

Lakkautettavien järjestöjen keräilyerät jatkuivat vielä marraskuun alussa, sillä 2. marraskuuta hallitus lakkautti viisi järjestöä¹¹:

Suomen Heimოსoturien Liitto ry:n Kannatusyhdistys
Turun Inkeriläinen Kerho
Suomen Vapaa Merimiesliitto
Vapaussodan Uudenmaan Rakuunat
Vapaussodan Rakuunain Tampereen Osasto

Näistä kaksi ensimmäistä oli loogista jatkoa edellisille lakkautuksille, samoin vapaussodan rakuunayhdistysten lakkauttamista voidaan pitää jatkona Rintamamiesliiton lakkauttamiselle. Sen sijaan Suomen Vapaan Merimiesliiton lakkauttaminen johti ensimmäiseen 21. artiklan soveltamiseen liittyneeseen erimielisyyteen hallituksen sisällä. Ministerit Martola, Ellilä, von Born ja Castrén vastustivat tämän yhdistyksen lakkauttamista, mutta jäivät äänestyksessä vähemmistöön.

Tämän yhdistyksen nimi oli alun perin ollut jo 19. lokakuuta lakkautettujen järjestöjen listalla, mutta tuolloin sen kohtalo oli vielä jätetty avoimeksi. Kysymyksessä oli eräänlainen lakonmurtajäjärjestö, joka oli perustettu laillisen yhteiskuntajärjestyksen hengessä antamaan jäsenilleen tukea ja turvaa työrauhaa koskevissa kysymyksissä. Sen tavoitteeksi ilmoitettiin pysyvän työrauhan aikaan saaminen sekä kumouksellista maailmankatsomusta edustavien aineiden poistaminen Suomen laivaliikenteestä. Yhdistyksen puheenjohtajana toimi alikonemestari Kalle Ilmari Lampinen ja sihteerinä perämies Leontij Hausch.¹²

Vapaan Merimiesliiton lakkauttaminen osoitti, että kommunismin vastaisuus riitti hallituksen enemmistön mielestä 21. artiklan mukaiseksi lakkautusperusteeksi.

10 Salonen (1972), s. 24–25.

11 Valtioneuvoston ptk. 2.11.1944.

12 OM:n yhdistysrekisteri, Suomen Vapaa Merimiesliitto ry.

Suomen Vapaan Merimiesliiton sihteerinä toiminut Hausch joutui sittemmin Valpon määräämien henkilökohtaisten rajoitusten kohteeksi. Ensinnäkin hänet suljettiin turvasäilöön, josta hänet syyskuussa 1946 vapautettiin ja määrättiin sen jälkeen asumaan Helsingissä. Hauschin synniksi luettiin, että hänen väitettiin ottaneen asuntoonsa säilytettäväksi Neuvostoliiton käytössä olleesta laivasta anastettua trotyyliä ja myöhemmin kätkeneen siitä osan maahan mahdollisesti terroristisiin tarkoituksiin käytettäväksi.¹³

Ždanov rajamaassa

Valvontakomission puheenjohtajaksi nimitetty ja Stalinin lähimpiin miehiin kuuluvaksi tiedetty Leningradin alueen puoluesihteerin kenraaliviersti Andrei Ždanov sai Suomeen 5. lokakuuta 1944 saavuttuaan Malmin lentokentällä lähes valtionpäämiehen vastaanoton. Kentältä Ždanov siirtyi heti toteuttamaan tehtävään ollutta välirauhansopimuksen soveltamista. Hän oli perehtynyt Suomen asioihin mm. talvisodan aikana, jolloin hän oli toiminut Suomea vastaan käydyn taistelun poliittisena johtajana ja oli Suomen valloittamista koskeneissa arvioissaan tällöin erehtynyt perin pohjin. Suomalaiset olivat saaneet häneen tuntumaa vähemmän miellyttävissä yhteyksissä myös talvisodan rauhanneuvotteluissa Moskovassa maaliskuussa 1940. Sittemmin Baltian likvidojina tunnetulla Ždanovilla oli nyt mahdollisuus perehtyä ”rajamaan” asioihin paikan päällä.

Heti Suomeen saavuttuaan Ždanov orientoitui työhönsä pitämällä pitkän palaverin aikaisemmin saapuneitten valvontakomission johtoon kuuluneitten kanssa. Orlov selosti palaverissa järjestöjen lakkauttamista kertoen niitten valvonnassa saatavan apua pian perustettavilta ”demokraattisilta järjestöiltä”. Toisin sanoen Orlov oli jo keskustellut suomalaisten kontaktiensa kanssa järjestöjen lakkauttamisesta ja saanut näiltä lupauksia siitä, että Suomen oloja tuntematon valvontakomissio pidetään tietoisena 21. artiklan vastaisiksi mielletävistä järjestöistä.

Vielä toiminnassa olleista ”taantumusjärjestöistä” Orlov mainitsi Aseveliliiton, Rintamamiesliiton sekä erityisesti suojeluskunnat ja lotat. Molemmat viimeksi mainitut olivat Orlovin mukaan ongelmallisia, sillä niitten hajottamisen pelättiin synnyttävän levottomuuksia ja jopa kaappauksen vaaran. Lisäksi tuli muistaa Mannerheimin olevan lähellä suojeluskuntia.¹⁴ Tämä kaikki oli valvontakomission toiminnan kannalta olennaista, sillä Ždanov oli saanut Staliniltä nimenomaiset ohjeet välttää kaikkea, mikä johtaisi Suomessa epäjärjestykseen tai aseellisiin selkkauksiin. Ei haluttu samankaltaista tilannetta, mihin jouduttiin Unkarissa, jossa Neuvostoliiton kanssa solmittu aselepo johti lokakuussa Saksan tuella toteutettuun oikeistokaappaukseen.¹⁵

13 Luettelo olinpaikkarakoitusista 13.12.1946. Valpo HM 4355.

14 Rentola (1994), s. 481–482.

15 Jussila (1990), s. 55; Kimmo Rentola, Pessi ja illuusiot. Neuvostojohto ja suomalainen kommunismi 1944–48 (HAik 1994), s. 196.



*Kenraalieversti
Andrei Ždanov
(1896–1948) toimi
Leningradin puolue-
johtajana vuodesta
1934, ja hänellä kat-
sottiin olleen merkit-
tävä osuus niissä
suunnitelmissa, jotka
johtivat neuvosto-
joukkojen hyökkäyk-
seen Suomeen syksyl-
lä 1939. Ždanov oli
myös sanelemassa
Suomelle talvisodan
rauhaa, ja tämän jäl-
keen hän kunnostau-
tui Baltian maiden
likvidoijana. Loka-
kuussa 1944 hänet
lähetettiin Suomeen
valvontakomission
puheenjohtajaksi.
Sotamuseo.*

On selvää, että Orlovin näkemukseen olivat tässäkin asiassa vaikuttaneet hänen suomalaiset yhteytensä. Ne olivat antaneet ymmärtää mainittujen järjestöjen olevan Suomen äärivasemmiston toivomalla lakkautuslistalla. Suojeluskuntien vaikutusvalta tiedettiin kuitenkin niin suureksi, ettei niiden lakkauttamisen synnyttämistä mahdollisista reaktioista voitu mennä takuuseen. Komissiossa oli siis harkittava asiaa, ja siihen tuli palata suomalaisten kanssa käytävissä keskusteluissa.

Pääministeri Castrén oli ollut vastaanottamassa Ždanovia tämän saapuessa, ja sen jälkeen hän tapasi tämän ensimmäisen kerran 10. lokakuuta. Tällöin valvontakomission puheenjohtaja otti esille mm. kysymyksen siitä, olivatko suojeluskunnat ja Aseveliliitto lakkautettavien järjestöjen listalla. Eivät taida olla,

*Pääministeri Urho
Castrén (1868–1965)
joutui vahvistamaan
järjestöjen lakkautta-
misen mahdollistavan
asetuksen. Hän pyrki
mm. keskusteluissaan
valvontakomission
puheenjohtajan
Ždanovin kanssa
puolustamaan suoje-
luskuntien olemassa-
oloa, mutta lopulta
Castrénin hallituksen
oli kuitenkin annetta-
va suojeluskuntien
lakkautusesitys edus-
kunnalle valvontako-
mission sitä vaa-
dittua. Kuva teokses-
ta Suomen historia 8
(W&G 1988).*



vastasi pääministeri perustellen tätä sillä, että näitä järjestöjä voitiin tuskin pitää hitleriläisinä. Ždanov ei kuitenkaan hyväksynyt Castrénin argumentointia, vaan ilmaisi olevansa sitä mieltä, etteivät suojeluskunnat olleet normaalin armeijan kaltaisia, koska niiden jäsenyys oli vapaaehtoinen, koska ne valitsivat itse päällystönsä ja koska ne vaativat yhtenäistä henkeä. Hänelle oli kerrottu suojeluskuntain olevan neuvostovastaisen propagandan ahjo. Häntä ei vakuuttanut suomalaisosapuolen vakuuttelu siitä, miten suojeluskunnat olivat olleet apuna valvontakomissiota vastaanotettaessa, kuinka ne olivat lojaaleja hallitukselle ja olivat mukana myös sodassa saksalaisia vastaan.

Poliittista tarkoituksenmukaisuutta korostanut Ždanov oli tapaamisen aikana tullut siihen tulokseen, ettei kansainvälisoikeudellisia näkökohtia painottanut Castrén nähtävästi lainkaan ymmärtänyt häntä. Kuitenkin Ždanov oli tapaamisessa suostunut lykkäämään kysymyksen suojeluskuntien ja Aseveliliiton lakkauttamisesta asiaan liittyvien yksityiskohtien selvittämiseksi.¹⁶

Eduskunnan ulkoasiainvaliokunta sai heti seuraavana päivänä kuulla pääministerin selostuksen keskusteluistaan valvontakomission puheenjohtajan kanssa. Sen ohella, että Ždanov oli kysellyt Castrénilta suojeluskuntien ja Aseveliliiton lakkauttamisesta, tämä oli esittänyt huomautuksia sotavankien kohtelusta ja valtiollisten vankien riittämättömästä vapauttamisesta.¹⁷

16 Rentola (1994), s. 497; Ohto Manninen, Väli-rahansopimuksen valvonta. Sotahistoriallinen aikakauskirja 16 (1997), s. 43–44.

17 A.E. Martola, Sodassa ja rauhassa (1973), s. 240.

Kolme päivää pääministerin tapaamisen jälkeen Ždanov keskusteli sosiaalidemokraattisen poliitikon, SAK:n puheenjohtajan ja hallituksessa toisena kulkulaitosministerinä toimineen Eero A. Wuoren kanssa. Wuori oli jatkosodan lopulla lähentynyt rauhanoppositiota, mikä Wuoren tiedottajanroolin lisäksi selittää sitä, että Ždanov valitsi hänet pääministerin jälkeen ensimmäiseksi suomalaiseksi keskustelukontaktikseen. Ždanovin ja Wuoren keskustelusta on olemassa Wuoren tuoreeltaan laatima muistio,¹⁸ jota on tutkimuskirjallisuudessa moneen kertaan lainattu. Tapaamisesta on myös säilynyt valvontakomission versio.¹⁹

Wuori kertoo Ždanovin tiedustelleen hänen käsitystään suojeluskunnista ja Aseveliliitosta. Valvontakomission version mukaan Ždanov katsoi näitten järjestöjen osoittavan Suomen taantumuksen vahvuutta. Wuori kertoo vastanneensa Aseveliliiton toimineen lähinnä sosiaalisen avun antajana rintamamiehille ja heidän perheilleen. Hän jätti muistiossaan kuitenkin kertomatta sen, että hän sanoi Ždanoville olettavansa tämän järjestön luhistuvan itsestään. Wuori nimittäin oletti sosiaalidemokraattien olevan vetäytymässä Aseveliliitosta, mikä oletamus oli ollut Orlovinkin tiedossa jo 5. lokakuuta.

Wuori valotti Ždanoville suojeluskuntien syntyhistoriaa ja kertoi työväestön aluksi 1920-luvulla vaatineen niiden lakkauttamista. Työväestön kanta oli muuttunut jonkin verran sen jälkeen, kun suojeluskunnat oli 1927 lainsäädäntöteitse liitetty virallisesti maan puolustusvoimiin. Vuonna 1940 suojeluskunnat ja sosiaalidemokraattinen puolue olivat sopineet keskenään siitä, että aikaisempi avoin taisteluasenne oli lopetettava ja kummankin järjestön oli siedettävä toisiaan, selitti Wuori valvontakomission puheenjohtajalle. Edelleen Wuori kertoo todenneensa suojeluskuntien olevan sotilaallinen järjestö, jolla on armeijan toimintaan liittyviä organisatorisia tehtäviä. Järjestön virallinen politiikka oli sodan aikana perustunut maan hallituksen viralliseen politiikkaan. Mikäli suojeluskunnat hajotettaisiin, saattaisi siitä seurata vaikeuksia armeijan toiminnalle sekä demobilisaatiolle. Toisin sanoen Wuori kehotti Ždanovia säästämään suojeluskunnat, mistä kenraalievosti ei jäänytäkään epätietoiseksi.

Wuoreenkaan perustelut eivät tehonneet valvontakomission puheenjohtajaan. Tämä nimittäin todisteli keskustelun kuluessa painokkaasti ja pitkään, miten vaikea on ymmärtää, että Suomen pyrkiessä pysyvään rauhaan se tahtoo ylläpitää järjestöjä, jotka luonteeltaan sotilaallisina ovat omiaan kasvattamaan kansassa militaristista henkeä.

Ždanovin ensimmäiset yhteydenotot Suomen hallituksen jäseniin osoittivatkin selvästi, että suojeluskunnat olivat nousseet valvontakomissiossa 21. artiklan tarkoittamien järjestöjen joukkoon. Tämä ei sinänsä ollut mikään yllätys suomalaisille, jotka olivat jo artiklan sanamuodossa nähneet selvän viittauksen suojeluskuntiin täysin oivaltamatta sitä, ettei artiklan sanamuotoa ollut sorvattu alun perin Suomea vaan Romaniaa varten. Se tarjosi kuitenkin sopivasti mahdollisuuden soveltaa lakkautusvaatimusta myös suojeluskuntiin.

18 Wuoren raportti keskustelusta Ždanovin kanssa 13.10.1944 sisältyy Carl Enckellin arkistoon Kansallisarkistossa.

19 Rentola (1994), s. 499.

Suojeluskunnat on lakkautettava!

Mistä ajatus suojeluskuntajärjestön lakkauttamisesta sitten oli lähtöisin? Tiedetään, että Ždanovin käytössä oli Otto Wille Kuusisen jo keväällä 1944 laatimaa tausta-aineistoa suojeluskunnista.²⁰ Vuoden 1918 kapinahallituksen jäsenenä toimineen Kuusisen näkökulmasta jo suojeluskuntien synty vuosina 1917–18 kuin myös niiden myöhempi toiminta olivat luonnollisesti sellaisia, ettei ollut mitään epäselvyyttä niitten toiminnan lopettamisen edellyttämisestä.

Ajatus suojeluskuntien lakkauttamisen vaatimisesta olikin otettu Moskovaan esille jo niin varhain kuin lokakuussa 1943. Tuolloin valmistuneessa ulkoasiain kansankomissariaatin asettaman Vorošilovin komission muistiassa vaadittiin, että Suomessa olisi viipymättä riisuttava aseista suojeluskunnat ja muut puolisolitaalliset organisaatiot, myös nuoriso- ja naisorganisaatiot. Tuolloisiin vaatimuksiin kuului jopa suojeluskuntalaisten internointi.²¹

Sama ajatus sisältyy kesäkuussa 1944 Moskovassa laadittuun luonnokseen Suomen kanssa solmittavaksi sopimukseksi. Siinä oli edellytetty suojeluskunnan kaikkien osastojen ja liittymien sekä muidenkin vastaavien järjestöjen välitöntä riisumista aseista. Kaikki suojeluskuntalaiset määrättiin luonnoksessa internoitaviksi.²²

OHTO MANNINEN katsoo tällaisen vaatimuksen johtuneen siitä, että Neuvostoliitossa tiedettiin suojeluskuntien merkitys puolustustahdolle ja kommunisminvastaiselle toiminnalle. Neuvostojoukkojen komentajana Suomen rintamalla talvisodassa toiminut marsalkka K.J. Vorošilov oli jo talvisodan jälkeisessä kritiikissä joutunut tutustumaan suojeluskuntien koulutuksen tehokkuuteen, mikä oli tuolloin arvioitu yhdeksi tärkeimmistä syistä puna-armeijan heikkoon menestykseen.²³

Katset kääntyvät luonnollisesti myös kotimaisen äärivasemmiston suuntaan. Suojeluskunnat nimittäin olivat ensimmäisinä maan alta nousseitten kommunistien lakkautuslistalla.

Helsingin työväentalossa järjestettiin 5. lokakuuta juhla poliittisista syistä pidätettyinä olleiden avustamiseksi. Paikalla oli noin 1 200 henkeä, ja puhujina tilaisuudessa esiintyivät mm. vasemmiston tunnetut nimet Yrjö Kallinen, K.H. Wiik ja Mauri Ryömä. Tästä tilaisuudesta lähetettiin Stalinille kiitossähkösanoma, jossa muistutettiin Suomen työläisten saavuttaneen vasta osan oikeuksistaan, sillä suojeluskunnat ja lottajärjestö olivat vielä toiminnassa ja poikkeuslait kumoamatta. Taistelun fasismia vastaan ilmoitettiin jatkuvan.²⁴

Neuvostojohtajalle lähetetyn sähkösanoman sisältö kertoo siitä, että suojeluskuntain lakkauttamisvaatimus oli esillä heti ensimmäisessä maan alta ja kypykaartista nousseen äärivasemmiston julkisessa sodanjälkeisessä esiintymi-

20 Jukka Nevakivi, *Ždanov Suomessa* (1995), s. 77.

21 Manninen (1997), s. 44.

22 Turtola (1994), s. 296–297.

23 Manninen (1997), s. 44.

24 Sisäasiainministeriön tiedoituksia n:o 1/6.10.1944.

sessä. Stalin ei varmastikaan ollut ainoa neuvostotaho, jolle tästä vaatimuksesta muistutettiin. On täysin perusteltua olettaa, että kysymys oli ollut esillä myös suomalaiskommunistien ja valvontakomission edustajien jo syyskuun lopulla alkaneissa yhteydenpidoissa.

Itse Ždanov ilmaisi 5. lokakuuta olevansa sitä mieltä, että suomalaisten kommunistien tuli seurata suojeluskuntien toimintaa. Jos kommunistit järjestäytyisivät ja ottaisivat välirauhansopimuksen ohjelmakseen, he voisivat Ždanovin mukaan huomattavasti vahvistua. Valvontakomission puheenjohtaja lähti ajatuksesta, että välirauhansopimuksen tulkinnassa ja 21. artiklan tarkoittamien järjestöjen valvomisessa keskeistä roolia tulisi näyttelemään nimenomaan Suomen äärivasemmisto.²⁵

Suojeluskuntain lakkauttamisvaatimukset eivät rajoittuneet kommunistien kokouksiin; työväentalon kokouksessakin 5. lokakuuta oli mukana sosiaalidemokraatteja. Olipa jo 26. syyskuuta asia noussut esille sosiaalidemokraattien eduskuntaryhmän kokouksessakin. Puolueen vasemmistosiipeen lukeutunut perniöläinen Kalle Jokinen oli tuolloin ääneen ihmetellyt, eikö suojeluskuntia lakkauteta. Tällainen kannanotto oli saanut rauhanoppositioon lukeutuneen sosiaaliministeri K.-A. Fagerholminkin toteamaan joittenkin haluavan mennä pidemmälle kuin välirauhansopimuksen määräysten voidaan katsoa edellyttävän. ”Vaarallisia ihmisiä nämä”, kirjoitti Fagerholm päiväkirjaansa. Suojeluskuntia kun ei hänen mielestään voitu pitää ”Hitler-ystävällisenä” tai ”fasistityyppiä”. ”Mutta asiahan saattaa olla toinen jos valvontakomissio toisin vaatii”, lisäsi Fagerholm realistisesti.²⁶

Uusi ajan henki tarttui nopeasti moniinkin sosiaalidemokraatteihin. Ruotsinkielisten työväenyhdistysten kokouksessa 17. lokakuuta suojeluskuntain lakkauttaminen nousi esille saaden kokousväen kannatusta, eikä sosiaalidemokraattinen puoluejohto halunnut tällaisia mielipiteitä vastustamalla ärsyttää kenttäväkeä.²⁷

Kun Suomen Kommunistinen Puolue lokakuun puolivälissä kaikessa hiljaisuudessa perustettiin, hankkeen keskeisiin puuhamiehiin lukeutunut Kauko Heikkilä alusti perustamiskokouksessa edessä olevista tehtävistä. Hänen mukaansa porvaristo ei tulisi vapaaehtoisesti alistumaan, vaan se taipuisi vain vastahakoisesti ja pakolla ja vain hitaasti noudattaisi rauhanehtoja. Siksi Heikkilän mukaan oli luotava sellainen kansanrintama, joka pystyy puhdistamaan valtiokoneiston, pystyy uudistamaan hallituksen, hajottamaan ohranan, poliisilaitoksen ja muut fasistiset pesäpaikat.²⁸ Kokous valitsi puolue toimikunnan, joka 29. lokakuuta antoi toimintajulistuksen. Siinä kiinnitettiin huomiota 21. artiklan tarjoihin mahdollisuuksiin:

25 Rentola (1994), s. 482–483.

26 Fagerholm (1977), s. 181–182.

27 Fagerholm (1977), s. 191.

28 Skp:n maatakasittävän edustajien kokouksen ptk. 4.–5.10.1944 (tosiasiassa kokous pidettiin 14.–15.10.). Skp:n arkisto.

Aristokraatti ja proletaari, presidentti-ylipäällikkö C.G. Mannerheim (1867–1951) ja sosialiministeri Karl-August Fagerholm (1901–84) olivat kumpikin mukana syksyn 1944 tapahtumissa. Mannerheim ilmaisi Ždanoville olevansa tämän kanssa eri mieltä suojeluskuntajärjestön lakkautusperusteista. Fagerholm puolestaan suhtautui varovaisen realistisesti valvontakomission esittämiin vaatimuksiin. Sotamuseo.



Demokratian turvaamiseksi on välttämätöntä, että kaikki fascistiset ja puolifascistiset järjestöt, kuten suojeluskunnat y.m. heti lakkautetaan ja lainlaadinnan kautta tehdään fascististen ainesten osanotto yhteiskunnalliseen elämään täysin mahdottomaksi.²⁹

Kommunisteille ei siis riittänyt pelkkä järjestöjen lakkauttaminen. He edellyttivät myös yhteiskunnassa tapahtuvaa ideologista puhdistusta, josta toki oli runsaasti esimerkkejä Leninin ja Stalinin ajan Neuvostoliitosta. Yhteiskunnan puhdistukset todellisista tai kuvitelluista vastustajista olivat itse asiassa stalinismin peruseriaatteitten mukaisia, kuten 1930-luvun kokemukset Neuvostoliitosta osoittivat.

29 Skp:n puoluetoimikunnan julistus 29.10.1944. Carl Enckellin arkisto.

Pelastusyrityksiä

Suojeluskuntain komentajaa Lauri Malmbergia oli viimeistään kevättalvesta 1944 lähtien askarruttanut suojeluskuntien kohtalo aikanaan solmittavan rauhankonvention jälkeen. Maaliskuussa Moskovasta saadut rauhanehdot olivat saaneet hänet puuttumaan suojeluskuntain tulevaisuutta varjostaneeseen epävarmuuteen järjestön 25-vuotisjuhlakokouksessa saman kuun lopulla. Hän oli myös käsitellyt asiaa keväällä laatimassaan muistiossa ennakoiden, että ellei Suomi saa kunniallista rauhaa, on olemassa mahdollisuus suojeluskuntien lakkauttamisesta. Malmberg oli tämän johdosta joutunut pohtimaan, miten suojeluskuntien urheilullista taistelijakasvatusta voitaisiin järjestön lakkautuksen jälkeen jatkaa, ja miten suojeluskuntien omaisuus voitaisiin pelastaa. Jälkimmäiseen ongelmaan, joka kosketti niin suojeluskuntalaisia kuin järjestölle lahjoituksia tehneitäkin, hän kirjasi mahdollisena ratkaisuna omaisuuden ja varojen siirtämisen Suomen Punaiselle Ristille, johon vihollisen olisi vaikea päästä käsiksi.³⁰

Syyskuussa välirauhan ehtojen tultua tietoon Malmbergin pelkäämä mahdollisuus suojeluskuntien lakkauttamisesta oli alkanut vaivata jo muitakin. Epäiltiin, että suojeluskunnatkin kuuluisivat valvontakomission lakkautuslistalle, ja epäilyt saivat luonnollisesti vahvistusta Ždanovin niin Castrénille kuin Wuorellekin esittämien suojeluskuntia koskeneitten tiedustelujen ja kommenttien johdosta. Tämä johti Suomessa koko lokakuun jatkuneeseen pohdintaan siitä, mitä keskeisen tärkeäksi kansalaisjärjestöksi miellettyjen suojeluskuntien säästämiseksi mahdollisesti voitaisiin tehdä.

Kaiken varalta Malmberg oli kutsunut suojeluskuntain ylimääräisen edustajakokouksen ”kaikessa hiljaisuudessa ja huomiota herättämättä” koolle 29. syyskuuta Tuusulan päällystökoululle. Matalan profiilin tarkoituksena oli estää julkinen keskustelu suojeluskunnista ja suojeluskuntien vastustajien mahdollisesti harjoittama painostus.

Malmberg totesi heti kokouksen avauspuheenvuorossaan erinäisten piirien Venäjällä ja varsinkin Ždanovin ryhmäkunnan vihaavan Suomea ja bolševikkien vihan kohdistuvan erikoisesti suojeluskuntiin. ”Tämä ei kaipaa sen enempää selityksiä kuin mitä kommunistit ajattelevat lahtareista. – Venäjän kommunismi on panslavismmin ja imperialismmin etiketti”, puhui suojeluskuntien päällikkö omilleen.

Malmberg oli ollut ennen edustajakokousta yhteydessä hallituksen jäseniin pyrkien saamaan selville hallituksen näkemyksen suojeluskuntien tulevaisuudessa. Vastaukset olivat olleet järjestön kannalta myönteisiä, ja niinpä Malmberg saattoi kertoa edustajakokoukselle, että suojeluskunnat jatkavat toimintaansa lojaaleina maan hallitukselle, mutta eivät pidä melua itsestään. Kaikesta huolimatta oli varauduttava myös toiminnan lopettamiseen. Maanpuolustusharrastusta voitaisiin mahdollisesti jatkaa urheiluseuroissa, Ampumaliitossa ja

30 Lauri Malmbergin muistio 3.4.1944. Lauri Malmbergin arkisto, kansio 9; Martti Sinerma, Lauri Malmberg ja suojeluskunnat (1995), s. 357–358.

Aseveliliitossa. Niissä tosin suoranainen sotilaskasvatus jäisi toiminnan ulkopuolelle, mutta pääosa suojeluskuntajärjestön harrastuksista kuitenkin säilyisi.

Jo ennen kokousta Malmberg oli ilmoittanut kokouksessa tultavan käsittelemään kysymystä suojeluskuntajärjestön kiinteän ja irtaimen omaisuuden mahdollisesta luovuttamisesta toisille. Kokouksessa tamperelainen teollisuusmies, insinööri Eino Liljeroos tekikin tätä koskevan esityksen. Lyhyen keskustelun jälkeen kokous päätti vallitsevan poikkeuksellisen tilanteen vuoksi valtuuttaa Malmberg toisille lahjoittamaan, myymään tai muulla tavalla siirtämään suojeluskuntajärjestön yhteistä omaisuutta.

Jo edustajakokousta seuranneena päivänä 30. syyskuuta suojeluskuntajärjestö ja Suomen Punainen Risti solmivat esisopimuksen, jossa sk-järjestö sitoutui, siinä tapauksessa, että se lopettaisi toimintansa, luovuttamaan Punaiselle Ristille erillisellä lahjakirjalla vastikkeetta ja täysin omistus- ja hallintaoikeuksien kaiken suojeluskuntain yliesikunnan hoidossa olevan järjestön yhteisen omaisuuden. Tämä omaisuus tuli käyttää Suomen kansan terveyden ja ruumiillisen kulttuurin edistämiseen.³¹

Kysymys oli varautumisesta sen varalle, että sk-järjestö jouduttaisiin paken edessä lakkauttamaan. Ajatus Punaisesta Rististä suojeluskuntain omaisuuden perijänä näyttää olleen lähtöisin Lauri Malmbergista. Kysymyksessähän oli kansainvälisesti tunnettu ja tunnustettu humanitaarinen järjestö, jonka toimintaan puuttuminen ei mahdollisesti suurestikin muuttuvissa poliittisissa oloissa ollut todennäköistä.

Suomen Punainen Risti oli alun perin 1877 perustettu nimenomaan haavoituneitten ja sairaitten sotilaitten hoitamista varten. Vaikka sen tehtävät olivat sittemmin laajentuneetkin, oli sen sekä armeijan ja suojeluskuntien yhteistyö ollut läheistä niin rauhan kuin erityisesti sodankin aikana. Punainen Risti oli mm. huolehtinut sotasairaaloista ja ambulansseista, ja se oli ollut huomattavasti kehittämässä myös suomalaisten miehittämän Itä-Karjalan oloja. Osaltaan Malmbergin tekemään valintaan suojeluskuntien varojen perijästä lienee vaikuttanut sekin, että Suomen Punaisen Ristin keskushallituksen puheenjohtajana toimi Suomen marsalkka Mannerheim.

Juridinen ja poliittinen pohdinta suojeluskuntajärjestön kohtalosta kuitenkin jatkui suojeluskuntien syyskuisen edustajakokouksen jälkeenkin. Pääministeri Castrén yritti puhua suojeluskuntien olemassaolon puolesta tavatessaan 19. lokakuuta Englannin Helsinkiin lähettämän ja maahan edellisenä päivänä saapuneen poliittisen edustajan Francis M. Shepherdin. Pääministeri korosti nyttemmin yleiskansallisella pohjalla toimivien suojeluskuntien merkitystä suomalaisen yhteiskunnan osana. Brittiedustaja sai kuulla mm. suojeluskuntien maaseudulla harjoittamasta sosiaali- ja kulttuuritoiminnasta.³²

31 Sinerma (1995), s. 359–361; Martola (1973), s. 248; Lauri Malmbergin puhekonsepti. Lauri Malmbergin arkisto, kansio 10; 29.9.1944 kokouksen pöytäkirja sekä sk-järjestön ja SPR:n esisopimus 30.9.1944. Oikeuskanslerin arkisto Hb1.

32 Polvinen (1980), s. 166.



Jo ennen Ždanovin asioihin puuttumista suojelekuntain yliesikunnassa apulaisosastopäällikkönä toiminut lakitieteen tohtori Otto Brusiiin oli aivan ilmeisesti esimiestensä toimeksiannosta laatinut lakitekni- sen muistion suojelekuntain kuulumisesta osana puolustusvoimiin. Tämä muistio oli kuitenkin niin kylmän juridinen, että sille tuskin oli käyttöä suojelekuntien olemassaoloa puolustettaessa.³³

Jonkin verran vakavampi yritys pelastaa suojelekunnat juridisin sanakään- tein oli suojelekuntain yliesikunnan keskusosaston päällikön everstiluutnantti, varatuomari Aarno Lounasmaan 12. lokakuuta laatima muistio, jossa selkeästi todettiin, ettei suojelekuntajärjestöllä ollut puoluepoliittista luonnetta. Muisti- ossa kiinnitettiin huomiota sk-järjestön sodan aikana kotijoukkoina hoitamiin tärkeisiin tehtäviin, joitten ansiosta se oli tullut entistä läheisemmäksi kaikille kansankerroksille. Lounasmaa pyrki luonnehtimaan suojelekunnat enemmän- kin yleishyödylliseksi yhteisöksi kuin maanpuolustusorganisaatioksi. Hän ni- mittäin korosti, että suojelekunnat olivat toimeenpanemalla keräyksiä, järjes- tämällä talkoita ja avustamalla tulipalojen sammuttamisessa antaneet arvokasta apua kansalaisille. Suomalainen yhteiskunta ei Lounasmaan mukaan näyttäisi tulevan toimeen ilman suojelekuntajärjestöä.³⁴

Lounasmaa toimitti muistionsa apulaisulkoministeri Martolalle, joka kävi esittelemässä sitä pääministeri Castrénille 13. lokakuuta. Suojelekunnat olivat ministerien keskustelun aiheena jälleen kolme päivää myöhemmin.³⁵

Valvontakomission brittiläiset jäsenet saapuivat Suomeen 18. lokakuuta 1944. Heitä vastassa olivat mm. ulkoministeri Carl Enckell (1876–1959), oikealla, sekä komission neuvosto- liittolaisiin jäseniin lukeutunut kenraali- majuri V.V. Štyrov, jonka kättelyvuoros- sa on everstiluutnant- ti P.D. Kelly. Keskel- lä Ison-Britannian poliittinen edustaja Francis M. Shepherd. Kuva teoksesta Han- nu Rautkallio, Paasi- kivi vai Kekkonen? Suomi lännestä näh- tynä 1945–1956.

33 Otto Brusiiinin muistio 5.10.1944. A.E. Martolan arkisto.

34 P.M. 12.10.1944 (Lounasmaa). A.E. Martolan arkisto.

35 A.E. Martolan muistiinpanoja 13. ja 16.10.1944. A.E. Martolan arkisto.

Tämän jälkeen alkoi lähes kaksi viikkoa kestänyt tiivis suunnittelutyö suoje-luskuntalaitoksen pelastamiseksi. Sen keskeisiä henkilöitä olivat apulaisulkoministerinä toiminut sk-järjestön entinen esikuntapäällikkö Martola, puolustusministeri Walden sekä suoje-luskuntain kunniapäällikkö presidentti Mannerheim. Eräänlaisena äänettömänä yhtiömiehenä tilannetta seurasi suoje-luskuntain komentaja Malmberg esikuntineen.³⁶

Martola kehitti suunnitelman, jonka mukaan sotalaitos tuli järjestää aluejärjestelmän tai miliisilaitoksen perustalle, jolloin suoje-luskunnat, joihin kuuluisi kansalaisia kaikista puolueista, muodostaisivat varsinaisen miliisilaitoksen. Hän esitti ajatuksensa Waldenille 16. lokakuuta, ja puolustusministeri innostui asiasta niin, että hän käski Martolan lähteä heti esittelemään sitä Mannerheimille Mikkelin päämajaan.

Heti seuraavana aamuna 17. lokakuuta Martola lähtikin ankarasta polttoainepulasta huolimatta oikein bensiiniautolla kohti päämajaa ja esitteli suunnitel-mansa marsalkalle sillä seurauksella, että tämäkin innostui ajatuksesta siinä määrin, että määräsi sen heti lähemmin tutkittavaksi. Martola joutui yhdessä kenraaliluutnantti K.L. Oeschin, eversti Urho Tähtisen ja eversti Toivo Haakin kanssa tekemään yksityiskohtaisemman selvityksen. Upseerit työskentelivät Mikkelissä myöhään yöhön.

Tuloksena oli seuraava ehdotus:

Puolustusvoimien uudessa järjestelymuodossa suoje-luskuntajärjestö muuttuu aluejärjestöksi. Sen nykyiset päällystön virkapaikat muuttuvat aluejärjestön virkapaikoiksi. — — —

Aluejärjestön rivijäseninä ovat asevelvollisuutensa suorittaneet miehet, ja suorittavat he kaikki heille määrätty pakolliset reserviharjoitukset. Li-säksi hyväksytään siihen myös vapaaehtoisia jäseniä reserviläisryhmien ulkopuolelta, tarkoituksella järjestää heille vapaaehtoisia ampuma- ja urheilukoulutusta. — —

Reservissä oleville asevelvollisille jaetaan sotilaspuvut heidän koteihinsa — —

Aseet, niin hyvin henkilökohtaiset kuin ryhmäaseet, säilytetään aluejärjestön varastossa.³⁷

Martola palasi Helsinkiin 18. lokakuuta mennessä heti Waldenin puheille. Tämä onnitteli apulaisulkoministeriä, joka oli saanut suunnitelmalleen kannatusta päämajassa. Vielä samana päivänä Martola otti vastaan Malmbergin, tämän esikuntapäällikön kenraalimajuri Woldemar Oinosen sekä huolto-osaston päällikön eversti J.E. Hydénin selostaen näille ehdotustaan armeijan uudelleen järjes-telyksi. Malmberg ilmoitti hyväksyvänsä ajatuksen, jossa sk-järjestö muuttuisi aluejärjestöksi, ja päämajasta tuli tieto, että myös Mannerheim oli suunnitelman hyväksymisen kannalla.

36 Suunnitelmista sk-järjestön säilyttämiseksi A.E. Martolan muistiinpanoja 16.–29.10.1944. A.E. Martolan arkisto; Martola (1973), s. 249–250.

37 Ehdotus 17.10.1944. A.E. Martolan arkisto.



Kenraalimajuri, vuodesta 1982 jalkaväenkenraali, A.E. Martola (1896–1986) oli 1930-luvulla toiminut suojelekuntien esikuntapäällikkönä. Syyskuussa 1944 hänet nimitettiin Castrénin hallituksen apulaisulkoministeriksi. Hän ponnisteli erityisesti suojelekuntajärjestön pelastamiseksi, mutta turhaan. Ministerikautensa jälkeen Martola nimitettiin Uudenmaan läänin maaherraksi, josta tehtävästä hän joutui luopumaan kommunistien aloitettua virkakunnan ”puhdistuksen”. Sotamuseo.

Helsingissä jäätiin nyt odottamaan päämajan nopeaa esitystä miliisilaitokseen siirtymiseksi. Sitä ei kuitenkaan kuulunut, ja 21. lokakuuta Walden ilmoitti hämmästyneenä ja huolestuneena Martolalle, ettei päämaja ollut tehnyt asialle mitään. Puhuttuaan ilmeisesti Mannerheimin kanssa Walden antoi 22. lokakuuta Martolan ja puolustusministeriön kansliapäällikön kenraalimajuri Oiva Oleniuksen tehtäväksi lopullisen ehdotuksen valmistelun armeijan rauhanajan kokoonpanoksi. Tähän työhön osallistui myös eversti Haaki.

Kun hallitus kävi 27. lokakuuta päämajassa, yleisesikunnan päällikkö jalkaväenkenraali Erik Heinrichs kertoi Martolalle päämajan hyväksyneen hänen ehdotuksensa. Sitä ei kuitenkaan vielä ollut jätetty valtioneuvostolle. Ehdotuksen mukaan palvelus vakinaisessa väessä kestäisi kahdeksan kuukautta sekä sen jälkeen olisi vuorossa neljän kuukauden palvelus reserviläisenä miliisiluontoisissa harjoituksissa.

Suojelekuntain kohtalo täyttyy

Päämajan periaatteellisen hyväksynnän jälkeen ei kulunut kuin kaksi päivää, kun Walden 29. lokakuuta ilmoitti Martolalle Mannerheimin tulleenkin siihen tulokseen, että oli parempi lopettaa suojelekuntajärjestö kokonaan ennen kuin venäläiset sitä vaativat. Sotilaina Walden, Martola ja keskusteluun myös osallistunut Olenius yhtyivät marsalkan yllättävästi muuttuneeseen mielipiteeseen. Martola tosin yritti vielä tuloksetta esittää, että suojelekuntain tilalle muodostettaisiin jotain uutta.

Tilanne ajautui presidentti-yliapäällikön mielenmuutoksen jälkeen siihen, että päätettiin hallituksen antavan lakiesityksen suojelekuntain lopettamisesta heti. Vaikea asia oli vielä sitä ennen selvitettävä suojelekuntain johdolle. Martola ja

Olenius kutsuivat Malmbergin ja puolustusministeriön osastopäällikön Armas Aarnion lounaalle selostaen asioitten uutta käännettä. Malmberg yritti panna kovasti vastaan, mutta hänen oli tietenkin taipuminen; hän halusi kuitenkin ennen lakkautuspäätöstä kutsua koolle suojeluskuntain edustajakokouksen.

Asiat etenivät nyt nopeasti. Aarnio laati ehdotuksen suojeluskuntajärjestöstä annetun lain kumoamisesta ja Olenius perustelut siihen. Kun herrat illemmalla tapasivat Waldenin, sovittiin, että lakiehdotus esitetään hallitukselle jo seuraavana päivänä, ja sk-järjestön toiminta lopetetaan heti järjestön edustajakokouksen jälkeen. Kun hallituksen ulkoasiainvaliokunta vielä samana iltana, 29. lokakuuta kokoontui, Walden esitteli suojeluskuntain lopettamisasian. Se hyväksyttiin, mutta Waldenin kerrottua marsalkan halunneen sk-järjestön itse pyytävän hajottamistaan, päätettiin asian käsittely hallituksessa siirtää parilla päivällä marraskuun 1. päivään.

Tällä välin Suomen suojeluskuntajärjestön kohtaloa oli pohdittu muuallakin. Neuvostoliitossa nimittäin ryhdyttiin lokakuun aikana tarkentamaan Suomen kanssa solmitun välirauhansopimuksen määräyksiä. Molotovin johtaman ulkoasiain kansankomissariaatin – ulkoministeriön – 5. Euroopan osasto laati 21. lokakuuta päivätyn muistion Suomen suojeluskunnasta, lottajärjestöstä ja inkeriläiskysymyksestä. Siinä edellytettiin suojeluskuntain välitöntä lakkauttamista, jonka tulisi tapahtua jo ennen Suomen demobilisaatiota. Tässä Neuvostoliiton ulkoasiainhallinnon virkamiesten muistiossa suojeluskuntain lakkautusvaatimusta perusteltiin nimenomaisesti 21. artiklalla. Toisin sanoen välirauhansopimuksen ”fasistipykälää” oltiin soveltamassa myös suojeluskuntiin.³⁸

Muistiossa suojeluskunta kuvattiin puolisotilaalliseksi organisaatioksi ja armeijan ideologisesti kovaksi ytimeksi, johon kuului tuhansia ”tavallisissa ammateissaan toimivia aseistettuja rynnäköijä”. Sitä pidettiin kansalliskiihkon, neuvostovihan ja valloitushaluisen propagandan kasvualustana sekä (kommunistisen) vallankumoustoiminnan kukistajana. Koska kaikki Suomen fasistit muistion mukaan kuuluivat suojeluskuntiin, ne oli hajotettava tukeutuen välirauhansopimuksen 21. artiklaan. Muistiossa lähdettiin myös siitä, että Suomen porvaristo tulisi kaikin tavoin vastustamaan suojeluskuntien aseistariisumista ja lakkauttamista.

Ainoastaan viisi päivää ulkoasiain kansankomissariaatin muistion valmistumisen jälkeen myös Neuvostoliiton yleisesikunta esitti 26. lokakuuta Suomen armeijan demobilisaatiosta antamassaan lausunnossa, että suojeluskunnat olisi lakkautettava viimeistään 30. lokakuuta. Yleisesikunta perusteli vaatimustaan Suomen armeijan supistamisella sekä suojeluskuntain väitetyllä fasistisuudella.

Jätettyään 19. lokakuuta Suomen hallitukselle ns. ”lista 1:n” eli ”Ždanovin listan” välirauhansopimuksen 13. artiklan perusteella sotarikollisina vangittavista suomalaisista³⁹ valvontakomission puheenjohtaja kutsuttiin lokakuun loppupuolella Moskovaan saamaan uusia ohjeita välirauhansopimuksen noudatta-

38 Ks. tästä Manninen (1997), s. 44–45, 47.

39 Ks. tästä Lauri Hyvämäki, Lista 1:n vangit (1983).

misen valvonnassa. Ulkoasiain kansankomissariaatissa oltiin nimittäin sitä mieltä, että valvontakomissiolta puuttui sitkeyttä ja johdonmukaisuutta Suomen hallitukselle esitettyjen asioiden ratkaisuun saamisessa. Vaatimusten esittämisessä tuli olla päättäväisempiä, ja Suomen hallituksen komissiolle antamat tiedot tuli kontrolloida paremmin. Ždanovin Moskovaan kutsua on tällaisten syytösten valossa pidettävä ojennuksena.

Suomelle ei kuitenkaan annettu samanlaista tiukkaa muistiota välirauhansopimuksen toteuttamisesta kuin mikä oli toimitettu Romanianle. Suomessa valvontakomissio oli jo esittänyt huomautuksia sopimuksen monista kohdista, ja Suomen hallituksen havaittiin osoittaneen halukkuutta korjata huomautusten kohteina olleet asiat. Ždanovin katsottiin kuitenkin olevan syytä tutustua Romanianle jätettyyn kirjelmään.⁴⁰

Moskovassa Ždanov sai niin ulkoasiain kansankomissariaatin kuin yleisesikunnankin suojeluskuntia koskevat kannanotot. Niiden turvin hän saattoi epäilyksittä todeta, ettei suojeluskuntien lakkauttamisvaatimuksessa tarvitse enää noudattaa minkäänlaista pidättyvyyttä. Mitään Saksaan tukeutuvan oikeistokaappauksen vaaraa Suomessa ei nähtävästi enää pidetty mahdollisena, vaikka suojeluskuntain lakkauttamista vaadittaisiinkin. Tällaiseen näkemykseen lienee vaikuttanut mm. Saksan sotilaallisen aseman merkittävä heikkeneminen Itämeren alueella.

Ždanov palasi Helsinkiin ennen lokakuun loppua. Kun valvontakomission päämajana ollut hotelli Torni oli Suomen armeijan tiedustelumiesten puhelinkuuntelussa⁴¹, venäläisten suojeluskuntien hajottamista koskeneet vaatimukset tulivat ilmeisesti sitä kautta sotilasjohdon tietoon. MANNINEN epäileekin perustellusti päämajan tiedusteluelinten välittäneen tiedon edessä olevasta suojeluskuntain lakkautusvaatimuksesta Mannerheimille ennen tämän 29. lokakuuta tapahtunutta mielenmuutosta.⁴²

Oletettu tiedustelutieto Tornista saatiin kuitenkin liian myöhään, tai Mannerheim oletti suojeluskuntien omaehtoiseen lakkauttamiseen olevan käytettävissä enemmän aikaa kuin todellisuudessa oli. Valvontakomissio nimittäin toimi Ždanovin paluun jälkeen nopeasti. Ensin 29. lokakuuta komissio pyysi päämajan yhteysosastolta selvitystä Suomen suojeluskunta- ja sotilaspireistä sekä niitä koskevat lait ja asetukset. Tiedot toimitettiin heti seuraavana päivänä.⁴³

Varsinainen suojeluskuntien lakkautusvaatimus sisältyi Ždanovin presidentti Mannerheimille 30. lokakuuta puolustusministeri Waldenin välityksellä toimitettavaan kirjelmään.⁴⁴ Tämä kirje kosketteli lähinnä Suomen 21. lokakuuta valvontakomissiolle jättämää armeijan demobilisaatiosuunnitelmaa, jota komissio ei katsonut voivansa hyväksyä. Komission mielestä armeijan vuoden 1939 alun mukaiselle rauhanaikaiselle kannalle saattaminen ei suomalaisten

40 Manninen (1997), s. 47.

41 Puhelinkuuntelusta ks. U.A. Käkönen, Miehistyksen varalta (1970), s. 173-181.

42 Manninen (1997), s. 46.

43 PM:n yhteysosaston päiväkirja 29.10.1944; PM:n yhteysosaston vastaus LVK:lle 30.11.1944. A.E. Martolan arkisto.

44 Ždanovin kirje Mannerheimille 30.10.1944. Lauri Malmbergin arkisto, kansio 5.

laatiman suunnitelman mukaan voinut tapahtua välirauhansopimuksen 4. artiklan mukaisella tavalla.

Suojeluskuntien lakkauttamista Ždanovin kirjelmässä perusteltiin sekä demobilisaatioon että ”fasistiartiklaan” vetoamalla. Toisin sanoen syytä suojeluskuntajärjestön lakkautusvaatimukselle löydettiin välirauhansopimuksen 4. ja 21. artikloista. Ždanov väitti kirjeessään, että suurin osa Suomen asevoimista luovutetaan demobilisaation yhteydessä suojeluskunnille, mihin se jää salatuna, mutta sotilaallisesti järjestettyinä suojeluskunnan alumuodostelmina, jotka millä hetkellä tahansa ovat valmiit tarttumaan aseisiin. Niinpä valvontakomission mielestä tällaisen lisäarmeijan säilyttäminen suojeluskuntain muodossa oli pyrkimystä poiketa täyttämästä 4. artiklaa ja säilyttää sota-ajan armeija.

”Tämän lisäksi suojeluskunta, ollen hitleriläis- (fascistis) tyyppinen sotilaallinen ja poliittinen järjestö, on Välirauhansopimuksen 21. artiklan mukaisesti hajotettava”, kirjoitti Ždanov.

Kirjelmässä suojeluskuntia koskevat vaatimukset tiivistettiin seuraavasti:

– Suojeluskuntajärjestö kaikkine siihen kuuluvine maa- ja merimuodostelmineen, joka muodostaa osan asevoimista, ja samanaikaisesti on Välirauhansopimuksen 21. artiklan alainen, on hajotettava viimeistään 7:nä päivänä marraskuuta 1944.

Sellaisten järjestöjen olemassaolo esiintyvät ne missä muodossa tahansa, on tulevaisuudessa kokonaan kiellettävä.

– Suojeluskuntajärjestön kaikki aseet ja ampumatarvikkeet, sekä varastoissa että jäsenten henkilökohtaisessa käytössä olevat, on puolustusvoimain toimesta otettava vastaan ja luetteloitava myöhemmin tapahtuvaa keskusvarastoihin kokoamista varten.

Kaikki suojeluskuntajärjestölle kuuluvat tai kuuluneet laivat ja moottoriveneet on merivoimien esikunnan toimesta luetteloitava ja otettava vastaan, sekä keskitettävä Liittoutuneiden Valvontakomission määräysten mukaisiin satamiin.

Vaatimuksen sanamuoto ja esittämisajankohta on saanut jotkut tutkijat spekuloidaan sillä, johtuiko suojeluskuntien lakkauttaminen ensi sijassa sotilaallisista vai ideologisista vaikutteista eli oliko pääpaino välirauhansopimuksen 4. vai 21. artiklan mukaisilla perusteilla. Näille spekulatioille on monessa tapauksessa ollut tyypillistä tarve pyrkiä korostamaan Neuvostoliiton sotilaallisia tavoitteita ymmärtämättä sitä tosiasiaa, että neuvostovaltion sotilaallistenkin pyrkimysten taustalla oli ideologinen päämäärä, jota tässä tapauksessa vielä ruokki suomalainen äärivasemmisto suojeluskuntiin kohdistuneine poliittisine vaatimuksineen. Tähän spekulointiin näyttää osin vaikuttaneen myös se, että monille suomalaisille suojeluskuntien leimaaminen 21. artiklan tarkoittamaksi järjestöksi on ollut liian traumaattista.⁴⁵

45 Ks. esim. Silvo Hietanen, Aseista mottimetsään – armeijan kotiuttaminen syksyllä 1944 (1992), s. 203; Erkki Nordberg, Urlus. Suojeluskunnan säätö (1993), s. 20; Kari Selén, Suojeluskuntien lakkauttaminen (1996); Stig Roudasmaa, Helsingin suojeluskuntapiirin historia 1918–1944 (1997), s. 611; Kauko I. Rumpunen, Suojeluskuntien matkan pää (1998); vrt. myös Hyvämäki (1977), s. 245–246.

Kun ajatellaan suojeluskuntien lakkautusvaatimuksen syntyhistoriaa Neuvostoliitossa, painottuvat ideologiset tavoitteet selvästi enemmän kuin syksyn 1944 demobilisaatioon liittyneet sotilaalliset tosiasiat, ja niitä tukevat Moskovan korostuneesti ideologiset sodanpäämäärät. Venäläiset eivät ajatelleet suojeluskuntajärjestöä niinkään organisoituna osana maanpuolustusta kuin vuoden 1918 perinnön ylläpitäjänä. Suojeluskunnat olivat venäläisille ennen muuta ”fasistien miehittäjä” suomalainen valkokaarti, joka tuli raivata pois ”uuden suunnan” eli Neuvostoliitolle myönteisen, toivon mukaan kommunistisen komennon tieltä. Sotilaallisten rajoitusten tarkoituksena oli ennen muuta estää Suomen kautta Neuvostoliittoa vastaan suuntautuvan suurvallan hyökkäys. ”Demokraattiseksi” muuttuvaa Suomea oli mahdollista ajatella jopa eräänlaisena puna-armeijan etuvartioasemana, johon suojeluskuntain kaltainen järjestö ei tietenkään soveltunut.

Myös lakkautusvaatimusta seuranneen historian valossa suojeluskuntien väitetty ”fascistisuus” jää oikeastaan ainoaksi lakkautusperusteeksi. Poikkeuksetta valvontakomission kaikissa myöhemmissä kommentoissa suojeluskunnat todettiin lakkautetun fasistisena järjestönä. Ajankohta lokakuun lopussa tosin oli sopiva kytkeä lakkautusvaatimus Suomen armeijan demobilisaatioon, mutta siitä riippumatta suojeluskuntain lakkautaminen oli valmistauduttu ottamaan esille nimenomaan 21. artiklaan perustuvana kysymyksenä, osana sitä ideologista sodankäyntiä, josta neuvostojohdolla oli jo tuolloin pitkä kokemus. Tämän tosiasian tunnustamisen ei tulisi antaa millään tavoin vaikuttaa suojeluskuntien jälkimaineeseen, sillä valvontakomission poliittisille tulkinnoille ei tietenkään voida antaa historian tuomion oikeutusta.

Ždanovin kategoriseen sävyyn laaditun kirjelmän saavuttua Suomen hallituksella ei enää ollut vaihtoehtoja. Ei voitu odottaa suojeluskuntain itse pyytävän hajottamistaan, eikä sk-toiminnan lopettaminen voinut enää tapahtua muutenkaan suomalaisten ehdoilla. Suojeluskunnat oli lopetettava valvontakomission mahtikäskyn seurauksena.

Saatuun Ždanovin kirjeen Mannerheim kiirehti vastaamaan siihen 1. marraskuuta. Kirjeessään hän ilmoitti ryhdytyn toimiin suojeluskuntajärjestön lakkauttamiseksi. Mannerheim, joka allekirjoitti kenraalieverstille lähetetyn kirjeensä ylipäällikkönä ja Suomen marsalkkana eikä tasavallan presidenttinä, rohkeni kuitenkin yksiselitteisesti kiistää Ždanovin esittämät lakkautusperusteet. On syytä lainata Mannerheimin vastausta sanataarkasti:

Kirjelmäni kautta lähtökohdaksi määrättyinä päivämäärinä, 1.1.1939, oli armeijan ohella olemassa myös Suojeluskuntajärjestö, puolustusvoimien elimellisenä osana. Näin ollen ei tämän järjestön säilyttämistä arvosteluni mukaan olisi voitu pitää pyrkimyksenä säilyttää muodossa tai toisessa sota-ajan armeijaa.

Herra Kenraalieversti on suojeluskuntien lakkauttamista koskevan vaatimuksen yhteydessä viitannut myös siihen, että suojeluskunnat olisivat hitleriläis- (fascistis-) tyyppisiä. Pyydän mainita vain sen, että Suomen suojeluskunnat syntyivät jo vuonna 1917 ja että eri ikäluokkiin kuuluvia

suojeluskuntalaisia on tuhansittain niissäkin joukoissa, jotka Pohjois-Suomessa taistelevat Hitlerin joukkoja vastaan.⁴⁶

Ylipäällikkö ilmaisi siis selvän sanoin, ettei hän hyväksynyt valvontakomission esittämiä lakkautusperusteita. Erityisen yksiselitteisesti Mannerheim torjui esitetyn sotilaallisen lakkautusperusteen: suojeluskunnat olivat olleet olemassa jo ennen sotia, joten niiden säilyttäminen ei olisi estänyt välirauhansopimuksen edellyttämää paluuta sotia edeltäneeseen puolustusvahvuuteen. Selvää tietysti oli, ettei Mannerheim voinut hyväksyä syytöksiä suojeluskuntien hitleriläisyydestäkään. Alistumalla Ždanovin määräykseen, mutta samalla kiistämällä sen perustelut Mannerheim antoi ymmärtää suojeluskuntain lakkauttamisen johtuvan Neuvostoliiton suorasta puuttumisesta Suomen sisäisiin asioihin tavalla, joka ei ollut välirauhansopimuksen mukaan oikeutettua.

Ždanovin käsky suojeluskuntain lakkauttamisesta oli annettu informoimatta siitä etukäteen valvontakomission brittiläisiä jäseniä. Niinpä Shepherd tavatessaan 31. lokakuuta komission varapuheenjohtajan kenraaliluutnantti Grigori Savonenkovin ja ministeri Orlovin esitti epäilyksensä suojeluskuntien lakkautuksen tarkoituksenmukaisuudesta. Shepherdin kannanotolla ei tietenkään ollut mitään merkitystä suojeluskuntien kohtalon täyttymiseen. Brittiedustaja katsoi kuitenkin venäläisten yksipuolisen menettelyn suojeluskuntien lakkauttamisessa sen arvoiseksi, että hän lähetti vielä Orloville kirjeen, jossa hän yhdessä valvontakomission brittiläisen osan kanssa valitti tulleensa asetetuksi tapahtuneen tosiasian eteen. Shepherd ei kuitenkaan saanut valituksilleen tukea ulkoministeriöltään Lontoosta, jossa Suomen suojeluskunnat olivat tuiki tuntematon järjestö.⁴⁷

Kaiken keskellä kutsut suojeluskuntain ylimääräisen edustajakokouksen koolle kutsumiseksi oli lähetetty, ja kokous alkoi Helsingissä 30. lokakuuta kello 19. Paikalla oli edustus kaikista muista sk-piireistä paitsi Pohjois-Karjalan, Länsi-Pohjan, Pohjolan ja Ahvenanmaan piireistä, joitten edustajat eivät olleet ehtineet määrääjäksi pääkaupunkiin.

Kokouksessa Malmberg esitti tilannekatsauksen. Hän kertoi päämajassa laaditusta organisaatioehdotuksesta, jonka mukaan suojeluskuntain nimi olisi tullut katoamaan. Malmbergin tiedot olivat sikäli epätarkat, että hän antoi ymmärtää valvontakomission saaneen tämän ehdotuksen; näin ei tietävästi ollut tapahtunut. Tilanne oli suojeluskuntain päällikön mukaan tämän jälkeen kärjistynyt, ja Malmberg kertoi hallituksen tehneen edellisenä iltana päätöksen suojeluskuntain lakkauttamisesta. Kokousedustajat saivat kuulla eduskunnalle jätettävän asiaa koskeva lakiesitys. Lisäksi Malmberg saattoi todeta, että valvontakomission puheenjohtaja oli samana päivänä jättänyt puolustusministerille vaatimuksen suojeluskuntajärjestön lakkauttamisesta.

46 Mannerheimin kirje Ždanoville 1.11.1944, Puolustusvoimain Pääesikunnan yhteysosaston arkisto T 19499/43.

47 Polvinen (1980), s. 167–168. Brittiedustajat perustelivat venäläisille suojeluskuntain säilyttämistä sillä, että järjestön julkinen toiminta olisi helpottanut valvontaa: ”On parempi antaa heidän tehdä sitä julkisesti kuin maan alla”. J.H. Magill, Tasavalta tulikokeessa (1981), s. 126.

Suojeluskuntain viimeiseksi jäänyt edustajakokous oli kylmien poliittisten realiteettien edessä. Se ei voinut tehdä muuta kuin todeta vallitsevan tilanteen: suojeluskuntajärjestö lakkautettaisiin.⁴⁸

Tämä tosiasia tiedettiin myös suojeluskunnissa eri puolilla maata viimeistään 31. lokakuuta. Yliesikunta oli nimittäin tiedottanut lakkauttamisesta sk-piireille heti, kun jäljempänä mainittu lakiesitys järjestön lakkauttamisesta oli jätetty eduskunnalle. Joissakin piireissä kuten Helsingissä ensimmäiset lakkautuksen varalta pidetyt kokoukset oli pidetty jo tätä ennen 25. lokakuuta.⁴⁹ Kun tilanteeseen oli osattu ennakoita varautua, useimmissa piireissä ja suojeluskunnissa oltiin valmiita hoitamaan omaisuusjärjestelyt nopeasti. Niinpä piirikokoukset kutsuttiin koolle puhelinsanomilla suojeluskuntain komentajan suostumuksella lyhemmissä ajassa kuin sääntöjen mukaisessa kahdessa viikossa. Tällaiseen menettelyyn oli sääntöjen mukaan mahdollisuus poikkeuksellisissa oloissa. Sk-piirien ja suojeluskuntien viimeiset kokoukset pidettiin marraskuun alkupäivinä.

Nämä kokoukset olivat raskaita monille suojeluskuntaveteraaneille. Professori Aulis J. Alanen on muistellut suojeluskuntalaisten viimeistä kokoontumista Seinäjoella:

Myöhään synkkänä syksynä 1944 oli kokoontumisia hajottamisen yhteydessä. Järkyttävimmän ja unohtumattomimman muiston lienee mukana olleisiin jättänyt se suojeluskuntajärjestön viimeinen ilta – yösihän se taisi venyä – jota vietimme piiri-isä Matti Laurilan ympärillä. On mahdotonta muistaa, mitä tuollaisessa illassa puhuttiin. Selvä on, että vähän lasiakin kallisteltiin kuten maahanpanijaisissa ainakin. Mieliäliä oli alakuloinen, muttei lannistunut. Keitä siinä oli: sotilasohjaaja, urheiluoahjaajat, pari meitä valistus- ja tiedotuspuolen miestä – ei kakkosotilasohjaajaa, jonka tehtävistä tuskin kukaan muu kuin piiripäällikkö itse oli tietoinen. Nythän tiedämme kaikki, että varovaisuuden vuoksi pyrittiin joka sotilaspääpiiriin varaamaan kaikessa salaisuudessa pataljoonan ase- ym. sotavarustus – mahdollista sissisotaa varten.⁵⁰

Suojeluskuntien muodollinen lakkauttaminen saattoi tapahtua nopeasti, kun lopettamisvalmisteluihin oli jo ryhdytty. Suojeluskuntain edustajakokouksen tuskin päätyttyä valtioneuvosto kokoontui istuntoonsa 30. lokakuuta illalla kello 21. Puolustusministeriön kansliapäällikkö Olenius saapui istuntoon ja esitteli ehdotuksen hallituksen esitykseksi eduskunnalle laiksi suojeluskuntajärjestöstä annetun lain kumoamisesta. Valtioneuvosto päätti yksimielisesti puoltaa esityksen antamista. Seuraavana päivänä 31. lokakuuta kello 10.30 pidettiin Mikkelissä viiden ministerin – Walden, Kauppi, Takki, Hillilä ja Wuori – sekä kansliapäällikkö Oleniuksen paikalla ollen presidentin esittely. Waldenin esittelystä Mannerheim päätti antaa edellä mainitun lakiesityksen eduskunnalle.⁵¹

48 Kotijoukkojen esikunnan muistio 11.11.1944. Lakkautetun sk-järjestön selvittelypesän arkisto/16.

49 Roudasmaa (1997), s. 611.

50 Aulis J. Alanen, Perinteitä ja paljastuksia (1987), s. 263.

51 Valtioneuvoston ptk. 30.10. ja 31.10.1944; Valtiopäivät 1944, Asiakirjat IIII, hallituksen esitys n:o 97.

Oleniuksen laatimissa hallituksen esityksen perusteluissa lähdettiin pelkäämään siitä, että suojeluskuntain lakkauttaminen johtui siirtymisestä puolustusvoimain sodan ajan kokoonpanosta rauhanaikaiseen kokoonpanoon. Perusteluissa ei ollut mitään viittausta välirauhansopimukseen saati sk-järjestön väitetyistä fasistisuudesta. Jättäen lakkautuksen takana olleen todellisuuden kertomatta hallitus ilmaisi olevan tarkoituksenmukaista palauttaa aluejärjestölle kuuluvien tehtävien hoitaminen puolustuslaitokselle; yhdeksi syyksi tähän ilmoitettiin käytyjen sotien mukanaan tuoma muutos koulutusasiain hoitamiseen.⁵²

Asian käsittelyn ripeä tahti jatkui. Eduskunta nimittäin kokoontui samana päivänä 31. lokakuuta kello 14, jolloin laki suojeluskuntajärjestöstä annetun lain kumoamisesta lähetettiin puolustusasiainvaliokuntaan. Kaksi tuntia myöhemmin eduskunnalle esiteltiin valiokunnan yksimielinen mietintö⁵³, ja asian ensimmäinen käsittely eduskunnassa oli kello 16.35. Vajaa tunti tämän jälkeen eduskunnalle esiteltiin suuren valiokunnan niin ikään yksimielinen mietintö⁵⁴, ja tapahtui lakiesityksen toinen käsittely.⁵⁵

Kolmas käsittely oli valtiopäiväjärjestyksen edellyttämän vähimmäisajan jälkeen 3. marraskuuta. Kun asian kahdessa ensimmäisessä käsittelyssä ei ollut käytetty ainuttakaan puheenvuoroa, kolmannessa käsittelyssä kaksi kansanedustajaa ilmaisi näkemyksensä tässä suojeluskuntain kannalta historiallisessa tilanteessa.

Aktiivi suojeluskuntamies, edistyspuolueen tamperelaisedustaja Sulo Heiniö piti lyhyen kiitospuheen suojeluskunnille. Hän viittasi hallituksen perusteluihin, joitten mukaan suojeluskunnat olivat tehneet itsensä tarpeettomiksi. Heiniö jatkoi:

Kuitenkin, mikäli koskee ruumiillisen kuntoisuuden edistämistä, liikuntakasvatusta, suojeluskunnilla varmastikin olisi edelleenkin ollut erittäin suuri ja tärkeä merkitys, sillä juuri siinä mielessä ne ovat täyttäneet erinomaaisesti paikkansa. On näin ollen valitettavaa, että näin tärkeä kasvatushaara joudutaan lakkauttamaan. Kun kuitenkin olosuhteiden vuoksi näin tapahtuu, on syytä tässä yhteydessä lausua julkisesti se kiitos, mikä on annettava sekä niille rivimiehille, jotka ovat palkattomina neljännesvuosisadan ajan tehneet työtä, että myöskin lahjoittajille, jotka ovat uhrautuvasti tukeneet suojeluskuntajärjestöä sen tärkeässä tehtävässä. Tällainen julkinen kiitos on paikallaan monestakin syystä, joten, vaikkakin tämän lain kumoaminen tapahtuu niin sanoakseni hiljaisuudessa, on kuitenkin tällainen kiitos tehtävä julkisesti.

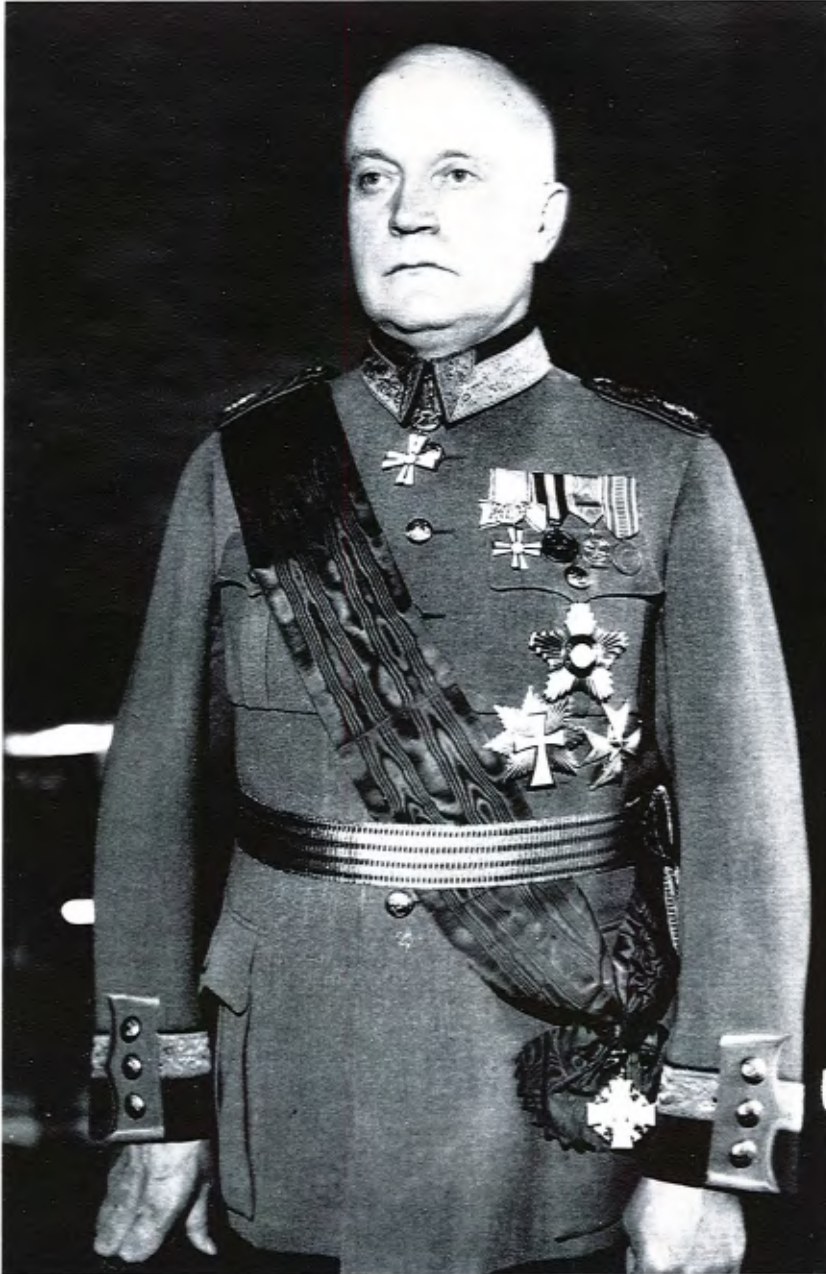
Kokonaan toisenlainen oli toinen istunnossa käytetty puheenvuoro. Jo syyskuussa suojeluskuntain lakkauttamista toivonut sosiaalidemokraattien Kalle Jokinen ilmaisi käsityksensä, ettei maan työväestö millään tavoin yhdy

52 Valtiopäivät 1944, Asiakirjat III1, hallituksen esitys n:o 97.

53 Valtiopäivät 1944, Asiakirjat III1, puolustusasiainvaliokunnan mietintö n:o 5.

54 Valtiopäivät 1944, Asiakirjat III1, suuren valiokunnan mietintö n:o 96.

55 Valtiopäivät 1944, ptk., s. 738, 739, 741, 743.



Jalkaväenkenraali Rudolf Walden (1878–1946) toimi puolustusministerinä koko jatkosodan ajan. Hän oli ollut mukana kaikissa Suomen rauhanneuvotte- luissa: Tartossa 1920, Moskovassa 1940, ja hän oli myös Moskovan rauhan- valtuuskunnassa syyskuussa 1944. Walden jatkoi minis- terinä vielä Castrénin ja Paasiki- ven hallituksissa. Suojeluskuntien pe- rustamiseen aika- naan aktiivisesti osallistunut Walden joutui varmentamaan suojeluskuntien lak- kauslain. Hänen voimansa uupuivat vain muutama viikko sen jälkeen. Sotamuseo.

Heiniön esittämään kiitokseen, vaan toteaa mielihyvin, ”että sen ajatus suoje- luskuntajärjestön lakkauttamisesta, joka on koko itsenäisyytemme ajan ollut työväen ajatusmaailmassa, on nyt toteutunut, ja se merkitsee mielihyvin ja tyy- dytyksellä tämän muistiinsa”.

Keskustelu päättyi lakkautetun IKL:n edustajan J.V. Wainion edustaja Joki- sen puheenvuoron jälkeen esittämään välihuutoon ”Vai niin!” sekä puhemie- hen nuijan kopaukseen, jolla eduskunta hyväksyi yksimielisesti suojeluskun-

tain toiminnan lopettavan lain.⁵⁶

Presidentti Mannerheim vahvisti puolustusministeri Waldenin varmentaman lain vielä samana päivänä 3. marraskuuta⁵⁷:

Suojeluskuntajärjestöstä 22 päivänä joulukuuta 1927 annettu laki siihen myöhemmin tehtyine muutoksineen kumotaan ja suojeluskuntajärjestölle kuuluvat, aluejärjestön hoitamiseen liittyvät tehtävät siirretään tasavallan puolustuslaitoksen suoritettaviksi. Puolustuslaitokseen siirretään myös ne suojeluskuntajärjestön virat ja toimet, jotka aluejärjestöä varten ovat tarpeen.

Hallintotoimin määrätään, missä järjestyksessä suojeluskuntajärjestön toiminta lakkautetaan, samoin kuin järjestön omaisuuden vastaisesta käyttämisestä.⁵⁸

Kohtalon tragiikkaa oli siinä, että suojeluskuntain lopettamiseen johtaneen lakiesityksen kuten myös hyväksytyyn lakkautuslain alla olivat sellaisten miesten – Mannerheimin ja Waldenin – nimet, jotka olivat olleet järjestön toiminnassa keskeisesti mukana vuodesta 1918 lähtien. Vain runsas puoli vuotta aikaisemmin he olivat onnitelleet suojeluskuntain yliesikuntaa sen viettäessä 25-vuotisjuhliiaan. Päätös oli raskas erityisesti Mannerheimille, suojeluskuntain kunniapäällikölle, joka tammikuussa 1918 oli ”polkaissut maasta” suojeluskuntiin perustuneen talonpoikaisarmeijan vasta itsenäiseksi julistautuneen valtion vapauden turvaamiseksi. Ylipäällikön oli nyt annettava ratkoa asetakeistaan suojeluskunnan hihamerkit, joita hän oli kantanut neljännesvuosisadan ajan.

Muodollisesti suojeluskuntain lakkauttaminen oli tapahtunut laillisessa lainsäädäntöjärjestyksessä; suojeluskuntiahan ei voitu lakkauttaa samalla tavoin ”Castrénin asetuksella” kuin muita välirauhansopimuksen perusteella lopetettuja järjestöjä siitä syystä, että suojeluskunnista oli säädetty lailla.

Neuvostoliitto oli puuttunut suojeluskuntien lakkauttamiseen alun vähäisen epäroinnin jälkeen varsin suorasukaisesti niin, ettei suomalaisille jäänyt mitään epäselvyyttä asiassa. Suomen hallitus ei puolestaan yrittänytkaan Ždanovin sk-järjestön lakkauttamista vaatineen kirjelmän jälkeen puolustaa suojeluskuntien olemassaoloa, vaan tähän hallituksen enemmistölle ja presidentti Mannerheimille kipeään leikkaukseen oltiin valmiita itse asiassa jo vähän ennen kuin virallinen lakkautusvaatimus oli esitetty.

Suomen siihenastisen itsenäisyshistorian ja neuvostosuhteitten valossa venäläisten vaatimusta ei ole ihmeteltävä. Suojeluskunnat olivat olleet venäläisille vuodesta 1917 lähtien Suomen porvariston aseellinen kommunisminvastainen järjestö, jolla oli ollut ratkaiseva rooli siinä, ettei kommunismi ollut kyennyt nousemaan Suomessa valtaan. Suojeluskunnat olivat 1918 muodostaneet silloisen hallituksen armeijan ydinjoukon, joka oli vienyt vapaustaistelun voitokkaaseen loppuun bolševikkien tukemia kapinallisia vastaan. Koko 1920- ja

56 Valtiopäivät 1944, ptk., s. 746.

57 Valtioneuvoston ptk. 3.11.1944.

58 Suomen Asetuskokoelma 770/1944.

1930-lukujen ajan suojeluskunnat olivat varautuneet torjumaan Neuvostoliitosta tulevaa vallankumouksellista uhkaa. Talvi- ja jatkosodassa suomalaisten taistelutahto ja -kyky voitiin perustellusti johtaa suojeluskuntien luomasta maanpuolustushengestä ja -taidosta. Tällä tavoin neuvostohallituksen esittämää lakkautusvaatimusta on mahdollista pitää tunnustuksena siitä, että suojeluskunnat olivat onnistuneet tehtävissään.

Vaikka Suomelle sanellun välirauhansopimuksen 21. artiklaa ei varsinaisesti ollutkaan räätälöity Suomelle, vaan se oli kopioitu Romanian sopimuksesta, monitulkintainen artikla havaittiin sopivaksi myös suojeluskuntajärjestön toiminnan lakkauttamiseen. Tämän havaitsi nopeasti myös Suomen oma ääriivasemmisto, joka kiirehti lokakuun alusta lähtien julkisestikin vaatimaan suojeluskuntain lakkauttamista; kommunistit petkuttivat venäläiset luulemaan suojeluskuntia fasistisiksi ja hitleriläisiksi, kirjoitti suojeluskuntia yli kaksi vuosikymmentä johtanut Lauri Malmberg.⁵⁹ Suomalaiskommunistien vaatimukset eivät ratkaisseet suojeluskuntien kohtaloa, mutta ne olivat osoituksena neuvostojohdon ja uutta tulemistaan odottavan suomalaisen ääriivasemmiston yhteisestä linjasta tässäkin asiassa.

Muodollisen eduskunnan lakkautuspäätöksen lisäksi oli suojeluskuntain toiminnan lopettamisesta aiheutuvat käytännön järjestelyt hoidettava muutamassa päivässä. Valvontakomissiolle oli jo 1. marraskuuta jätetty kirjallinen selostus toimista, joihin hallitus oli ryhtynyt suojeluskuntien lakkauttamiseksi.⁶⁰ Pari päivää myöhemmin selostusta täydennettiin puolustusministeri Waldenin kenraalimajuri Sergei Tokareville jättämällä asiaa koskevalla kirjelmällä. Valvontakomissio sai niin vahvistetun lakkautuslain kuin myös selostuksen niistä toimista, joihin sk-järjestön lakkauttamiseksi oli ryhdytty.⁶¹

Käytännön toimet käynnistyivät kuitenkin toden teolla päämajan 4. marraskuuta kotijoukkojen esikunnalle lähettämällä yleisesikunnan päällikön kenraaliluutnantti K.L. Oeschin ja järjestelyosaston päällikön eversti Urho Tähtisen lähettämällä sähköllä. Siinä kotijoukkojen esikunta velvoitettiin huolehtimaan siitä, että aluejärjestöön kuuluvien esikuntien, ala-alueiden ja laitosten yhteydestä on 7. marraskuuta mennessä lakkautettu kaikki suojeluskuntajärjestön toiminnasta huolehtivat elimet.⁶²

Kotijoukkojen esikunta täydensi käskyä yksityiskohtaisilla määräyksillä. Rauhanaikaiset 34 suojeluskuntapiiriä muuttuivat 4. marraskuuta annettulla käskyllä samannimisiksi sotilaspiireiksi. Sodan aikana perustetut neljä sk-piiriä, Viipuri, Käkisalmi, Sortavala ja Ahvenanmaa, lakkautettiin eri käskyillä 6. marraskuuta. Samana päivänä annetuilla käskyillä lakkautettiin suojeluskuntien virat kotijoukkojen esikunnassa ja suojeluskuntapiirien esikunnissa sekä

59 Sinerma (1995), s. 367.

60 PM:n yhteysosaston päiväkirja 1.11.1944.

61 PM:n yhteysosaston päiväkirja 3.11.1944; Muistio Suojeluskuntajärjestön lakkauttaminen 7.3.1946/A. Yöntilä. Carl Enckellin arkisto.

62 PM:n sähkö kotijoukkojen esikunnalle 4.11.1944. Lakkautetun sk-järjestön selvittelypesän arkisto/61.

Suojeluskuntain komentaja kenraaliluutnantti Lauri Malmberg (1888–1948) oli ryhtynyt jo keväällä 1944 suunnittelemaan toimia mahdollisen sk-järjestön lakkauttamisen varalta. Lopullinen lakkautus oli kuitenkin Malmbergille paha pettymys, ja hän pitikin lakkautusvaatimusta kommunistien juonena, jonka nämä olivat onnistuneet syöttämään valvontakomisioille. Malmberg vastaanottamassa suojeluskuntaparaatia yhdessä Helsingin sk-piirin päällikön eversti Per Ole Ekholmin kanssa. Sotamuseo.



myös suojeluskuntain päällystökoulu sekä aluepäälliköiden virat ja alisotilasohjaajien ja paikallispäälliköiden toimet.⁶³

Kaiken kaikkiaan suojeluskuntain lopettamispäätöksellä lopetettiin 38 sk-piirin, 714 suojeluskunnan sekä noin 700 sotilaspoikaosaston toiminta. Päätös kosketti omakohtaisesti – aktiivijäsenet, kannattavat jäsenet ja sotilaspojat huomioon ottaen – yli 200 000:ta suomalaista.

Lopullinen muodollinen päätös suojeluskuntien toiminnan lopettamisesta al-lekirjoitettiin puolustusministeriössä 6. marraskuuta. Tämän ministeri Walde-

⁶³ Hannes Raikkala, Suojeluskuntain historia III (1964), s. 434–435.

nin ja kansliapäällikkö Oleniuksen allekirjoittaman päätöksen mukaisesti suojeluskuntien toiminnan tuli lakata 7. marraskuuta, jonka ajankohdan jälkeen järjestön nimissä ei enää saanut harjoittaa minkäänlaista toimintaa lukuun ottamatta omaisuuden hoitoon ja tilien päättämiseen kuuluvia tehtäviä.⁶⁴

Suojeluskunnan omaisuuden haltuun ottaminen jäi aluejärjestön tehtäväksi. Käytännössä lakkauttamistoimia määrättiin 10. marraskuuta lähtien puolustusministeriön puolesta valvomaan eversti Torsten Aminoffin johtama selvittelytoimikunta. Aminoff oli Haminan kadettikoulun käyneitä, tsaarin Venäjällä palvelleita vanhan polven upseereita, joka oli jo pitkään toiminut siviilitehtävissä puutavara- ja varustamoalalla. Hänen kaltaisilleen venäjänkielen taitoisille miehille oli tuossa tilanteessa kysyntää. Heitä tarvittiin suojeluskuntien lakkautustoimien ohella myös ulkoministeri Enckellin johtamassa ja valtioneuvoston juhlahuoneistossa toimineessa ulkoministeriön B-osastossa. Tässä osastossa työskennelleitten vanhojen valkopartaisten upseerien johdosta koko osasto tultiin tuntemaan ”joulu-pukkiosastona”.⁶⁵

Marraskuussa luotuun Aminoffin organisaatioon kuului puolustusministeriön perustettu selvitystoimisto, jokaisen sotilaspiirin esikuntaan muodostettu selvityselin sekä jokaiseen kuntaan nimetty selvitysmies. Viimeksi mainittu oli tavallisesti suojeluskunnan aikaisempi paikallispäällikkö.⁶⁶

Aminoffin toimikunta antoi 15. marraskuuta sotilasläänien komentajille ohjeet suojeluskuntien aseiden luovutuksen ja suojeluskuntien jäsenten omistamisen yksityisten aseiden hallussapitolupien valvonnasta.

Puolustusministeriö puolestaan asetti jo 3. marraskuuta juristikoulutuksen saaneen kenraalimajuri Einar Mäkisen puheenjohdolla toimineen toimikunnan suunnittelemaan suojeluskuntain omaisuuden vastaista käyttämistä. Vaikka Mäkisen toimikunta antoi mietintönsä jo marraskuun aikana, kysymys oli niin suuresta ja monitahoisesta järjestelystä, että se työllisti viranomaisia useitten vuosien ajan. Tähän kysymykseen palataan tuonnempana.

Suojeluskuntain yliesikunnalla ei ollut asiassa muuta tehtävissä kuin järjestää illalla 3. marraskuuta järjestön lopettajaisillanvietto Tuusulan päällystökoululla.

Kenraaliluutnantti Malmberg antoi 6. marraskuuta viimeisen päiväkäskynsä suojeluskuntain komentajana. Tässä radiossa lukemassaan käskyssä hän kiitti suojeluskuntalaisia pitkäaikaisesta ja uhrautuvasta toiminnasta maan puolustuksen hyväksi. Myös kunniapäällikkö Mannerheim muisti entisiä suojeluskuntalaisia 16. marraskuuta allekirjoittamassaan päiväkäskyssä. Siinä hän korosti suojeluskuntien syntyä kansalaisten omasta aloitteesta ilman vierasta esikuvaa. Hän tervehti entisiä suojeluskuntalaisia liikuttuneena kiittäen heitä epäitsekästä harrastuksesta ja uutterasta menestyksellisestä työstä. Ajankohdan arkaluontoisuudesta kertoo se, ettei tätä päiväkäskyä julkaistu, vaan se annettiin ”historiaa varten”.

64 Lakkautettua suojeluskuntajärjestöä tutkineen komitean mietintö, s. 1.

65 V. J. Sukselainen, Halusin valtiomieheksi (1997), s. 172.

66 Lakkautettua suojeluskuntajärjestöä tutkineen komitean mietintö, s. 2.

Ylipäällikön päiväkäsky 16.11.1944, jossa Mannerheim antaa tunnustusta hajotetun suojeluskuntajärjestön jäsenille palvelusalttiudesta ja uhrimielestä. Päiväkäskyä ei kuitenkaan julkaistu, vaan se annettiin "historiaa varten".



YLIPÄÄLLIKÖN PÄIVÄKÄSKY

No. 136

Eduskunta on Hallituksen esityksestä päättänyt kumota Suojeluskuntajärjestöstä 22. 12. 1927 annetun lain siihen myöhemmin tehtyine muutoksineen, Suojeluskuntajärjestö on tämän kautta lakkautettu.

Entiset suojeluskuntalaiset!

Zenneinä kohtalokkaina aikoina kansalaisten omasta aloitteesta syntyneinä, ilman vierasta esikuvaa, ovat maamme suojeluskunnat yli neljännesvuosisadan kuluessa suorittaneet vapaaehtoisena työnä, Solmittu välirauha ja sen takana hämmäyttävä lopullinen rauha vaativat ponnistamaan kaikki voimamme lannistumattomaan työhön elämämme kaikilla aloilla, Tämä tehtävä vaatii koko huomiomme ja kaikki käsivartemme, Näin ollen tulee tästä lähtien koko sotilaallinen koulutus-työ keskittymään ja rajoittumaan yksinomaan puolustuslaitoksen puitteissa tapahtuvaksi, Suojeluskuntien synty aiheutui yleisistä isänmaallisista vaikutteista, ja tämä tosiseikka samoin kuin vuosikymmenien uhrautuba toiminta oli sodan aattona vienyt siihen, että tämä myös yleisesti tunnustettiin, Kun suojeluskunnat nyt ovat suorittaneet tehtävänsä loppuun tervehdin Teitä, eri sukupolvien entisiä suojeluskuntalaisia, Komentojasta alkaen nuorimpaan rivimieheen saakka, kiittäen liikuttuneena epäitsekästä harrastuksestanne ja ututterasta menestyksellisestä työstänne,

Ääkkään kunniapäällikkönne viimeinen päiväkäsky palvelusalttiuden ja uhrimielen eturivissä mukana olleille asetobreilleen, sotien ja rauhan päiviltä, päättyköön siihen tunnukseen, joka on Teitä johtanut:

KAIKKI ISÄNMAAN PUOLESTA!

Mannerheim

”Naissuojeluskunta” hajotetaan

Lotta Svärd -järjestö oli vuonna 1919 perustettu suojeluskuntien tukijärjestöksi, mitä tehtävää se oli menestyksellisesti hoitanut niin rauhan kuin sodankin aikana. Vapaaehtoiset lotat olivat sotaoloissa vapauttaneet kymmeniä tuhansia miehiä rintamatehtäviin hoitamalla lääkintätehtäviä, ilmavalvontaa, viestiyhteyksiä, sääpalvelua, toimistotöitä, armeijan muonitusta sekä lukuisia kotirintaman tehtäviä. Lotta Svärdiä ei kuitenkaan suojeluskuntien tapaan ollut virallistettu lailla, vaan se oli yhdistysmuotoinen itsenäinen yhteenliittymä, joka jäi eduskunnan päätöksellä tapahtuneen suojeluskuntajärjestön lakkauttamisen ulkopuolelle. Tosiasiassa Lotta Svärdin tulevaisuus nähtiin syksyllä 1944 yhtä huolestuttavana kuin suojeluskuntienkin, ja niinpä järjestön johto ryhtyi suojeluskuntien tavoin jo syyskuussa varautumaan pahimman vaihtoehdon varalle.

Tosin aselevon solmimisen jälkeiset viikot olivat lotille kiireistä toiminnan aikaa. Heitä tarvittiin niin Neuvostoliitolle luovutetun alueen kuin sotatoimi-alueeksi muuttuneen Lapinkin evakuoinnissa. Kun välirauhansopimus solmittiin, lottajärjestö joutui suunnittelemaan komennuksilta palaavien lottien sijoittamista töihin muille aloille. Kysymys oli tehtävien uudelleen organisoinnista, sillä rauhaan siirryttäessä oli edessä paljon työtä. Tästä oli kysymys, kun lottajärjestön aktiivien voimin perustettiin 2. marraskuuta Työmaahuolto ry, joka otti tehtäväkseen yleisten työmaiden kuten Lapin jälleenrakentamistöitten muonituksen.

Koko ajan aavistus edessä olevista järjestöllisistä vaikeuksista leimasi lottajärjestönkin toimintaa. Jo 28. syyskuuta pidetyssä edustajakokouksessa oli tehty päätöksiä komennuksilla sairastuneitten lottien huollosta sekä yleisen huoltotyön aloittamisesta, ja tämän työn varmistamiseksi myös edessä olevana aikana ryhdyttiin tekemään suunnitelmia. Ensin ruvettiin kartuttamaan Helsingin piirin 15. paikallisosaston jo 1943 perustamaa rahastoa, jonka tarkoituksena oli helpottaa sodan johdosta sairastuneiden lottien huoltoa. Syyskuussa asetettiin lottajärjestön johtohenkilöitten muodostama toimikunta – puheenjohtaja Fanni Luukkonen, varapuheenjohtaja Maja Genetz ja sihteeri Irma Turunen – suunnittelemaan tämän rahaston käyttöä. Käytettyään asiantuntijoina dosentti Erik Castrénia ja hallitusneuvos Urho Miettistä toimikunta suositteli erillisen säätiön perustamista, mihin vuonna 1930 säädetty säätiölaki antoi mahdollisuuden.

Lotta Svärdin keskusjohtokunta saattoikin 23. lokakuuta hyväksyä perustettavan Suomen Naisten Huoltosäätiön säännöt, ja seuraavana päivänä kokoontunut lottien edustajakokous hyväksyi säätiön perustamisen. Sen tarkoituksena tuli olla sodan johdosta terveytensä, huoltajansa tai työpaikkansa menettäneitten naisten ja lasten huoltaminen ja avustaminen. Tämän säätiön peruspääoma saatiin lottien rajatoimiston vuoden 1943 voittovaroista. Rajatoimisto oli alun perin linnoitustöiden muonittamista varten perustettu organisaatio, mutta jatkosodan aikana se oli harjoittanut laajaa ravintola-, kahvila- ja majoitusliiketoimintaa Itä-Karjalan sotilashallintoalueella.

Suomen Naisten Huoltosäätiö, jonka ensimmäiseksi puheenjohtajaksi valittiin kansanedustaja Kyllikki Pohjala, rekisteröitiin nopeasti 3. marraskuuta, ja

heti samana päivänä Lotta Svärd ry lahjoitti säätiölle erillisillä lahjakirjoilla omaisuutta – lähinnä erilaisia rahastoja – yli seitsemän miljoonan markan arvosta. Viisi päivää myöhemmin säätiölle lahjoitettiin lottajärjestön Tuusulassa omistama Syvärannan kiinteistö sekä 10. marraskuuta Helsingin Merimiehenkatu 17:ssä sijainneen Asunto Oy Meritorin sekä Asunto Oy Neitsytpolku 2:n osakkeet. Lisäksi lahjoitettiin eräitä kiinteistöjä Suomen Punaiselle Ristille ja Sotainvalidien Veljesliitolle. Lahjoitukset perustuivat lottien edustajakokouksen jo 24. lokakuuta tekemään päätökseen, jolla keskusjohtokunta oli valtuutettu lahjoittamaan käytössään olevat rahastot sekä kiinteän omaisuuden.

Suojeluskuntien tultua lakkautetuiksi lottien keskusjohtokunta kertoi piireille ja paikallisosastoille uuden säätiön ottavan vastaan ”kaikenlaatuisia lahjoituksia”. Toisin sanoen lottajärjestön omaisuus valmistauduttiin lahjoittamaan huolto-säätiölle siinä tapauksessa, että Lotta Svärd lakkautettaisiin. Keskusjohtokunta ryhtyi myös toimiin palveluksessaan olevien toimeentulon turvaamiseksi järjestön mahdollisen lakkauttamisen varalta. Lotille jaettiin marraskuun alussa kirjallinen, henkilökohtainen toimintaohje siltä varalta, että järjestö lakkautetaan.

Lotat olivat piiritasollakin ryhtyneet varautumaan järjestönsä lakkauttamiseen. Paikoin järjestelyt jäivät aivan viime hetkeen, mihin osaltaan lienee vaikuttanut jäsenistön vallannut yleinen masennus. Esimerkiksi Etelä-Pohjanmaan lottien viimeisessä piirikokouksessa on kuvattu vallinneen hautajaismieli. Kaikki olivat itku kurkussa yrittäen rohkaista toinen toisiaan, kuten lottajärjestön keskeisissä johtotehtävissä pitkään toiminut Hilja Riipinen on todennut.

Yhteensä 24 lottapiiriä lahjoitti omaisuuttaan Suomen Naisten Huoltosäätiölle. Monet piirit ohjasivat varansa samoille yhteisöille, joille suojeluskuntapiiritkin olivat kaikessa kiireessä omaisuutensa lahjoittaneet. Useimmiten lottapiirien ja -osastojen lahjoituksiin liittyi yksityiskohtaisia ehtoja tai toiveita siitä, miten lahjoitetut varat tuli käyttää. Esimerkiksi Petsamon lottien paikallisosasto ilmoitti Kalajoella 8. marraskuuta päivätyssä Suomen Naisten Huoltosäätiölle osoitetussa lahjakirjassaan toivovansa, että osaston lahjoittamat varat käytettäisiin sotakummiavustuksina kuukausittain erään petsamolaisperheen ”marraskuussa syntyvälle lapselle 300 markkaa kuukaudessa kuuteentoista ikävuoteen asti”.

Suojeluskuntien lakkauttamisen jälkeen lottajärjestössä eli kuitenkin vielä jonkinmoinen toivo oman järjestön säilymisestä. Niinpä keskusjohtokunta pyysi 6. marraskuuta professori Veli Merikoskea laatimaan ehdotuksen Lotta Svärdin sääntöjen muutokseksi. Uusi sääntöluonnos, josta oli poistettu kaikki viittaukset suojeluskuntiin, oli keskusjohtokunnan käsiteltävänä jo 9. marraskuuta, ja järjestön ylimääräinen edustajakokous kutsuttiin Helsinkiin 29. päiväksi käsittelemään sääntömuutosta.⁶⁷

67 Vilho Lukkarinen, Suomen lotat (1981), s. 298–305; Vilho Lukkarinen, Lotta Svärd -järjestön lakkauttaminen (1996); Tellervo Hakkarainen – Maarit Huovinen, Lotta sodassa ja rauhan töissä (1999), s. 108–118; Irja Kleemola, Suomen Naisten Huoltosäätiö 1944–1994 (1994), s. 17; Maija-Liisa Bäckström, Fanni Luukkonen lottajohtaja (1993), s. 252–253; SNHS lahjakirjat 1944, Syvärannan lottamuseo; Kaarle Sulamaa, Hilja Riipinen – Lapuan lotta (1995), s. 218.

Tätä kokousta ei kuitenkaan koskaan pidetty, sillä valvontakomissio ehti toimia sitä ennen.

Neuvostoliitossa lottajärjestöä ei osattu erottaa suojeluskunnista, vaan suojeluskuntien lakkauttamista edellyttäneissä muistioissaan venäläiset puhuivat ”mies- ja naissuojeluskunnista” tarkoittaen jälkimmäisellä luonnollisesti lottajärjestöä. Venäläisten lähes myyttinen näkemys suomalaisista naisista sodan aikaisina taistelijoina eli sitkeästi valvontakomissiossakin. Esimerkiksi kenraalimajuri Tokarev piti tiukasti kiinni käsityksestään, että suomalaiset naiset olivat toimineet tarkka-ampujina rintamalla.⁶⁸

Ei Suomen äärivasemmistokaan halunnut tehdä eroa suojeluskuntien ja lottien välillä, sillä ne molemmat sisältyivät kommunistien esittämiin lakkautusvaatimuksiin. Näin menetteli myös Herta Kuusinen puhuessaan Skp:n Helsingin Messuhallissa 1. marraskuuta järjestämässä tilaisuudessa. Hän katsoi työläispiireillä olevan tyytyväisyyden aiheita kuten esimerkiksi suojeluskuntajärjestön lakkauttaminen. Kuusinen ilmaisi kuitenkin olevansa sitä mieltä, että myös Lotta Svärd olisi lakkautettava, koska se edusti samoja harrastuksia ja mielipiteitä kuin suojeluskunnatkin.⁶⁹

Leningradin radio puolestaan yhdisti Lotta Svärdin muihinkin lakkautettuihin yhdistyksiin. Se nimittäin kyseli marraskuussa, miksei lottajärjestöä ollut lakkautettu, ”vaikka sitä johtaa Fanni Luukkonen ja oikeana kätenä on IKL:n hurmahenkisin kiihottaja Hilja Riipinen”.⁷⁰

Valvontakomission ja Suomen hallituksen välisiä suhteita heti suojeluskuntain lakkauttamisen jälkeen leimasi Suomen hallituskriisi. Kun valvontakomissio oli esittänyt avoimen tyytymättömyytensä Castrénin hallitukseen, se hajosi sisältä päin sosiaalidemokraattisten ministerien Fagerholmin ja Wuoren erottua siitä 7. marraskuuta. Castrén oli ansioitunut juristi, mutta hän ei selvästikään sopinut pääministeriksi tilanteessa, jossa juridiikka joutui koko ajan taipumaan reaali politiikan edessä.⁷¹

Sitkeitten neuvottelujen jälkeen muodostettiin 17. marraskuuta kokoomuspuolueeseen lukeutuneen valtioneuvos J.K. Paasikiven johtama hallitus, jossa ulko-, sisä- ja puolustusministereinä säilyivät samat henkilöt kuin edellisessäkin hallituksessa. Toiseksi ulkoministeriksi tuli Uudenmaan läänin maaherraksi nimitetyn Martolan sijasta Reinhold Svento, oikeusministeriksi Urho Kekkonen ja valtiovarainministeriksi Johan Helo. Olennaista oli se, että hallitukseen tuli myös kommunistien edustus: toiseksi sosiaaliministeriksi nimitettiin jatkosodan ajan viranomaisia piileskellyt Yrjö Leino. Paasikiven hallitus oli kaiken kaikkiaan selvästi vasemmistolaisempi kuin edeltäjänsä. Sen 18 ministeristä 12 oli kuulunut sodanaikaiseen rauhanoppositioon.

Myöntyvyyslinjastaan ja pessimismistään tunnettu pääministeri itse oli joutunut presidentin ja johtavien poliitikkojen tahdosta olemaan syrjässä syyskuun

68 Blinnikka (1969), s. 70.

69 Sisäasiainministeriön tiedoituksia n:o 5/3.11.1944.

70 Sulamaa (1995), s. 218.

71 Ks. Sukselainen (1997), s. 173–180.



Marraskuussa 1944 nimetty Paasikiven toinen hallitus (Paasikiven ensimmäinen oli ollut 1918) joutui ensi töikseen lakkauttamaan lotta-järjestön valvontakomission esitettyä tätä koskevan vaatimuksen. Tämä hallitus taipui myös Aseveliliiton lakkauttamisen tammikuussa 1945. Kuva teoksesta Suomen historia 8 (W&G 1988).

neuvotteluista Neuvostoliiton kanssa. Häntä oli omiensakin joukossa pidetty liian myöntyväisenä jopa niin, että kokouksessa oli alkusyksystä epäilty hänen olevan ”niin kalkkeutunut, että oli ruvennut nuoleskelemaan ryssä”.⁷²

Ollessaan ensimmäisiä päiviä pääministerinä Paasikivi sai kirjeen valvontakomission varapuheenjohtajalta kenraaliluutnantti Savonenkovilta. Varapuheenjohtaja muistutti tässä 21. marraskuuta päivätyssä kirjelmässään siitä, että danov oli 30. lokakuuta esittänyt vaatimuksen suojeluskuntajärjestön lakkauttamisesta hitleriläismielisenä ja fasismintuontoisena järjestönä. Ždanov oli myös huomauttanut, että mainitun kaltaisten järjestöjen olemassaolo täytyi vastaisuudessa olla täysin mahdotonta. Huomattakoon, että enää suojeluskuntienkaan lakkauttamisasiassa ei viitattu lainkaan sotilaallisiin artikloihin, vaan niiden lakkauttamisen katsottiin johtuneen järjestön väitetyistä fasisistisuudesta.

Paasikivi sai Savonenkovin kirjeestä lukea, että valvontakomission hämmästykseksi ei eräitä ”suojeluskunnan välittömän tai välillisen johdon ja vaikutuksen alaisia tai suojeluskuntaa avustamaan tarkoitettuja järjestöjä” ollutkaan lakkautettu. Komission varapuheenjohtaja mainitsi esimerkkinä tällaisista järjestöistä Lotta Svärd -järjestön. Ehkäpä komissaarien hämmästyksellä olikin aitoa, sillä lotathan olivat venäläisten mielestä naispuolisia suojeluskuntalaisia, joitten toiminta olisi jo pitänyt lopettaa. Kirjelmä päättyi varsin yksiselitteiseen toteamukseen, jonka mukaan valvontakomissio odotti aivan lähipäivinä ilmoitusta mainittujen järjestöjen lakkauttamisesta.⁷³

72 Jokisipilä (1997), s. 138.

73 Savonenkovin kirje Paasikivelle 21.11.1944. UM Fb 110: 160.



Kirjallisena tullut vaatimus ei enää ollut Paasikivelle uusi. Savonenkov oli nimittäin jo edellisenä päivänä todennut puolustusministeri Waldenin tavatesaan, että lottajärjestö on lakkautettava. Walden oli kertonut tästä heti mm. Mannerheimille ja Paasikivelle, jotka kumpikin olivat Waldenin kanssa samaa mieltä siitä, että komission vaatimusta on noudatettava.

”Ikävä asia, mutta mitä sille voi!”, kirjoitti Paasikivi päiväkirjaansa.⁷⁴

Vaikka Paasikivi tiesi ennakolta lottajärjestön lakkautusvaatimuksesta, ei vaatimuksen takapiruna toiminut Skp ollut ajankohdasta tietoinen. Sanana päivänä, kun Savonenkov lähetti Paasikivelle Lotta Svärdin lakkauttamista edellyttäneen kirjeensä, Skp:n puoluetoimikunta piti kokoustaan. Se murehti lottajärjestön toiminnan jatkumista ja valmisteli vaatimusta järjestön lakkauttamisesta.⁷⁵

Valmisteluihin lottajärjestön lakkauttamiseksi oli sisäministeriössä ryhdytty jo ennen Savonenkovin kirjettä tämän esittämän suullisen vaatimuksen perusteella. Lottajärjestön kohtalo täytyikin nopeasti 23. marraskuuta. Valtioneuvosto lakkautti sisäministeriön esittelystä Lotta Svärd ry:n siihen kuuluvine alayhdistyksineen. Pääyhdistyksen lisäksi tällä tavoin lakkautettiin 748 rekisteröityä ja 39 rekisteröimätöntä lottaosastoa.⁷⁶ Näiden virallisesti lakkautettujen

Valvontakomissiota johti käytännössä suurimman osan sen toiminta-ajasta komission varapuheenjohtaja, kivikasvoinen kenraaliluutnantti Grigori Savonenkov (1898–1975), joka tässä pääministeri Paasikiven (1870–1956) rinnalla seuraava, kun puheenjohtaja Ždanov allekirjoittaa Suomen ja Neuvostoliiton välisen sotakorvaussopimuksen 17. joulukuuta 1944. Kuva teoksesta Kansakunta sodassa 3.

74 Paasikiven päiväkirjat I, s. 57 (20.11.1944).

75 Skp:n puoluetoimikunnan ptk. 21.11.1944, Skp:n arkisto.

76 Valtioneuvoston ptk. 23.11.1944.



Järjestöjen lakkauttamista ei tavallisesti ikuistettu valokuviiin. Tampereelle evakuoiden Antrean lottaosaston johtokunta kävi kuitenkin yhteiskuvassa 22. lokakuuta eli vain päivää ennen järjestön lakkauttamista tehtyään samana päivänä päätöksen varojensa lahjoittamisesta osaston sotainvaliditolalle ja Suomen Naisten Huoltosäätiölle. Tämän kuvan ottamisen jälkeen lottapuvut pantiin piiloon monen vuosikymmenen ajaksi. Seinäjoen suojeluskunta- ja lottamuseo.

osastojen lisäksi lottajärjestössä oli toiminut 2 021 kylä- ja 1 941 tyttöosastoa, joten tämä lakkautus koski 4 750 erilaista yhteisöä. Niissä oli yhteensä lähes 230 000 jäsentä.

Savonenkovin kirjeen tarkoittamiksi katsottuja järjestöjä lakkautettiin seuraavana päivänä lisää. Tuolloin oli lakkautusvuorossa 150 suojeluskuntatoiminnan taloudelliseksi tukemiseksi perustettua suojeluskuntain kannatusyhdistystä, suojeluskuntain urheiluseuraa ja muuta suojeluskuntajärjestön toimintaan liittyntä yhdistystä.⁷⁷

Paasikivi lähetti 28. marraskuuta Savonenkoville kirjallisen ilmoituksen niin Lotta Svärdin kuin sk-kannatusyhdistystenkin lakkauttamisesta.⁷⁸ Lakkautettujen yhdistysten kokonaismäärä oli tuolloin noussut jo yli 1 500:n, kuten Valpo saattoi sisäministeri Hillilälle ilmoittaa.⁷⁹ Ulkoministeriössä katsottiinkin kysymyksen 21. artiklan nojalla hajotettavista järjestöistä jo loppuun suoritetuksi, ”mikäli uusia vaatimuksia ei esitetä”.⁸⁰

Lottajärjestön lakkauttaminen oli luonnollinen seuraus suojeluskuntien lakkauttamisesta. Sitä ei ollut mahdollista, eikä tarvettakaan, perustella Suomen armeijan demobilisaatiolla, joten ainoa mahdollisuus oli leimata tämäkin järjestö fasistiseksi. Valtaosalle suomalaisista tämä lakkautusvaatimus ja -päättös oli käsittämätön. ”Lottajärjestöä – – pidettiin pelkästään naispuolisine jäsenistöineenkin vaarana venäläisten turvallisuudelle ja Neuvostoliiton tulevaisuudelle; sekin lakkautettiin.” Näin kirjoitti Ragnar Nordström sodan jälkeen.⁸¹

77 Valtioneuvoston ptk. 24.11.1944.

78 Paasikiven kirje Savonenkoville 28.11.1944. UM Fb 110: 160.

76 Valpon kirje ministeri Hillilälle 25.11.1944. UM Fb 110: 160.

80 UM:n sisäisiä tiedoituksia n:o 2/27.11.1944. UM Fb 110: 62.

81 Ragnar Nordström, *Voitto tai kuolema* (1996), s. 541.



Ylipäällikkö muisti lottia viimeisessä päiväkäskyssään 31. joulukuuta 1944:
 ” – kiitän sydämestäni lottiamme, joitten uhrautuva toiminta myöskin vaaral-
 lisimmilla paikoilla on kautta aikojen säilyvä ylevänä esikuvana Suomen naisille”.

Valiokunta haravoi lakkautettavia

Hallituksessa kuitenkin yhä epäiltiin, että 21. artiklan toteuttaminen ei ollut lo-
 pullisesti täysin selvä, ja epäilemättä jotkut hallituksessa jopa toivoivat sitä.
 Niinpä valtioneuvosto asetti Lotta Svärdin lakkauttamisen yhteydessä 23. mar-
 raskuuta ministerivaliokunnan tutkimaan, oliko vielä toimivien yhdistysten
 joukossa sellaisia, jotka pitäisi lakkauttaa. Valiokunnan puheenjohtajaksi ni-
 mettiin sisäministeri Hillilä ja jäseniksi salkuton ministeri Pekkala, oikeusmi-
 nisteri Kekkonen, kauppa- ja teollisuusministeri Gartz ja toinen sosiaaliministe-
 ri Leino.⁸²

Ainakin äärimmäisessä vasemmistossa tältä valiokunnalta toivottiin erityi-
 sesti asevelijärjestöjen likvidointia. Skp:n puoluetoimikunta nimittäin totesi –
 aivan ilmeisesti ministeri Leinolta saamansa informaation perusteella – että hal-
 lituksessa oli lottajärjestön lakkauttamisen yhteydessä ollut kysymys myös

*Suojeluskuntien ja
 lottajärjestön yhteis-
 työ oli ollut alusta
 lähtien tiivistä, ja
 järjestöt jouduttiin
 lakkauttamaan parin
 viikon välein. Suoje-
 luskuntien komentaja
 Lauri Malmberg
 lottajärjestön viimei-
 sessä vuosikokouk-
 sessa Tampereella
 keväällä 1944 vierel-
 lään lottajohtaja
 Fanni Luukkonen
 (1882–1947) ja pit-
 käaikainen lotta-ak-
 tiivi Hilja Riipinen
 (1883–1966). Kuva
 teoksesta Kaarle Su-
 lamaa, Hilja Riipi-
 nen – Lapuan lotta.*

82 Valtioneuvoston ptk. 23.11.1944.

asevelijärjestöjen lakkauttamisesta. Skp:ssä katsottiinkin ministerivaliokunta nimetyksi nimenomaan keräämään aineistoa näitä järjestöjä vastaan.⁸³

Samansuuntaisia ajatuksia oli myös muutamilla radikaaliporvareilla. Aseveliliiton toiminnanjohtajana toiminut Veikko Loppi on muistellut miten edellä mainittuun valiokuntaan kuuluneet Urho Kekkonen ja Kaarlo Hillilä kutsuivat liiton toisen varapuheenjohtajan professori N.A. Osaran sekä Lopin Helsingin Suomalaiselle Klubille neuvottelemaan. Ministerit esittivät omaksumansa ennalta myöntymisen periaatteen mukaisesti, että ”Neuvostoliittoa vastaan mentäisiin lakkauttamalla oma-aloitteisesti Aseveljien Liitto”. Ministerien ehdotus ei kuitenkaan kelvannut liiton johtomiehille, joitten mielestä Aseveliliitto kaatuu saappaat jalassa eikä minään kauppatavarana. ”— monessa tuulessa ja tuis-kussa on oltu, mutta koskaan ennen ei vielä ole ollut tarvis pelätä vaaraa selkäpuolelta omien taholta”, kommentoi Loppi Kekkonen ja Hillilän tekemää ehdotusta.⁸⁴

Hallituksen asettaman valiokunnan selvitykset kestivät toista kuukautta. Valtioneuvosto lakkautti valiokunnan selvitysten perusteella 18. tammikuuta 1945 yhteensä 97 yhdistystä.⁸⁵ Mukana oli yhdistysrekisteristä seulomalla löydettyjä, syksyllä lakkauttamatta jääneitä suojeluskuntien, lottien, rintamamiesten, heimosoturien, Lapuan liikkeen, Sinimustien yms. paikallisyhdistyksiä ja Baltian maiden ystävyysseuroja. Mukaan oli otettu myös kaikki saksalaisuuteen tavalla taikka toisella viittaavat yhdistykset kaupakamarista laulukuoroon kuten Saksalainen Kauppakamari Suomessa, Deutsch-Finnischer Wirtschaftsbund ja Deutscher Männergesangverein.

Lakkautetuiksi tulivat myös valkoisten venäläisten järjestöiksi katsotut yhdistykset kuten Ryska kolonin i Finland, Ukrainalainen Hromada Suomessa, Rysk-Finska föreningen för f.d. militärer ja Venäjältä paenneiden Suomen kansalaisten seura. Kuuluipa lakkautettuihin bulgariaalaisten Suomessa toiminut antiparlamentaarinen Zweno-seurakin. Lisäksi lakkautettiin mm. seuraavat yhdistykset:

Iskumiehet
Isänmaallisen Kansanpuolueen Keskusjärjestö
Kansallispoliittinen Yhdistys
Isänmaallisten Työntekijäin Yhdistys
Kansan Vapauden Liitto
Suomen Lukko
Uusi Suomalainen Puolue
Valvojain Kerho
Yhteisrintama
Kansallisen Uudistusliikkeen Työjärjestö
Suomen Kansallinen Työväenpuolue
Suomen Kansallissosialistinen Työrintama
Uus-Sosialistinen Puolue

83 Skp:n puoluetoimikunnan ptk. 28.11.1944. Skp:n arkisto.

84 Veikko Loppi, Asevelijärjestön tarina (1996), s. 104.

85 Valtioneuvoston ptk. 18.1.1945.

Viimeksi mainitut yhdistykset olivat joko aivan mitättömiä, lähinnä vain paperilla olleita taikka toimintansa jo ajat sitten tosiasiaissa lopettaneita järjestöjä. Hyvänä esimerkkinä on Lapuan liikkeen miesten vuonna 1930 perustama Suomen Lukko, joka oli täysin sammunut jo pari vuotta perustamisensa jälkeen. Asevelijärjestöjä ministerivaliokunnan suositusten perusteella lakkautettuihin järjestöihin ei kommunistien ja eräiden radikaaliporvarien toivomuksista huolimatta kuulunut.

Epäluuloinen komissio

Valvontakomission venäläisille ei suinkaan riittänyt pelkästään se, että Suomessa tehtiin päätöksiä järjestöjen lakkauttamisesta 21. artiklan perusteella. Epäluulo siitä, että näitä lakkautusmääräyksiä yritettäisiin kiertää ja että lakkautetut järjestöt pyrkisivät tavalla taikka toisella jatkamaan toimintaansa, eli sitkeästi. Esitettyihin epäluulon ilmauksiin liittyi suomalaisviranomaisiin kohdistunutta simputusta, kun esitettiin selvästi keksittyjä väitteitä lakkautettujen järjestöjen toiminnan jatkumisesta ja vaadittiin suomalaisten toimia tämän johdosta.

Yksi valvontakomissiota askarruttaneista asioista oli IKL:n aikanaan Helsinkiin perustaman, mutta erillisen osakeyhtiön Helsingin Musta Karhu Oy:n omistaman ravintola Mustan Karhun toiminnan jatkuminen vielä syyskaudella 1944. Jo lokakuun alkupuolella Jelisejev tiedusteli ulkoministeriöltä syytä Keskuskadulla sijainneen Mustan Karhun toiminnan jatkumiseen. Hänelle vastattiin sen harjoittavan ravintolatoimintaa, joskin samalla myönnettiin, että tämän yhtiömuotoisen kahvilan johtohenkilöt olivat kuuluneet lakkautettuun IKL:ään.⁸⁶

Vastaus ei selvästikään tyydyttänyt vastaanottajiaan. Tiedustelumiehet Jelisejev ja Popov ilmaantuivat 30. lokakuuta Valpon päällikön Kastarin puheille. Heidän asianaan oli kysyä, eikö Valpo ollut havainnut, että lakkautetut yhdistykset jatkavat toimintaansa, ja että erityisesti IKL:n jäsenet pitävät Mustaa Karhua kokoontumispaikkanaan.

IKL:n lakkautussuunnitelmaa vuoden 1938 ”Kekkosen konstien” aikana laatimassa ollut Kastari ei kuitenkaan myöntänyt näin tapahtuneen. Hän päinvastoin vakuutti lakkautettujen yhdistysten lojaalisti alistuneen lakkauttamiseen. Mustasta Karhusta hän totesi sen olevan yleinen kahvila, jossa käy kaikenlaista väkeä. Valpon päällikön mielestä olisi luonnotonta, jos lakkautettu IKL pitäisi tätä kahvilaa kokoontumispaikkanaan, sillä siellä kokoontuminenhan ei pysyisi salassa.

Itsepintainen Jelisejev ei kuitenkaan tyytynyt Kastarin lausuntoon, vaan jatkoi inttämistään. Hänen mukaansa valvontakomissio oli havainnut IKL:n jäsenien yrittävän jatkaa toimintaansa. Oli jopa levitetty venäläisvastaisia lentolehtisiä. Kastari rohkeni epäillä tällaisen selvästi keksityn tiedon paikkansa pitävyyttä.⁸⁷

86 UM:n muistio LVK:lle 12.10.1944. UM Fb 110: 147.

87 Paavo Kastari: PM Herrojen Elisejeff'in ja Popoff'in käynnistä valtiollisessa poliisissa 30.10.1944. Carl Enckellin arkisto.

Tosiasiassa niin IKL kuin muutkin lakkautetut järjestöt alistuivat kohtaloon-
sa pyrkimättä jatkamaan toimintaansa. Kun Valpon tilannekatsaus seuraavan
vuoden puolella selvitti asiaa, siinä saatettiin todeta lakkautettujen järjestöjen
ottaneen asiain kehityksen ikään kuin luonnollisena tuloksena välirauhan sol-
mimisesta pyrkimättä millään tavoin salassakaan jatkamaan järjestötoimin-
taansa.⁸⁸

Valvontakomissio halusi kuitenkin omakohtaisesti tutkia asiaa. Se teki tar-
kastusmatkoja eri puolille maata varmistuakseen siitä, että lakkautetut yhdis-
tykset varmasti olivat lopettaneet toimintansa. Komissiolla oli myös 16 kaupun-
gissa alakomissioita, jotka osaltaan valvoivat välirauhansopimuksen toteutta-
mista. Helsingissä yksi ensimmäisistä tällaisista tarkastuksista järjestettiin 8.
lokakuuta, jolloin Jelisejev yhdessä poliisin kanssa kävi tarkastamassa
lakkautettujen yhdistysten sinetöidyt toimitilat. Tarkastus aloitettiin IKL:n toi-
mitiloissa Keskuskadulla, ja sitä jatkettiin Akateemisten Naisten Karjala-Seu-
ran toimistossa Vanhalla ylioppilastalolla sekä SS-Aseveljien toimistossa Kan-
sakoulukadulla. Tarkastuksen aikana Jelisejev ihmetteli erityisesti sitä, että
Neuvostoliitossa Hitlerin agentuurina ja Suur-Suomen puolueena pidetyn
IKL:n keskuselimet olivat mahtuneet yhteen toimistohuoneeseen.⁸⁹

Marraskuussa kaksi valvontakomission miestä kävi Turussa tarkastamassa,
mitä siellä oli tehty ”fascististen yhteisöjen” toiminnan estämiseksi. Erityismie-
lenkiinnon kohteina olivat tällaisten järjestöjen omistamat kiinteistöt.⁹⁰

Itse Savonenkov tivasi Hillilältä 2. marraskuuta lakkautettujen yhdistysten ja
erityisesti niiden omaisuuden kohtaloa. Hillilä vastasi tunnollisesti jo seuraava-
na päivänä kertoen, että paikallisille poliisiviranomaisille oli annettu määräys
takavarikoida lakkautettujen järjestöjen arkistot, rahavarat ja muu omaisuus ja
luovuttaa ne sisäministeriön määräämille selvitysmiehille. Lakkautettujen jär-
jestöjen huoneistot oli sinetöity, ja selvitysmiehet olivat teettäneet omaisuus-
luettelot, varastoineet omaisuuden ja ryhtyneet sen rahaksi muuttamiseen.

Vaikka valvontakomissio olikin saanut tiedon yhdistysten lakkauttamisesta,
lopullinen selvitys viivästyi monestakin syystä, selitti Hillilä. Jotkut lakkautete-
tuista järjestöistä kun eivät olleet toimineet moniin vuosiin, joten niitten arkis-
toista ja muusta omaisuudesta oli vaikea saada tietoa. Sota-ajan vuoksi monet
järjestöjen toimihenkilöt olivat sotapalveluksessa tai olivat muuttaneet asuin-
paikkaansa, mikä oli vaikuttanut lamaanuttavasti yhdistysten toimintaan. Kar-
jalan ja Lapin evakuoinnin johdosta monien näiden alueiden järjestöjen arkistot
olivat tuhoutuneet.

Merkittävimmän alkusyksystä lakkautetun yhdistyksen Rintamamiesliiton
omaisuudesta oli marraskuun alkuun mennessä ehditty selvittää ainoastaan kes-
kusjärjestön varallisuus.⁹¹

88 Tilannekatsaus 6.3.1945. VVM Jh 2.

89 Viljo Ahokkaan muistio keskusteluista lähetystöneuvos Elisejeffin kanssa 7 ja 8.10.1944/
9.10.1944. UM Fb 110: 62.

90 UM:n sisäisiä tiedoituksia n:o 3/5.12.1944. UM Fb 110: 62.

91 Hillilän kirje LVK:lle 3.11.1944. SM He 1.

Episodi Aftonposten

Kesken järjestöjen lakkauttamisen synnyttämää epätietoisuutta esille nousi kai-kista muista lakkautusvaatimuksista erillinen vaade. Messuhallissa 27. marras-kuuta pidetyssä, äärivasemmiston yhteistyöjärjestöksi marraskuussa perustetun Skdl:n puhelilaisuudessa hyväksyttiin julkilausuma, jossa käsiteltiin moniakkin ajankohtaisia poliittisia asioita. Siinä mm. vaadittiin IKL:n edustajien poista-mista eduskunnasta, mistä Skp:n puoluetoimikunta oli 21. marraskuuta tehnyt aloitteen. Samoin julkilausumassa edellytettiin, ettei ”natsimielisillä lehdillä, sellaisilla kuin ruotsinkielinen Aftonposten, ole sijaa maamme sanomalehtien joukossa”.⁹²

Kysymyksessä oli ruotsinkielisten oikeistopiirien kesällä 1944 perustama kuusi kertaa viikossa ilmestynyt iltapäivälehti, jonka päätoimittajana toimi sit-temmin mm. Ritarihuoneen genealogina tunnettu maisteri Torsten G. Aminoff. Tämä oli jo 1937–41 toiminut oikeistolaisen Svensk Botten -lehden päätoimit-tajana, ja jatkosodan aikana hän oli julkaissut Suur-Suomi-henkisen teoksen Karjalasta lännen etuvartiona.⁹³ Aftonposten oli ennen välirauhaa jatkanut sa-mankaltaisella linjalla julistaen olevansa torjumassa maailmanbolševismin Suomelle aiheuttamaa uhkaa, ja lehden yleistä asennoitumista symboloi pääkir-joituspalstan tunnuksena ollut läntistä suorateräistä mallia ollut haarniskoitu miekkakäsi.

Aftonpostenin taustalla oli Svensk Botten -lehden ympärille muodostunut vaikutusvaltainen ryhmä, jossa oli mukana tunnettuja suomenruotsalaisia. Väli-rauhan solmimisen jälkeen Aftonposten pyrki pitämään valppaasti silmällä va-semmiston ja erityisesti kommunistien ja ”samansukuisten mutta peiteltympien liikkeiden” toimia. Se katsoi tällaisten liikkeiden järkyttävän yhteiskuntarauhaa ja vaarantavan maan itsenäisyyden.⁹⁴

Aftonpostenin poliittinen linja oli avoin taisteluhansikas kommunisteille, eikä siten olekaan mikään ihme, että nämä syksyn 1944 oloissa rupesivat vaati-maan lehden lakkauttamista. Valvontakomissio olikin jo ennen Skdl:n edellä mainittua vaatimusta kääntynyt Suomen ulkoministeriön puoleen tiedustellen suullisesti Aftonpostenin mahdollisista saksalaisista kytkennöistä, joista oli liikkunut huhuja jo kesällä 1944. Valpo oli saanut asian selvitettäväkseen mar-raskuun alussa.

Valpon päälliköksi tehtävästä vapautetun Kastarin sijaan marraskuun alussa määrätty hallitussihteeri Nikolai Saarnio saattoi toimittaa marraskuun puolivä-lissä ulkoministeri Enckellille Aftonpostenia koskevan muistion. Sen mukaan päätoimittaja Aminoff vakuutti, että lehden julkaisemisen hoiti ja sen rahoituk-sesta vastasi yksinomaan sitä varten perustettu osakeyhtiö Svenska Tidnings-och Förlags Ab, jonka suurimpina osakkaina olivat vuorineuvokset Carl-Gustaf

.

92 Vapaa Sana 29.11.1944; Skp:n puoluetoimikunnan ptk. 21.11.1944. Skp:n arkisto.

93 Ks. Torsten G. Aminoff, *Mellan svärdet och kroksabeln* (1943), suomeksi *Karjala lännen etuvartiona* (1943).

94 Ekberg (1991), s. 271–272; Suomen lehdistön historia 5 (1988), s. 19.

Herlitz ja Petter Forsström. Lehden julkaisemisessa ei päätoimittajan vakuutuksen mukaan ollut käytetty pienimmässäkään määrässä ulkomaista apua.⁹⁵

Kun ulkoministeriössä helmikuussa 1945 kirjattiin loppuun saatettuja ja viireillä olleita lakkautusvaatimuksia, valvontakomission todettiin joulukuussa halunneen saada Aftonposten lakkautetuksi ”muka fascistisena”. Hallitus oli tämän johdosta tutkinut lehden väitetyn fasistisuuden, mutta se oli saanut jatkaa ilmestymistään.⁹⁶

Aftonposten ilmestyikin toukokuun loppuun 1945 saakka. Silloin se lopetti ilmestymisensä taloudellisista syistä. Tosin lehden lopettamisen syyksi sanottiin se, että pahin oli jo ohi, eivätkä synkimmät poliittiset aavistukset olleet toteutuneet. Iltapäivälehdessä perillisenä ryhtyi ilmestymään Aminoffin toimittama viikkolehti Appell.⁹⁷

Mikä sitten oli syynä siihen, ettei Aftonpostenia lakkautettu valvontakomission asioihin puuttumisesta huolimatta? Suurin syy epäilemättä oli valvontakomission mielenkiinnon herpaantumisessa. Pieni ruotsinkielinen iltapäivälehti ei jaksanut kiinnostaa venäläisiä riittävästi. Osasyynä epäilemättä oli silläkin, että Aftonposten oli luopunut ärhäkästä bolševismien vastaisesta kirjoittelustaan. Valpo nimittäin päätyi Aftonpostenia koskeneissa tutkimuksissaan siihen, että lehti oli syyskuun eli välirauhansopimuksen solmimisen jälkeen noudattanut hallituksen politiikkaa. Lehden pääkirjoitukset olivat täysin rinnastettavissa pääkaupungissa ilmestyneisiin muihin päivälehtiin, totesi Valpo raportissaan.⁹⁸

Arkistot talteen ja jäsenkirjat tuleen

Suojeluskuntajärjestön lakkauttamisen jälkeen valvontakomissio kiinnostui järjestöjen lakkauttamiseen liittyvien toimien aktiivisesta seuraamisesta. Jo 3. marraskuuta eduskunnan vasta tehdessä asiasta päätöstä Orlov tiukkasi luonaan käyneeltä Hillilältä suojeluskuntien lakkautuksen yksityiskohtia. Samalla Orlov katsoi asiakseen valittaa siitä, ettei lehdissä ollut kerrottu suojeluskuntain lakkauttamisen kuuluvan osana välirauhansopimukseen. Valvontakomissio siis halusi itselleen julkisen kunnian järjestön hajottamisesta.

Hillilä saattoi valituksen johdosta vastata, että hän oli samana päivänä pitämässään radiopuheessa nimenomaisesti maininnut siitä, että suojeluskuntain lakkauttaminen johtui välirauhansopimuksesta.⁹⁹

Hillilän puhe tuskin oli tarkoitettu ensi sijassa vakuuttamaan valvontakomissiota, vaan sen tarkoitus oli rauhoittaa kotimaista mielipidettä. Hillilä totesi täs-

95 Muistio Aftonposten ja Saarnion muistio 15.11.1955 Enckellille. Carl Enckellin arkisto.

96 A. Yöntilä 8.8.1946 muistio. UM Fb 110: 62.

97 Suomen lehdistön historia 5 (1988), s. 19.

98 P.M. 12.12.1944/Heikki Liipola ja E. Saarinen. Valpo II, HM 4411, Aminoff, Torsten.

99 Kertomus ministeri Hillilän käynnistä herra Orlovin luona 3.11.1944/3.11.1944/P. Sederholm. Carl Enckellin arkisto.



*Kaarlo Hillilä (1902–1965)
toimi sisäministerinä
Hackzellin, Castrénin ja Paa-
sikiven hallituksissa 1944–45.
Hän noudatti välirauhansopi-
muksen 21. artiklan soveltami-
sessa ”myöntyvyyspolitiik-
kaa”, mikä tarkoitti paitsi
myöntymistä venäläisten vaati-
muksiin myös pyrkimystä näit-
ten vaatimusten ennakoimi-
seen. Tämä näkyi mm. siinä,
että Hillilä ehdotti jo loppu-
vuodesta 1944 Aseveliliiton
toiminnan lopettamista. Mu-
seovirasto historian kuva-
arkisto.*

sä radiopuheessaan ymmärtävänsä kansalaisten mielialan synkkenemisen, mutta vakuutti samalla, ettei synkkyyteen ollut syytä:

Se, mikä tähän saakka on tapahtunut, perustuu suoraan väli-
rauhansopimukseen ja venäläisten sen artikkeleille antamaan tulkintaan. Tä-
män tulkinnan on myös Suomen hallitus omaksunut ja ryhtynyt sen mu-
kaisesti toimenpiteisiin.

Tällaisia kohtia ovat sotarikollisten pidättämistä koskeva kohta ja niin
ikään suojeluskuntalaitoksen rajoittamista (!) koskeva kohta. — — — Eikä
suojeluskuntalaitos voi sinänsä olla enempi kuin itsenäisyytemme
varjeleminen ja rauhan ehtojen täyttäminen.¹⁰⁰

Hillilän näkemys välirauhansopimuksen soveltamisesta lähti nyt siitä, että Suo-
men hallitus omaksui venäläisten tulkinnat. Enää ei ollut mahdollista pitää kiin-
ni periaatteesta, että suomalaiset olisivat saaneet tulkita sopimuksen määräyk-
siä. Nyt oli alistuttava.

Valvontakomissio teki 6. marraskuuta tutkimuskäynnin kotijoukkojen esi-
kuntaan ja Helsingin sk-piirin esikuntaan varmistuakseen sk-järjestön lakkaut-
tamisesta. Deleagaatiota johti Jelisejev, ja mukana oli myös brittieverstiluutnant-
ti James H. Magill – suomea puhunut, Helsingissä paremminkin ”Janne
Mäkelänä” tunnettu entinen brittien sotilasasiamies. Paikalla olleen vastikään
Valpon uudeksi päälliköksi määrätyn Saarnion muistio kertoo tarkastuksen
luonteesta:

100 Hillilän radiopuhe (3.11.1944). Kaarlo Hillilän arkisto, Orimattila.

Kysymyksiä oli paljon, ja ne olivat melko yksityiskohtaisia. Komission jäsenet halusivat selvitystä m.m. siitä, mikä viranomainen on antanut ja milloin määräyksen suojeluskuntajärjestön lakkauttamisesta. Saatuaan tähän selvityksen he edelleen tarkemmin tiedustelivat, minkälaisilla määräyksillä ja mitä nuo määräykset sisälsivät. Tutkimuksen päätarkoituksena näytti olevan saada varmuus siitä, onko lakkauttamispäätös annettu, ja edelleen, kutka valvovat tämän määräyksen täytäntöönpanoa. Edelleen komission jäsenet hyvin tarkasti ja yksityiskohtaisesti tiedustelivat, miten suojeluskuntien omaisuus oli järjestetty, esim. onko suojeluskunnilla pankkitilejä, omistavatko ne liikkeitä, tehdaslaitoksia tai muita sellaisia. Näitä asioita selvittämään kenraali Oinonen kutsui eversti Hydénin. Lisäksi komission jäsenet tiedustelivat, mihin suojeluskuntien arkisto ja leimasimet on kerätty ja kuka valvoo näitä toimenpiteitä. Erikoisesti komission jäseniä näytti kiinnostavan Hakkapeliitta-lehti, johon nähden he tiedustelivat, tuleeko se mahdollisesti jossakin muodossa vielä ilmestymään. Myöskin suojeluskuntalaisten jäsenkirjat näyttivät olevan komission jäsenten mielenkiinnon kohteena, ja he tiedustelivat, mitä määräyksiä on annettu suojeluskuntien kunniamerkkeihin nähden.

Helsingin sk-piirin esikunnassa tehtiin suurin piirtein samat kysymykset kuin kotijoukkojen esikunnassakin. Tarkoituksena oli varmistaa tietojen paikkansa pitävyys. Lisäksi haluttiin yksityiskohtainen selvitys suojeluskunta-aseitten luovuttamisesta.¹⁰¹

Myös valvontakomission Pohjois-Hämeen sk-piirin esikuntaan Tampereelle tekemästä tarkastuksesta on säilynyt kertomus. Tarkastuksesta ilmoitettiin piirin päällikölle everstiluutnantti Arvo Järviselle päivä etukäteen:

Ryhmää johti kenraalin arvoinen upseeri, joka sk-piirin esikunnassa selvitti tulkkina toimineen inkeriläiskapteenin välityksellä käynnin tarkoitusta. Valvontakomissio haluaa tietää, miten hyvin kotiuttaminen sujuu ja missä vaiheessa on suojeluskunnan toiminnan lopettaminen.

Kenraali halusi tiedustella muutamia yksityiskohtia. Aseupseeri Otto Tahvanaiselta hän kysyi, kenelle kuului aseenkantolupien myöntäminen. Otto Tahvanainen kierteli ja pyöritteli sanojaan eikä vastausta tullut. Tiukkaan äänensävyyn kenraali huomautti, että aseupseerilla tulee aseasiat olla mielessä peilin kirkkaina.

Tiedettiin, että tarkastajat kyllä tuntevat nämä asiat, mutta kapteeni Sakari Sointu sentään vastasi, että nimismies, poliisipäällikkö ja paikallis-päällikkö meillä lupia myöntävät.

– Oliko suojeluskunnalla mitään julkaisua? oli seuraava kysymys, johon piirin päällikkö vastasi kieltävästi.

– Mikä tämä sitten on? sanoi ryhmään kuulunut kapteeni vedettyään povesta esiin Pohjois-Hämeen Vartion, sk-piirin oman lehden, päätoimittajana Arvo Järvinen!

— — —

– Oliko lotilla uniformu? — Tottakai, vastattiin.

Ennen lähtöä kenraali halusi nähtäväkseen upseerien kantan kortit. Hän sai käteensä vain ohuen nipun, sillä majuri Jussi Kirjavainen oli ennättänyt tuhota valtaosan kortistosta.

101 P.M. 6.11.1944/N. Saarnio. UM Fb 110: 161.

Ryhmä halusi lähteä tutustumaan johonkin Tampereen lähisuojeluskuntaan, ja kohteeksi valittiin Kangasala.

Kangasalan suojeluskunnan talolla oli vilkas touhu käynnissä, reserviläisiä reppuineen ja aseineen talo täynnä.

– Huomio, herra kenraali, Kangasalan suojeluskunnan entinen paikallis-päällikkö, maanviljelijä K.A. Aakkula ilmoittaa: aseiden ja varusteiden luovutus parhaillaan käynnissä!

Kenraali kätteli ja kiitti sotilaallisesta ilmoituksesta.

– Täällä kaikki näyttääkin sujuvan määräysten mukaisesti, voimme poistua.¹⁰²

Suojeluskuntajärjestön lakkauttamisen valvonta kuului valvontakomissiossa erityisesti kenraalimajuri Tokareville, joka toimi valvontakomission puheenjohtajan apulaisena yleissotilaallisissa ja maavoimiin liittyvissä asioissa. Tämä kutsui 11. marraskuuta puolustusministeriön yhteysosaston päällikön eversti Ilmari Karhun luokseen Torniin. Tokarev totesi tällöin, että käytyään vastikään tarkastusmatkalla Lahdessa hän oli havainnut, että sk-järjestön lakkauttamista koskevat käskyt ovat olleet epätäydellisiä. Venäläiseen ”pumaga”-mentaliteettiin tottunut kenraali nimittäin oli sitä mieltä, että suojeluskuntien arkistoista, jäsenkorteista ja lipuista oli annettu aivan puutteelliset määräykset.¹⁰³

Tokarevia hänen Karhulle tekemäänsä valitukseen saamat vastaukset eivät tyydyttäneet. Kun valvontakomission edustajat marraskuussa tekivät useita tarkastuskäyntejä sotilaspiirien esikuntiin, venäläiskenraalille kertyi aina vain enemmän valittamisen aihetta. Niinpä hän kutsui sk-järjestön lakkauttamista valvomaan määrätyn eversti Aminoffin luokseen Torniin 22. marraskuuta – valvontakomissiolle epätavallisen säädyllisen aikaan kello 20.30. Aminoffin lisäksi suomalaisista oli paikalla majuri Reino Raski, ja venäläisistä läsnä oli myös eversti Pajarov komission sota-asiain osastolta.

Tokarev aloitti keskustelun toteamalla tulleen saaneen siihen tulokseen, ettei sk-järjestöä ollut vielä täysin tehokkain keinoin lakkautettu. Ohjeita ja määräyksiä oli kyllä annettu, mutta niitä ei ollut noudatettu. Tämä oli käynyt ilmi tarkastuksia tehneiden valvontakomission upseerien ilmoituksista.

Ensimmäisenä huolen aiheena oli suojeluskuntien arkisto. Vaikka oli annettu käsky arkiston kokoamisesta Sota-arkistoon, näin ei ollut tehty. Viivästymisen syy ei Tokarevin mukaan saattanut olla rautateiden ylikuormitus, sillä eihän arkistoja ollut niin paljon, että ne olisivat tukkineet rautatiet.

Toinenkin valituksen aihe kumpusi venäläisten suuresta kunnioituksesta kaikkia dokumentteja kohtaan, mikä oli näkynyt jo 6. marraskuuta kotijoukkojen esikuntaan tehdyssä tarkastusiskussa. Tokarev nimittäin ilmoitti, ettei riitä, että suojeluskuntien jäsenkirjoja häviteltiin yksityisesti. Ne oli kaikki koottava ja hävitettävä virallisesti todistajien läsnäollessa ja laadittava toimituksesta viralliset pöytäkirjat.

102 Pekka Ruusukallio, Pirkan Vartio (1995), s. 159–160.

103 PM:n yhteysosaston päiväkirja 11.11.1944.

Edelleen venäläiskenraali edellytti, että poliisiviranomaisten oli osallistuttava suojeluskuntien lakkauttamiseen.

Suojeluskuntien omaisuuskysymys oli kokonaan epäselvä. Tokarev oli haivannut suojeluskuntien omaisuutta lahjoitetun mielivaltaisesti. Neuvostoliitossa on tapana, että kun joku järjestö lakkautetaan, niin sen omaisuus julistetaan takavarikkoon, ja valtio luovuttaa sen sitten kenelle katsoo tarpeelliseksi, opasti Tokarev suomalaisia.

Edelleen hän vaati, että viiden päivän kuluessa oli jätettävä valvontakomissiolle luettelo suojeluskunnissa ja sk-esikunnissa toimineista upseereista nimeen ja virka-asemineen. Hän oudoksui sitä, että sk-upseereita oli siirtynyt armeijan palvelukseen.

Tokarev sälytti suojeluskuntien lakkauttamista valvomaan määrätyille henkilökohtaisen vastuun siitä, että suojeluskunnat todella loppujen lopuksi lakkautetaan. Vastuuseen tästä joutuivat myös sotilasläänien komentajat, joitten tehtävänä sotilasläänissään oli lakkauttamisen valvonta. Mikäli suojeluskuntajärjestöä ei riittävän tehokkaasti ja nopeasti lakkauteta, Tokarev uhkasi tehdä asianomaisia vastuunalaisia vastaan ilmoituksen kenraalileversti Ždanoville.¹⁰⁴

Tokarevin uhkavaatimus oli luonnollisesti omiaan nopeuttamaan suojeluskuntien lakkauttamisesta aiheutuneita toimia. Aminoff nimittäin lähetti sotilasläänien komentajille kirjeen, jossa hän komentajien ilmeiseksi säikähdykseksi kertoi näiden joutuvan valvontakomission edessä henkilökohtaiseen vastuuseen siitä, että suojeluskuntien lakkauttamisen yhteydessä suoritettavat toimet viipymättä toteutetaan. ”Siperian uhka” epäilemättä vauhditti toimia.¹⁰⁵

Arkistojen siirrosta Kokkolaan sota-aikana evakuoituun Sota-arkiston varastoon oli jo aikaisemmin annettu määräykset, mutta nyt arkistojen siirrot toteutettiin nopeasti, pääosin joulukuun alkupuolelle mennessä. Suojeluskunnan jäsenkorttien hävittämisvaatimus puolestaan kävi yksiin myös suomalaisten toiveitten kanssa. Jäsenkortteja ja -luetteloita oli kaikessa hiljaisuudessa hävitelty jo tätä ennenkin, koska pelättiin niitten joutuvan valvontakomission käsiin. Kun nyt saatiin ukaasi niitten hävittämiseksi, asiassa ei viivytelty, vaan sk-jäsenkortit poltettiin nopeasti. Monin paikoin hävitettiin myös sota-aikaisia jäsenluetteloita ja muita suojeluskuntien asiakirjoja.

Ohjeet sk-jäsenkirjojen ym. omaisuuden kokoamisesta hävitystä varten annettiin 30. marraskuuta. Poliisiviranomaiset olivat jo 25. marraskuuta saaneet uudet ohjeet virka-avun antamisesta sk-järjestön lakkauttamisessa.¹⁰⁶

Suojeluskuntaomaisuuden kohtalo oli suomalaisille kiusallinen asia, vaikka epäilemättä Tokarevin esittämä neuvostoliittolainen malli hiukan on hymyilyttänytkin suomalaisia, jotka toki tiesivät, miten Neuvostoliitossa lakkautetuille järjestöille aina niitten jäsenistöä myöten oli tapana käydä.

104 Selostus T.I. Aminoffin käymisestä kenr.maj. Tokarjevin luona/23.11.1944. Lakkautetun sk-järjestön selvittelypesä/n:o 61.

105 Puolustusministeriön/ev T.I. Aminoff/ kirje sotilasläänien komentajille 25.11.1944. Lakkautetun sk-järjestön selvittelypesä/n:o 61.

106 Muistio Suojeluskuntajärjestön lakkauttaminen 7.3.1946/A. Yöntilä. Carl Enckellin arkisto.

Puolustusministeri Walden puuttui jo 23. marraskuuta Savonenkoville lähettämällään kirjeellä kysymykseen suojeluskuntajärjestön omaisuuden väitetyistä mielivaltaisesta luovuttamisesta. Walden muistutti, että omaisuuden käyttö oli suojeluskuntain lakkauttamisesta annetun lain mukaan järjestettävä hallintotoimin. Näin ollen tehdyt luovutukset, ainakin lakkautusajankohdan jälkeen tehdyt, olivat pätemättömiä. Kun kysymyksessä olevan omaisuuden ilman muuta oli katsottava olevan valtiovallan määrättävissä, ei erityinen takavarikko puolustusministerin mielestä ollut tarpeellinen.¹⁰⁷

Tosiasiassa Suomen viranomaisilla ei vielä marraskuussa ollut tarkkaa kuvaa siitä, mitä suojeluskuntain omaisuudelle tulnaisiin tekemään. Tiedettiin, että Malmberg oli edustajakokoukselta saamallaan valtuuksilla lahjoittanut yliesikunnan omaisuutta Suomen Punaiselle Ristille. Lahjakirja oli allekirjoitettu 6. marraskuuta, ja SPR:n keskushallitus oli samana päivänä päättänyt kiitollisuudella vastaanottaa lahjan.¹⁰⁸ Monet, jopa useimmat suojeluskunnat olivat tehneet vastaavalla tavalla lahjoittaen omaisuuttaan joko jo pitkään olemassa olleille järjestöille taikka kaikessa kiireessä marraskuun alussa perustetuille säätiöille. Kaiken lisäksi Castrénin hallitus ja erityisesti sen oikeusministeri von Born olivat olleet myötävaikuttamassa tällaisten suojeluskuntien perillisiksi tarkoitettujen säätiöitten perustamiseen ja tavanomaista nopeampaan rekisteröimiseen. Oikeusministeriön hallitusneuvos Urho Miettinen antoi omakohtaisesti apua suojeluskuntien omaisuusjärjestelyjä toteuttaessa.

Lopulliset päätöksen suojeluskuntaomaisuuden kohtalosta siirtyivät myöhempään aikaan.

Omalta osaltaan myös sisäministeri Hillilä joutui selittämään suojeluskuntain lakkautusprosessin etenemistä tavatessaan Savonenkovin 25. marraskuuta. Savonenkov oli erityisen kiinnostunut suojeluskunta-aseitten luovuttamisesta, ja Hillilä saattoi todeta, että tämä luovutus oli jo tapahtunut. Valvontakomission varapuheenjohtaja ei kuitenkaan tyytynyt tähän, vaan tiukasti suojeluskuntaan kuuluneitten miesten yksityisten aseitten kohtaloa. Hillilä joutui toteamaan, ettei luovutusvelvollisuus koskenut tällaisia yksityisaseita. Tämä puolestaan johti selvittelyyn suomalaisesta aseenkantolupajärjestelmästä.

Savonenkovin tiedusteluun, oliko maassa mahdollisesti aseita ilman aseenkantolupaakin, Hillilä totesi tällaisia varmasti olevan kuten aina sotien jälkeen. Hän oli kuitenkin antanut poliisiviranomaisille kehotuksen ryhtyä tarmokkaiisiin toimiin tällaisten aseitten keräämiseksi. Kun poliisille ei asian hoitamiseksi ollut annettu mitään määräaika, Savonenkov edellytti Hillilältä määräaika, jonka kuluessa laittomat aseet oli kerättävä talteen.¹⁰⁹

Hillilän oli vielä tammikuussa 1945 seliteltävä suojeluskunta-asiaa. Savonenkov nimittäin totesi Hillilälle, ettei suojeluskuntien toiminta suinkaan ollut

107 Waldenin kirje Savonenkoville 23.11.1944. Lakkautetun sk-järjestön selvittelypesä/n:o 61.

108 Lahjakirja 6.11.1944 sekä SPR:n keskushallituksen ptk. 6.11.1944. Oikeuskanslerin arkisto Hb 1.

109 Hillilän muistio keskustelusta Savonenkovin kanssa 25.11.44 klo 21. J.K. Paasikiven arkisto V:3.

lakannut. Hänen tiedossaan oli, että Tampereella oli 7. joulukuuta pidetty salainen suojeluskuntien kokous. Jouluksi oli lisäksi ilmestynyt Hakkapeliitan Joulu 1944, joka oli suojeluskuntain äänenkannattajan jatko. Lehti oli Savonenkovin mukaan heti takavarikoitava, eikä Hillilä voinut esittää vastaväitteitä.¹¹⁰

Sisäministeriö joutui tutkimaan väitettyä Tampereen suojeluskuntakokouksumista. Tuolta päivältä selvitettiin kaikki tamperelaisissa ravintoloissa ja muissa kokoustiloissa pidetyt kokoukset, mutta mitään suojeluskuntaan viittaavaakaan ei löydetty. Hillilä joutui ilmoittamaan Savonenkoville, ettei tämän mainitsemaa kokousta ollut voitu todeta pidetyn. Hakkapeliitan Jouluksi väitetty julkaisu puolestaan oli suojeluskuntain lakkauttamisen ulkopuolelle jääneen kustannusyhtiön Suojeluskuntain Kustannus Oy:n, joka jo lokakuussa oli muuttanut nimensä Hata Oy:ksi, julkaisema Valojuova-lehti. Kustannusyhtiön osakekanta oli myyty yksityisille henkilöille, mutta lehden päätoimittajana jatkoi Hakkapeliitan päätoimittajana toiminut Yrjö Yläne, ja jouluksi ilmestynyt Valojuovan näytenumero oli jaettu kaikille Hakkapeliitan tilaajille.¹¹¹

Old Boys -pataljoonan aseet

Suojeluskunta-aseitten luovuttamiskysymys nousi perin konkreettisella ja suomalaisten kannalta erittäin kiusallisella tavalla esille marraskuun lopussa 1944, jolloin myös sotakorvaussopimuksesta käydyt neuvottelut huolestuttivat Paasikiven hallitusta. Poliisi löysi 26. ja 27. marraskuuta välisenä yönä valvontakomissiolta tulleen puhelinsoiton perustella Helsingin Aleksanterinkatu 16–18:sta (Svenska Gården) kiväärin patruunoita ja muita varusteita, joitten todettiin olevan peräisin helsinkiläiseltä Old Boys -suojeluskuntapataljoonalta. Osittain kysymys oli yksityishenkilöitten omaisuudesta. Paikalla ollut valvontakomission tiedustelupäällikkö, suomalaisten ”rautahampaaksi” kutsuma everstiluutnantti A.N. Feodorov tiesi – ilmiannon perusteella¹¹² – että ampumatarvikkeet oli tuotu paikalle kuorma-autolla suojeluskunnan varastosta.

Pääministeri Paasikivi sai asiasta heti tiedon Helsingin poliisikomentajalta Erik Gabrielssonilta, ja ministeriryhmä Paasikivi, Enckell, Pekkala, Hillilä, Walden ja Kekkonen kokoontui heti keskustelemaan tapauksesta. Ministerit totesivat, että kaikki suojeluskuntien käytössä ollut aseistus oli luovutettava valtiolle, ja että esille tullut tapaus antoi aihetta lisätutkimuksiin ja -määräyksiin.¹¹³

Kuulusteluissa kävi ilmi, että Old Boys -ikämiesspataljoonan komentajana toiminut Yhdyspankin konttorinjohtaja kreivi Björn Armfelt apulaisineen oli

.

110 Muistio Hillilän keskustelusta Savonenkovin kanssa 9.1.1945. J.K. Paasikiven arkisto V:3.

111 Hillilän kirje Savonenkoville 20.1.1945. SM Hel.

112 Valvontakomission henkilöstöön kuulunut Stefan Smirnov kertoo muistelmissaan, tosiasiota tosin pahoin sekoittaen, Torniin tulleesta ilmiannosta, jonka teki ammuksia kuljettaneen auton kuljettaja. Smirnov kertoo ajankohdan olleen marraskuun loppupuoli 1944. Ks. Smirnov (1996), s. 78–83.

113 Paasikiven päiväkirjat I, s. 62 (27.11.1911).

siirättänyt pataljoonansa kiväärinpanoksia, konekiväärivöitä ym. varusteita suojeluskunnan varastona olleesta ns. Brobergin yhteiskoulusta (Läroverket för gossar och flickor) Korkeavuorenkatu 25:stä Valkoisena salina tunnettuun Aleksanterinkatu 16–18:aan tarkoituksella luovuttaa ne myöhemmin sovittavaan kätköpaikkaan. Muutamia kiväärejä sekä ampumatarvikkeita oli myös ehditty siirtää eräälle huvilalle Kauniaisiin.

Poliisi otti kiinni Armfeltin, ja sisäministeriö määräsi hänet suljettavaksi turvasäilöön, jossa hän vietti joulun yhdessä jo syyskuussa kiinni otetun Parvilahden kanssa. Muut hankkeeseen osallistuneet mainitun suojeluskunnan esikunnan jäsenet – johtaja Håkan Federley, metsänhoitaja Harry Willman ja metsänhoitaja Toivo Kaivola – määrättiin pysyttelemään kotipaikkakunnallaan. Kätkemispuuhan päätekijäksi luonnehdittu luutnantti Karl Johansson oli tehnyt itsemurhan ennen kuin hänet saatiin kiinni.¹¹⁴

Hankkeen ilmi tulo johti Ždanovin tiukkasanaiseen kirjeeseen pääministeri Paasikivelle. Valvontakomission puheenjohtaja katsoi tämäntapaisten suojeluskuntien lainvastaisten aseiden salaamistapausten todistavan suojeluskuntien vihamielisen toiminnan jatkuvan. Ždanov ilmaisi olevansa sitä mieltä, ettei kysymyksessä ollut yksittäinen tapaus. Niinpä hän saattoi syyttää Suomen hallitusta siitä, että se valvoi riittämättömästi välirauhansopimuksen 21. artiklan sekä suojeluskuntajärjestön lakkauttamista edellyttäen, 30. lokakuuta lähetetyn kirjelmän vaatimusten täytäntöön panoa. Koska asialla Ždanovin mukaan oli mitä vakavin merkitys, valvontakomissio odotti Suomen hallituksen ryhtyvän viipymättä tarpeellisiin lisätoimiin ja saattavan ne valvontakomission tietoon.

Vielä marraskuun lopussa Ždanov oli saattanut todeta Paasikivelle suojeluskuntien hajottamisen olevan Suomen sisäinen asia. Ždanovin tiukka kannanotto muutamaa kivääriin ja patruunalaatikkoon osoitti, että sitä se ei kuitenkaan todellisuudessa lainkaan ollut.¹¹⁵

Paasikivi joutui selittelemään tapahtunutta valvontakomissiolle. Pääministeri korosti suojeluskunta-aseitten luovutuksen tapahtuneen yleensä täysin annettujen ohjeiden ja määräysten mukaisesti. Old Boys -pataljoonan tapausta hän piti valitettavana erillisenä ilmiönä. Hän ei voinut muuta kuin luvata, että asia tutkitaan ja asianomaiset pannaan syytteeseen, ja tutkintapöytäkirjat lähetetään valvontakomissiolle tiedoksi.¹¹⁶

Armfelt tuomittiin valtion omaisuuden kavaltamisesta, ampuma-aseitten ja tarvikkeitten luvattomasta hallussapidosta sekä suojeluskuntaomaisuuden luovuttamista koskevien määräysten noudattamatta jättämisestä kuuden kuukauden vankeusrangaistukseen. Sen sovitettuaan hän joutui kesään 1947 saakka hallituksen määräyksestä asumaan maatilallaan Kaarinassa asuinpaikkara-

114 SM:n kirje UM:lle 27.12.1944; SM:n kirje Valpolle 29.12.1944. SM kirjekonseptit 1944; Matti Lukkari, Asekätöntä (1984), s. 186; Parvilahti (1957), s. 21–22.

115 Ždanovin kirje Paasikivelle 15.12.1944. UM Fb 110: 160; Paasikiven päiväkirjat I, s. 62 (27.11.1944).

116 Paasikiven kirje Savonenkoville 3.1.1945. J.K. Paasikiven arkisto V:4.

joituksen alaisena.¹¹⁷ Muut juttuun sekaantuneet selvisivät asuinpaikkarajoituksilla joutumatta syytteeseen.

Valvontakomissiolla oli tapana yksittäistapausten perusteella yleistää asioita. Tästä oli kysymys Old Boys -pataljoonan aseitten innoittamassa Ždanovin kirjeessäkin. Komissio oli yhden paljastuneen kätkön perusteella näkevinään asekatkója kaikkialla; etsimättä tulee mieleen analogia vuodelta 1906, jolloin aselaiva John Graftonin aseet olivat herättäneet venäläisissä epäilyksiä eri puolille Suomea kootuista asevarastoista. Hajotettu suojeluskuntajärjestökin oli valvontakomission silmissä samankaltainen salainen vaara kuin hajotettu Voima-liitto santarmiraporteissa muutamaa vuosikymmentä aikaisemmin.

Varapuheenjohtaja Savonenkov oli viitaten Aleksanterinkadun varrelta löytyneisiin patruunalaatikoihin ottanut jo joulukuun alussa asekatköt kahdesti esille keskusteluissaan oikeusministeri Kekkosen kanssa, ja Suomen hallitussessakin ruvettiin uskomaan siihen, että suojeluskuntien aseita oli todellakin salattu muuallakin kuin Helsingissä. Asiasta oli nimittäin liikkeellä epämääräisiä huhuja. Paasikivi otti tehtäväkseen puhua ongelmasta Mannerheimin kanssa.¹¹⁸

Valvontakomission reaktioista huolestunut hallitus asetti 16. tammikuuta 1945 Tampereen poliisimestarin Väinö Suhosen johdolla toimineen tutkimuselin A:n eli ns. Suhosen komitean etsimään mahdollisia asekatkója tehtyjen ilmiantojen perusteella. Pari kuukautta jatkunut komitean työ ei kuitenkaan tuottanut tulosta, ja tähän oli keskeisenä syynä se, että komitean sihteerinä toimi komisario Vilho Kylmänen, joka raportoi etsintätyöstä niille, jotka toden teolla olivat ryhtyneet aseita kätkemään.¹¹⁹

Päämajan upseerien organisoima aseiden hajavarastointi eli ns. asekatkentä alkoi paljastua vasta keväällä 1945 epäonnistuneesta kiristysyrityksestä johtuneen ilmiannon seurauksena. Tässä toiminnassa oli ollut kysymys varautumisesta maan miehittämiseen. Suojeluskunta-aseita näissä syksyllä 1944 perustetuissa kätköissä oli verraten vähän, eikä asekatkentää lopulta käsiteltykään väli- rauhansopimuksen 21. artiklan vastaisena tekona. Tämän sotilaallisen varautumisen kriminalisoimiseksi oli valvontakomission määräyksestä säädettävä takautuva laki, jonka perusteella asekatkijat saatettiin aikanaan tuomita.¹²⁰

Loppuvuodesta 1944 löytyneet ja valvontakomissiossa tuolloin epäilyksiä herättäneet Old Boys -suojeluskunnan aseet eivät kuitenkaan kuuluneet päämajan organisoimaan asekatkentään. Kysymyksessä oli tämän suojeluskunnan esikunnan jäsenten erillinen hanke, jonka julki tulo oli loppuvuoden 1944 tilanteessa omiaan lisäämään valvontakomission jo muutenkin syviä epäluuloja suojeluskuntatoiminnan salatusta jatkumisesta.

.
117 Ks. Armfeltin henkilökortti Valpon arkistossa.

118 Paasikiven päiväkirjat I, s. 65 (8.12.1944); Muistio Kekkosen ja Savonenkovin keskustelusta 1.12.1944. J.K. Paasikiven arkisto V:3.

119 Lukkari (1984), s. 211–212.

120 Asekatkennästä ks. Lukkari (1984).

■ Kommunistit ja komissio yhteistyössä

Asevelijärjestö syytettynä

Suomen Aseveljien Liitto, joka tunnettiin lyhyesti Aseveliliittona, oli lokakuun alkupuolelta lähtien ollut ikään kuin ehdollisena valvontakomission venäläisten lakkautuslistalla. Orlovhan oli ottanut Aseveliliiton lakkauttamisen esille heti ensimmäisessä Ždanovin johdolla 5. lokakuuta käydyssä valvontakomission sisäisessä keskustelussa. Ždanov puolestaan puhui tämän järjestön lakkauttamisesta niin pääministeri Castrénille kuin ministeri Wuorellekin vielä saman kauden aikana.

Aseveliliitto ei näytä kuitenkaan sisältyneen Neuvostoliitossa aikaisemmin laadittuihin luonnoksiin Suomelle saneltavista rauhanehdoista. Niinpä tuntuu selvältä, että valvontakomission edustajia syyskuun lopulta lähtien tavanneet suomalaisen äärivasemmiston edustajat olivat esittäneet tämän merkittävän järjestön liittämistä 21. artiklan tarkoittamiin järjestöihin tai vähintäänkin syytöksiä sitä vastaan. Orlovilla ei ollutkaan mitään vaikeuksia orientoitua tällaisiin vaatimuksiin, sillä hän toki tunki Aseveliliiton jo edelliseltä Suomen-kaudeltaan.

Kysymyksessähän oli kesällä 1940 perustettu suomalainen asevelijärjestö, jonka jäsenmäärä oli jatkosodan aikana kasvanut varsin huomattavaksi; Aseveliliitossa väitettiin olevan jopa 240 000 jäsentä. Se oli perustettu tilanteessa, jossa oli näyttänyt olevan vaara äärivasemmiston oman työläisaseveliyhdistyksen syntymiselle, mitä silloinen hallitus ja ylipäällikkö Mannerheim eivät suinkaan olleet halunneet. Aseveliliitosta oli määrä tulla puoluepolitiikan ulkopuolella pysyttelevä järjestö, joka kokoaisi riveihinsä kaikki talvisodan ja sittemmin myös jatkosodan rintamamiehet. Tässä se myös onnistui. Ainoastaan Rintamamiesliittoon ryhmittyneet, lähinnä poliittiseen oikeistoon lukeutuneet piirit olivat jättäytyneet Aseveliliiton ulkopuolelle. Aseveliliiton johdossa oli tunnettuja yhteiskunnan vaikuttajia kokoomuksesta sosiaalidemokraatteihin, ja liiton puheenjohtajana toimi – Mannerheimin määräämänä – kenraaliluutnantti Paavo Talvela.

Tästä liitosta oli muodostunut ennen muuta jäsentensä sekä kaatuneiden omaisten, sotainvalidien ja siirtoväen sosiaalisista kysymyksistä ankarina sodan vuosina huolehtinut järjestö. Siitä tuli samalla myös sotaa käyvän maan hallituksen uskollinen tukija, mikä oli ollut liiton perustajien tarkoituksenakin. Sotajan oloissa se oli maan suurimpia ja aktiivisimpia järjestöjä, joka osallistui monin eri tavoin sotaa käyvän maan ponnistuksiin.

Vaikka Aseveliliitolla ei ollut puoluepoliittista luonnetta, sen asenne vihollisen viidentenä kolonnana pidettyä äärivasemmistoa kohtaan oli luonnollisesti

Aseveliliitto oli ollut aktiivisesti mukana erilaisissa sota-ajan riennoissa. Liiton toiminnanjohtaja Veikko Loppi puhumassa kaatuneiden muistopäivän valtakunnallisessa juhlassa Lappeenrannassa 21. toukokuuta 1944. Kuva teoksesta Kansakunta sodassa 3.



tuomitseva. Tämähän oli näkynyt liiton 1944 syyskuun alussa pääministeri Hackzellille toimittamassa kannanotossakin. Ei olekaan mikään ihme, että maan alta syksystä lähtien nousseet kommunistit mielsivät Aseveliliiton yhdeksi voimakkaimmista vastustajistaan.

Pääministeri Castrén oli lokakuussa tyytynyt toteamaan Ždanoville, ettei Aseveliliitto ollut lakkautettavien järjestöjen listalla, koska sitä tuskin voitiin pitää hitleriläisenä. Eero A. Wuori puolestaan korosti valvontakomission puheenjohtajalle Aseveliliiton sosiaalista toimintaa sekä sitä, että liitto noudatti maan hallituksen omaksumaa politiikkaa. Niinpä se ei Wuoren mukaan voisi vastustaa hallituksen pyrkimyksiä rakentaa hyvät suhteet Suomen ja liittoutuneitten välille.

Rauhanoppositioon jatkosodan loppupuolella siirtyneellä Wuorella ei kuitenkaan enää tuolloin ollut mitään omakohtaisia sympatioita Aseveliliittoa kohtaan. Niinpä hän saattoi esittää Ždanoville olettamuksen, että liitto mahdollisesti luhistuisi itsestään. Tällä Wuori tarkoitti sosiaalidemokraattien mahdollista vetäytymistä liitosta, mikä kuitenkin osoittautui pelkäksi toiveajatteluksi.¹

1 Rentola (1994), s. 499.

Ždanovin Aseveliliittoon kohdistamat tiedustelut saivat liiton jättämään ulkoministeriölle jo 14. lokakuuta muistion liiton synnystä ja sen toiminnasta.² Tällä pyrittiin luonnollisesti todistamaan liiton toiminnan olleen sellaista, joka ei soveltuisi välirauhansopimuksen 21. artiklan tulkintoihin. Ongelmana oli vain se, että Suomen hallitus kyllä tiesi tämän tosiasian ilman muistioitakin, mutta lakkautusajatusta pitivät yllä vallan muut tahot, joitten näkemyksiin Aseveliliiton muistioilla ei ollut mitään vaikutusta.

Loppuvuodesta Aseveliliiton lähetystö kävi jättämässä pääministeri Paasikivelle laatimansa kotiuttamissuunnitelman, jossa käsiteltiin monien ajankohdan sosiaalisten kysymysten ratkaisemista. Tilaisuudessa Paasikivi moitti suomalaisten huonoa ulkopoliittikan tajua viitaten mm. siihen, että kansanjoukot ja kuorot olivat olleet tinkimättömin vaatimuksin häntä asemilla saattamassa talvisodan alla hänen matkustaessaan Moskovaan neuvottelemaan Neuvostoliiton esittämistä vaatimuksista. Liiton pääsihteeri Loppi ei malttanut olla toteamatta kansan ehkä pelänneen myönnytysten tuovan Suomelle samanlaisen kohtalon, joka sittemmin oli tullut Viron osaksi. Episodi kertoi siitä, että Paasikiven ja Aseveliliiton näkemykset ajan vaatimuksista olivat kenties jossain määrin erisuuntaiset.³

Ei Paasikivellä kuitenkaan Kekkonen ja Hillilän tavoin ollut ajatuksia Aseveliliiton uhraamisesta Neuvostoliiton miellyttämiseksi etenkään, kun valvontakomissiokin vaikenä pitkäksi aikaa liiton kohtalosta. Vaikka Orlov oli 5. loka-kuuta maininnut Aseveliliiton mahdollisesti lakkautettavien järjestöjen listalla, valvontakomissio jätti liiton toistaiseksi rauhaan varsinkin, kun sen lakkauttaminen ei selvästikään sisällynyt Moskovasta saatuihin toimintaohjeisiin. Ehkäpä myös jäätiin odottamaan Wuoren Ždanoville lupaillemaa liiton sisäistä luhistumista, mistä ei kuitenkaan ruvennut näkymään mitään merkkejä.

Suomen äärivasemmistolle Aseveliliiton toiminnan jatkuminen ei sopinut. Vasta perustetun Skp:n pääsihteeriksi valittu Lenin-koulun kasvatti Ville Pessi vaati suoraan Aseveliliiton lakkauttamista Skp:n Helsingin Messuhallissa 1. marraskuuta järjestämässä juhlassa. Pessin mukaan asevelijärjestöt muodostivat fasistisen organisaation armeijan keskuudessa.⁴ Kun lakkautetun Ajan Suunnan tilat ja painokoneen käyttöönsä saanut Skdl:n äänenkannattaja Vapaa Sana 7. marraskuuta alkoi ilmestyä, se hyökkäsi avoimesti Aseveliliittoa vastaan. ”Vielä ei ole lakkautettu edes kaikkia fascistis-henkisiä järjestöjä, kuten Aseveliliittoa”, kirjoitti 21. artiklaa laveasti tulkinnut Vapaa Sana joulukuun alussa.⁵

Aseveliliiton lakkauttamisesta tuli Suomen äärivasemmistolle myöhäissyksyllä 1944 eräänlainen poliittisen puhdistuksen symboli. Kommunistien keskuudessa eli voimakkaana ajatus totaalista vanhan suunnan edustajien poista-

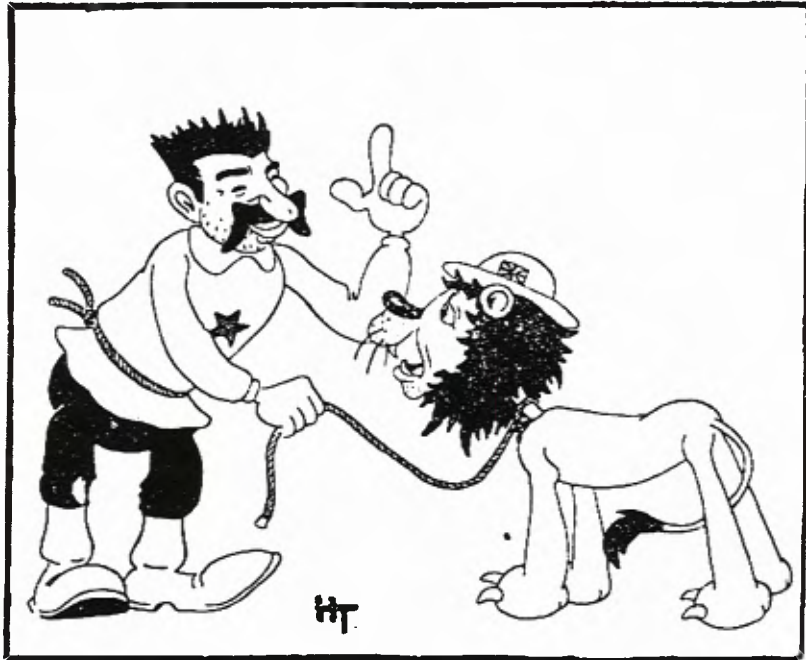
2 P.M. Suomen Asevelijien Liiton synty ja toiminta. A.E. Martolan arkisto.

3 Loppi (1996), s. 103–104.

4 Sisäasiainministeriön tiedoituksia n:o 5/3.11.1944. Carl Enckellin arkisto; SKP:n asiakirjoja vuosilta 1944–1948, s. 30.

5 Vapaa Sana 5.12.1944.

Välirauhansopimus kielsi sellaisten järjestöjen toiminnan, jotka harjoittivat "Yhdistyneille Kansakunnille ja erityisesti Neuvostoliitolle vihamielistä propagandaa". Tällaista propagandaa olivat sotavuosina harjoittaneet monetkin järjestöt, mm. Aseveliliitto, joka oli eri tavoin tukenut Suomen sotaponnistuksia. Aseveliliiton kalenterin 1943 kuvitusta.



misesta kaikilta julkisilta paikoilta, ja 21. artikla tarjosi tällaiselle puhdistukselle sopivan perustan. Kun tässä artiklassa kriminalisoitiin fasistiset järjestöt, Italian mustapaitojen 1920-luvulla käyttöön ottamasta sanasta tuli eräänlainen poltinmerkki kaikille poliittisille liikkeille ja henkilöille, jotka kommunistit halusivat raivata tieltään. Näin oli täysin riippumatta siitä, oliko kysymys todellisesta fasismista vai vallan jostain muusta.

Skdl:n ensimmäisessä julkisessa puhetilaisuudessa 27. marraskuuta hyväksyttiin julkilausuma, joka toi tämän ajatuksen selkeästi esille. Julkilausumassa vaadittiin hallitusta kiinnittämään huomiota siihen, että fasistiset ainekset toimivat edelleen, vaikka heidän järjestöjään oli lakkautettu. Heidä ja heidän kannattajiaan todettiin olevan edelleen vaikutusvaltaisilla paikoilla valtioelimissä, kunnallisissa laitoksissa ja muuten yhteiskunnallisesti vaikuttavilla paikoilla. Skdl:n julkilausuma jatkui:

Heidät on erotettava näistä toimistaan, maamme julkisessa elämässä on pantava toimeen täydellinen puhdistus, muuten ei ole ajateltavissa, että suunnanmuutos maamme ulko- ja sisäpolitiikassa toteutuisi ja syntyisi uusi, vapaa ja demokraattinen Suomi.⁶

Vastaavanlaisia stalinistisen puhdistuksen innoittamia julkilausumia esitettiin muissakin äärivasemmiston kokouksissa. Näin tapahtui mm. kommunististen metallityöntekijäin kokouksessa Helsingissä 17. joulukuuta. Siellä ei enää oltu valmiita tyytymään pelkkään puhdistukseen, vaan fasististen järjestöjen toimi-

6 Vapaa Sana 29.11.1944.

henkilöt piti hyväksytyt päätöslauselman mukaan vangita ja panna syytteeseen. Edelleen vaadittiin, että ”Aseveliliitto maamme fascististen julkisten järjestöjen voimakkaimpana työssijana on lakkautettava”.⁷

Kun valvontakomissio ei muutamaa hallituksen jäsenten kanssa käytyä yksityistä keskustelua lukuun ottamatta tehnyt mitään konkreettista aloitetta Aseveliliiton lakkauttamiseksi, kommunistit pyrkivät kaikissa mahdollisissa yhteyksissä ja kaikkien mahdollisten organisaatioitten kautta painostamaan hallitusta liiton lakkauttamiseksi. Yritettiin toteuttaa sitä Ždanovin jo lokakuussa esittämää toimintamallia, että Suomen äärivasemmisto valvoisi 21. artiklan määräysten toteutumista Suomessa. Tällä tavoin olisi mahdollisuus välttyä valvontakomission suoralta asioihin puuttumiselta sellaisissa kysymyksissä, jotka oli mahdollista mieltää ennen muuta maan sisäisiksi asioiksi.

Tällainen asenne liittyi valvontakomission omaksumaan yleiseen strategiaan, jonka tavoitteena oli leninilaisten periaatteitten mukaisesti saada aikaan vallankumouksellinen kehitys suomalaisten omin voimin. ”Suomalaisten oli tahrattava kätensä vereen venäläisten puolesta”, tiivistää TIMO VIHAVAINEN tämän periaatteen. Kysymys oli yrityksestä valloittaa Suomi jossain määrin samalla tavoin kuin Lenin oli yrittänyt tehdä Suomen itsenäisyyden tunnustamisvaiheessa 1917–18.⁸

Ždanovin asennetta epäilemättä sävytti myös se, että hänellä oli vaikeuksia orientoitua neuvostojärjestelmästä melkoisesti poikkeavaan suomalaiseen elämänmenoon. Hän oli jo talvisodan aikana tehnyt suomalaiskommunisteilta saamiensa tietojen perusteella melkoisia virhearvioita suomalaisista, ja uusien virheitten estämiseksi nyt oli toimittava varovaisesti. Niin vaikutusvaltainen mies kuin Ždanov olikin, hänen toimintavaltuutensa Suomessa olivat rajalliset ja riippuivat Moskovan ylimmistä päättäjistä. Valvontakomission kannalta paras ratkaisu olisikin ollut, että 21. artiklan tulkinnat olisi voitu hoitaa ainakin näennäisesti Suomen sisäisenä asiana valvontakomission toimiessa ainoastaan taustatukena.

Valvontakomissiossa jouduttiin kuitenkin havaitsemaan, ettei Suomen hallitus sanottavasti välittänyt puhdistuksia ja järjestöjen lakkautuksia vaativista kotimaisista mielenilmauksista. Vaikka omien hegemoniapyrkimystensä innoittamat kommunistit toistuvasti kävivät Aseveliliiton kimppuun, hallitus ei – Kekkonen ja Hillilän yksityistä politikointia lukuun ottamatta – tehnyt elettäkään lakkauttaakseen tämän järjestön. Kotikommunistien mielenilmausten takana kun ei ollut – tai ei ainakaan haluttu nähdä – valvontakomission arvovaltaa, ja siksi tällaiset vaatimukset oli hallituksessa mahdollista jättää omaan arvoonsa.

Niinpä Ždanov joutuikin tarkistamaan menettelytapojaan. Tämä tosin tapahtui vasta suomalaiskommunistien esittämän avunpyynnön jälkeen. Kuritus-

7 Vapaa Sana 20.12.1944.

8 Vihavainen (1998); s. 246, 313.

huoneesta syksyllä vapautunut ja ns. kuutosiin⁹ lukeutunut Cay Sundström – agenttinimeltään Kreivi – kääntyi yhdysmiehensä Jelisejevin puoleen pyytään tätä vaikuttamaan siihen, että valvontakomissio esittäisi vastalauseen ”maan taantumusvoimien vihamielisestä neuvostovastaisesta toiminnasta” viitaten erityisesti Aseveliliittoon.

Jelisei T. Sinitsyn (Jelisejev) kertoo jonkin verran epätarkoissa muistelmissaan siitä, miten hän esitti Sundströmin pyynnön Ždanoville. Tämä ihmetteli, olivatko ”demokraattiset voimat” todella niin heikkoja, etteivät ne pystyneet antamaan taantumuksellisille turpiin ja estämään näitä muokkaamasta yleistä mielipidettä välirauhan vastaisiksi ja vihamielisiksi Neuvostoliitolle. Ždanov myös epäili – edelleen Sinitsynin mukaan – että Sundström dramatisoi maan poliittista tilannetta vetääkseen valvontakomission kolmantena osapuolena mukaan suomalaisten sisäisiin konflikteihin.

Tiedustelumies joutui omien sanojensa mukaan vakuuttamaan, ettei kysymys ollut dramatisoinnista. Kysymys oli tulossa olleista eduskuntavaaleista, joista riippui Suomen kehityksen suunta. Demokraattiset voimat tarvitsivat valvontakomission apua taistelussa maan demokratisoitumisen puolesta. Niinpä demokraattisten voimien aloitettua kamppailun parlamenttienemmistöstä valvontakomission tulisi asettua demokratian puolelle ja esittää vastalause fasistisista järjestöistä.

Keskustelun aikana Ždanov tilasi Sinitsynin mukaan puhelun suoraan Stalinille ja kertoi tälle luotettavista lähteistä ilmenevän, että fasismihenkiset oikeistojärjestöt vastustivat ja sabotoivat välirauhanehtoja ankarasti. Vaalien alla demokratian viholliset olivat aivan erityisen hurjia, koska vaalien voittajasta riippui Suomen tuleva kehitys, valisti Ždanov Stalinia. Samalla hän kertoi demokraattisilta voimilta saadusta pyynnöstä, jonka mukaan valvontakomission puheenjohtajan tulisi esittää vastalause fasististen järjestöjen toiminnasta ja vaatia niiden lakkauttamista. Tämä auttaisi edistyksellisiä voimia kamppailussa eduskuntapaikoista.

Stalinin tiedusteluun eikö tämä vahingoittaisi pääministeri Paasikiven arvovaltaa Ždanov vastasi, että vastalause kohdistettaisiin välirauhansopimuksen sabotoijiin eikä Paasikiveen tai muihin hallituksen ministereihin. Tämän jälkeen Stalin antoi Sinitsynin kertoman mukaan suostumuksensa vastalauseen esittämiseen.¹⁰

Vaikka edellä lainattu Sinitsynin kertomus on historiallisilta yksityiskohdiltaan epätarkka ja epäluotettavaakin, se sopii silti niihin kehyksiin, jotka rajasivat Aseveliliiton kohtaloa vuodenvaihteen 1944–45 tienoilla. Ei siis suinkaan ole mahdotonta, että valvontakomission aktio Aseveliliittoa vastaan olisi alkanut

9 ”Kuutoset” oli kuuden sosiaalidemokraattisen kansanedustajan ryhmä, joka erotettiin puolueesta syyskuussa 1940 ja tuomittiin 1941 valtiopetoksen valmistelusta kuritushuoneeseen. Välirauhansopimuksen jälkeen ryhmä vapautettiin, ja sen jäsenet palasivat eduskuntaan. ”Kuutosiin” lukeutuivat Mikko Ampuja, Väinö Meltti, Kaisu-Mirjami Rydberg, Yrjö Räisänen, Cay Sundström ja K.H. Wiik sekä myöhemmin vielä Johan Helo.

10 Sinitsyn (1995), s. 290–298.

Cay Sundströmin esittämästä pyynnöstä ja ratkennut Ždanovin ja Stalinin välisessä puhelinkeskustelussa. Näin voi olla siitäkkin huolimatta, ettei Sundström varmaankaan ollut ainoa suomalaiskommunisti, joka syksyllä 1944 aneli valvontakomissiolta toimia Aseveliliiton lakkauttamiseksi.

Toisaalta Ždanovin paperit osoittavat valvontakomission puheenjohtajan myös patistaneen Sundströmiä aktiivisuuteen ”fasistisen komennon” kukistamisessa. Valvontakomission puheenjohtajan suosittelimia keinoja olivat propaganda, huhut ja uhkaukset. Tuli pitää huoli, että komission suomalaisissa herättämä pakokauhu jatkuisi Suomen vasemmiston voimin.¹¹

Venäläisten avoin hyökkäys Aseveliliittoa vastaan ei lopultakaan alkanut valvontakomissiosta, vaan asialla olivat Moskovan Pravda ja uutistoimisto Tass. Pravda nimittäin julkaisi 8. tammikuuta Helsingistä tulleen Tassin sähkösanoman, jonka otsakkeena oli ”Suomessa on jatkuvasti olemassa fascistinen järjestö Aseveljet”:

Suomen pääkaupungin sanomalehtimiespiireissä merkitään tyydytyksellä neuvostolehdistön suosiolliset tiedotukset Suomen välirauhanehtojen täyttämisestä ja korostetaan Neuvostoliiton taholta huomattavissa olevaa hyvää tahtoa ystävällisten suhteiden aikaansaamiseksi Neuvostoliiton ja Suomen välillä. Suomalaiselta taholta ilmoitetaan myös, että Neuvostoliiton kanssa solmittujen välirauhanehtojen tarkka täyttäminen on mitä tärkein edellytys Suomen tulevalle kehitykselle ja että fascististen järjestöjen sellaisten kuin IKL:n (lapualaisliikkeen), suoje-luskuntien, Lotta-Svärdin jne. lakkauttaminen on ollut Suomen poliittis-ta elämää tervehdyttävä tekijä. Kuitenkin ilmaistaan sanomalehtimiespiireissä tässä yhteydessä mitä hämmästyttävimpänä seikkana, että sellainen ilmeisen fascistinen järjestö kuin ”Aseveljet” ei ole vielääkään lak-kautettu ja jatkaa olemassaoloaan. Näissä piireissä tehdään kysymys, kauanko Suomen hallitus tulee tyytymään tällaiseen tilanteeseen, joka on selvässä ristiriidassa välirauhanehtojen kanssa.¹²

Ei ole mitään epäilystä siitä, etteikö Tassin Helsingin-toimittajan sähke olisi perustunut suomalaisten ”sanomalehtimiespiirien” näkemyksiin. Vapaan Sanan päätoimittajana toimi sosiaalidemokraateista Skdl:ään loikannut Väinö Meltti, lehden toimitusneuvoston jäsenenä oli Cay Sundström ja toimittajana Hertta Kuusinen. Näistä piireistä oli hyvinkin mahdollista saada ainekset edellä mainittuun uutissähkeeseen. Toisin sanoen, kun Suomen kommunistit eivät olleet saaneet taivutetuiksi jossain määrin vastahakoista valvontakomissiota aktioon Aseveliliittoa vastaan, avuksi otettiin palvelusten tarjoamiseen halukas uutistoimisto Tass. Selvää oli, ettei Tassinkaan Skp:n näkemysten puolesta aloittama operaatio ollut mahdollinen ilman neuvostojohdon suostumusta.

Niin kauan kun Aseveliliiton lakkautusvaatimukset olivat rajoittuneet koti-maisten kuppikuntien julkilausumiin, niille ei ollut annettu hallituksessa sanot-tavaa merkitystä lukuun ottamatta sitä, että Kekkonen ja Hillilä olivat olleet

11 Nevakivi (1995), s. 96–97.

12 Vapaa Sana 11.1.1945.



Suomen marsalkka, tasavallan presidentti Mannerheim oli seuraavien, välirauhansopimuksen perusteella lakkautettujen järjestöjen kunniajäsen: Itsenäisyyden Liitto, Rintamiamiesliitto, Suomen Aseveljiä Liitto ja sen jäsenjärjestö Päämajan Aseveljet sekä Suomen Suojelusliitto. Lisäksi hän oli suojeluskuntien kunniajäsen sekä Suomen Ilmapuolustusliiton kunniapuheenjohtaja. Suomen Aseveljiä Liiton puheenjohtajan Paavo Talvelan johtama lähetystö välitti marsalkalle tiedon hänen valitsemisestaan liiton kunniajäseneksi 1941. Kuva teoksesta Keijo K. Kulha, Aseveljiä aika.

valmiita uhraaman liiton eräänlaisena ennakkoon myöntymisen eleenä. Marraskuussa asetettu lakkautettavia järjestöjä haravoinut ministerivaliokunta tosin kiinnitti muutenkin Aseveliliittoon huomiota pyytäen Valpoa tutkimaan liiton asioita. Valpo kuulusteli loppuvuodesta lähes kaikkia liiton johtohenkilöitä, mutta mitään raskauttavaa ei tullut esille. Toisin sanoen hallitukselle ei kertynyt liiton toiminnasta sellaista näyttöä, jolla sen lakkauttamista olisi voitu perustella.¹³

Hallituksen varovaisuudesta kertoo kuitenkin jotain joulun alla 1944 tehty raha-automaattivarojen jakopäätös. Varoja olivat anoneet suurin piirtein samat yhdistykset kuin edellisinäkin vuosina. Avustusten saaneitten joukossa olivat nyt kuten ennenkin mm. Kalterijääkärien Yhdistys ja Vapaussodan Invaliidien Liitto. Sen sijaan Suomen Aseveljiä Liiton, Suomen Väestönsuojeluliiton, Suomen Ilmapuolustusliiton ja Suomen Reserviupseeriliiton anomuksia valtioneuvosto ei ottanut tällä kertaa käsiteltäväkseen.¹⁴

Aseveliliiton kohtalo nousi esille Mannerheimin ja Paasikiven välisessä päivälliskeskustelussa 4. tammikuuta. Paasikivi saattoi todeta, etteivät venäläiset olleet ottaneet Aseveliliiton lakkauttamista esille hänen kanssaan, mutta ”pienet venäläiset” olivat puhuneet siitä eräiden hallituksen jäsenten kanssa. Kysymyksessä ei siis ollut komission virallinen vaatimus. Mannerheim, jonka luomus Aseveliliitto suuressa määrin oli, ilmaisi mielipiteensä, ettei liiton lakkauttamiseen voida suostua, koska se on yksinomaan humanitaarinen, auttamistoimintaa harjoittava yhdistys.¹⁵

13 Keijo Kulha, Aseveljiä aika (1980), s. 239.
 14 Valtioneuvoston ptk. 21.12.1944.
 15 Paasikiven päiväkirjat I, s. 85 (4.1.1945).

Kun Tassin hyökkäys Aseveliliittoa vastaan oli ilmestynyt Pravdassa, kun Izvestija oli kirjoittanut samaan sävyyn, ja kun venäläisten perustama Suomen vapausradio vaati päivittäin Aseveliliiton lakkauttamista, Paasikivi huolestui. Hän otti asian uudelleen esille tavatessaan Mannerheimin ja ulkoministeri Enckellin 13. tammikuuta. Mannerheim ilmoitti edelleen olevansa sitä mieltä, että Aseveliliiton lakkauttaminen ei ole suotavaa. Vanha myöntötyyväsmies Paasikivi sen sijaan näyttää jo tulleen toisiin ajatuksiin ja kypsyneen ajatukseen, että Aseveliliitto olisi uhrattava. Hän nimittäin kirjoitti edellä mainitun keskustelun jälkeen päiväkirjaansa, ettei Mannerheimilla näy olevan oikeaa käsitystä poliittisesta asemasta.¹⁶

Asia nousi esille jälleen 15. tammikuuta, jolloin edellisessä lokakuussa perustettu Suomi-Neuvostoliitto-Seura antoi neuvottelukokouksensa päätteeksi julkilausuman. Siinä väitettiin, että välirauhansopimuksen määräykset oli pantu Suomessa toimeen vitkastellen ja epätäydellisesti. Räikeimpänä esimerkkinä tästä julkilausumassa mainittiin se, että Aseveliliitto sai yhä jatkaa toimintaansa. Kokous vaati, että Aseveliliitto viipymättä lakkautetaan.¹⁷

SNS:n kokouksen lähetystö vieraili seuran kunniapuheenjohtajaksi kutsutun Paasikiven luona. Tapaaminen oli mennä pilalle heti alkuunsa, kun lähetystö rupesi esittämään poliittisia vaatimuksia sotasyllisten saattamisesta vastuuseen ja virkamieskunnan puhdistamisesta. Paasikivi ilmoitti kuuntelevansa toivomuksia ja ajatuksia, mutta sanoi vaatimusten vaikuttavan häneen päinvastaisella tavalla kuin oli tarkoitus. Jonkinmoinen yhteisymmärrys syntyi, ja SNS:n lähetystö esitti ”toivomuksensa”. Niihin liittyi myös hyökkäys Aseveliliittoa vastaan. Lähetystö ilmaisi pääministerille näkemyksensä, että liitto toimii Neuvostoliiton ja SNS:n vastaisessa hengessä. Paasikivi jätti ottamatta syytöksiin kantaa.¹⁸

SNS:n kannanotot kertovat siitä, että kommunistit olivat saaneet määrävän aseman tämän yleiseksi kansalaisjärjestöksi mainitun seuran piirissä. SNS oli ase kommunistien tavoitteina olleisiin päämääriin pyrittäessä. Samasta tavoitteesta kertoi se, että Skdl otti Aseveliliiton lakkauttamisen eduskuntavaaliohjelmansa. Siinä todettiin Aseveliliiton toiminnan olleen demokratian vastaista ja Neuvostoliitolle vihamielistä. Aseveliliiton lakkauttamisvaatimuksessa piili myös tyytymättömyyden ja eripurana siemen SN-seuran sisällä. Monet paikallisosastot kun paheksuivat avoimesti vaatimusta liiton lakkauttamisesta.¹⁹

Julkistenkaan vastalauseitten ei annettu häiritä lakkautusvaatimusten organisoitua esittämistä. Kun kommunistijohtoinen työläisasevelijärjestöksi tarkoitettu käpykaartilaisyhdistys Entisten Sotilaitten Helsingin Toverikunta piti 14. tammikuuta kokousta Messuhallissa, hyväksytyssä päätöslauselmassa vaadittiin jälleen Aseveliliiton lakkauttamista perustellen vaatimusta sillä, että ”koko sodan ajan on aseveliliitto toiminut natsisaksalaisen ystävyyden ja sota-

16 Paasikiven päiväkirjat I, s. 89 (13.1.1945).

17 Vapaa Sana 15.1.1945; Kinnunen (1998), s. 81–82.

18 Paasikiven päiväkirjat I, s. 90 (15.1.1945).

19 Kinnunen (1998), s. 82; SKP:n asiakirjoja vuosilta 1944–1948, s. 60–61.

propagandan äänitorvena”. Entisten sotilaitten toverikunta oli sitä mieltä, että valtioelämän demokratisoinnin ja rauhallisten naapurisuhteitten rakentamisen kannalta on tarpeellista, että sellaiset menneisyyden turmiolliset ilmiöt kuten Aseveliliitto katoavat julkisen elämämme näyttämöltä.²⁰

Aseveliliitossa järjestön mahdolliseen lakkauttamiseen oli jouduttu varautumaan syyskuusta 1944 lähtien. Tosin syyskuun lopussa Erik Castrénin tulkinta 21. artiklasta oli katsonut, ettei kaikkia kansalaispiirejä edustanut Aseveliliitto kuulunut lakkautettaviin yhdistyksiin, koska se ei ollut luonteeltaan poliittinen yhdistys. Syksyn kuluessa ja liiton lakkauttamista edellyttävien vaatimusten lisääntyessä Aseveliliitto pyrki perustelevaan olemassaolonsa oikeutusta. Se korosti olevansa demokraattinen kansalaisjärjestö, jonka tehtävänä oli sodasta kärsimään joutuneitten auttaminen. Liitto muistutti, ettei se ollut sotilaallinen eikä puolisolilaallinen järjestö, ja poliittisten tarkoituksien ajaminen oli liiton säännöissä kielletty.²¹

Ei ollut osoitettavissa, että liitolla olisi ollut yhteyksiä saksalaisiin järjestöihin tai Suomessa olleisiin Saksan sotavoimiin, ja erikseen muistutettiin, ettei SS-Aseveljet ry ollut Aseveliliiton jäsenjärjestö. Jos Aseveliliitto katsottaisiin välirauhansopimuksen vastaiseksi, ei mikään muukaan sota-aikana toiminut järjestö jäisi osattomaksi tästä syytteestä, todettiin Aseveliliitossa.

Huolestunut Aseveliliiton johto lähetti joulukuussa lähetystön ministeri Pekalan puoleen tiedustelemaan, oliko valvontakomissio julkisuudessa esiintyneitten liiton lakkautusvaatimusten takana, ja oliko odotettavissa toimia liittoa vastaan. Pekkala saattoi vielä tuolloin ilmoittaa, ettei mitään tällaisia vaatimuksia ollut valvontakomissiosta tullut, eikä hallituksella ollut mitään tietoja liittoa vastaan suunnattavista toimista.²²

Kun hyökkäyksiä liittoa vastaan kuitenkin ilmeni, ja kun suojeluskunta- ja lottajärjestöjen kohtalo oli tuoreessa muistissa, Aseveliliittokin ryhtyi varotoimiin. Vuonna 1943 toimintansa aloittaneesta Kaatuneiden muistotoimikunnasta oli jo 13. marraskuuta 1944 muodostettu Sankarivainajien Muistosäätiö – vuodesta 1946 Kaatuneiden Muistosäätiö, ja samaan aikaan oli perustettu Sodan Uhrien Kukkasrahastosäätiö, joille lahjoitettiin huomattava määrä Aseveliliiton omaisuutta. Lahjoituksista pääsivät osallisiksi myös Vapaa Huolto, Suomen Punainen Risti ja Sotainvalidien Veljesliitto. Aseveliliiton kiinteää omaisuutta realisoitiin, ja liiton keskustoimisto antoi asevelipiireille ja -yhdistyksille ohjeet ryhtyä vastaavanlaisiin varotoimiin.

Mistään antautumismielialasta ei kuitenkaan ollut kysymys, sillä Aseveliliitto valmistautui aktiivisesti tulevaan toimintavuoteen. Yhteistyöprojekteja muiden järjestöjen kanssa oli vireillä, ja valmisteilla oli mm. mittava valtakunnallinen omakotitalojen rakennusohjelma. Tammikuun alussa sosiaaliministeriölle jätettiin liiton laatima soteleskien koulutusta koskeva nelivuotissuunnitelma.

20 Vapaa Sana 20.1.1945.

21 Aseveliliiton toimista syksystä 1944 lähtien ks. Kulha (1980), s. 237–240.

22 Valtiopäivät 1949, ptk., s. 931.

Kun lakkautusvaatimukset tammikuussa 1945 kiihtyivät, Aseveliliiton liittotoimikunta päätti 9. tammikuuta, että liiton sosiaalista toimintaa esiteltäisiin entistä tehokkaammin julkisuudessa. Liiton toimintaa haluttiin selostaa myös pääministeri Paasikivelle, jonka luokse lähetettiin ensimmäisen varapuheenjohtajan kansanedustaja Jorma Tuomisen johtama lähetystö.²³

Suomen lehdistö Vapaa Sanaa lukuun ottamatta ryhtyi tammikuun puolivälin jälkeen puolustamaan Aseveliliiton olemassaoloa. Siinä kun suojeluskunta- ja lottajärjestön puolesta ei ollut rohjettu kirjoittaa riviäkään, Aseveliliitto sai nyt tunnustusta laajasta huoltotyöstään niin porvarillisilta kuin sosiaalidemokraattisiltakin lehdistä. Puoltokirjoitukset alkoivat kuitenkin olla auttamattomasti myöhässä.

Uuden ajan hengen mukanaan tuomat uhkat askarruttivat noina aikoina monia kansalaisia. Muistelmakirjallisuudessa välirauhansopimuksen jälkeisiä kuukausia on maalailtu varsin synkin sävyin:

Vihollisleirissä, turvasäilössä ja ties missä piileskelleet metsäkaartilaiset näkivät hetkensä koittaneen. Aseveliliittoa vastaan hyökättiin. Se olisi lakkautettava. Suojeluskunta ja lottajärjestöt lakkautettiin. Isänmaan ystäviä vangittiin sotarikollisina. Kommunisteille avattiin tie valtaan. Demokratia kukki. Veli venäläisen tukemalla kovalla kasvatuksella opetettiin suomalaiset ”ystävyyteen” ja tosidemokraateiksi. Heikot alistuivat mielitelemään vallanpitäjiä, isänmaalliset vaikenivat ja ajattelivat.²⁴

Valvontakomissio ”kehottaa”

Valvontakomission ensimmäinen julkinen kannanotto Aseveliliiton lakkauttamisesta tuli tietoon, kun liittoutuneiden Moskovassa olleet lehdistöedustajat vierailivat Helsingissä tammikuun puolivälin jälkeen 1945. He tapasivat 19. tammikuuta Pavel Orlovin, joka kertoi läntisille kirjeenvaihtajille olevan onnetonta, ellei Aseveliliittoa hajoteta ennen edessä olevia eduskuntavaaleja. Orlov piti liittoa siksi laajana, että sen vaikutusvalta voi ilmetä maaliskuuksi määrätyissä eduskuntavaaleissakin. Orlov katsoi asiakseen väittää, että aseveliikettä johtivat Suomen ”suurimmat fascistit”. Orlov ilmoitti myös, että mikäli Suomen hallitus ei tunnollisesti täyttäisi 21. artiklan määräyksiä, valvontakomission velvollisuutena olisi puuttua asiaan.

Nämä Orlovin näkemykset tulivat 24. tammikuuta julki New York Timesin kirjeenvaihtajan William Lawrencen lehdelleen lähettämässä artikkelissa, ja Suomen lehdistö lainasi niitä seuraavana päivänä.²⁵

STT:n välittämässä New York Timesin kirjoituksessa Lawrence kertoi lähi-
viikkoina tulevan tärkeimmäksi välirauhansopimuksen kohta, joka koskee

23 Ks. Loppi (1996), s. 104–105.

24 Paul Gustafsson, Koulupoika, korpraali, konsuli (1995), s. 434.

25 Kulha (1980), s. 240; Polvinen (1981), s. 38; Vapaa Sana 25.1.1945.

fasisteja suosivien taikka muiden liittoutuneille vihamielisten järjestöjen hajotamista. Orlov oli valvontakomission puolesta selittänyt, että tämä kohta koski mm. Aseveliliittoa. Hän ilmaisi pitävänsä järjestöä fasistisena eikä suinkaan entisten rintamasotilaiden järjestönä. Orlovin mukaan liitto oli Suomen fasististen aineiden valvonnassa, ja nämä halusivat jatkaa oppositiota yhdistyneitä kansakuntia ja Neuvostoliittoa vastaan.

Lawrence oli tavannut myös pääministeri Paasikiven. Tämän viesti oli ollut kokonaan toisensuuntainen kuin Orlovin. Paasikivi oli vakuuttanut, että Suomen fasistiset ryhmät oli jo hajotettu, eivätkä ne hänen tietojensa mukaan harjoittaneet mitään maanalaista toimintaa.²⁶

Mannerheim oli vielä 22. tammikuuta ilmoittanut olevansa entisellä kannallaan Aseveliliiton lakkauttamisasiassa. Hän suorastaan uhkasi Paasikivelle eroa presidentin virasta, mikäli liitto lakkautettaisiin.²⁷

Samana päivänä, kun New York Times oli julkaissut Orlovin Aseveliliittoa koskevan vaatimuksen, Paasikivi sai illalla kello 19.30 postia Ždanovilta. Tämä vaati kirjeessään Aseveliliiton lakkauttamista. Paasikivi otti heti puhelun Mannerheimille, joka tyytyi toteamaan: ”Ikävä uutinen”. Vielä pari päivää aiemmin asiassa jyrkästi esiintynyt presidentti ei nyt kommentoinut asiaa tämän enempää.²⁸

Ždanovilla oli ollut 23. tammikuuta keskustelu Skp:n edustajien Ville Pessin, Aimo Aaltosen ja Hertta Kuusisen kanssa. Suomalaiskommunistit olivat esittäneet jo aiemminkin esille tuotuja valituksia siitä, että Suomen hallitus pyrki rajoittamaan vasemmiston vyöryä uuteen eduskuntaan nopeuttamalla vaalien ajankohtaa niin, ettei vasta perustettu Skdl ehtisi saada vaalikampanjaansa käyntiin sekä myös jättämällä kommunisminvastainen Aseveliliitto toimintaan. Samalla Ždanov sai kuulla Skp:n edustajilta valituksia myös siitä, että vanhojen suosittujen sotapoliitikkojen sallittiin asettua ehdokkaiksi.²⁹

Tämä keskustelu lienee ollut lopullisesti määräämässä Ždanovin asioihin puuttumisen ajankohdan. Hänen 24. tammikuuta päivätyn kirjeensä teksti kuuluu samanaikaisen käännöksen mukaan kokonaisuudessaan seuraavasti:

Toiselta puolen Neuvostoliiton ja Iso-Britannian ja toiselta puolen Suomen välillä tehdyn Välirauhansopimuksen 21 artiklan mukaisesti Suomi sitoutui viipymättä hajoittamaan kaikki sen alueella toimivat hitleriläismieliset (fascistisluontoiset) järjestöt, jotka harjoittivat Yhdistyneille Kansakunnille ja erityisesti Neuvostoliitolle vihamielistä propagandaa. Kuitenkin, siitä huolimatta, että Välirauhansopimuksen allekirjoittamisesta on kulunut jo yli neljä kuukautta, Suomen Hallitus ei ole vielä täytännyt ottamaansa 21 artiklan edellyttämää sitoumusta, mistä johtuen selaista fascistisluontoista järjestöä kuin ”Aseveliliittoa” ja sen johtamia paikallisjärjestöjä ei ole tähän mennessä lakkautettu, vaan jatkavat ne edelleen toimintaansa.

26 Suomen päivälehdet julkaisivat STT:n välittämän Lawrencen artikkelin 25.1.1945.

27 Paasikiven päiväkirjat I, s. 92 (23.1.1945).

28 Paasikiven päiväkirjat I, s. 93 (24.1. ja 26.1.1945).

29 Nevakivi (1995), s. 101.



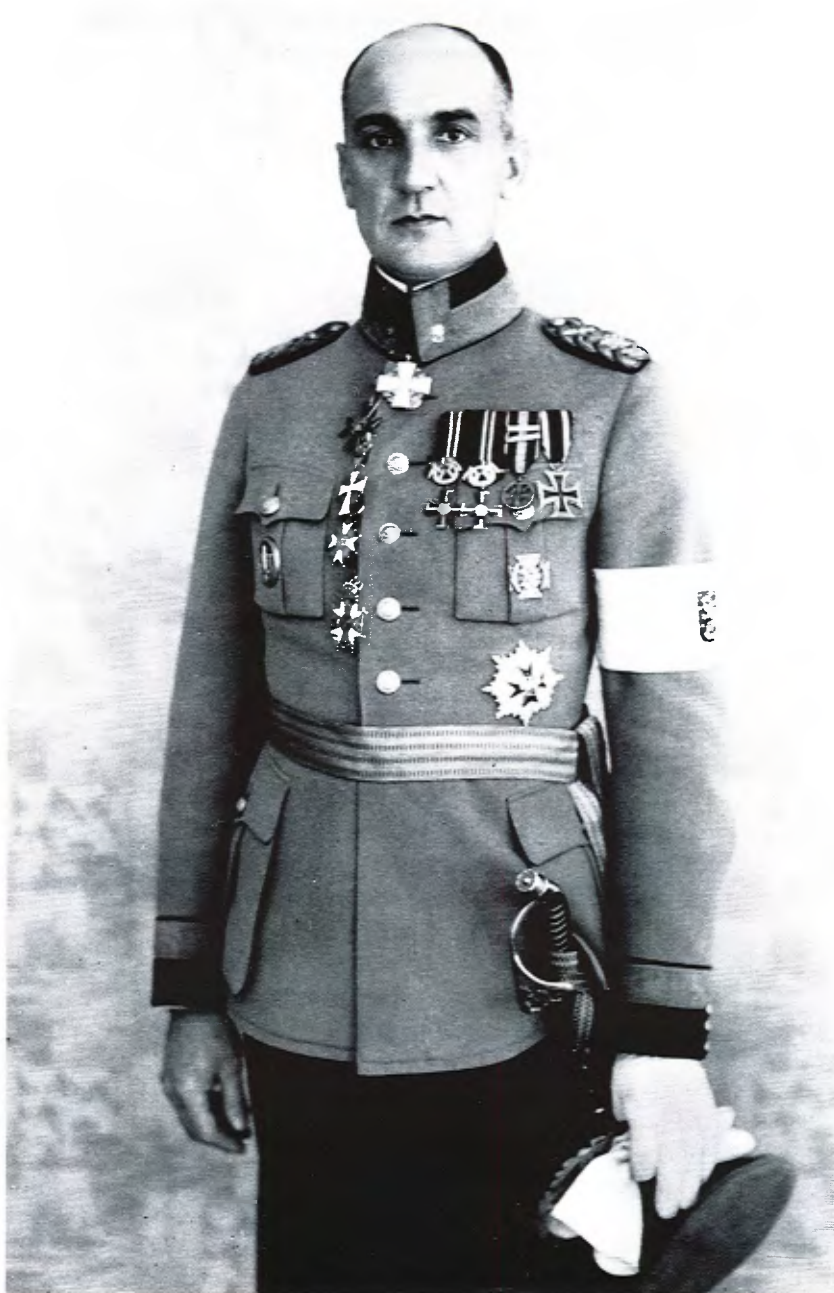
Mannerheim joutui presidenttinä vahvistamaan suojeluskuntien lakkautuslain sekä vastahakoisesti taipumaan Aseveliliiton lakkauttamiseen. Hänellä ei kuitenkaan ollut keskeistä roolia välirauhansopimuksen 21. artiklan soveltamisessa käytäntöön toisin kuin hänen seuraajallaan, pääministerinä 1944–46 toimineella Paasikivellä. Valtiomiehet kuvattuina presidentinlinnan ovella 1946 Mannerheimin käytyä tervehtimässä presidentti Paasikiveä. Kuva teoksesta Martti Turtola, Erik Heinrichs – Mannerheimin ja Paasikiven kenraali.

Liittoutuneiden Valvontakomissio kehoittaa kolmen päivän kuluessa antamaan asiaankuuluvan Hallituksen päätöksen ”Aseveliliitto” järjestön lakkauttamisesta ja sen kaiken toiminnan lopettamisesta samoinkuin sen johdon tai valvonnan alaisten järjestöjen toiminnan lopettamisesta.³⁰

Ždanovin kirje oli selkeä uhkavaatimus. Niinpä valtioneuvosto lakkautti 25. tammikuuta sisäministeriön esittelyssä Suomen Aseveljien Liiton sekä sen 642 rekisteröityä paikallisyhdistystä ja 66 rekisteröimätöntä kerhoa, yhteensä 709

30 Ždanovin kirje Paasikivelle 24.1.1945. UM Fb 110: 161; kirje on myös J.K. Paasikiven arkistossa V:4.

Jääkärikenraali Väinö Valve (1895–1995) toimi Rudolf Waldenin jälkeen Paasikiven toisen hallituksen (1944–45) puolustusministerinä. Hän suhtautui suuresti epäillen Aseveliliiton lakkauttamiseen ja vastusti suojeleuskuntaomaisuuden peruuttamista valtiolle. Sotamuseo.



yhdistystä. Tämän lisäksi joukkoon oli ”varmuuden vuoksi” sisällytetty jo syyskuussa ensimmäisen kerran lakkautettu, Aseveliliitton kuulumaton SS-Aseveljet ry.

Toisin kuin useimmat järjestöjen lakkauttamiset Aseveliliiton lakkautus ei ollut hallituksessa aivan pelkkä läpihuutojuttu. Ministerit kävivät nimittäin keskustelun asiasta, jonka Paasikivi merkitsi lyhyesti muistiin. Puolustusministeriksi sairastuneen Waldenin tilalle joulukuun alussa nimitetty kenraaliluutnantti

Väinö Valve tuntuu ihmetelleen liiton lakkauttamisvaatimusta, sillä hän muisteli liiton olleen sodan aikana ”vasemmalla ja radikaali”. Myös sosiaalidemokraattinen kulkulaitosministeri Onni Hiltunen näyttää pelänneen Aseveliliiton lakkauttamisen seuraamuksia. Hän nimittäin oli sitä mieltä, että samalla motiivilla voidaan kaikki puolueetkin lakkauttaa. Sosiaaliministeri Ralf Törnngren puolestaan pelkäsi liiton lakkauttamisen vaikuttavan kielteisellä tavalla edessä oleviin eduskuntavaaleihin. Muut puheenvuoroja käyttäneet ministerit olivatkin valmiita tuomitsemaan Ždanovin lakkautettavaksi määräämän järjestön. Wuori katsoi Aseveliliiton vielä myöhään vastustaneen rauhan tekemistä. Helo sanoi liiton toimineen sodan loppupuolella fasistisessa hengessä. Hillilä ja Kekkonen muistuttivat jo aikaisemmin olleensa ”Ždanovin linjalla” ja esittäneensä Aseveliliiton toiminnan lopettamista. Hillilä kertoi ehdottaneensa Aseveliliiton sulautumista Suomen Huoltoon, ja Kekkonen meni vielä pidemmälle ollen Wuoren kanssa samaa mieltä Aseveliliiton toiminnasta rauhan tekoa vastaan. Kekkonen näki lakkauttamisen nyt sisäpoliittisesti helpoksi, minkä hän kytki yhteen sotasyllisyyskysymyksen hoitamisen kanssa.³¹

Pääministeri itse oli kiusaantunut lakkauttamisvaatimuksesta ja siihen pakon edessä taipumisesta. Niinpä Paasikivi halusi Aseveliliiton lakkauttamisen yhteydessä merkittäväksi valtioneuvoston pöytäkirjaan, että valvontakomissio oli edellisenä päivänä jättänyt nootin asiassa. Hän halusi tällä tavoin dokumentoida sen tosiasian, ettei Aseveliliiton lakkautuspäätös suinkaan ollut tapahtunut Suomen hallituksen aloitteesta, vaan hallitus oli pakotettu siihen.³²

Ždanov sai Paasikiveltä edellyttämänsä ilmoituksen Aseveliliiton lakkauttamisesta 27. tammikuuta päivätyllä kirjeellä.³³ Sen lisäksi Ždanov sai Aseveliliiton lakkauttamisesta myös ensi käden suullista tietoa. Valvontakomission hallituksessa ollut tiedottaja Yrjö Leino kävi selostamassa hänelle, että hallituksen muodollisesta yksimielisyydestä huolimatta puolustusministeri Valve ja kulkulaitosministeri Hiltunen olivat hallituksessa olleet Aseveliliiton lakkauttamista vastaan. Hallituksen sisäpiirin asioista valvontakomission ajan tasalla pitäneen Leinon Ždanoville antaman informaation mukaan Paasikivikin taipui vain valvontakomission painostuksen edessä.³⁴

Nimenomaan taipumisesta olikin kysymys, sillä Aseveliliiton lakkautusvaatimus oli uusi merkittävä askel 21. artiklan tulkinnassa siitä huolimatta, että hallituksen myöntövyvyssiipi oli ollut hyvinkin valmis uhraamaan Aseveliliiton. Fasistisuuden käsitettä oltiin melko tavalla venyttämässä poliittisten tarkoitusten saavuttamiseksi. Ei nimittäin ole mitään epäilyksiä siitä, etteikö Orlovin ulkomaisille lehtimiehille hämmästyttävän avoimesti mainitsema syy, eduskuntavaalien lähestyminen, olisi ollut tärkeimpiä vaikuttimia Aseveliliiton kohtalon täyttymiseen. Tässä mielessä liiton hajottamista on pidettävä hyökkäyk-

31 Paasikiven muistiinpano 25.1.1945 hallituksen kokouksesta. J.K. Paasikiven arkisto V:46.

32 Valtioneuvoston ptk. 25.1.1945.

33 Paasikiven kirje Ždanoville 27.1.1945. J.K. Paasikiven arkisto V:4.

34 Rentola (1994), s. 517; Jukka Nevakivi, Miken Kekkonen pääsi valtaan ja Suomi suomettu (1996), s. 20.

senä liiton sosiaalidemokraattista johtoa vastaan, joka kykeni vastaamaan tähän toimeen vain torjumalla Skdl:n vaaliliittotarjouksen.

Ei välttämättä ole pois suljettu Jussi Saukkosen esittämä ajatuskaan, jonka mukaan Skp:n ja Skdl:n pelko siitä, että tehokkaana huoltojärjestönä tunnetun Aseveliliiton toiminta olisi lievittänyt niitä taloudellisia vaikeuksia, joihin mainitut järjestöt vetosivat lisätäkseen kannatustaan.³⁵

Samoin voidaan pitkälle ymmärtää valvontakomissioon kuuluneen Stefan Smirnovin myöhempiä väitettä, jonka mukaan Aseveliliitto oli valvontakomissiossa paljon huonommassa maineessa kuin lakkautettu IKL. Sen mainetta voitiin verrata AKS:ään sekä suojeluskunta- ja lottajärjestöihin.³⁶ Olihan Aseveliliitto järjestö, joka perinteisen luokkataistelun kannalta oli kommunisteille yhtä hankala kuin antikommunistinen työväenpuolue, jollaisena Väinö Tannerin johtamaa sosiaalidemokraattien ”tannerilaista” enemmistöä syystäkin pidettiin.

Vaikka kysymyksessä ei ollutkaan varsinaisesti poliittinen järjestö, Aseveliliitto oli saavuttanut sotavuosina vaikutusvaltaisen aseman. Sen johtoon kuului nuoria ja aktiivisia aseveljiä, joilla oli merkittävä vaikutusvalta omissa puolueissaan kokoomuksesta sosiaalidemokraatteihin. Tiedettiin, että nämä miehet eivät olleet kannattamassa uutta sodanjälkeistä suuntaa ainakaan siinä mitassa kuin maan alta, kuritushuoneesta ja turvasäilöstä politiikkaan mukaan putkahaneet kommunistit. Aseveliliitolla olisi siis epäpoliittisenakin järjestönä epäilemättä ollut vaikutusvaltaa Suomen sisäpoliittisen suunnan määräytymisessä.

Ehkäpä yhtenä Aseveliliiton lakkauttamiseen vaikuttaneena seikkana oli myös vuonna 1940 perustettu ja koko sota-ajan aina välirauhansopimukseen saakka toiminut SAT (”sataiset”), jota kutsuttiin Suomen Aseveljien Työjärjestöksi ja myöhemmin – Eero A. Wuoren aloitteesta – VIA:ksi (Vapaus-Isänmaa-Aseveljeys). Kysymyksessä oli koko maan kattanut puolustusministeriön rahoittama ja läheisessä yhteistyössä Valtion tiedotuslaitoksen kanssa toiminut organisaatio, jonka tehtävänä oli mielialatarkkailu, huhujen torjuminen, sabotaasitekojen ehkäiseminen sekä kommunisteja ja muita tihutyöntekijöitä vastaan toimiminen. Tämän järjestön toiminnassa oli mukana monia Aseveliliitossakin toimineita henkilöitä, mutta tosiasiaa SAT/VIA ei järjestöllisesti ollut tekemisissä liiton kanssa. Sen sodanaikainen toiminta sekoitettiin kuitenkin usein Aseveliliittoon.³⁷

Tällaisesta mahdollisesti jopa tahallisesta sekaannuksesta oli ollut kysymys myös sosiaalidemokraattien puoluekokouksessa marraskuussa 1944. Tuolloin puolueen vasemmalla laidalla oli todisteltu Aseveliliiton toimittaneen monia ”liittoutuneiden ystäviä” turvasäilöön tai pakkotyöhön. Aseveliliittoa oli saatettu joissakin puoluekokouspuheenvuoroissa kuvata fasistiseksi terroristijärjestöksi, jos kohta myös liiton lakkautusvaatimusta oli puoluekokouksessa arvosteltu.³⁸

35 Jussi Saukkonen, *Vastuun sukupolvi* (1973), s. 189.

36 Smirnov (1996), s. 117.

37 Juhani Salminen, *Asevelijunta* (1996), s. 46–49.

38 *Vapaa Sana* 18.1.1945.

Mielipiteet Aseveliliitosta olivatkin sosiaalidemokraattien puoluekokouksessa menneet pahasti ristiin. Sotavuosina rakoilleesta puolueesta löytyi niin liiton puolustajia kuin vastustajiaakin. Sen sijaan jo tuolloin lakkautetun suojeluskuntajärjestön puolesta ei enää kukaan puhunut; talvisodan jälkeen puolueen jäsenille annettu suojeluskuntiin liittymiskehotus voitiin nyt uudessa tilanteessa jälkiviisaasti tuomita.³⁹

Kaikki merkit viittaavat siihen, että vaatimukset Aseveliliiton lakkauttamiseksi syntyivät nimenomaan Suomen äärivasemmiston piirissä. Valvontakomissio saatiin aktiivisesti mukaan vasta noin kolmen kuukauden empimisen jälkeen ja mahdollisesti vasta, kun itse Stalin näytti Kremlistä asevelijärjestön lakkautushankkeelle vihreää valoa. Eihän suinkaan olisi ollut ainutkertaista, että sentralistisessa järjestelmässä melko pienillekin asioille haetaan hyväksyntä korkeimmalta mahdolliselta tasolta.⁴⁰ Aseveliliiton lakkauttamiseen johtanut kehitys oli siis olennaisilta osiltaan erilainen kuin venäläisten jo pitkään ennen välirauhan solmimista suunnittelema suojeluskunta- ja lottajärjestöjen lakkauttaminen.

Aseveliliiton kohtalo synnytti julkisia kommentteja toisin kuin aikaisemmat järjestöjen lakkauttamiset. Tyytyväinen Vapaa Sana totesi Aseveliliiton lakkauttamisen merkitsevän huomattavaa askelta eteenpäin uuden demokraattisen kehityksemme tiellä.⁴¹

Neutraaliin kannanottoon pyrkinyt Suomen Sosialidemokraatti tyytyi toteamaan, että hallituksella näytti olevan riittäviä syitä lakkautuspäätöksen tekemiselle. Samalla lehti korosti liiton sosiaalisen työn jatkumisen merkitystä. Porvarillinen lehdistö tähdensi lisäksi myös aseveljien harjoittaman sosiaalisen työn jatkamisen tärkeyttä. Itse lakkautuspäätöstä ei vällinneissa oloissa ollut mahdollista arvostella, mutta lakkautetun järjestön työlle sentään voitiin antaa tunnustusta.⁴²

Omia näkemyksiään asiasta oli myös brittien poliittisella edustajalla Shepherdillä. Hän totesi venäläisten epäilleen lakkautetun suojeluskuntajärjestön jäseniä siirtyneen Aseveliliittoon, ja näkemättä lakkautuksen sisäpoliittisia yhteyksiä Shepherd oletti lakkautusvaatimuksen taustalla olleen turvallisuusintressin. Fasisti-käsitteen merkitystä oltiin hänen mielestään kuitenkin asiantomasti laajentamassa. Brittidustaja pelkäsi, että Aseveliliiton lakkauttaminen vahvistaisi venäläisvihamielisiä asennoitumista ja hidastaisi Suomen kehittymistä neuvostovastaisesta neuvostoystävälliseksi maaksi. Mitään halua puuttua Aseveliliiton lakkauttamisvaatimukseen briteillä ei kuitenkaan ollut.⁴³ Shepherd saattoi silti tuoreeltaan henkilökohtaisena mielipiteenään arvella sisäministeri Hillilälle, että Aseveliliiton lakkauttaminen oli erehdys.⁴⁴

.

39 Hannu Soikkanen, Kohti kansan valtaa 3 (1991), s. 32.

40 Vrt. Hannu Rautkallio, Laboratorio Suomi (1996), s. 129.

41 Vapaa Sana 26.1.1945.

42 Kulha (1980), s. 241–242.

43 Polvinen (1981), s. 41–42.

44 Muistio Hillilän ja Shepherdin keskustelusta 29.1.1945. J.K. Paasikiven arkisto V:3.

Epäilemättä brittiedustaja oli oikeassa varsinkin arvioidessaan Aseveliliiton lakkauttamisen vaikutuksia Suomen yleiseen mielipiteeseen. Maaliskuun alussa 1945 tehdyssä mielipidekatsauksessa saatettiin todeta, että välirauhanehtojen syyskuussa synnyttämä paniikkimieliala oli osoittanut tasaantumisen oireita jo lokakuun loppupuolella. Silloin oli alkanut voittaa usko, että uudesta tilanteesta sentään selviydytään ja että venäläiset ovat valmiita rakentamaan hyvät suhteet Suomeen. Suojeluskuntien ja lottajärjestön sekä rintamamiesyhdistysten ja varsinkin Aseveliliiton lakkauttaminen olivat johtaneet uuteen mielialan laskuun. Ajassa mukana elänyt silloinen tannerilainen sosiaalidemokraatti puolestaan toteaa suojeluskuntien ja lottajärjestön olleen kaiken aikaa läheisiä suurelle osalle kansaa, ja myös työväestön suhtautuminen näihin oli sodan aikana suuresti muuttunut. Niinpä niiden ja asevelijärjestöjen lakkauttaminen lisäsi kansalaisten mielessä kyteviä pahoja aavistuksia.⁴⁵

Uuden suunnan⁴⁶ omaksuneet suomalaispoliitikot pyrkivät omaksumaan neuvostoliittolaisen näkökulman tapahtumiin ja välittämään sen myös kansalaisille. Niinpä Aseveliliiton uhraamiseen jo vuoden 1944 lopulla valmis ollut sisäministeri Hillilä katsoi alkuvuodesta 1945 pitämässään puheessa, ettei välirauhansopimus ollut vain ulkopoliittinen, vaan myös sisäpoliittinen asiakirja. Sisäpolitiikkaa siinä oli velvollisuus lakkauttaa eräitä järjestöjä. Lakkautukset olivat tapahtuneet osaksi (valvontakomission) vaatimuksesta, mutta enimmäkseen hallituksen omasta aloitteesta. Asia oli sisäministerin mukaan ollut vaikea hoitaa, ja hän tunnusti, että sen vaikutus yleiseen mielipiteeseen oli ollut luja isku.

Hillilä ilmaisi kuitenkin olevansa sitä mieltä, että kahden viimeksi kuluneen vuosikymmenen tarkastelu osoitti lakkautustoimet välttämättömiksi ilman puhdistamiseksi. Ne olivat yksi niitä edellytyksiä, joilla luotiin pohjaa uusien suhteiden luomiselle. Hillilä viittasi läheiseen ystäväänsä Urho Kekkoseen, joka oli todennut suomalaisten olleen 1930-luvulla hyökkäämässä itään ja etelään ja länteen. Ei voi kieltää, etteikö osassa lakkautettuja järjestöjä tämän kaltaisia haihatteluja haviteltu, lausui sisäpoliittisen masokismin ja ulkopoliittisen opportunistin sisäistänyt sisäministeri.⁴⁷

Haihattelua taikka ei, mutta esimerkiksi Lotta Svärdin ja Aseveliliiton lakkauttaminen johti siihen, että hallituksen oli vakavasti harkittava näitten järjestöjen harjoittaman laajan sosiaalisen toiminnan korvaamista jollakin muulla järjestelyllä. Ongelmaksi nousi ennen muuta se, että vapaaehtoisvoimin toteutettua työtä oli perin vaikea korvata viranomaisjärjestelyin.

Yhtenä korvaavana organisaationa toimi vuonna 1941 perustettu sosiaaliministeriön alainen, mutta järjestövaltainen Suomen Huolto. Se oli vapaaehtoista huoltotyötä tekevien järjestöjen yhdistysmuotoinen keskuselin, jonka tavoitteena oli keskittää sodan ja sen seurausten huoltotoiminta keskitetyksi mahdollisimman

45 Tilannekatsaus 6.3.1945. VVM Jh 2; Salonen (1972), s. 22.

46 Ks. "uuden suunnan" määrittelyä Timo Soikkanen, Yrjö Ruutu. Näkijä ja tekijä (1991), s. 356–362.

47 Hillilän puhe ilman aikaa ja paikkaa (alkuvuosi 1945). Kaarlo Hillilän arkisto, Orimattila.



tarkoituksenmukaisesti mm. avustuksia myöntämällä ja asuntotiloja hankkimalla. Vuoteen 1951 saakka toiminut Suomen Huolto ei kuitenkaan kyennyt kokonaisuudessaan korvaamaan lakkautettujen järjestöjen sosiaalista toimintaa.⁴⁸

Muulla tavoin lakkautettujen järjestöjen perillisistä kyllä löytyi: lakkautetun Aseveliliiton huoneistoon Helsingin Kaisaniemenkatu 6:een muutti Suomen kommunistinen puolue.

Vaatimuksia vaalihuolien lomassa

Aseveliliiton lakkauttamista vaatineitten mielipiteenilmaisujen keskellä valvontakomission varapuheenjohtaja Savonenkov esitti alkuvuodesta 1945 Hillilälle 21. artiklan perusteella tehtävien lakkautusten ulottamista aivan uudelle alueelle. Keskustellessaan sisäministerin kanssa 9. tammikuuta Savonenkov nimittäin vaati, että Suomessa toimiva saksalainen seurakunta on lakkautettava valtioneuvoston päätöksellä, sen irtaimisto, arkisto ja rahavarat otettava takavarikkoon, ja kaikki seurakunnan saksalaiset tai unkarilaiset jäsenet, ennen kaikkea seurakunnan johtohenkilöt, on heti internoitava.

Tällainen vaatimus tuli Hillilälle ilmeisenä yllätyksenä. Ministeri ei esittänytäkään vastaväitteitä, vaan lupasi, että tehdään niin kuin valvontakomission varapuheenjohtaja edellyttää.⁴⁹

*Lotta- ja aseveli-
järjestöjen lopetta-
minen keskeytti myös
näiden järjestöjen
kaiken sosiaalisen
toiminnan, joka ei
ollut helposti korvat-
tavissa. Lottien
vapaaehtoistyöhön
oli jo rauhan aikana
kuulunut mm. puutet-
ta kärsineitten kan-
salaisten avusta-
minen. Helsinkiläis-
lottia hoitamassa
vaatteiden jakelua
hädänalaisille. Sei-
näjoen suojeluskun-
ta- ja lottamuseo.*

48 Ks. Paasikiven päiväkirjat I, s. 107–108 (23.2.1945); Kulha (1980), s. 242–243.

49 Muistio Hillilän keskustelusta Savonenkovin kanssa 9.1.1945. J.K. Paasikiven arkisto V:3.

Kävi kuitenkin varsin pian ilmi, ettei seurakunnan lakkauttaminen välirauhansopimuksen perusteella ollut yksinkertaista. Saksalainen seurakunta muodostui käytännössä kolmesta erillisestä seurakunnasta eli Helsingin, Turun ja Viipurin saksalaisesta seurakunnasta, joista viimeksi mainitun toiminta oli sodan vuoksi keskeytynyt. Ne olivat nimestään huolimatta suomalaisia siten, että ne olivat Porvoon hiippakunnan alaisia ja ainoastaan niiden kielenä käytettiin saksaa. Valtaosa seurakuntien jäsenistäkin oli Suomen kansalaisia. Seurakuntien lakkauttaminen olisi edellyttänyt kirkkolain mukaisia hankalia menettelyjä, ja niinpä Hillilä joutui jo tammikuun lopulla perumaan Savonenkoville antamaansa lupausta saksalaisen seurakunnan lakkauttamisesta.

Sisäministeri välitti valvontakomission varapuheenjohtajalle saksalaisten seurakuntien ilmoituksen, jonka mukaan nämä seurakunnat eivät olleet milloinkaan harjoittaneet muuta toimintaa kuin huolehtineet kirkollisista toimituksista ja pitäneet henkilörekisteriä jäsenistään. Seurakunnilla ei ollut aikomustakaan lopettaa toimintaansa. ”Tutkimukset jatkuvat”, lupasi Hillilä Savonenkoville. Tosiasiassa vaatimus saksalaisen seurakunnan lakkauttamisesta unohdettiin puolin ja toisin.⁵⁰

Asia tosin nousi esille hallituksen ulkoasiainvaliokunnassa marraskuussa 1945. Tuolloin kävi ilmi, että sisäministeriössä oli huolestuttu Suomessa olleen saksalaisen siirtokunnan varojen lahjoittamisesta saksalaiselle seurakunnalle.⁵¹ Mihinkään konkreettisiin toimiin asiassa ei kuitenkaan ryhdytty.

Tammikuusta 1945 lähtien niin valvontakomission kuin suomalaisen yhteiskunnankin päähuomio kiinnittyi maaliskuussa pidettäviin eduskuntavaaleihin. Vaalien alla keskeisiä poliittisia teemoja oli kiistely siitä, pitäisikö näkyvissä poliittisissa asemissa sotavuosina olleitten poliitikkojen vetäytyä ehdokkuudesta. Kommunistit sekä Kekkonen ja Hillilän yhteistyölinjalla olleet maalaisliittolaiset ajoivat voimakkaasti sotapoliitikkojen väistymistä, ja valvontakomissio ryhtyi antamaan näkemykselle voimakasta tukea. Kysymys nousi lopulta esille niin uhkaavassa muodossa, että pääministeri Paasikivenkin oli arvovallallaan ryhdyttävä ajamaan sodan ajan näkyvien poliitikkojen sivuun jäämistä, mikä lopulta myös toteutui.

Vaaliehdokkuudesta käyty keskustelu ja kiistely oli osa suomalaisen yhteiskunnan ”puhdistamisesta” käytyä väittelyä. Äärivasemmisto ja valvontakomissio edellyttivät ”fascistien” puhdistamista erityisesti virkakunnasta, ja tällöin tarkoitettiin henkilöitä, jotka olivat olleet keskeisillä virkapaikoilla sota-aikana, ja jotka mahdollisesti olivat esittäneet saksalaismyönteisiä tai neuvostovihamielisiä kannanottoja. Kysymys ei varsinaisesti ollut 21. artiklan tulkinnasta, sillä tämä artiklahan ei puhunut mitään virkakoneiston ideologisesta puhdistuksesta. Taustalla olivat kuitenkin välirauhansopimuksen sotasyllisyys- ja fasismiartiklat, joille puhdistusoperaatiolla olisi annettu huomattavasti alkupe- räistä laajempi tulkinta.

50 Hillilän kirje Savonenkoville 20.1.1945. SM He 1.

51 Paasikiven päiväkirja I, s. 249 (26.11.1945).

”Fascistien” puhdistamista perusteltiin 21. artiklan sijasta yleisillä poliittisilla periaatteilla. Näin teki Ždanov mm. keskustellessaan Kekkonen kanssa helmikuussa 1945. Valvontakomission puheenjohtaja luennoi oikeusministerille sodasta tehtävästä perusjohtopäätöksestä: natsismi ja militarismi oli kukistettava. Niinpä fasistit ja natsit oli poistettava johtopaikoilta, ja jos se ei maan omin voimin voinut tapahtua, tulivat liittoutuneet antamaan tukensa niin, etteivät natsismin kannattajat enää missään maassa saa nostaa päätään. Ždanov vakuutti, että jokainen maa saisi itse valita yhteiskuntajärjestyksensä, mutta sillä ehdolla etteivät natsismi ja fasismi pääse esille. – Hän jätti sanomatta, kuka määrittelee, mikä milloinkin on natsismia ja fasismia.

Ždanovilla oli myös tarve saada Kekkonen kaltaiset uuden suunnan omaksuneet radikaalit keskustalaiset – leniniläisittäin ”hyödylliset idiootit” – kommunistien kanssa samaan rintamaan. ”Kun kommunisti Stalin, demokraatti Roosevelt ja konservatiivi Churchill ovat voineet saada sopimuksen kaikista asioista” – sanoi Ždanov Jaltan konferenssiin viitaten – ”miksi Suomessa ei voida löytää yhteistä kieltä radikaaliporvareiden ja kommunistien kesken?”⁵²

Ei valvontakomissio vaalinalusaikanakaan kokonaan unohtanut 21. artiklan toteutumisen valvontaa. Ministerit Hillilä ja Pekkala saivat jo helmikuun alussa vastata epäluuloisen Ždanovin kysymykseen, mihin toimiin hallitus oli ryhtynyt Aseveliliiton toiminnan lopettamiseksi. Hän sai vastauksen, jonka mukaan selvitysmiehet oli määrätty ottamaan liiton omaisuus haltuunsa, ja poliisiviranomaisia oli kehoitettu valvomaan hajotuspäätöksen toteuttamista.⁵³

Ždanovin tiedustelua seuranneena päivänä komission edustajat kävivät ensi kerran tutustumassa Aseveliliiton lakkautustoimiin Helsingissä sekä maaliskuussa Turun seudulla ja Tampereella. Selvitysmiesten oli Valpon välityksellä toimitettava komissiolle selostukset lakkautustoimista vuoden 1945 aikana kahdesti kuukaudessa, sittemmin kerran kuukaudessa. Kuten suojeluskuntia lakkautettaessakin valvontakomissio oli erityisen kiinnostunut Aseveliliiton jäsenkirjojen hävittämisestä. Liiton jakamatta jääneet jäsenkirjat ja liiton muu paperimateriaali hävitettiin komission kehoituksesta myymällä aineisto paperitehtaalte.⁵⁴

Epäilykset lakkautettujen järjestöjen toiminnan jatkumisesta elivät valvontakomissiossa vahvoina vielä kevätkaudella 1945. Kun joitakin lakkautettujen järjestöjen toiminnaksi miellettyjä yksityiskohtia tuli tietoon, niistä tehtiin isoja asioita. Niinpä Hillilä kutsuttiin 15. maaliskuuta Savonenkovin puhutteluun. Häneltä tiukattiin suojeluskunnan toiminnan jatkumiseksi tulkitusta helsinkiläisessä ravintola Motissa 2. maaliskuuta pidetystä kokouksesta, jossa oli jaettu suojeluskunnan ansiomitaleja. Kokouksessa oli Savonenkovin ilmoituksen mukaan tehty myös suunnitelmia ”demokraattisia voimia” vastaan. Savonenkov ilmaisi tyytymättömyytensä myös Munkkiniemen Kerho ry -nimisestä yhdis-

52 Kekkonen muistiinpanoja keskusteluista Ždanovin kanssa 13.2.1945. Urho Kekkonen arkisto 21/11.

53 Muistio Hillilän, Pekkalan ja Ždanovin keskustelusta 1.2.1945. J.K. Paasikiven arkisto V:3.

54 SM KD II 1949 803/330.

tyksestä, jonka hän väitti olevan naamioitu suojeluskunnan työn jatkaja. ”Sen hallussa pitäisi olla 25 konepistoolia”, epäili mitä ilmeisimmin suomalaisten tietolähteitten informoima komission varapuheenjohtaja.⁵⁵

Hillilä otti selvää syytöksistä ja palasi viisi päivää myöhemmin Savonenkovin puheille. Poliisi kuulusteluissa oli käynyt ilmi, että suojeluskuntamitalien jaossa oli ollut kysymys ennen suojeluskuntajärjestön lakkauttamista myönnettyistä kunniamerkeistä, joitten pienoismerkkejä nyt ajattelemattomasti jaettiin helsinkiläisravintolassa järjestetyssä tilaisuudessa.

Savonenkov vaati, että mitalien jakajat suojeluskunnan taloudenhoitaja Kaarlo Norva sekä Oiva Majava oli pidätettävä, mikä tietysti myös tapahtui. Mitalien jaossa ei edustamansa järjestelmän epäluuloisuuden sisäistäneen Savonenkovin mukaan ollut kysymys mistään viattomasta tapauksesta, vaan hän näki kaiken takana järjestyneen organisaation.

Ei Savonenkov ollut tyytyväinen Hillilän selvitykseen talvella 1944 paikalliseksi herraklubiksi perustetusta Munkkiniemen Kerhostakaan. Hän vaati tämän yhdistyksen mahdollisen salaisen taustan selvittämistä. Tutkimuksissa kävi lopulta ilmi, ettei kerholla ja suojeluskunnilla ollut muuta yhteyttä kuin että kerho käytti kokoontumistiloinaan entistä suojeluskuntahuoneistoa.

Oli valvontakomission varapuheenjohtajalla aivan konkreettinenkin vaatimus esitettävänä. Hänen mukaansa Helsingin Voimistelu- ja Suunnistamisyhdistys jatkoi Helsingin suojeluskuntapiirin lääkintäsuojeluskunnan poikaosaston toimintaa. Savonenkovin mukaan sillä oli painokonekin käytettävissään välirauhansopimuksen vastaiseen toimintansa. Siksi yhdistys oli heti lakkautettava.⁵⁶

Savonenkovin vaatimus johti siihen, että Helsingin Voimistelu- ja Suunnistamisyhdistys lakkautettiin valtioneuvoston istunnossa 22. maaliskuuta. Kysymyksessä oli tammikuussa 1945 perustettu, vielä rekisteröimätön yhdistys, jonka jäsenenä oli lukuisia Helsingin lääkintäsuojeluskuntaan kuuluneita poikia, mutta siinä oli myös muita voimistelusta ja suunnistuksesta kiinnostuneita jäseniä. Yhdistyksen puheenjohtajana toimi lainopin ylioppilas Veikko Jussari, joka oli aiemmin toiminut lääkintäsuojeluskunnan poikaosaston päällikkönä. Yhdistyksen toiminta oli päässyt tuskin alkua pitemmälle ennen valvontakomission lakkautusvaatimusta. Savonenkovin protestin kohteena ollut painokonekin osoittautui yksinkertaiseksi monistuskoneeksi.⁵⁷

Voimistelu- ja Suunnistamisyhdistyksen lakkauttaminen ei tapahtunut täysin yksimielisesti. Jo asian esitellyt Valpon päällikkö Saarnio oli sitä mieltä, että valtioneuvosto harkitsisi, olisiko asiassa meneteltävä yhdistyslain 21. a pykälän mukaisesti. Toisin sanoen Saarnio toivoi, että kysymyksessä olevan järjestön mahdollinen lakkauttaminen annettaisiin tuomioistuimen ratkaistavaksi sovel-

55 Muistiinpanoja keskustelusta kenraali Savonenkovin ja ministeri Orlovin kanssa 15.3.1945/ Kaarlo Hillilä. SM He 1.

56 Hillilän muistiinpanoja keskustelusta Savonenkovin kanssa 20.3.1945. SM He 1; Hillilän kirje Savonenkoville 9.4.1945. SM He 1; Turvallisuuspoliisi 75 vuotta (1994), s. 158–159.

57 Poliisitutkintapöytäkirjat 17.3.1945. SM He 1.

tamatta syyskuussa 1944 annettua asetusta. Valtioneuvosto ei hyväksynyt esittelijän näkemystä, mutta puolustusministeri Valve saneli pöytäkirjaan eriävän mielipiteensä, jonka mukaan olisi tullut noudattaa Saarnion esitystä.⁵⁸

Valvontakomission ja Skdl:n keskeisiä huolia vaalien alla oli Aseveliliiton mahdollinen toiminta kulissien takana. Tämän lakkautetun järjestön vaikutusvaltaa pelättiin siinä määrin, että Yrjö Leino otti asian esille hallituksen ilta-koulussakin, eikä Leino ollut huolineen yksin. Myös Kekkonen, Hillilä ja Wuori epäilivät Aseveliliiton haamujen olevan liikkeellä ja pyrkivän vaikuttamaan vaalitulokseen.

Välirauhansopimuksen jälkeiselle aikakaudelle tyypillinen epäluuloisuus synnytti, kasvatti ja elätti erilaisia poliittisia pelkoja. Erityistä huolta antoi pääministerin sihteerinä jatkosodan aikana toimineen fil.tri L.A. Puntilan jo joulukuussa 1944 perustama vaalitoimisto, joka keräsi varoja vaalityötä varten ja pyrki aktivoimaan kansalaisia käyttämään äänioikeuttaan tulevissa vaaleissa. Tämän ”Vaalipalvelu”-toimiston puuhia epäiltiin Aseveliliiton toiminnan jatkamiseksi, vaikka Puntilan toimilla ei mitään järjestöllistä yhteyttä Aseveliliittoon ollutkaan. Tämän toteamiseksi tarvittiin tarkkoja tutkimuksia.⁵⁹

Vaalityön tekeminen itsenäisen isänmaan tunnuksilla, kuten Puntila teki, oli kuitenkin omiaan ärsyttämään talven 1945 oloissa kommunistien lisäksi muitakin uuden suunnan omaksuneita. Jyrkkää pesäeroa kaikkeen oikeistolaiseen tekemään pyrkinyt Kekkonenkin luonnehti Puntilan vaalitoimistoa ”vouhkapop-pooksi”, ja radikaaliporvareiden näkyväksi johtajaksi noussut Kekkonen näki kommunistien tavoin suomalaisessa yhteiskunnassa edelleen IKL:n ja saksalaissympatioitten vaikutusta.⁶⁰

Levisipä jo helmikuussa 1945 huhuja, joitten mukaan sosiaalidemokraattinen puoluekin oli tarkoitus saada lakkautetuksi. Syyksi tähän piti kelvata se, että puolueeseen oli liittynyt lakkautetun Aseveliliiton jäseniä. Fagerholm joutui Sdp:n puoluetuomikunnassa kyselemään, olivatko uudet puolueosastot Aseveliliiton miesten miehittämiä ja oliko Aseveliliiton ravintola Tampereella siirtynyt puolueen omistukseen. Vaikka näin ei ollutkaan, Sdp:ssä otettiin lakkautushuhut vastaan niin vakavasti, että harkittiin tunnettujen asevelijien pitämistä sivussa näkyviltä paikoilta. Puolueen vasemmalla siivellä ei katsottu hyvällä esimerkiksi asevelihenkisen Väinö Leskisen valintaa järjestösihteeriksi.⁶¹

Huolen aiheita oli muitakin. Kun rintamalla olleet aseveljet kerääntyivät yhteisiin illanviettoihin, valvontakomissio näki kokoontumisissa suojeluskuntien ja Aseveliliiton toiminnan jatkamista. Orlov korosti maaliskuussa Paasikivelle

58 Valtioneuvoston ptk. 22.3.1945; Helsingin Voimistelu- ja Suunnistamisyhdistykset perustivat lakkautuksen jälkeen vesipartiolippukunnan olettaen, ettei partiolippukuntien toimintaan puututtaisi. Varsinaiseen partiojärjestöön kuulumaton lippukunta saikin toimia rauhassa ilman, että sitä olisi syytetty lakkautetun järjestön toiminnan jatkamisesta. Veikko Jussarin kirje tekijälle 2.3.1999.

59 Jukka Nevakivi, Linnasta linnaan (1992), s. 246; Salminen (1996), s.49–50.

60 Suomi (1988), s. 68–69.

61 Tuomas Keskinen, Aika sotia – aika sopia (1978), s. 43.

valvontakomissiolla olevan todisteita siitä, että suojeluskunnat jatkavat kokouksia ja jakavat mitaleita. Ministeri Leino puolestaan oli löytänyt Mikkelin postista yhä myynnissä olleita Aseveliliiton merkkejä. Vaikka Orlov vakuuttikin, etteivät tällaiset ilmiöt olleet vaarallisia Neuvostoliitolle, ne olivat hänen mukaansa vaaraksi Suomen sisäiselle järjestykselle.⁶²

Siitä huolimatta, että järjestys tällä tavoin oli valvontakomission mukaan vaarassa, maaliskuiset eduskuntavaalit sujuivat sen mielestä varsin tyydyttävästi. Monien tunnettujen poliitikkojen pakottaminen jäämään pois vaaleista ja Paasikiven julkiset vetoamukset uusien kasvojen valitsemiseksi olivat osaltaan vaikuttamassa vaalin lopputulokseen. Sosiaalidemokraatit säilyivät suurimpana puolueena 50 paikallaan. Skdl ja maalaisliitto saivat kumpikin 49, kokoomus 28, ruotsalaiset 14, edistyspuolue 9 sekä ruotsalainen vasemmisto yhden paikan. Voimasuhteet muuttuivat kuitenkin vaalien jälkeisten puolueloikkausten takia niin, että Skdl:stä tuli eduskunnan suurin puolue 51 paikallaan.

Uusi hallitus ja uusi sisäministeri

Vaalitulos nosti valtaan kolmen suuren puolueen varaan rakentuneen hallituksen, jonka pääministerinä toimi edelleen Paasikivi. Kukin kolmesta suuresta sai tässä 17. huhtikuuta nimitetyssä kansanrintamahallituksessa neljä ministerinsalkkua. Edistyspuoluetta hallituksessa edusti valtiovarainministeri Sakari Tuomioja ja ruotsalaisia lähinnä ammattiministeriksi luokiteltu kauppa- ja teollisuusministeri Åke Gartz. Tosiasiassa Skdl:llä oli hallituksessa vahvempi edustus kuin edellä mainittu voimasuhde osoittaa. Puolustusministeriksi sosiaalidemokraattina nimitetty Mauno Pekkala oli nimittäin liittynyt Skdl:ään, ja toinen ulkoministeri Svento kuului sosiaalidemokraattien oppositioon, josta myös varsin pian siirtyi Skdl:ään. Kommunistit pitivät myös huolen siitä, ettei Väinö Valveen kaltainen sotilas enää tullut kysymykseen hallituksen jäsenenä.

Olennaista välirauhansopimuksen tulkinnan kannalta oli se, että Yrjö Leinosta tuli uuden hallituksen sisäministeri, jonka paikan saamista Skdl:n haltuun Ždanov oli pitänyt välttämättömänä.⁶³ Erityisesti 21. artiklan määräysten valvomisessa juuri sisäministeri – joka Ždanoville vakuutti pyrkimyksensä olevan Suomen liittäminen Neuvostoliittoon⁶⁴ – oli avainasemassa, eikä uusia siirtoja uuden sisäministerin nimittämisen jälkeen kauan tarvinnutkaan odottaa.

Keväällä 1945 Suomen kehitys näytti kulkevaan samaan Stalinin viitoittamaan suuntaan kuin muissakin itäisen Euroopan maissa. Vaikka Neuvostoliiton etupiiriin jääneisiin maihin muodostettiin koalitiollahituksia, kaikissa maissa pyrittiin kommunistien käsiin saamaan kaksi ratkaisevaa ministerinsalkkua eli ne ministeriöt, jotka valvoivat poliisia ja armeijaa. Näiden ministeriöiden avulla

62 Paasikiven päiväkirjat I, s. 122 ja 126 (14.3. ja 23.3.1945); Salminen (1996), s. 49–50.

63 Nevakivi (1995), s. 120.

64 Nevakivi (1995), s. 90.



oli mahdollista alistaa maa kommunistien valvontaan, minkä jälkeen hallituskumppanit voitiin pakottaa nöyrytymään todellisen vallan siirtymiseen kommunistien käsiin. Kaikissa Neuvostoliiton vaikutuspiiriin joutuneissa maissa tällaista kehitystä voitiin tehostaa vaatimuksilla fasistien puhdistamiseksi virkakunnasta ja poliittisista laitoksista. Nimenomaan poliisi oli ensimmäinen valtauskohde, sillä sen avulla oli mahdollista varmistaa muuten ehkä vastahaikoisten massojen tuki vallankumoukselle.⁶⁵

Täysin yhdenmukaisesta siirtymisestä kansandemokratiaan ei kuitenkaan ollut kysymys. Kehitys Suomessa nimittäin poikkesi mm. sodasta samoihin aikoihin irrottautumaan pyrkineen Romanian kehityksestä, sillä miehitetyn Romanian tapahtumat etenivät tuntuvasti Suomea dramaattisemmin. Loppuvuodesta 1944 oli kaatunut kaksi Sănătescun hallitusta Neuvostoliiton ilmastua niihin tyytymättömyytensä. Tämän jälkeen maahan oli nimitetty ei-kommunistinen kenraali Nicolae Rădescun hallitus, jota venäläiset sietivät vain pari kuukautta. Romaniaan kiihuhtanut varaulkoministeri Andrei Vyšinski pakotti levottomuuksia järjestämällä tämänkin hallituksen eroamaan maaliskuussa 1945 ja kuninkaan nimittämään kommunistimielisen talonpoikaispoliitikko Petru Grozan johtaman hallituksen, jossa kommunisteilla oli sisä- ja oikeusministerin paikka. Venäläisten kouluttama ”isänmaan puolustuksen kaarti” otti samalla haltuunsa poliisin ja turvallisuuspalvelun avainpaikat. Romaniassa järjestettiin uudet vaalit vasta maaliskuussa 1946. Niiden jälkeen Grozan hallitukseen otettiin lisää

Huhtikuussa 1945 nimitetty Paasikiven kolmas hallitus eli ns. kolmen suuren hallitus rakentui lähinnä Skdl:n, sosiaalidemokraattien ja Maalaisliiton varaan. Siinä kommunisti Yrjö Leino, kuvassa pääministerin takana, sai sisäpoliittisten puhdistusten kannalta keskeisen sisäministerin salkun. Sotamuseo.

65 Vrt. Isaac Deutscher, Stalin (1989), s. 451–542.

kommunisteja, ennen sotaa toimineet puolueet kiellettiin, ja niiden johto tuomittiin ankariin rangaistuksiin. Sodanaikainen pääministeri Antonescu ja useita muita maan entisen poliittisen johdon jäseniä teloitettiin.⁶⁶

Suomessa tapahtumien kulkuun liittyi paljon vähemmän dramatiikkaa, sillä Suomeen keväätalven 1945 vaalien jälkeen nimitetty hallitus tyydytti Neuvostoliittoa; olihan se niin sanottu kansanrintamahallitus, jollaisia oli 1930-luvulta lähtien totuttu pitämään kommunisteille myötämielisinä antifasistisina koalitiiona. Olennaista oli myös se, ettei Suomessa ollut samanlaista yhteiskunnalliseen kehitykseen tyytymätöntä kansalaisenemmistöä kuin useimmissa muissa Neuvostoliiton valtapiiriin jääneissä ja pitkään autoritaarisesti hallituissa maissa. Vallankumouksen avoin vaatiminen jäi Suomessa selkeän vähemmistön harrastustoiminnaksi. Samalla Suomen poikkeavaa kohtelua arvioitaessa on tietysti muistettava se, ettei Suomea ollut miehitetty, ja että suomalaisten sitkeä vastarinta talvisodasta alkaen oli hyvin Moskovan vallanpitäjien tiedossa ja muistissa.

Kolmen suuren hallitusyhteistyö perustui ns. kolmen suuren julistukseen, jota on mahdollista pitää hallitusohjelman perustana. Siinä ilmoitettiin päättäväisesti ja lopullisesti luovuttavan ulkopoliitikassa ”maalle ja kansalle turmiollisesta suuntauksesta, jota meillä taantumukselliset piirit viime vuosien, jopa koko itsenäisyyden ajanakin ovat noudattaneet”. Sisäpolitiikassa vaadittiin virkamiehistön puhdistamista ”kykenemättömistä, virkavaltaisista ja fascistisistä aineksista”. Julistukseen sisältyi lisäksi sosialisointiin ja suunnitelmatalouteen tähtääviä taloudellisia ja sosiaalisia tavoitteita.⁶⁷

Julistuksen keskeiset kohdat oli esitetty valvontakomissiossa toimineen NKVD-everstin V.P. Terjoškinin 2. huhtikuussa päivätyssä muistiossa. Siinä oli kommunisteilta edellytetty valtion hallinnon puhdistamista fasistimielisistä ja taantumuksellisista viranomaisista, vaadittu pankkien, vakuutusyhtiöiden ja suurteollisuuden kansallistamista sekä yleistä valtion valvonnan vahvistamista.⁶⁸

Välirauhansopimuksen 21. artiklan toteuttamisella oli hallitusneuvotteluissa ja hallituksen ohjelmassa keskeinen asema. Kun ohjelmasta huhtikuun alussa neuvoteltiin, mainittiin hajotettujen järjestöjen salaisen toiminnan estäminen heti ulkopoliittisen linjan määrittelyn jälkeen. Hallitusohjelmaa laadittaessa viitattiin helmikuussa pidetyn suurvaltain Jaltan huippukokouksen demokratiaa painottaviin kannanottoihin. Niiden mukaan fasismin jätteet oli hävitettävä edellytysten luomiseksi demokraattisille oloille samalla kun tuli luoda hallituselementit, jotka laajasti edustivat kansan kaikkia demokraattisia aineksia.⁶⁹

66 Romanian tapahtumista ks. Nordström (1996), s. 567–570, Hermann Beyer-Thoma, Vasemmisto ja vaaran vuodet (1990), s. 54–55, Andrew – Gordievski (1991), s. 114–115 ja Olle Leino, Kuka oli Yrjö Leino (1973), s. 110–111, 116–117.

67 Lauri Hyvämäki, Valtioneuvosto 2. maailmansodan jälkeen vuoteen 1957 (1977), s. 261–263.

68 Nevakivi (1995), s. 128–129.

69 Jaltan konferenssista ks. Polvinen (1981), s. 12–15.



Maatalousteknikko Yrjö Leino (1897–1961) pakeni 1941 kommunistina käpykaartiin ja onnistui koko jatkosodan ajan piileskelemään viranomaisia. Maan alta syksyllä 1944 ilmestyneenä hänestä tuli Suomen hallituksen ensimmäinen kommunistiministeri. Kun hän keväällä 1945 sai sisäministerin salkun, Valtiollinen poliisi miehitettiin pääasiassa äärivasemmiston edustajilla, jotka pyrkivät soveltamaan välirauhansopimusta jopa tarmokkaammin kuin valvontakomission venäläiset. Kuva teoksesta Suomen historia 8 (W&G 1988).

Niinpä ohjelmassa katsottiin, että on ”maan tulevaisuuden kannalta ja epäluulojen hälventämiseksi tarpeen, että kansamme ymmärtää, että mm. välirauhansopimuksen lakkautettuja järjestöjä ja yhdistyksiä koskevat määräykset ei vain muodollisesti, vaan myös asiallisesti täytetään – ettei kysymyksessä ole vain välirauhan määräysten muodollinen täyttäminen, vaan että tahtomme on niiden vilpittömän noudattaminen ja täytäntöön paneminen”.⁷⁰ Tällä tavoin Suomen tuli kantaa kortensa kekoon ideologiseksi sodaksi muodostuneen maailmansodan loppuselvittelyissä.

70 Paasikiven päiväkirjat I, s. 130, 132 (5.4. ja 8.4.1945).

Itse asiassa merkittävämpää kuin hallitusohjelma oli välirauhansopimuksen määräysten soveltamisen kannalta uuden hallituksen kokoonpano. Syksystä 1944 hallitus oli muuttunut melkoisesti vasemmistoradikaaliin suuntaan. Jo marraskuussa nimitetyssä Paasikiven hallituksessa oli ollut radikaaleja porvareita, jotka olivat olleet valmiita pitkälle menevään yhteistyöhön Neuvostoliiton ja valvontakomission kanssa. Tässä hallituksessa kommunisteilla oli jo ollut yksi ministeri, jonka kautta hallituksen sisäpiiritiedot olivat kantautuneet nopeasti valvontakomission tietoon.

Huhtikuussa 1945 nimitetyssä hallituksessa radikalismi ja valvontakomission suuntaan ilmenevä yhteistyöhenkisyys vain voimistuivat. Kun edellisenä syksynä Castrénin hallituksen aikana useimmat ministerit olivat pyrkineet miettimään keinoja välirauhansopimuksen haittojen minimoimiseksi ja mm. 21. artiklan tulkinnan rajaamiseksi, tilanne muuttui kevästä 1945 lähtien lähes päinvastaiseksi. Hallituksen linjaksi muotoutui selkeä myöntövyölylinja suhteessa valvontakomissioon, ja eräät sen ministereistä olivat jopa innokkaampia käyttämään hyväksi 21. artiklan määräyksiä kuin valvontakomissio. Tämä korostui erityisesti siksi, että kommunistit saivat haltuunsa sisäministeriön ohella varsin pian myös Valtiollisen poliisin. Tästä syystä kevät 1945 muodostui käännekohtaksi 21. artiklan tulkinnassa.

Heti uuden hallituksen muodostamisen jälkeen pidetyssä Skp:n puolueuuevoston kokouksessa Ville Pessi antoi ymmärtää, että siihenastisten hallitusten toimet eivät tyydyttäneet kommunisteja. Viranomaisten suhtautuminen fasistien toimintaan oli ollut suvaitsevaista, väitti Pessi. ”Joukko-fascistiset järjestöt” oli tosin lakautettu, mutta fascistien vastainen toiminta oli pääasiassa supistunut siihen. Fascistit esiintyvät salaisesti eri järjestöjen suojaamina, kertoi Skp:n pääsihteeri.⁷¹

Uudella sisäministerillä olikin uudenlaiset otteet. Ei kulunut viikkoakaan hallituksen nimityksestä, kun Yrjö Leino luovutti Savonenkovin esittämän vaatimuksen jälkeen valvontakomissiolle eli käytännössä Neuvostoliitolle 20 henkilöä, joista 10 oli Suomen kansalaisia, yhdeksän maassa ns. Nansen-passilla oleskelleita sekä yksi Neuvostoliiton kansalainen. Leino antoi Valpon päällikölle Saarniolle määräyksen Savonenkovin listassa olleitten vangitsemisesta, ja valvontakomissiolle luovutuksen jälkeen vangitut, joiden joukossa oli Hackzellin hallituksen jo syyskuussa 1944 kiinni ottama Parvilahti, kuljetettiin Neuvostoliittoon. Siellä heidät tuomittiin neuvostovastaisesta toiminnasta pitkiin työleirirangaistuksiin.

Vaikka luovutetut olivat suurimmalta osaltaan Suomessa oleskelleita venäläisiä emigrantteja, luovutus oli luonnollisesti vakava oman maan kansalaisiin kohdistunut rikkomus. Ajan arkaluontoisesta tilanteesta kertoo se, ettei hallitus heti levinneistä huhuista huolimatta rohjennut millään tavoin puuttua sen tietoon tulleeseen tapaukseen, ja niinpä kesti muutaman vuoden ennen kuin tämä Leinon vankien asia nousi yleiseksi poliittiseksi puheenaiheeksi.⁷²

71 Skp:n puolueuuevoston ptk. 18.–19.4.1945. Skp:n arkisto.

72 Leinon vangeista ks. Turvallisuuspoliisi 75 vuotta (1994), s. 164–169 (Juha Martelius); Parvilahti (1957); Boris Björkelund, Stalinille menetetyt vuoteni (1966).



Vasemmistosympatioistaan tunnettu lakitieteen tohtori Otto Brusiin (1906–1973) nimitettiin Valtiollisen poliisin johtoon toukokuussa 1945. Hän määräsi Valpon lopettamaan vasemmiston toiminnan seuraamisen, ja hänen aikanaan turvallisuuspoliisi miehittiin vasemmistolaisilla. Brusiin viihtyi Valpossa ainoastaan kahdeksan kuukautta; hän erosi huomattuaan henkilökuntansa epäpäteväksi ja sisäministeri Leinin vaadittua pitkälle menevää yhteistyötä valvontakomission kanssa. Sitten Brusiin toimi Turun yliopiston yleisen oikeusopin professorina. Kuva teoksesta Turun Yliopiston opettajat ja virkamiehet.

Luovutetuista 20 miehestä palasi vuosina 1954–56 Suomeen yksitoista. Kuusi oli kuollut vankeudessa – näistä ainakin yksi oli teloitettu, kaksi oli jäänyt vapaaehtoisesti Neuvostoliittoon, ja yhden kohtalo jäi tuntemattomaksi. Suomi maksoi aikanaan eduskunnan päätöksellä palautetuille vahingonkorvauksen.⁷³

Leinin vankien luovutus kertoi Valpon johdolle, että turvallisuuspoliisin toiminta valvontakomission paineen alla ja kommunistisen sisäministerin alaisena oli tulossa äärimmäisen hankalaksi. Ei suinkaan ollut pois suljettu ajatus, että valvontakomissio NKVD-miehineen olisi ryhtynyt laajemminkin etsimään ja pidättämään ”fascisteja”. Vastaavasta oli esimerkkejä Unkarin ja Romanian suunnalta, joskin näillä mailla oli Suomeen nähden se ero, että niissä oli valvontakomission lisäksi myös venäläisiä miehitysjoukkoja.

Marraskuussa Valpon johtoon määrätty Saarnio teki huhtikuun lopussa 1945 omat johtopäätöksensä ja erosi Valpon päällikön tehtävästä palaten vanhaan virkaansa sisäministeriössä. Uudeksi päälliköksi nimitettiin Skdl:n kansanedustajaksi valitun SNS-lehden päätoimittajan Mauri Ryömän tälle paikalle suositelema Otto Brusiin, joka sota-aikana oli toiminut suojeluskuntain yliesikunnan apulaisosastopäällikkönä. Ääri vasemmistolla ei ollut mitään ongelmia sota-ajan turvasäilössä viettäneen Ryömän ystäviin lukeutuneen, mielipiteitään radikaaliksi ja vasemmistolaiseksi tunnetun Brusiinin suojeluskuntataustasta.

Itse asiassa olennaisempaa kuin Brusiinin nimitys, olikin se, että Valpon apulaispäälliköksi nimitettiin kommunistipuolueen puheenjohtaja, kirvesmies ja

73 Blinnikka (1969), s. 84.

Leningradin vähemmistö-kansallisuuksien yliopiston ja Moskovan Lenin-koulun kasvatti, puna-armeijan aliluutnantti Aimo Aaltonen (1906–87) nimitettiin keväällä 1945 Valpon apulaispäälliköksi. Hän oli turvallisuuspoliisin varsinainen poliittinen johtaja kevääseen 1947 saakka, jolloin joutui sisäministeri Leinon kanssa syntyneitten erimielisyyksien johdosta jättämään virkansa. Kuva teoksesta Suomen kansanedustajat 1907–1982.



puna-armeijan aliluutnantti Aimo Aaltonen sekä Valpon valvontatoimiston päälliköksi Skp:n toimitsija Veikko Sippola. Kumpikin oli saanut tehtävään pätevöittäneen koulutuksen Moskovan Lenin-koulussa, vaikka sitä ei sopinutkaan virallisessa ansioluettelossa ilmoittaa. Apulaispäällikkönä Aaltonen vastasi Valpon operatiivisesta toiminnasta, tiedustelusta ja valvonnasta, minkä lisäksi hänen vastuullaan oli myös henkilökunnan ottaminen ja erottaminen. Nimityksestä alkoi nopea Valpon henkilöstön puhdistus. Vanhaa virkakuntaa korvattiin lähinnä ääriivasemmiston edustajilla, joitten pätevyys niihin tehtäviin, joita heille annettiin, jätti melkoisesti toivomisen varaa.⁷⁴

Turvasäilöstä edellisenä syksynä vapautunut Aaltonen oli maaliskuussa valittu kansanedustajaksi, ja hänen ensimmäisiä parlamentaarisia toimiaan oli ollut kahden poliisia koskeneen toivomusaloitteen tekeminen. Aaltosen johdolla oli 16. huhtikuuta jätetty aloite, jossa hallitukselta toivottiin kiireellisiä toimia fasististen ja fasismille myöntämielisten henkilöitten poistamiseksi poliisikunnasta. Aaltosen Valpon apulaispäälliköksi nimittämistä ajatellen toinen aloitteista oli vielä kiinnostavampi. Siinä nimittäin toivottiin Valtiollisen poliisin lakkauttamista sopivaksi katsottavan ”demokraattisen organisaation” muodostamista järjestyksen turvaksi.⁷⁵

Valpon nopea muuttuminen ”uutta suuntaa” edustaneeksi poliittiseksi valtiopoliisiksi ei ollut ainoa kevään 1945 muutoksista. Monissa muissakin kor-

74 Sodanjälkeisestä Valpostä ks. Reijo Ahtokari, Punainen Valpo (1969); Yrjö Leino, Kommunisti sisäministerinä (1991), s. 117.

75 Valtiopäivät 1945, Liitteet 1,27 ja 1,28.

keissa valtion viroissa toteutettiin henkilömuutoksia, kun sota-aikaisia virkamiehiä painostettiin eroamaan. Näin tapahtui varsinkin puolustusvoimissa ja myös Helsingin yliopistossa, jonka rehtori Rolf Nevanlinnakin erosi painostuksen seurauksena 1945 ja siirtyi professoriksi Zürichiin.

Näkyvimpiä ja samalla yleisen mielipiteenmuodostuksen kannalta merkittävimpiä oli Yleisradion pääjohtajan muuttuminen: pääjohtajaksi nimitettiin huhtikuussa 1945 kotimaisiin kommunisteihin ja venäläisiin läheisissä suhteissa ollut kirjailija Hella Wuolijoki, joka oli vakoilusta ja neuvostodesantin avustamisesta elinkautisrangaistukseen tuomittuna istunut sodan aikana kuritushuoneessa. Merkittävästä puhdistustoimesta oli myös kysymys, kun kouluhallituksen pääjohtaja, Aseveliliiton yliasiamiehenä toiminut Arvi Poijärvi joutui heinäkuussa 1945 väistymään paikaltaan. Hänen tilalleen nimitettiin jatkosodan aikaiseen rauhanoppositioon lukeutunut ja Skdl:ään liittynyt entinen jääkärivärväri Yrjö Ruutu, joka sotia edeltäneenä aikana oli esiintynyt omaperäisten kansallissosialististen tunnustensa alla.⁷⁶

Ampumaseura ja muita salaliittoja

Välirauhansopimuksen 21. artiklan tulkinnassa aloite säilyi vielä keväällä 1945 valvontakomissiolla. Huhtikuun viimeisenä päivänä Paasikivi sai Savonenkovilta kirjeen, jossa tämä kertoi epäilemättä pääministeriä yllättäneistä valvontakomission omista tutkimuksista. Savonenkov nimittäin ilmoitti komission tutkineen ”Ahvenanmaan ampumaseuraa” ja tulleen siihen tulokseen, että tämä seura jatkoi lakkautetun suojeluskunnan toimintaa.

Kysymyksessä oli talvisodan jälkeen vuonna 1940 perustettu Ålands Skytteförening -niminen ampumaseura, jonka puheenjohtajana toimi iäkäs maakuntahallituksen sihteeri, varatuomari Werner Becker.⁷⁷ Valvontakomissio kertoi tutkimuksissaan havainneensa, että seuraan oli suojeluskuntajärjestön lakkauttamisen jälkeen liittynyt yli 70 prosenttia Ahvenanmaan suojeluskunnan jäsenistä, ja yhdistyksen koko johto koostui entisistä aktiivisista suojeluskuntalaisista. Edelleen väitettiin, että tämä järjestö oli saanut varoja ja taisteluaseita suojeluskunnilta. Miltei kaikilla jäsenillä uskottiin olevan taisteluaseita (kiväärejä, revolvereja, pistooleja ym.) jopa useita kappaleita.

Valvontakomissio dramatisoi tilannetta edelleen väittämällä, että Ålands Skytteföreningiä johti tosiasiallisesti puolustuslaitos Ahvenanmaan suojeluskuntapiirin entisen komentajan everstiluutnantti Hugo Palmrothin välityksellä. Yhdistyksen väitettiin saavan kaikki ”johtavat määräykset” Turun Rannikkotykistörykmentin komentajalta kenraalimajuri E.I. Järviseltä.

Kaiken edellä esitetyn perusteella valvontakomissio katsoi, että ”Ahvenanmaan ampumaseuran” nimellä toimiva järjestö edusti tosiasiallisesti Ahvenan-

76 Soikkanen (1991), s. 426–427.

77 OM:n yhdistysrekisteri, Ålands Skytteförening rf.

maalla naamioidussa muodossa entistä suojeluskuntajärjestöä, mikä taas oli välirauhansopimuksen 21. artiklan suoranaista rikkomista. Tästä puolestaan seurasi, että valvontakomissio kehotti viipymättä hajottamaan ”Ahvenanmaan ampumaseuran” ja käski luovuttamaan kaikki sen taisteluseurat ja ampumatarvikkeet puolustusvoimien keskusvarastoihin. Edelleen Savonenkovin nootissa edellytettiin, että hallitus tutkii, miten ja kenen sallimana tämäntapainen järjestö oli saanut tähän saakka toimia.⁷⁸

Valvontakomission asiaan puuttumisen taustalla näyttää olleen Maarianhaminassa lokakuussa 1944 toimintansa aloittaneen Neuvostoliiton konsulaatin asiassa osoittama aktiivisuus. Konsulaatin aloitteellisuus liittyi saarimaakunnassa erityisen hankalaan välirauhanehtojen toteuttamiseen. Sinne sodan aikana rakennettujen linnoituslaitteiden tuhoaminen ja muu demilitarisoinnin valvonta sai Neuvostoliiton kiinnittämään erityistä huomiota Ahvenanmaan asioihin. Maarianhaminaan oli lokakuussa perustettu myös valvontakomission alaosasto, ja Neuvostoliiton Itämeren-laivasto käytti kaupunkia komentopaikkana saksalaisia vastaan käydyissä sotatoimissa.

Hallitus pyysi Maarianhaminasta tarkempia tietoja Ålands Skytteförenin-
gistä, mutta ei jäänyt niitä odottamaan, vaan lakkautti yhdistyksen jo 3. touko-
kuuta Leinon keskusteltua valvontakomissiossa asiasta.⁷⁹ Saman kuukauden
loppupuolella hallitus päätti luovuttaa lakkautetun ampumaseuran realisoidun
omaisuuden Ålands Idrottsdistriktille käytettäväksi urheilun edistämiseen Ah-
venanmaalla.⁸⁰

Tavanomaisena ampumaseurana toimineen Ålands Skytteföreningin lak-
kauttamisessa näyttää olleen kysymys Neuvostoliiton Maarianhaminan-konsu-
laatin saamien ilmiantojen synnyttämästä aktiivisuudesta ja näyttämisen halus-
ta. Toisaalta kysymys oli myös väärinkäsityksestä tai tahallisesta väärin ym-
märtämisestä. Ampumaseura ei suinkaan ollut käskysuhteessa puolustusvoi-
miin, eikä se ollut saanut aseita suojeluskunnalta. Sitä vastoin talvisodan aikana
toiminut ja jo vuonna 1940 toimintansa lopettanut ahvenanmaalaisten kodin-
turvajärjestö Ålands Hemvärn oli lahjoittanut seuralle muutamia vanhoja
Mauser-kiväärejä, jotka oli aikanaan saatu lahjaksi Ruotsista. Tällaisten kivää-
rien sotilaallinen merkitys oli lähes olematon. Ahvenanmaan suojeluskunta-
piirin omaisuus – aseita tietysti lukuun ottamatta – sen sijaan oli suojeluskunti-
en lakkauttamisen yhteydessä lahjoitettu Ålands Skytteföreningille.

Lähes paniikinomaisesti toteutetun ampumaseuran lakkautuksen yhteydessä
myös yhdistyksen jäsenten yksityiset aseet takavarikoitiin, mikä johti siihen,
että laillisten aseitten omistajat olivat oikeutettuja saamaan aseistaan valtiolta
korvauksen.⁸¹ Ruotsalaisten lahjana aikanaan saadut historialliset Mauser-ki-
väärit siirtyivät virallisesti valtiolle vasta kesällä 1947, kun lakkautetun järjes-

78 Savonenkovin kirje Paasikivelle 30.4.1945. UM Fb 110: 160; Paasikiven päiväkirjat I, s. 145 (30.4.1945).

79 Valtioneuvoston ptk. 3.5.1945.

80 Valtioneuvoston ptk. 24.5.1945.

81 SM:n kirje UM:lle 21.6.1945. UM Fb 110: 160.

tön selvitysmiehet luovuttivat ne sisäministeriölle.⁸²

Ålands Skytteföreningin lakkauttamiseen 21. artiklan perusteella ei näytä oleen mitään asiasyitä. Hallituksessa ei kuitenkaan haluttu puolustella yhtä ampumaseuraa, kun tiedettiin sellaisen ilman muuta johtavan ristiriitaan valvontakomission kanssa. Suurempiakin järjestöjä oli jo jouduttu lopettamaan, joten ahvenanmaalaisten ampumaharrastusta ylläpitäneen seuran kohtalo ei päättäjiä suuremmin surettanut. ”Meillä ei ole mitään tinkimisen varaa”, totesi Paasikivi. Ministeri Wuori katsoi jopa asiakseen paheksua everstiluutnantti Palmrothin toimia, kun tämä oli aktiiviupseerina ollut mukana ampumaseuran toiminnassa sekä järjestämässä lakkautetun suojeluskunnan varojen lahjoittamisen seuralle.⁸³

Paasikiven vastaus Savonenkville Ålands Skytteföreningiin kohdistuneitten valvontakomission syytteitten takia viipyi aina kesäkuun loppupuolelle saakka. Tuolloin Paasikivi saattoi kertoa komissiolle seuran lakkauttamisesta, sen aseitten takavarikoinnista sekä omaisuuden luovuttamisesta urheilun edistämiseen. Kun Savonenkov oli vaatinut hallitusta valvomaan, ettei mitään vastaavaa 21. artiklan vastaista toimintaa enää tapahtuisi, Paasikivi vakuutti, että kaikkialla maassa oli ryhdytty mitä ankarimpiin toimiin hajotettujen järjestöjen jatkuvan toiminnan estämiseksi. Pääministeri lupasi, että asiaa tarkkaillaan lakkaamatta.⁸⁴

Ålands Skytteföreningin lakkauttamisen jälkeen valvontakomission epäluuloinen mielikuvitus sai yhä omituisempia muotoja. Sisäministeri Leino kutsuttiin 18. toukokuuta valvontakomissioon, jossa Savonenkov erästä ilmiantoa näyttäen väitti, että Suomessa oli tekeillä terroristijärjestö, jonka tarkoituksena oli murhata Ždanov. Leino itse lisäsi mielikuvituksellisia väitteitä kertoessaan Savonenkovin puheista Paasikivelle. Leinon mukaan ylioppilaspiireissä oli muodostumassa seura, jonka tarkoitus oli toimia Bobrikovin aikanaan murhaneen Eugen Schaumanin hengen virittämiseksi ja voimassa pitämiseksi.⁸⁵

Tällaisten väitteitten valossa näytti siis siltä, että maassa elettäisiin uutta bobrikovilaista aikaa. Valvontakomissiossa lienee pelätty, että myös ”kenraalikuvernööriksi” mainitusta Ždanovista tulisi uusi Bobrikovin kaltainen venäläissorron henkilöitymä, mikä pelko ei ehkä aivan aiheeton ollutkaan. Ždanovin murhasuunnitelmista ei kuitenkaan ollut mitään konkreettista näyttöä olemassa.

Valvontakomission puheenjohtajaan ja muihin komission jäseniin kohdistuneeseen mahdolliseen uhkaan suhtauduttiin joka tapauksessa äärimmäisen vakavasti. Heidän turvallisuuttaan vartioitiin tiukasti, ja kymmeniä ihmisiä pidätettiin komission jäsenten häirinnästä syytettynä. Mukana oli ilmeisen häiriintyneitä Ždanovin murhayrityksellä tai muulla vastaavalla sabotaasilla uhanneita.⁸⁶

82 SM kirjediaari 1947 II (19.6.1947).

83 Paasikiven päiväkirjat I, s. 145 (2.5.1945).

84 Paasikiven kirje Savonenkville 27.6.1945. J.K. Paasikiven arkisto V:3.

85 Paasikiven päiväkirjat I, s. 149 (18.5.1945).

86 Blinnikka (1969), s. 137; Paasikiven linja II (1986), s. 55.

Yksi esimerkki valvontakomission turvallisuuden varjolla pidätetyistä oli entinen Venäjän kansalainen Nikolai Nekljudov, joka 10. maaliskuuta 1945 kosketti Ždanovia ruotsalaisen teatterin eteisessä sanoen venäjäksi: ”Hei, toveri Ždanov”. Nekljudov otettiin tämän johdosta kiinni. Seuraavassa kuussa hänet vapautettiin, mutta määrättiin samalla yli kahdeksi vuodeksi asuinpaikka-rajoitusten alaiseksi velvoittamalla hänet oleskelemaan Helsingin kaupungissa.⁸⁷

Salaliittoväitteet ja 21. artiklan soveltaminen salaliittojen paljastamiseen jäivät lopulta keväällä paljastuneen asekatkennän varjoon. Valvontakomissio puuttui luonnollisesti sen ilmituloon esittäen ankaria syytöksiä ja vaatimuksia. Komissio piti asekatkentää ”fascistis-salaliittolaisten aineiden vihamielisenä toimintana” ja edellytti asian pikaista selvittämistä epäillen tosin samalla, että asekatkennän selvittäminen kohtasi vastustusta ”vaikutusvaltaisten henkilöitten taholta”.⁸⁸

Ei ole mitenkään ihmeellistä, että komissiossa oli ensimmäisten asekatkentätietojen tultua julkisuuteen epäilty, että kysymys oli suojeluskuntajärjestön salaisesta toiminnasta. Olihan marraskuussa Helsingissä paljastunut nimenomaan suojeluskuntamiesten harjoittama salainen aseitten ja ampumatarvikkeiden varastointi. Näyttää kuitenkin siltä, että valvontakomissio varsin pian ymmärsi, että aseitten hajavarastoinnissa oli kysymys pelkästä sotilaallisesta varoimesta. Vaikka hanke luonnollisesti ankarasti tuomittiin, se ei kuitenkaan kohdistanut uusia paineita 21. artiklan tulkintojen tiukentamiseen. Valvontakomission tiedustelupäällikkö Feodorov saattoikin ensimmäisten asekatkojen paljastumisen johdosta Ouluun tekemänsä tarkastusmatkan johdosta todeta asekatkennän olevan päämajan puolustus suunnitelmiin liittyvä toimi ilman, että sillä olisi tekemistä jonkin fasistisen tai illegaalinn toiminnan kanssa.⁸⁹

Valvontakomission reaktiosta on kiistelty suomalaisessa kirjallisuudessa. Toisaalta on oltu sitä mieltä, että valvontakomission mielenkiinto asekatkentää kohtaan suorastaan loppui Feodorovin kannanoton perusteella. Toisaalta taas on väitetty aivan päinvastaista.⁹⁰

Totuus näyttää kuitenkin löytyvän tulkintojen väliltä. Valvontakomissiossa käsitettiin, että hajavarastoinnissa oli kysymys sotilaallisesta varautumisesta ja oivallettiin, ettei paljastunut hanke tarkoittanut välirauhansopimuksen 21. artiklan rikkomista. Tämä ei kuitenkaan millään tavoin estänyt komissiota syyttämästä hankkeesta ”fasistisia aineksia” ja vaatimasta syyllisten rankaisemisesta. Olihan joka tapauksessa kysymys toiminnasta, joka oli suunnattu Neuvostoliittoa vastaan välirauhansopimuksen demobilisaatioartiklaa rikkoen.

Kesän 1945 aikana valtioneuvosto teki Ålands Skytteföreningin tapauksen jälkeen muutaman järjestöjen lakkautuspäätöksen, mutta ne eivät tapahtuneet

87 Valpon kirje SM:lle 20.7.1946.

88 Savonenkovin kirje Paasikivelle 25.6.1945. Paasikiven arkisto V:3.

89 Käkönen (1970), s. 202–203.

90 Käkönen (1970), s. 203; Reijo Ahtokari, *Asekatkentäjuttu* (1971), s. 168–169; Polvinen (1981), s. 151; Stig Jägerskiöld, *Viimeiset vuodet* (1982), s. 180; ks. myös Beyer-Thoma (1990), s. 23.

valvontakomission vaatimuksesta. Kysymyksessä oli sisäministeri Leinon ja hänen alaistensa omaehtoinen aktiivisuus. Tällä tavoin 21. artiklasta oli tulossa yhä selkeämmin osa sisäpoliittista keinovalikoimaa, ja artiklan tulkinta alkoi siirtyä valvontakomissiolta Suomen viranomaisille ja ”demokraattisille järjestöille”. Kommunistien ei enää tarvinnut ohjata lakkautuskaasien antamista valvontakomission kautta, kun heidän hallussaan oli sisäministeriö ja valtionpoliisi. Toisaalta valvontakomissio näyttää pääosin tyytyneen kesään 1945 mennessä toteutettuihin järjestöjen lakkautuksiin.

Keskeisessä asemassa järjestöjen tarkkailussa oli nimenomaan Valpo, jossa Brusiinin päällikkökauden alusta lähtien kiinnitettiin erityishuomio nimenomaan lakkautettujen järjestöjen mahdolliseen maanlaiseen toimintaan. Brusiin oli 17. toukokuuta antanut määräyksen, jonka mukaan ”työvoiman irtottamiseksi tärkeämpiin, ajankohtaisiin tehtäviin vasemmistojärjestöjen ja niiden jäsenten kortittaminen ja mapittaminen toistaiseksi lopetetaan”. Tällaisia järjestöjä olivat Brusiinin mukaan esimerkiksi SNS, Skp, Skdl sekä työväen ammatilliset yhteenliittymät.⁹¹ Brusiinin linjasta oltiin hyvin tietoisia myös Skp:ssa. Puoluetoimikunta saattoi toukokuussa 1945 helpottuneena todeta, että ”Valtiollinen Poliisi ei enää tarkkaile työläisten toimintaa, vaan kohdistaa kaiken huomionsa natsilaisten aineiden ilmisaamiseen”.⁹²

Valpon ja sisäministerin aktiivisuuden kohteiksi joutui toukokuun lopussa Jyväskylässä toiminut Keski-Suomen Kerho ry. Tähän yhdistykseen iskettiin siksi, että sen säännöissä oli maininta yhteistyöstä vapaussodan ja talvisodan aseveljien kesken. Kerho lakkautettiin 31. toukokuuta 1945.⁹³ Seuraavina olivat kesäkuun lopussa vuorossa muutamat Pohjanmaan ruotsinkieliset rintamamiesyhdistykset. Ne eivät olleet kuuluneet jäseninä lokakuussa 1944 lakkautettuun Rintamamiesliittoon, ja siksi ne olivat jääneet tuolloin lakkauttamatta. Nyt Leino edellytti niiden lakkauttamista. Samalla lakkautettavien luetteloon kertyi muutamia jo syksyllä lakkautetun Heimosoturiliiton rekisteröimättömiä paikallisyhdistyksiä, muutamia ilmapuolustusyhdistyksiä, Karjalakerhojen Keskusliitto paikallisosastoineen sekä Itäkarjalaisten Koulukodin Kannatusyhdistys. Yhteensä sisäministeri esitti 93 yhdistyksen lakkauttamista, ja hallitus yhtyi ministerin näkemykseen.⁹⁴

Seuraavina lakkautuksen kohteiksi joutui heinäkuussa kolme ilmailuyhdistystä. Sisäministerin vaatimuksesta 5. heinäkuuta nimittäin lakkautettiin Lahden Ilmailuyhdistys, Nurmeksen Purjelentokerho ja Keljon Lentokerho.⁹⁵ Nämä järjestöt olivat harrasteilmailua edistäneitä yhdistyksiä; Keljon Lentokerho tunnettiin suomalaista ilmailua monin tavoin edistäneitten Karhumäen veljesten perustamaksi ja heidän harrastuksensa innoittamaksi yhteisöksi.

.
91 Ahlbäckin toimikunnan mietintö, s. 38. J.K. Paasikiven arkisto V:62.

92 Skp:n puoluetoimikunnan ptk. 22.5.1945. Skp:n arkisto.

93 Valtioneuvoston ptk. 31.5.1945.

94 Valtioneuvoston ptk. 28.6.1945.

95 Valtioneuvoston ptk. 5.7.1945.

Erikoistapaus Ilmapuolustusliitto

Olisi tietysti ollut perin vaikea selittää, millä tavoin edellä mainittujen yhdistysten harrastama purjelento tai lennokkien lennättäminen oli fasisista tai hitleriläismielistä taikka neuvostovastaista toimintaa, mutta sisäministerin ei onnekseseen tarvinnutkaan tällaista tehdä. Valtioneuvoston lakkautuspäätöksiä kun ei selitelty, ja hallitus näytti taipuvan sisäministerinsä lakkautusvaatimukseen enempiä kyselemättä.

Ilmailukerhojen samoin kuin jo kesäkuun puolella lakkautetun muutaman ilmapuolustusyhdistyksen lakkauttamisen taustalla oli kuitenkin oma erikoinen kuvionsa. Jo vuonna 1925 oli perustettu Suomen Ilmapuolustusliitto, joka nimensä mukaisesti ajoi maan ilmapuolustuksen sekä yleisen harrasteilmailun kehittämistä. Se oli ryhtynyt antamaan lentokoulutusta tavoitteenaan pätevien sotilasohjaajien saaminen ilmavoimiin, ja se oli jo rauhan aikana toiminut monin tavoin tämän puolustushaaran tarpeitten puolestapuhujana. Ilmapuolustusliiton voimin oli myös 1935 aloitettu suomalaisten purjelentäjien kouluttaminen Jämin koulutuskeskuksessa Jämijärvellä. Liiton jäsenjärjestöjä olivat eri puolille maata perustetut ilmapuolustusyhdistykset ja ilmailukerhot.⁹⁶

Ilmapuolustusliiton tehtävät saivat sotavuosina lähes puolisolitaallisen luonteen. Liitto nimittäin koulutti Jämijärvellä lennokkipoikia ja purjelentäjiä, ja koulutus nivellettiin saumattomasti puolustusvoimien tarpeita palvelevaksi. Lennokkipoikien koulutus tähtäsi mm. siihen, että pojista kehittyisi taitavia ilmatorjunnan tähtyjä, jotka tuntisivat hyvin erilaiset lentokonetyypit. Varsinkin sota-aikaiset ns. ammattikurssit olivat ilmavoimien kannalta merkityksellisiä, sillä niillä koulutetut sijoittuivat apumekaanikoiksi ilmavoimiin. Ilmapuolustusliiton ja ilmavoimien yhteistyöstä kertoo sekkin, että näitten kurssien kouluttajina toimi ilmavoimista komennettuja upseereja.

Ilmapuolustusliiton puolisolitaallinen luonne kiinnosti valvontakomissiotakin, ja lähes ensi töikseen komission edustajat vierailivat syksyllä 1944 Jämijärvellä tarkastamassa liiton koulutuskeskuksen toimintaa. Mitään kovin järjestyttävää seikkaperäisessä tarkastuksessa ei kuitenkaan löydetty, sillä juuri ennen vierailua oli Jämin rinteeseen edellisenä keväänä pystytetty hakaristimonumentti – ilmavoimien tunnus – ehditty purkaa, ja Saksasta sota-aikana saatujen purjekoneitten saksalaiset tunnuksot oli keritty maalaamaan piiloon.

Vaikka valvontakomissiolta ei Ilmapuolustusliiton lakkauttamisvaatimusta tullutkaan, ryhdyttiin liitossa varautumaan pahimman varalle samalla tavoin kuin oli tehty suojeluskunta- ja lottajärjestöissä ja Aseveliliitossa. Toisin kuin mainituissa järjestöissä, Ilmapuolustusliitossa järjestelyillä onnistuttiin välttämään pahimman vaihtoehdon toteutuminen.

Liiton pari merkittävää jäsenjärjestöä – Suomen Ilmailuklubi ja Polyteknikojen Ilmailukerho – erosi varmuuden vuoksi jo syksyllä 1944 Ilmapuolustusliitosta. Saman vuoden joulukuussa liitto piti vielä sääntömääräisen syysko-

96 Suomen Ilmapuolustusliitosta ks. Mikko Uola, Suomen Ilmailuliitto 75 vuotta (1994).



kouksensa, ja tuolloin todettiin, että toimintaa jatkettaisiin urheilullisessa mielessä ja siviili-ilmailun merkeissä. Hyväksyttiin toimintasuunnitelma vuodelle 1945, ja siinä liiton tehtäväksi todettiin Suomen maineen puolustaminen urheilu- ja siviili-ilmailun alalla.

Kokousosanottajille oli kuitenkin joulukuussa selvää, että liiton oli toteutettava vähintäänkin joitakin organisaatiouudistuksia voidakseen välttyä todennäköisesti eteen tulevilta 21. artiklaan perustuvilta vaikeuksilta. Näyttää siltä, että tuolloin kuviteltiin liiton nimen, sääntöjen ja puheenjohtajan vaihdoksen riittävän välirauhansopimuksen toteutumisen valvojille.

Tammikuun puolivälissä 1945 kutsuttiin koolle syyskokouksen jatkokokous, johon mennessä tarvittavia toimia oli ehditty miettiä. Aivan ilmeisesti Aseveliliittoon kohdistuneitten syytösten perusteella pääteltiin, ettei pelkkä liiton nimen ja sääntöjen muutos olisi riittävä. Niinpä tammikuinen kokous teki edellisenä syksynä liitosta eronneelle helsinkiläiselle Suomen Ilmailuklubille ehdotuksen, jonka mukaan Ilmapuolustusliitto siirtäisi varansa ja velkansa Ilmailuklubille edellyttäen, että Ilmailuklubi muuttaa nimensä Suomen Ilmailuliitoksi sekä sääntönsä liiton esittämän mallin mukaisiksi. Kun näin tapahtuisi, Ilmapuolustusliitto lopettaisi toimintansa.

Tämän ehdotuksen mukaiset päätökset tehtiin helmi- maaliskuussa 1945 niin Ilmailuklubin kuin Ilmapuolustusliitonkin päättävissä elimissä. Sitä ennen oli valvontakomissio kuitenkin tehnyt Jämillä aikaisempaa perusteellisemmän tarkastuksen helmikuussa, ja komissiolle oli toimitettu seikkaperäiset selostukset Ilmapuolustusliiton toiminnasta.

Valvontakomissio halusi mm. selvitykset liiton koneista ja rakennuksista, henkilökunnasta, jäsenyhdistyksistä, rahoituksesta sekä suunnitelmista siirtää

Suomen Ilmapuolustusliitto oli ainoa merkittävä järjestö, joka onnistui itse lopettamaan toimintansa ja järjestämään itselleen seuraajan ennen kuin järjestöä vaadittiin lopettavaksi. Ilmapuolustusliiton vuosikokous joulukuussa 1944, keskellä ilmavoimien komentaja kenraaliluutnantti J.F. Lundqvist ja oikealla liiton varapuheenjohtaja eversti V.A.M. Karikoski. Kuva teoksesta Mikko Uola, Suomen Ilmailuliitto 75 vuotta.

liiton toiminta Ilmailuklubille. Selvitykset annettiin painottaen kasvatus- ja koulutustoimintaa sekä siviili-ilmailun edistämistavoitteita. Rahoitus todettiin hoidetun valtion avustuksin sekä arpajaisin, lahjoituksin ja keräyksin. Siviili- ja urheiluilmailun siirtämistä Ilmailuklubille perusteltiin ennen muuta kansainvälisien yhteyksien säilyttämisellä, sillä Ilmailuklubi oli 1920-luvulta lähtien edustanut Suomea kansainvälisessä siviili-ilmailuliitossa Fédération Aéronautique Internationalessa (FAI).

Kun päätökset Ilmapuolustusliiton toiminnan siirtämisestä Ilmailuklubille oli tehty, liiton puheenjohtaja ja varapuheenjohtaja Suomen Tukkukauppiaiden Liiton puheenjohtaja, kauppaneuvos S.A. Harima ja Suomen Työnantajain Keskusliiton toimitusjohtaja, eversti V.A.M. Karikoski kutsuttiin 19. maaliskuuta 1945 Torniin valvontakomission kuultaviksi. Heille esitettiin kolme kysymystä: – Oliko Ilmapuolustusliitto sotilaallinen vaiko siviililuontoinen järjestö? – Oltiinko valmiita Ilmapuolustusliiton hajottamiseen? – Oliko kauppaneuvos Harima tulossa puheenjohtajaksi uuteenkin järjestöön?

Ensimmäiseen kysymykseen kuultavat vastasivat liiton olleen siviilijärjestö, joka oli sota-aikana saanut ”sotilaallisen vivahduksen”. He ilmoittivat liiton tulevan hajotettavaksi, koska Suomen Ilmailuliitto oli nyt ryhtynyt hoitamaan harrasteilmailua. Harima ilmoitti myös, ettei hän olisi käytettävissä uuden järjestön puheenjohtajana.

Kuulustelun jälkeen herrat joutuivat odottamaan valvontakomission päätöstä. Heille ilmoitettiin pitkän ja piinalliseksi kuvatun odotuksen jälkeen, että annetut vastaukset tyydyttivät valvontakomissiota edellyttäen, että Ilmapuolustusliiton toiminta todellakin lopetetaan ja että Suomen Ilmailuliiton puheenjohtajaksi ei tule Harima.⁹⁷ Ehkäpä valvontakomission edustajat eivät huomanneet, että Harima oli jo edellisen vuoden puolella valittu Suomi-Neuvostoliitto-Seuran johtokuntaan – Paasikiven nimeämänä ehdokkaana. Lieneekö ollut tiedossa sekään, että valtioneuvoksetar Alli Paasikivi oli 1930-luvulla toiminut Ilmapuolustusliiton naistoimikunnan puheenjohtajana, ja Mannerheim oli kutsuttu liiton kunniapuheenjohtajaksi. Ongelmia ei tullut siitäkään, että Harima valittiin 1946 tuolloin perustetun Suomalais-neuvostoliittolaisen kauppakamarin ensimmäiseksi puheenjohtajaksi.

Ilmailuliiton oli vielä omasta puolestaan toimitettava maaliskuussa valvontakomissiolle vastaukset sille esitettyihin kysymyksiin. Ne koskivat Ilmapuolustusliiton jäsenyhdistysten kohtaloa sekä liiton omistamien lentokoneitten tulevaa käyttöä. Vastauksessa todettiin eräitten ilmapuolustusyhdistysten jo lopettaneen toimintansa, ja muillekin oli annettu kehoitus menetellä samoin. Liiton lentokoneet puolestaan oli lahjoitettu Suomen Ilmailuliiton käyttöön.

Valvontakomissio oli kiinnostunut Ilmailuliiton toiminnasta sen jälkeenkin, kun harrasteilmailun järjestötoiminta oli siirtynyt Ilmapuolustusliitolta sen hoidettavaksi. Liitossa tarkastusten kohteina olivat niin liiton Helsingin Mannerheimintiellä sijainnut toimisto, Jämin ilmailukoulu Jämijärvellä kuin liiton

97 S.A. Harima, Myötä- ja vastatuulta (1957), s. 209–210; ks. Uola (1994), s. 350.

alayhdistyksetkin. Liiton toimistossa tarkastuskäyntejä tekivät varsinkin suomea puhunut majuri Petrolainen ja neuvostolaivaston ilmavoimiin kuulunut insinöörikapteeni Maltzev. Yksi perusväittämistä oli, että Ilmailuliitto kiertää välirauhansopimuksen määräyksiä ja ”rakentaa sotilaslentokoneita”. Liiton hallitukseen kuulunut venäjän kielen taitoinen professori Edward Wegelius lopetti kuitenkin tällaiset väitteet pyytämällä komission edustajia kertomaan, missä sellaisia koneita rakennetaan, jotta voitaisiin mennä yhdessä katsomaan näitä rakennustöitä.

Valvontakomissioon kuluneet insinöörikapteenit Barhotin ja Maltzev tekivät neljä päivää kestäneen tutkimusmatkan Jämille huhtikuussa 1945. He tarkastivat koko ilmailukoulun ja tekivät kysymyksiä koulun toiminnasta. He vaativat haltuunsa karttapiirroksen koulun alueesta, kaavion koulun organisaatiosta, vahvuusilmoitukset, luettelot koulussa olleista opettajista, selostukset pidetyistä kursseista sekä tilastot Jämillä olleista purje- ja lentokoneista.

Edellistä tiukempi tarkastus Jämillä pidettiin kuukautta myöhemmin, kun valvontakomission ilmailuosaston päällikön apulainen eversti Leštšinski ja insinöörikapteeni Maltzev kävivät ilmailukoululla. Siellä oli tällöin meneillään maaliskuussa alkanut purjekoneita rakentanut ammattikurssi, jota tarkastajat epäilivät sotilaalliseksi kurssiksi ja olivat avoimen tyytymättömiä saamiinsa vastauksiin. Eversti Leštšinskin mukaan Jämillä yritettiin kiertää ja salata koulun toimintaa. Tällaista näkemystä tuskin oli omiaan lieventämään se, että Jämiltä löytyi kolme Äänislinnasta tuotua sotasaalispurjekonetta, joita ei ollut määräysten mukaisesti palautettu.

Valvontakomission vierailut Jämillä jatkuivat siten, että neljä komissioon kuuluvaa upseeria vieraili majuri Petrolaisen johdolla siellä heinäkuussa 1945 järjestetyssä lentonäytöksessä. Samainen majuri tovereineen kiiiruhti Jämille myös syksyllä 1946 ilmoittaen epäilevänsä, että Jämillä koulutettiin ilmailuille lentäjiä.

Suomen Ilmapuolustusliitto ja monet sen jäsenjärjestöistä oli purettu yhdistysten sääntöjen edellyttämällä tavalla kevään 1945 aikana. Muutama yhdistys ei kuitenkaan ollut noudattanut kehotusta, ja niinpä sisäministeri Leino katsoi hyväksi kesä- heinäkuussa 1945 lakkauttaa vielä tuolloin yhdistysrekisterissä olleet ilmapuolustusyhdistykset ja ilmailukerhot välirauhansopimuksen 21. artiklan tarkoittamina järjestöinä. Ainoana Ilmapuolustusliiton jäsenjärjestönä jäi vahingossa lakkauttamatta Jyväskylän Purjelentokerho. Asia huomattiin vasta 1949, mutta tuolloin oikeuskansleri katsoi ääriyaseimiston päinvastaisista näkemyksistä huolimatta, ettei kerho toiminut lainvastaisesti eikä sitä näin ollen tullut lakkauttaa.

Ilmapuolustusliitto keskusjärjestönä sai joka tapauksessa itse lakkauttaa toimintansa ja vieläpä valita seuraajansakin. Suomen Ilmailuliiton puheenjohtajaksi valittiin kaiken lisäksi Ilmapuolustusliiton varapuheenjohtajana toiminut eversti Karikoski. Purettujen ja lakkautettujen ilmapuolustusyhdistysten tilalle ruvettiin heti kevästä 1945 lähtien perustamaan paikallisia ilmailuyhdistyksiä, jotka liittyivät jäsenyhdistyksinä Suomen Ilmailuliittoon.

Täysin ongelmitta tämä kaikki ei kuitenkaan tapahtunut, vaan uusien yhdistysten rekisteröimisessä ilmeni melkoisia ongelmia. Suomen Ilmailuklubin muuttuminen Suomen Ilmailuliitoksi tosin hyväksyttiin yhdistysrekisteröimistössä jo 3. huhtikuuta, ja samoin pari perustettua ilmailuyhdistystä saatiin yhdistysrekisteriin. Hallituksen vaihtuminen ja Yrjö Leinon tulo sisäministeriksi muutti tilanteen siten, että sisäministeriö kielsi yhdistysrekisteröimistöä rekisteröimästä uusia perustettuja ilmailuyhdistyksiä. Leinon tarkoituksena oli nimittäin harrasteilmailun ”demokratisoiminen”.

Taustalla oli Entisten Sotilaiden Helsingin Toverikunnan kääntyminen valtioneuvoston puoleen toukokuussa 1945. Kirjelmässään tämä käpykaartilais-yhdistys ilmaisi käsityksensä, että Suomen ilmailu oli vararikkotilassa ja pyysi hallituksen apua työväestön ilmailuharrastuksen aloittamisessa. Tarkoitusta varten perustettiin ”demokraattinen ilmailuklubi”, joka sai nimekseen Urheiluilmailukerho. Sen toiminta rajoittui kuitenkin lähes kokonaan ilmailulla politikointiin.

Sillä aikaa, kun Skdl:n ilmailuharrastusta viriteltiin, kevästä 1945 lähtien perustettujen ilmailuyhdistysten rekisteröinti oli jäissä vuodet 1945–46. Itse asiassa jo kesällä 1945 kävi ilmi, että koko Suomen Ilmailuliiton tulevaisuus oli joutumassa vaaranalaiseksi.

■ Äärivasemmisto tarkkailee

Yhdistykset kontrollissa

Kesää 1945 leimasivat välirauhansopimuksen 13. artiklaan perustuneen sotasyyllisyysprosessin sekä asekatkentuksen selvittelyt siinä määrin, että 21. artiklan soveltaminen jäi muutamaksi kuukaudeksi lähes kokonaan sivuun. Valvontakomission ja Suomen viranomaisten kanssakäymisessä korostui erityisesti näihin ongelmiin liittynyt juridisen ja poliittisen tarkoituksenmukaisuuden välinen ristiriita. Suomen äärivasemmistonkin huomio oli kiinnittynyt näihin asioihin, joskin Valpossa oli jo kesällä ryhdytty suunnittelemaan myös uusia 21. artiklan perusteella suoritettavia operaatioita.

Alkuun näytti kuitenkin siltä, ettei mitään kovin vakavaa olisi näköpiirissä. Huhtikuussa laaditussa raportissa oli todettu poliisiviranomaisten jatkuvasti valvoneen, etteivät lakkautetut yhdistykset ole toimineet eivätkä jatkaneet olemassaoloaan missään muodossa. Mitään ilmoituksia siitä, että viranomaisten olisi tämän takia tarvinnut puuttua asioihin ei ollut saatu.¹

Kovien merkittäviä rikkeitä ei ollut tullut tietoon vielä kesäkuuhunkaan mennessä, vaikka Valpon johto oli jo tuolloin sisäistänyt uuden demokratian vaatimukset. Varsinaisia lakkautettujen järjestöjen toiminnan jatkamisyrityksiä ei ollut todettu. Esille tulleet asiat kuvattiin ”jälkiselvittelyiksi”. Niinpä esimerkiksi Kausalassa oli eräässä tarkoitusta varten järjestetyssä tilaisuudessa jaettu suojeluskuntalaisille ansiomerkkejä. Kun asiaa tutkittiin, tilaisuuden järjestäjät selittivät, että merkkien jako oli viivästynyt käydyn sodan ja merkkien valmistusvaikeuksien vuoksi.

Epäilyttäviä olivat myös monin paikoin järjestetyt sodanaikaisten yksikköjen toveri-illanvietot. Niissä ei tosin ollut havaittu harjoitetun ”varsinaista poliittista kiihotusta”. Valpon tilannekatsauksen laatijan mukaan tuollaisten tilaisuuksien toistuva järjestäminen alkoi kuitenkin viitata lakkautetun asevelitoiminnan naamioituun jatkamisyritykseen.²

Elokuussa 1945 Valpo saattoi jo konkreettisesti puuttua ainakin yhteen tapaukseen, jota pidettiin selvästi 21. artiklan vastaisena tekona. Kotkassa oli nimittäin 19. elokuuta kutsuttu Suursaarella sodan aikana palvelleita lottia kokoon tumaan kirkon edustalle, josta oli tarkoitus lähteä yhteiseen tilaisuuteen vernetämään vanhoja muistoja. Paikalle kerääntyikin parisenkymmentä lottaa. Valpas Valtiollisen poliisin edustaja saapui paikalle ja hajotti joukot ottaen kokoonkutsujat kuulusteluun.

1 P.M. Selostus toimenpiteistä, joihin Suomen Aseveljien Liitto (SAL) r.y:n lakkauttamiseksi on ryhdytty. H. Liipola/12.4.1945. VVM Jh 2.

2 Valtiollisen poliisin tilannekatsaus 11.6.1945. Kaarlo Hillilän arkisto, Orimattila.

Tällaisesta välirauhansopimuksen sabotointiyrityksestä huolimatta Valpo saattoi syyskuussakin todeta, ettei varsinaista lakkautettujen järjestöjen toiminnan jatkamista ollut voitu todeta. Sen sijaan oli kyllä useissa urheilu- ym. seuroissa kyllä otettu käyttöön samoja toimintamuotoja kuin lakkautetuilla suojeluskunnilla oli ollut.³

Lieneekö urheiluseuroissa ruvettu pelaamaan pesäpalloa?

Vaikka Valpossa ei kovin hälyttäviä fasisistisen toiminnan merkkejä ei ollutkaan havaittu, kommunistisessa puolueessa oltiin paljon vakuuttuneempia siitä, että fasismi oli naamioitunut uusiin muotoihin. Urheilutoiminnan ohella fasisitit olivat nyt pesiytyneet vapaapalokuntiin, ompeluseuroihin ja muihin vastaaviin järjestöihin, väitti Skp jo alkuvuodesta 1945 julkaistussa vaaliohjelmassaan.⁴

Iskuja lakkautettujen järjestöjen toiminnan paljastamiseksi jatkettiin. Valpo ilmaantui 13. lokakuuta näyttävästi helsinkiläiseen ravintola Kaisaniemeen, johon oli kokoontunut samoissa yksiköissä sota-aikana palvelleita miehiä. Ravintolan koko asiakaskunta tarkastettiin ja kuulusteltiin. Tällainen, summittaiseksi nähty ja tuloksettomaksi jäänyt tarkastusisku oli omiaan herättämään kysymyksiä Valpon menettelytavoista ja tavoitteista. Valpo perusteli kuitenkin rynnäkköään sillä, että valvontakomissio oli väittänyt aseveli-iltojen olevan lakkautettujen yhdistysten toiminnan jatkamista.⁵

Ei valvontakomissio todellakaan unohtanut 21. artiklan valvomista. Komissio lähetti 29. kesäkuuta 1945 ulkoministeriölle vaatimuksen saada luettelo kaikista Suomessa toimivista ”rekisteröidyistä liitoista, yhdistyksistä, puolueista ja järjestöistä”. Niistä piti ilmoittaa toimipaikka (osoite), johtohenkilöiden nimet, jäsenmäärä sekä kaikki ala- ja paikallisosastot. Samoin oli lähetettävä yhdistysten säännöt ja ohjelmat liittäen niihin venäjänkieliset käännökset.

Ulkoministeriön virkamies Jorma Vanamo meni tämän vaatimuksen johdosta 4. heinäkuuta keskustelemaan lähetystöneuvos Vasili Razinin kanssa. Vanamo rohkeni epäillä, ettei valvontakomissiolla ollut tiedossa, kuinka laajalle levinnyttä yhdistystoiminta Suomessa oli. Tämän epäilyksen julki lausuminen ei kuitenkaan kyennyt muuttamaan annettua käskyä. Razin nimittäin selitti, ettei valvontakomissio voi pyynnöstään luopua, koska Suomessa oli yhä fasisistisia tai sellaisia yhdistyksiä, jotka joko suorastaan säännöissään tai sitten tosiasiallisesti toimivat Neuvostoliittoa vastaan tai haittaavat Neuvostoliiton ja Suomen välisten suhteiden lähentymistä. Tällaisten yhdistysten olemassaolosta oli Razinin mukaan aivan tuorettakin tietoa.

Vanamon esitettyä edelleen epäilyksensä vaatimuksen kohtuullisuudesta ja viitattaessa esimerkiksi Suomessa tuolloin yleisiin siitossonnilyhdistyksiin korostaessaan maan yhdistystoiminnan laajuutta ja monitahoisuutta Razin lopulta tinki vaatimuksestaan. Valvontakomissiota kiinnostavat lähinnä suuret poliittiset keskusyhdistykset, joilla on alaosastoja eri puolilla maata. Sen sijaan am-

3 Valtiollinen poliisi, tilannekatsaus 10.9.1945. Kaarlo Hillilän arkisto, Orimattila.

4 SKP:n asiakirjoja vuosilta 1944–1948, s. 60.

5 Ahlbäckin toimikunnan mietintö, s. 107–108. J.K. Paasikiven arkisto V:62.

mattiyhdistykset ja siitosonnyhdistykset eivät komissiota kiinnosta, totesi NKVD-yhteyksistään tunnettu lähetystöneuvos.⁶

Kun vaadittuja tietoja ei alkanut kuulua, valvontakomissio kiirehti asiaa heinäkuun loppupuolella.⁷ Elokuussa yhdistysten tietojen toimittaminen komissiolle aloitettiin. Näyttää siltä, että ulkoministeriön virkamiehet uskalsivat sinänsä arkaluontoisessa tilanteessa jonkin verran pilaillla valvontakomission kustannuksella. Kun ensimmäiset tiedot järjestöistä 16. elokuuta lähetettiin, listan kärjessä olivat Suomen Kommunistinen Puolue, Suomen Kansan Demokraattinen Liitto, Ernesti Hentusen perustama populistinen Radikaalinen Kansanpuolue sekä Suomi-Neuvostoliitto-Seura. Mukana oli tosin näitten lisäksi oikeistolaisiksi luonnehdittava Itsenäisyyden Liitto. Elokuun lopussa valvontakomissio sai vielä tiedot mm. Kansallisesta Kokoomuspuolueesta, Maalaisliitosta, Kansallisesta Edistyspuolueesta, Suomen Sosialidemokraattisesta Puolueesta ja Svenska Vänsternistä.⁸

Yhdistyksiä koskeneitten tietojen toimittaminen valvontakomissiolle ei aktivoanut komission toimia yhdistystoimintaa vastaan. Joitakin vähäisiä tarkistuksia voitiin tosin aika ajoin tehdä. Tällaisesta oli kysymys 11. joulukuuta 1945, kun ulkoministeriö sai Tornista Lahden Seudun Kansanpuolustusyhdistystä koskevan puhelintiedustelun. Vaadittiin tietoja, koska tällainen yhdistys oli perustettu, mitkä olivat sen päämäärät, paljonko oli jäseniä, mikä oli johtokunnan kokoonpano ja millaista oli yhdistyksen toiminta. Asialla oli kiire, sillä tiedot haluttiin seuraavaan puoleenpäivään mennessä.

Valvontakomissiolle saatettiin ilmoittaa, että kysymyksessä oli väärinkäsitys tai käännösvirhe, sillä tarkoitettu yhdistys ei ollut kansanpuolustusyhdistys, vaan Lahden Seudun Väestönsuojeluyhdistys. Sen olemassaolo perustui väestönsuojelulakiin.⁹ Komission epäluulo lienee syntynyt siksi, että Lahden suojeluskuntapiirin varat oli lahjoitettu tälle väestönsuojeluyhdistykselle.

Valpo lakkauttamassa Työmaahuoltoa

Siinä kun valvontakomission puuttuminen järjestöjen toimintaan oli enemmän tai vähemmän sattumanvaraista, ryhtyi Yrjö Leinon alainen Valpo toden teolla haravoimaan suomalaista järjestökenttää löytääkseen sellaisia yhdistyksiä, jotka uuteen poliittiseen suuntaan sopimattomina olisi voitu lakkauttaa. Tällöin kysymys oli 21. artiklan vielä aikaisempaakin väljemmästä tulkinnasta, jossa oli mukana koko joukko sisäpoliittista tarkoitushakuisuutta.

Ensimmäisenä Valpo iski syyskuusta 1945 lähtien silmänsä Työmaahuolto ry. -nimiseen yhdistykseen sekä samannimiseen osakeyhtiöön. Yhdistys oli pe-

6 LVK:n kirje UM:lle 29.6.1945 ja Jorma Vanamon muistio käynnistä hra Razinin luona 4.7.1945. UM Fb 110: 147.

7 LVK:n kirje UM:lle. UM Fb 110: 147.

8 UM:n kirjeen LVK:lle 16.8. ja 31.8.1945. UM Fb 110: 147.

9 Puhelintiedustelu Tornista 11.12.1945 ja Valpon vastaus 12.12.1945. UM Fb 110: 147.

rustettu marraskuun alussa 1944, ja sen tehtävänä oli nimensä mukaan suurten työmaitten muonitushuollosta huolehtimalla järjestää työtä sotatehtävistä vapautuville lotille. Perustajat olivat entisiä lottajohtajia, jotka olivat nähneet velvollisuudekseen huolehtia myös sodanjälkeisenä jälleenrakennuksen aikana samantapaisista muonitustehtävistä, joita lottajärjestökin oli hoitanut. Toisaalta kysymys oli sotakomennuksilta palanneitten lottien työnsaantimahdollisuuksien turvaamisesta, toisaalta myös taloudellisesta toiminnasta, jolla haluttiin turvata lottajärjestön aineellisen perinnön säilyminen.

Tämä yhdistys oli saanut toimintaansa varten lahjoituksia Lotta Svärd -järjestöltä, mm. pesula-ambulansseja, kuorma-auton sekä astioita ja ruokailuvälineitä lottien lisalmen piiriltä. Myöhemmin ostettiin muonituskalustoa ja muuta tarvittavaa välineistöä lottajärjestön selvittelypesältä ja puolustusvoimilta.

Kun yhdistysmuotoinen toiminta ei ollut kaikin puolin sopiva tällaisen liiketoiminnan hoitamiseen, sen johdossa olleet olivat 27. huhtikuuta 1945 perustaneet Työmaahuolto Oy:n, jonka tarkoituksiksi yhtiöjärjestys määritteli työmaahuollon harjoittamisen Suomessa. Yhtiön osake-enemmistö oli Suomen Naisten Huoltosäätiöllä. Yhdistys keskittyi tämän jälkeen huolto- ja virkistystoimintaan, ja se lopetti toimintansa 1948.¹⁰

Valvontakomissio oli kiinnittänyt huomiota Työmaahuoltoon jo pian sen perustamisen jälkeen. Komission järjestön toimitiloihin tekemät tarkastukset eivät kuitenkaan olleet johtaneet konkreettisiin vaatimuksiin sen toimintaan puuttumisesta.

Tämä ei estänyt Valpoa jatkamasta omia tutkimuksiaan. Se havaitsi, että Työmaahuolto Oy:n puheenjohtaja Maja Genetz oli aikaisemmin toiminut Lotta Svärdin keskusjohtokunnan jäsenenä sekä lottajärjestön muonituspäällikkönä. Varapuheenjohtaja Tellervo Hakkarainen kuten muutkin yhtiön johdossa mukana olleet naiset olivat niin ikään olleet keskeisissä lottatehtävissä lottien rajatoimistossa. Muitakin Valpoa epäilyttäneitä yhteyksiä lakkautettuun lottajärjestöön löytyi. Työmaahuolto Oy:n huolto nimittäin tapahtui Valpon mukaan samoin kuin Lotta Svärdin aikana puolustusvoimien huoltoportaan välityksellä, kirjanpito oli samanlainen kuin Lotta Svärdillä, ja ruokailuvälineetkin olivat samoja kuin lottajärjestön aikana. Valpossa saatettiin kaikesta edellä mainitusta heti päätellä, että Työmaahuolto Oy on suoranainen Lotta Svärd -järjestön työn jatkaja. Työmaahuolto ry:n muuttumista osakeyhtiömuotoiseksi pidettiin salaisyrityksenä.¹¹

Valpon Työmaahuoltoon kohdistuneet tutkimukset jatkuivat useita kuukausia. Kun kysymyksessä oli taloudellista toimintaa harjoittava osakeyhtiö, Valpolla oli ilmeisiä vaikeuksia päästä kiinni mihinkään sellaiseen, mitä olisi voitu pitää lainvastaisena. Niinpä tutkimuksissakin tyydyttiin keräämään itse yrityksen toiminnan kannalta toisarvoista tietoa, jolla yhtiön johto ja sen tarkoitusperät yritettiin osoittaa epäilyttäviksi.

10 Bäckström (1993), s. 255; Kleemola (1994), s. 68–69; Mirja Huuhka, Työpaikkaruokailun uranuurtaja Työmaahuolto Oy 1944–1978 (1987).

11 Heikki Anisimaan ilmoitukset 11.9. ja 15.9.1945 sekä Työmaahuolto Oy. Työmaahuolto r.y. 17.9.1945. Valpo II, kansio 20.

Valpon miehet vakoilivat Työmaahuoltoa järjestelmällisesti. He kuulustelivat yhtiön palveluksessa olevia poliittiseen vasemmistoon lukeutuneita tai työnsään yhtiön johdon kanssa erimielisyyksiin johtuneita. Näistä toimista tehdyt johtopäätökset kertoivat, että kaikki Työmaahuollon johtavat naiset ovat mieliteiltään fasisteja. Tällaiseen johtopäätökseen oli tultu mm. sen takia, että heidän oli kuultu ”ryssittelevän” venäläisistä puhuessaan.¹²

Jos Työmaahuollon naiset ryssittelivät, käytti Valpokin värikästä kieltä yhtiöstä puhuessaan. Työmaahuollon poliittista väriä Valpossa selvitellessä se todettiin perustetun ”lakkautetun oikeistopolitiikan amatsoni-tukijärjestön Lotta Svärdin työn naamioiduksi jatkajaksi”. Järjestön käytössä tiedettiin olevan ainakin yksi poliittinen ohjaaja, herra Paavo Suominen. – Suominen oli palkattu Työväen Sivistysliitosta huolehtimaan Työmaahuollon ruokaloitten kirjastoista ja lehtitilauksista. Hän hankki työmaille radioita ja piti myös luentoja sekä järjesti juhlia ja viihdytystilaisuuksia.¹³

Suomen Naisten Huoltosäätiölle 8. marraskuuta 1944 lahjoitetussa Tuusulan Syvärannassa, entisessä lottakodissa, toimi Valpon raporttien mukaan opintopiiri, jossa luettiin kirjailija Urho Karhumäen ”Nuorta Kansalaista”, jonka väitettiin kasvattavan sen aatteen imijät sovinistisiksi (kansalliskiihkoisiksi) suomalaisiksi. Syvärannassa oli myös nähty vierailevan oikeistolais- ja natsilaishenkisiä ihmisiä. Valpo oli saanut selville senkin raskauttavan tosiasian, että Työmaahuollon vieraat ja toimihenkilöt arvostelivat moittivasti hallituksen jäseniä ja rouva Hertta Kuusista. Valpon näkökantojen tueksi järjestettiin Työmaahuollon muonittamilla työmaille vastalauseitten ilmauksia sen johdosta, että työläiset joutuivat ruokailemaan entisten lottien ylläpitämissä ruokaloissa.¹⁴

Suurimman työn Työmaahuolto Oy:n toiminnan vakoilemisessa teki Valpon etsivä Klaus Varvikko, joka seurasi yhtiötä koko syksyn 1945. Kuukausien työn tuloksena hän laati yhtiöstä raportin 14. helmikuuta 1946. Tässä raportissa ei tullut esille mitään sellaista, joka ei olisi ilmennyt Valpon papereista jo ennenkin. Varvikko totesi Työmaahuolto Oy:n huoltavan Pohjois-Suomen suuria työmaita, ja tutkimustensa tuloksena hän piti yhtiötä oikeistolaisena Lotta Svärdin työn jatkajana.¹⁵

Mielenkiintoisempi kuin varsinainen raportti on kuitenkin Varvikon esittämä toimintasuunnitelma Työmaahuolto Oy:n asioihin puuttumiseksi. Se kertoo niin sodanjälkeisen Valpon menettelytavoista kuin turvallisuuspoliisin etsivien kirjallisesta esitystaidostakin:

– Koska Työmaahuolto Oy:n toiminnassa on täysin todettu harrastetun entisiä Lotta-Svärdin aikaisia muotoja ja he ovat todistettavasti myös osallistuneet elintarvikkeiden piiloitukseen, joten olisi yksi tie valtioli-

12 Vt. osastopäällikkö Yrjö Isomäen selonteko Turusta 20.9.1945. Valpo II, kansio 20.

13 Huuhka (1987), s. 18–21; Hakkarainen – Huovinen (1999), s. 134–135.

14 Allekirjoittamaton muistio 14.1.1946. Valpo II, kansio 20; Hakkarainen – Huovinen (1999), s. 139–140.

15 Etsivä Klaus Varvikon raportti 14.2.1945. Valpo II, kansio 20.

sen poliisin päästä käsiksi asiaan kansanhuoltoministeriön kautta --
Kaiken todennäköisyyden mukaan on melko varmaa, että Työmaa-
huollon takana on maan parhaat lakimiehet, niin on luultavasti sen täh-
den asia mennyt odotettua pitemmälle. Koska ei kuitenkaan -- ole syytä
venyttää asiaa, vaan olisi käytävä asiaan tosissaan käsiksi, niin ehdot-
taisin toimenpiteenä seuraavaa:

Koska Syvärannan päällikkö Rea Norkamo on aikanaan antanut armei-
jan pistooleja autonkuljettajain vanhimmalle, Veikko Elonevalle, ja eikä
ole niitä vaatinut takaisin, vaikka oli hyvin ollut tietoinen, että aseet olisi
ollut luovutettava pois välirauhansopimuksen perusteella. -- Koska
Veikko Eloneva kääntyi allekirjoittaneen puoleen k.o. asiassa, että mitä
hän tekee hallussaan olevien pistoolien kanssa. Sovimme silloin toimis-
topäällikkö Kantasen kanssa, että Eloneva ei vielä luovuttaisi pistooleja
pois, sillä niitä voitaisi vielä myöhemmässä vaiheessa tarvita Norkamo-
vastaan, jolloin pistoolit jäivät vielä silloin k.o. henkilölle -- . Nyt olisi
Elonevan paras luovuttaa aseet pois, jotta saataisi ne Rea Norkamon
hallusta takavarikoida ja sen perusteella suorittaa pidätys Rea
Norkamon suhteen. Lisäksi Rea Norkamo voitaisi painaa sillä, että hän
on aikanaan polttanut Lotta-Svärdin rajatoimiston paperit.

Olisihan myös mahdollisuus että koko Työmaahuollon johtokunta
pidätettäisiin, koska he ovat osallistuneet välirauhansopimuksen vastai-
seen toimintaan.¹⁶

Etsivä Varvikon suosittelemat toimet eivät johtaneet avoimeen puuttumiseen
Työmaahuolto Oy:n toimintaan. Valpon mielenkiinto yhtiötä kohtaan ei kuiten-
kaan loppunut, vaan tutkimuksia jatkettiin. Vihdoin toukokuussa 1946 yli
kahdeksan kuukauden selvitystyön jälkeen Valpon kuulustelija, entinen neuvosto-
desantti Eino Laakso laati yhteenvedon Työmaahuolto ry:stä, Työmaahuolto
Oy:stä sekä edellä mainittuihin läheisesti liittyneestä Työmaitten Pukuhuolto
Oy:stä.

Kerättyään kaikki esille tulleet syytökset muistioonsa Laakso päätyi to-
teamukseen, jonka mukaan kaikissa edellä mainituissa oli selvästi havaittavissa
lakkautetun Lotta Svärd -järjestön johtava osuus ja sen hengen mukainen toi-
minta. Lisäksi samalla tavoin välirauhansopimuksen vastaiseksi oli katsottava
lottajärjestön johdon syksyllä 1944 perustama Suomen Naisten Huoltosäätiö.
Senkin johdossa nimittäin oli Maja Genetz, ja säätiön hallitukseen kuuluneista
15 henkilöstä ainakin 12 oli entisiä lottia.¹⁷

Laakson yhteenvedonomainen muistio jätettiin 21. toukokuuta venäjänkie-
lisenä käännöksenä valvontakomissiolle. Valpo kun ei johtopäätöksistään huo-
limatta ollut saanut otetta Työmaahuollosta. Nyt toivottiin isoa veljeä apuun.

Sisäministeri Leino olikin jo marraskuussa 1945 ottanut Työmaahuollon
esille hallituksen ulkoasiainvaliokunnassa. Hän esitti tuolloin valvontakomissi-
on puheenjohtajan hallinnollisena apulaisena toimineen kenraalimajuri V.V.
Štyrovin väittäneen, että Lotta Svärdin jäseniä oli liittynyt Työmaahuoltoon ja

16 Varvikko: Toimintasuunnitelma 15.2.1946. Valpo II, kansio 20.

17 Kuulustelija E. Laakson muistio Työmaahuolto r.y:stä, Työmaahuolto Oy:stä ja Työmaitten
Pukuhuolto Oy:stä. Valpo II, kansio 20.

että Työmaahuollolla oli käytettävissään lottien astioita ja muitakin tavaroita.¹⁸

Leino pyrki siis käyttämään valvontakomission arvovaltaa leimatakseen Työmaahuollon hallituksen piirissä. On kuitenkin perin epävarmaa, kulkikotientisten lottien perustamaan yhtiöön liittynyt informaatio Štyrovilta Leinolle päin vaiko päinvastoin. Ždanov saattoikin todeta suomalaiselle ministerilähetystölle, etteivät Štyrovin esitykset olleet ”tässä vaiheessa” tärkeitä.¹⁹ Tuntuukin siltä, että paljon porua ja vähän villoja aikaan saanut prosessi oli lähtöisin Leinon alaisen Valpon raporteista, eivätkä muut suomalaiskommunisteja lukuun ottamatta jaksaneet lähteä mukaan Valpon agenttiseikkailuihin Työmaahuoltoon vastaan. Valvontakomissio teki kyllä tarkastuksia Työmaahuollon tiloissa, ja yhtiön johtajia kutsuttiin kuulusteluihin.

Taisi Työmaahuollon jättäminen rauhaan johtua siitäkkin, että kommunisteihin lukeutunut kulkulaitosministeri Yrjö Murto vakuuttui yhtiön tärkeästä roolista työmaitten muonittajana. Kun kommunistiministeri sai Työmaahuollon neuvottelukuntaan luottomiehikseen kulkulaitosministeriön hallitusneuvoksen Jouni Hakkaraisen ja SAK:n järjestösihteerin Olavi Lindbomin, yhtiön asioita oletettiin kyettävän valvomaan. Murto ei tosin tiennyt hallitusneuvoksensa olevan Työmaahuolto Oy:n johtoon lukeutuneen Tellervo Hakkaraisen veli.²⁰

Valpossa oli lähdetty siitä, että Työmaahuolto oli nimenomaan oikeistolaisen konspiratiivisten hankkeitten pesäpaikka. Siellä ei osattu ottaa huomioon sitä, että Työmaahuollon omistamaa entistä lottakotia Syvärantaa käyttivätkin salaisiin kokouksiinsa sosiaalidemokraattista, kommunistien toimintaa seurannutta tiedusteluorganisaatiota pyörittäneet asevelisocialistit mm. Väinö Leskinen ja Penna Tervon johdolla.²¹

Työmaahuolto Oy sisaryhtiöineen saattoi jatkaa rauhassa toimintaansa vuoteen 1977, jolloin se myytiin Oy Fazer Ab:lle.

”Fascistit vastuuseen”

Vaikka sotasyllisyyksymyksen käsittely ei perustunutkaan välirauhansopimuksen 21. artiklaan vaan 13. artiklaan, sillä oli selviä yhtymäkohtia fasistisina lakkauttaviksi määrättyihin järjestöihin. Olihan sotarikosprosessin keskeisenä tavoitteena poistaa fasistisiksi luonnehditut henkilöt suomalaisen yhteiskunnan kaikilta tärkeiltä paikoilta. Siksi muutamat tähän aihepiiriin liittyvät yksityiskohdat valaisevat myös järjestöjen lakkauttamiseen kohdistuneita paineita. Ždanov oli moneen kertaan, mm. helmikuussa 1945 Kekkonen kanssa keskustellessaan, korostanut valvontakomission vaatimusta kaikkien fasistien ja natsien poistamisesta johtopaikoilta. Sama kertosaie toistui kommunistien aina syksystä 1944 lähtien esittämissä poliittisissa vaatimuksissa.

.

18 Paasikiven päiväkirjat I, s. 249 (26.11.1945).

19 Tuomo Polvinen (et alia), J. K. Paasikivi. Valtiomiehen elämäntyö 4 (1999), s. 213.

20 Huuhka (1987), s. 44–47; Hakkarainen – Huovinen (1999), s. 140–145.

21 Salminen (1996), s. 87–88.

Tällaiset puhdistusvaatimukset kiteytyivät kommunistien Hertta Kuusisen johdolla kesäkuussa 1945 eduskunnassa tekemässä välikysymyksessä, jossa tiedusteltiin, mihin toimiin hallitus aikoi ryhtyä sotasyölyisten saamiseksi vastuuseen. Välikysymyksessä painotettiin sisä- ja ulkopoliittisia vaaroja, jotka aiheutuivat siitä, että ”fasistit ja selvästi saksalaissuuntauksen kannattajina esiintyneet henkilöt vieläkin ovat johtavilla paikoilla sekä yleisissä että yksityisissä toimissa maassamme”. Hallituksen edellytettiin käyttävän vaikutusvaltaansa tarpeellisen puhdistuksen aikaan saamiseksi.

Välikysymyksen antamassaan vastauksessa Paasikivi ilmaisi pitkälle ymmärtävänsä kommunistien vaatimuksia. Hän nimittäin totesi, ettei pitänyt oudoksua, että sotaa vastustaneet ja ”katsomuksensa mukaisesti” toimineet sodan päätyttyä vaativat virheelliseen politiikkaan syyllistyneiden saattamista vastuuseen toimistaan. Varsinaisiin poliittisiin puhdistuksiin Paasikivi ei sentään lupautunut.²²

Kommunistien näkökantoja välikysymyskeskustelussa esille tuonut Ville Pessi yhdisti puheenvuorossaan sotasyölyiset ja lakkautetut järjestöt. Hän nimittäin muistutti, että ”meillä on lakkautettu joukko fascistien järjestöjä maaillemme vahingollisen rikollisen toimintansa johdosta”. Kuitenkaan ketään näiden lakkautettujen järjestöjen johtohenkilöistä ei ollut havaittu rikollisiksi. Pessin huomion mukaan Suomessa meneteltiin aivan toisin kuin muissa maissa, joissa oli esiintynyt samanlaisia ilmiöitä. Muualla ”on suoritettu tai parhailaan käynnissä sodan poliittinen likviidi”, totesi Pessi. Hänen mielestään Suomessa ei riittänyt, että sotasyölyisiä rangaistaisiin. Myös muut ”fascistien johtomiehet” oli pantava telkien taakse. Jo aikaisemmin Pessi oli vaatinut erikoistuomioistuimia käsittelemään fasisteja vastaan nostettavia syytteitä.²³

Poliittista likviidiä edellyttänyt Pessi oli siinä oikeassa, ettei oikeustoimia lakkautettujen järjestöjen johtomiehiä vastaan ollut aloitettu. Tämä ei kuitenkaan tarkoittanut, etteikö Valpo olisi seurannut epäilyttävinä pitamiensä kansalaisten toimia. Tällaisen seurannan tulokset eivät tuottaneet aineistoa oikeudellisiin toimiin ryhtymiseksi kuin muutamassa poikkeustapauksessa. Esimerkkinä voidaan pitää IKL:n johtomiesten Vilho Annalan ja Bruno Salmialan seuranta ja puhelinkuuntelua. Yleensä niistä ei saatu irti mitään mainittavaa.

Kun Valpon mies seurasi Annalaa Helsingissä tammikuussa 1945, tuloksena oli melko mitäänsanomaton raportti:

– klo 9.15 lähti varjostettava asunnostaan Vuorimiehenkatu 23 A, kävellin pitkin Korkeavuorenkatua Erottajalle sekä sieltä Rautatieasemalle, menen siellä torin puolelta sisään 2:n krs:n Rautatiehallituksen Puutavaratoimistoon, avaten sen oven omilla avaimillaan. Varjostettu oli puettu seuraavasti: musta turkislakki, mustat kengät, mustat upokkaat, harmaat housut, harmaa kaulaliina, nahkaiset ruskeat hanskat, sekä vaalean ruskeasankaiset silmälasit – – .²⁴

22 Valtiopäivät 1945, ptk., s. 617–618.

23 Valtiopäivät 1945, ptk., s. 657–658; SKP:n asiakirjoja vuosilta 1944–1948, s. 30.

24 Valpo kansio 2176, Annala, Vilho.

Vilho Annalaa voitiin rangaista siten, että hänet erotettiin rautatiehallituksesta sopimuspalkkaisesta osastopäällikön virasta. Kun Annala ei ollut syylistynyt mihinkään virkavirheeseen tai muuhun rikkomukseen, hän ei suostunut vapaaehtoisesti eroamaan. Niinpä hänen työsopimuksensa purettiin marraskuussa 1945. Kun Annalalle jouduttiin maksamaan jäljellä olleen sopimuskauden palkka, Paasikivi joutui tuskailemaan sitä, että poliittisista syistä irtisanottu Annala tuli valtiolle kovin kalliiksi.²⁵

Bruno Salmialaa ei sen sijaan yrityksistä huolimatta saatu erotetuksi Helsingin yliopiston rikosoikeuden professorin virasta. Salmiala kieltäytyi jyrkästi eroamasta, ja kun häntä vastaan ei ollut esittää viranhoitoon liittyviä syytteitä, hallitus ei mahtanut hänelle mitään. Yrityksiä Salmialan painostamiseksi ei kuitenkaan puuttunut. Valpon puhelinkuuntelu sieppasi marraskuussa 1945 Salmialan kertomuksen siitä, miten hän oli vastannut luonaan käyneelle opetusministeri Helolle, joka oli vaatinut hänen eroamistaan.

Helo oli aloittanut asiansa tiedustelemalla, muistiko Salmiala sanoneensa kerran sotavuosina Helsingin kaupunginvaltuustossa hänelle, että jos hän (Helo) jatkaa silloista poliittista toimintaansa, hänet pannaan seinää vasten. Salmiala vastasi muistavansa asian hyvin, koska oli ollut oikeassa. Korkein oikeus kun oli tuominnut Helsingin apulaiskaupunginjohtajana toimineen Helon maanpetoksesta kuritushuoneeseen!

Ministerin ja professorin keskustelu ei tämän jälkeen jatkunut kovinkaan rakentavassa hengessä. Salmiala nimittäin ilmoitti, ettei hän väisty virastaan muutoin kuin väkivallan edessä.²⁶

Vertailukohdan uudelle suunnalle vastenmielisiin henkilöihin kohdistuneille painostustoimille muodostaa se, että samoihin aikoihin myönnettiin valtion varoista korvauksia sota-aikana maanpetoksellisesta toiminnasta pidätettynä ja vangittuna olleille.

Sen lisäksi, että Ždanov ja Paasikivi kävivät kesän ja alkusyksyn 1945 aikana monia vaikeita keskusteluja sotaan syyllisten tuomitsemisesta, valvontakomissiossa tehtiin suunnitelmia poliittisten puhdistusten loppuun saattamiseksi Suomessa. Tällaiset suunnitelmat konkretisoituvat kesällä 1945 laaditussa luonnoksessa Suomen rauhansopimukseksi. Tuohon sopimukseen suunniteltiin otettavaksi mukaan erityinen virkakieltopykälä. Sen mukaan ketään IKL:ään tai muihin fasististyyppisiin järjestöihin kuulunutta aktiivijäsentä tai muita henkilöitä, jotka olivat suhtautuneet vihamielisesti liittoutuneisiin valtoihin, ei olisi saanut pitää julkisissa tehtävissä tai vastuullisilla paikoilla. Tällaiset tuli korvata ”demokraattisen ajattelutavan” edistäjillä.²⁷

Samanlaiset tavoitteet elivät sitkeästi myös Skp:ssä. Kun lokakuussa 1945 pidettiin Skp:n puoluekokous, keskeisenä teemana nousi esiin fasismin jäätteitten puhdistaminen. Vaikka fasismin todettiin sodan seurauksena suuresti

25 Paasikiven päiväkirjat I, s. 250 (30.11.1945).

26 Puhelinkuunteluraportti 29.11.1945. Valpo II, kansio 221, Salmiala, Bruno; Uola (1982), s. 474.

27 Manninen (1996), s. 20–21; Manninen (1997), s. 51–52.

Paasikivi ja Ždanov – Suomen myöntyvyyspolitiikkona tunnettu pääministeri ja presidentti sekä korkean tason kommunistisena politrukkina tunnettu kenraaliversti – pysyivät vaivatta kommunikoimaan keskenään, vaikka keskustelut usein johtivatkin Paasikiven kannalta uusiin vastenmielisiin myönnötyksiin. Sotamuseo.



heikentyneen, ei se puoluekokouksen mielestä ollut menettänyt kaikkia voimiaan eikä taistelutahtoaan. Kommunistit katsoivat, että fasisteilla oli virkakooneistossa ja armeijassa ”ylivoittainen asema”. Tämän johdosta ”demokraattisten ja taantumuksellisten voimain välinen jatkuva kamppailu” oli välttämätöntä.²⁸

Kommunistien tavoitteet nähtiin mm. asevelisocialistien keskuudessa varsin selvästi jo varhain keväällä 1945. Tästä kertoo puoluesihteerinä Unto Varjosen tuolloin esittämä näkemys, jonka mukaan Suomen tulevaisuuden kannalta keskeinen oli kommunistien vaatimus fasismin jätteiden hävittämisestä. Kommunistit saattoivat halutessaan leimata fasistiksi jokaisen heille epämieluisen henkilön. Joka ei lähde mukaan kommunistien johtoaseman takaavaan politiikkaan, saa äkkiä fasismin nimityksen ja joutuu syrjäytettävien listalle, kirjoitti Varjonen.²⁹

Amerikkalaisten musta lista

Neuvostoliitto ei ollut täysin yksin vaatiessaan suomalaisessa yhteiskunnassa toimeen pantavaa puhdistusta. Yhdysvaltain hallitus nimittäin oli julkaissut jo kesäkuussa 1944 ns. ”mustan listan” (The Proclaimed List of Certain Blocked Nationals) eri maissa toimineista Saksan kanssa läheisissä tekemisissä olleista yrityksistä ja yksityishenkilöistä. Suomesta tälle 28. helmikuuta 1945 päivitettylle listalle oli otettu 152 suomalaista yritystä tai henkilöä, joitten katsottiin olleen sota-aikana läheisessä taloudellisessa tai muussa yhteistyössä Saksan kanssa. Listaa täydennettiin maaliskuussa 143 uudella nimellä.

28 Anthony F. Upton, *Kommunismi Suomessa* (1970), s. 177.

29 Haataja (1986), s. 40.

Kysymys ei luonnollisestikaan ollut välirauhansopimuksen mukaisesta toimesta, sillä Yhdysvallathan ei ollut sopimuksen allekirjoittajavaltioita. Periaatteessa ”musta lista” palveli silti samankaltaisia tavoitteita kuin 21. artiklakin: sillä pyrittiin rajaamaan saksalaismieliset yritykset ja henkilöt kanssakäymisen ulkopuolelle.

Yhdysvaltain Suomeen perustama edustusto ilmoitti heinäkuussa 1945 Suomen ulkoministeriölle, että amerikkalaiset ryhtyisivät hallinnollisiin ja lainsäädännöllisiin toimiin niitä amerikkalaisia vastaan, jotka olisivat taloudellisessa yhteistyössä listalle otettujen yritysten tai henkilöitten kanssa.

Amerikkalaisten ”musta lista” kosketti melkoista osaa Suomen liike-elämää. Listalla olivat nimittäin mm. Arabia Oy, Enso-Gutzeit Oy, Rainer von Fieandt, Erik von Frenckell, S.A. Harima, Hietalahden telakka, Instrumentarium Oy, Kone ja Silta, P.H. Norrmén, Outokumpu Oy, Gustav Paulig & Co, Petsamon Nikkeli, Siemens, Suomi-Filmi ja Wärtsilä.³⁰

Tähän listaan suhtauduttiin Suomessa vakavasti. Lokakuussa 1945 Suomen hallitus ilmoitti noudattavansa Yhdysvaltojen ”mustia listoja” ulkomailla, ja tämän ansiosta Yhdysvallat suostui harkitsemaan luoton myöntämistä Suomelle.³¹ Samassa kuussa saatiin myös lupauksia listan poistamisesta Suomen osalta. Tällöin Suomen hallitus vakuutti amerikkalaisille haluavansa kaikin laillisin keinoin poistaa akselivaltojen taloudellisen vaikutuksen niin liikeyrityksistä kuin yksityisistä henkilöistäkin (!). Luvattiin myös huolehtia siitä, että amerikkalaisille epämiellyttävät henkilöt syrjäytetään tehtävistä, joissa oltiin taloudellisissa suhteissa Yhdysvaltoihin.³²

”Mustien listojen” ongelma kuitenkin säilyi. Yhdysvaltain lähetystösihteeri Benjamin M. Hulley kävi joulukuussa 1945 ulkoministeri Enckellin luona ja esitti hallituksensa määräyksestä uuden listan, jolla oli 18 henkilönimeä. Osittain olivat kysymyksessä samat henkilöt kuin aikaisemmassakin listassa, mutta uuteen listaan oli lisätty Suomen talouselämän keskeisiä vaikuttajia kuten Gunnar Ståhle, Mauri Honkajuuri, Petter Forsström, Paavo Talvela, Esko Rieikki ja Antti Wihuri.³³

Kun Enckell valitti brittiedustaja Shepherdille amerikkalaisten kahdenlaisista mustista listoista, tämä tyytyi vaatimaan ainoastaan Aeron johtajan Gunnar Ståhlen ehdotonta erottamista. Muuten oli tyydyttävä vain odottamaan.³⁴

Odottaminen osoittautuikin oikeaksi ratkaisuksi. Ståhle joutui lähtemään Aeron toimitusjohtajan paikalta, ja muutkin listalle joutuneet saattoivat havaita, ettei heille sodan jälkeen esimerkiksi myönnetty viisumia Yhdysvaltoihin.³⁵

Paasikivi saattoi jo kesäkuussa 1946 todeta, että voittajavaltioiden mustalla listalla olleita liikemiehiä oli ruvettu kutsumaan Yhdysvaltain ja Englannin lä-

.

30 United States Mission in Finland, Memorandum 15.7.1945. J.K. Paasikiven arkisto V:4.

31 Paasikiven päiväkirjat I, s. 232 (16.10.1945).

32 Ilmoitus amerikkalaisille lokakuussa 1945. Urho Kekkosen arkisto 21/11.

33 Paasikiven päiväkirjat I, s. 253 (7.12.1945).

34 Paasikiven päiväkirjat I, s. 254 (8.12.1945).

35 ”Mustan listan” vaikutuksista ks. Rainer von Fieandt, Omaa tietään kulki vain (1970), s. 110–116.

hetystöjen vastaanotoille. Tämä oli presidentille merkki siitä, että lännen mustien listojen ongelma oli poistunut päiväjärjestyksestä.³⁶

Suomen osalta mustat listat siis unohdettiin varsin nopeasti. Yhdysvalloille Suomi olikin lopulta erityistapaus itäisen Euroopan valtioitten joukossa. Sen kanssa ei ollut oltu sodassa, ja sisäpoliittisen kehityksen Suomessa katsottiin mm. maaliskuun 1945 eduskuntavaalien ansiosta olleen myönteisempää kuin esimerkiksi Tšekkoslovakiassa, Romaniassa ja Puolassa. Näin ollen amerikkalaiset saattoivat pikemminkin tehdä suunnitelmia Suomen taloudelliseksi avustamiseksi kuin sen liike-elämän boikotoimiseksi.³⁷

Leinon vaatimuksia

Siinä hallituksen ulkoasiainvaliokunnan 26. marraskuuta 1945 pitämässä kokouksessa, jossa Leino otti esille Työmaahuolto Oy:n asian, hän puuttui myös lukuisiin muihin 21. artiklan tulkintakysymyksiin. Leino sanoi esiintymisensä perustuvan Štyrovin esittämiin vaatimuksiin. Näyttää kuitenkin siltä, että Leinon ja Paasikiven ”tsekan kenraaliksi” luonnehtiman Štyrovin näkemykset asioista olivat niin samansuuntaiset, ettei ole varmaa, mitkä asiat ovat Leinosta, mitkä taas Štyrovista lähtöisin.

Leino väitti, että Ilmailuliittoon oli liittynyt lakkautettujen järjestöjen jäseniä. Tämä väite oli tosi korkeintaan hyvin pieneltä osin: Ilmapuolustusliittoahan ei ollut lakkautettu, vaan se oli oma-aloitteisesti lakkauttanut itsensä. Leino esitti syytöksiä myös Suomalaisuuden Liittoa vastaan.

Yhteenvetona Štyrovin kanssa käymistään keskusteluista Leino esitti vaatimuksen, jonka mukaan Suomalaisuuden Liitto, Suomen Ilmailuliitto ja Itsenäisyyden Liitto oli lakkautettava. Samoin oli lakkautettava kaikki sotilaalliset ampumakerhot sekä sellaiset seurat, joitten enemmistön muodostivat lakkautettujen seurojen jäsenet.

Vaatimukset herättivät ulkoasiainvaliokunnassa keskustelua. Kekkonen näyttää olleen sitä mieltä, että Itsenäisyyden Liitto joutikin lakkauttavaksi. Se kun oli hänen mukaansa kannattanut sodan aikana ”uutta Eurooppaa”. Suomalaisuuden Liiton lakkauttaminen ei sen sijaan saanut Kekkonen kannatusta, vaikka hän pitikin liiton lehteä Suomalaista Suomea huonona ja hallituksen politiikkaa vastustavana. Mauno Pekkala ilmaisi olevansa samaa mieltä kuin Kekkonen. Kauppa- ja teollisuusministeri Gartz puolestaan vertasi Ilmailuliittoa Autoliittoon ja totesi, että jos Ilmailuliitto lakkautetaan, olisi perustettava uusi järjestö hoitamaan ilmailun kansainvälisiä suhteita. Svento puolestaan esitti koko asian lykkäämistä.

Leinon esittämiin vaatimuksiin liittyvän olennaisen seikan toi esiin Paasikivi. Hän ei ollut valmis lakkauttamaan järjestöjä tällaisten hallitukselle välitettyjen

36 Toivo Heikkilä, Paasikivi peräsimmä (1991), s. 277.

37 Ks. tästä esim. Hannu Rautkallio, Suomen suunta 1945–1948 (1979).

suullisten viestien perusteella, vaan totesi että asiassa olisi saatava valvontakomissiolta kirjallinen nootti.

Useimmat puheenvuoroja käyttäneet ministerit olivat sitä mieltä, että marraskuussa alkaneen sotasyyllisyysoikeudenkäynnin leimaama ajankohta oli kovin huono järjestöjen lakkauttamiseksi. Tällaiset toimet olisivat omiaan lisäämään kansalaisten masentuneisuutta. ”Miten tästä ja muista asioista selviämme”, pohdiskeli Paasikivi, jonka mielestä kansa käsitti järjestöjen lakkautusvaatimukset niin, että kaikki suomalainen isänmaallisuus on hävitettävä.³⁸

Kun valvontakomissio tätä ennen oli edellyttänyt järjestöjen lakkauttamista, se oli esittänyt vaatimuksensa kirjallisesti, ja tällaiset vaatimukset olivat poikkeuksetta osoittautuneet tehokkaiksi. Suomen hallitus oli viipymättä noudattanut Ždanovin ja Savonenkovin esittämiä ”toivomuksia” tai vaatimuksia. Leinon tuomien terveisten saatteeksi ei nyt kuitenkaan ollut kirjallista vaatimusta, eikä sitä tullut myöhemminkään. Nimenomaan tämä tosiasia herättää epäilyksiä siitä, että kysymyksessä olivat enemmänkin suomalaiskommunistien toiveet kuin valvontakomission venäläisten vaatimukset. Tästä ei hallituksessa kuitenkaan voitu olla varmoja, eikä Leinoa aluksi edes osattu epäillä.

Vaikka valvontakomissiosta ei kuulunutkaan uusia vaatimuksia, Skp:ssa oli jatkuvasti aktiivisia. Lokakuussa 1945 pidetyssä puolueen edustajakokouksessa Ville Pessi piti alustuksen, joka osoitti kommunistien näkevän fasisteja kaikkialla ympärillään:

Kuten tiedetään, fasisteja on maassamme runsaasti, vaikka he nykyään yrittävätkin naamioida itseään. Ne ovat suureksi osaksi pesiytyneet mitä erilaisimpien julkisten järjestöjen, virastojen, opistojen ja talouslaitosten uumeniin. Ne harjoittavat uuraasti salakähmäistä laitonta vehkeilyä, joka tähtäytyy voimassaolevaa demokraattista järjestystä ja kansan eduskunnan tahtoa vastaan.³⁹

Pessin puhe oli selvä kehoitus fasistien ja fasististen järjestöjen paljastamiseksi. Samoihin aikoihin Valpo olikin aktivoitunut. Valvontakomissio oli tehnyt tarkastuksia Ilmailuliitossa, mutta sitä mukaa kuin komission mielenkiinto liittoa kohtaan oli laimentunut, Valpo oli ruvennut seuraamaan liiton toimintaa. Valpo laati ensimmäisen raporttinsa Ilmailuliitosta syyskuussa 1945. Sen oli ”saadun tehtävän mukaisesti” laatinut etsivä Voitto Leppänen, ja se oli osoitettu suoraan ministeri Leinolle luottamuksellisesti. Tästä päätellen Ilmailuliiton seuraaminen oli tapahtunut itsensä Leinon toimeksiannosta.

Tämän jälkeen Valpon valvova ote Ilmailuliitosta tiivistyi. Vasikoita ja ilmoittajia saatiin solutetuiksi liiton kokouksiin, ja liiton konttoripäällikköä yritettiin värvätä Valpon tiedottajaksi.⁴⁰

38 Paasikiven päiväkirjat I, s. 249–250 (26.11.1945).

39 Skp:n edustajakokouksen ptk. 19.–23.10.1945, liite. Skp:n arkisto.

40 Uola (1994), s. 139–140.

Brusiin saa tarpeekseen

Julkisessa sanassa alkoi syksystä 1945 lähtien ilmestyä ensimmäisiä Valpon omavaltaista toimintaa arvostelleita kirjoituksia. Lokakuussa Helsingin Sanomat kirjoitti väitteistä, joitten mukaan Valpo teki summittaisia pidätyksiä pelkkien löysien huhujen perusteella ja kohteli pidätettyjä huonosti. Paasikivikin kiinnitti huomiota tällaiseen lehdessä olleeseen väitteeseen. Häntä tyydytti Otto Brusiinin Helsingin Sanomiin kirjoittama vastine, jossa tämä Valpon päällikkönä vakuutti jyrkästi valvovansa, että laillisuutta noudatetaan.⁴¹

Brusiinin vakuutus oli suorastaan irvokas ottaen huomioon Valpon vankien kohtelusta sittemmin saadut tiedot. Paasikiveä ei kuitenkaan näytä tuolloin informoidun siitä, millä tavoin Brusiin alaisineen vankejaan todella kohteli.

Pääosin muodollistakin pätevyyttä vailla olleilla kommunisteilla miehitetyn Valpon toiminta sai kuitenkin syksyn 1945 aikana kaiken kaikkiaan sellaisia piirteitä, ettei hyväuskoisena idealistina sen päälliköksi nimitetty Brusiin saattanut toimintaa enää hyväksyä. Määräykset organisaatiolle tulivat vallan muualta kuin päälliköltä. Ei edes auttanut se, että taiteellinen päällikkö tuotatti virkahuoneeseensa pianon, jonka ääreen hän suurimpien paineitten keskellä istahti purkamaan tunteitaan.

Joulukuussa 1945 Brusiin sai lopulta Valpon päällikkyydestä tarpeekseen. Hän jätti eronpyyntönsä, mutta kävi sitä ennen sisäministeri Leinon puheilla esittämässä näkemyksiään. Brusiin ilmaisi ministerille huolestumisensa Valpon henkilökunnan teknisen tason madaltumisesta sekä laitoksen maineesta Skp:n ulkopuolella. Leino ei kuitenkaan jakanut tätä huolestumista, vaan korosti, että viimeisetkin ”epäluotettavat” – Brusiinin mielestä ammattitaitoiset – oli nyt henkilökuntaa vähennettäessä työnnettävä pellolle. Samalla Leino velvoitti Brusiinin kaikissa henkilöasioissa ennen niiden ratkaisemista neuvottelemaan kommunisteja edustavan apulaispäällikkö Aimo Aaltosen kanssa.

Viimeinen pisara Brusiinin eropäätöksen tekemisessä oli eversti Feodorovin vaatimus saada valvontakomissiolle tarkat tiedot sellaisista Neuvostoliitosta palautettavista sotavangeista, jotka rajalla olivat tunnustaneet, että heidät oli Neuvostoliitossa värvätty toimimaan vakoilijoina Suomessa. Brusiin piti tällaista vaatimusta ennenkuulumattomana ja välirauhansopimukseen perustumattomana. Hän perusteli kantansa Leinolle, mutta tämä määräsi antamaan Feodoroville tämän vaatimat tiedot. Brusiin ei noudattanut ministerin määräystä, vaan jätti eronpyyntönsä siirtäen määräyksen toteuttamisen seuraajalleen.⁴²

Valpon päällikön virkaa määrättiin hoitamaan varatuomari Jorma Kymen-taka, joka ei kuitenkaan hoitanut tehtävää kuin pari kuukautta. Maaliskuussa 1946 päällikön tehtävään määrättiin lähellä maalaisliiton radikaalisiipeä ollut varatuomari Kaarlo Tetri kauppa- ja teollisuusministeriöstä.

41 Helsingin Sanomat 18. ja 19.10.1945; Paasikiven päiväkirjat I, s. 234 (19.10.1945).

42 Brusiinin kirje 28.12.1945. Urho Kekkosen arkisto 21/11.

■ Sisäministeri hämää

Yhdistysten tarkkailu laajenee

Leinon marraskuussa 1945 hallituksen ulkoasiainvaliokunnassa esittämään järjestöjen lakkauttamiseen ei hallitustasolla palattu pitkään aikaan. Kysymys ei kuitenkaan ollut siitä, että asia olisi unohdettu. Hallituksella vain oli muita kiireellisempiä välirauhansopimuksen soveltamiseen liittyviä tehtäviä kuten sotasyyllisyys- ja asekatkentuuttujen päätökseen saattaminen. Valpo sen sijaan ryhtyi järjestelmällisesti keräämään raskauttavaksi tarkoitettua aineistoa niin Suomalaisuuden Liitosta, Ilmailuliitosta kuin Itsenäisyyden Liitostakin.

Myös Suomen Reserviupseeriliitto oli tarkkailtavien listalla siitä huolimatta, että valvontakomissio oli jo keväällä 1945 tehnyt tarkastusiskun liiton toimiloihin löytämättä mitään raskauttavaa. Tällöin liiton toimistoon oli saapunut kolme venäläisupseeria eversti Šerstnevin johdolla. Liiton pääsihteeriltä oli vaadittu ensi töiksi selitystä siitä, että Ålands Reservofficerförening oli saanut sikäläiseltä lakkautetulta suojeluskunnalta rahalahjoituksen. Tätä oli liitossa pidetty mahdottomana, koska liitto oli nimenomaisesti huomauttanut kerhoille, ettei suojeluskuntajärjestön varoja saisi ottaa vastaan. Kävi kuitenkin ilmi, etteivät ahvenanmaalaiset olleet kiellosta tietoisia, ja tästä syystä sikäläinen reserviupseerikerho oli todellakin ottanut vastaan suojeluskunnan lahjoituksen, joka nyt jouduttiin tilittämään valtiolle.

Valvontakomission edustajat pyysivät ja saivat tarkat tiedot Reserviupseeriliiton syntyvaiheista, toimintamuodoista, säännöistä, rahoituksesta ja jäsenkerhoista. Liiton säännöt oli luovutettava kirjallisina samoin kuin Reserviupseerilehden sodanaikaiset vuosikerrat.

Kymmenen päivää liiton toimistossa tehdyn tarkastuksen jälkeen tarkastettiin Helsingin ja Kotkan seudun reserviupseerikerhot. Näiden tarkastusten perusteella valvontakomissio ilmoitti pääesikunnan yhteysosastolle, ettei sillä ollut huomautettavaa Reserviupseeriliiton toiminnasta. Tästä huolimatta Valpo teki muutaman viikon kuluttua kaksi päivää kestäneen oman tarkastuksensa Reserviupseeriliitossa.

Valpon tarkastukset saivat Reserviupseeriliiton vetoamaan kunniapäällikköönsä Mannerheimiin, joka otti liiton johdon vastaan Tamminiemessä. Tapaaamisen aikana presidentti soitti pääministeri Paasikivelle, joka lupasi, ettei mahdollista lakkautusasiaa oteta hallituksessa esille kuulematta liiton edustajia. Varmuuden vuoksi Reserviupseeriliitto oli monien muiden lakkautusuhana alla olleiden järjestöjen tavoin jo 1945 perustanut sotaan osallistuneiden reservin

upseerien huoltotyötä tekevän Huolto-Apu Säätiön, jolle liiton varat oltiin valmiit luovuttamaan.¹

Raskauttavien tietojen kerääminen otti Valpolta aikansa. Lopulta rupesi ilmeisesti näyttämään jo siltä, ettei riittävää näyttöä tarkkailtavien järjestöjen lakkauttamiseksi 21. artiklan perusteella kenties koskaan löydettäisi. Tästä syystä tarvittiin ulkopuolinen sysäys järjestöjä vastaan suunnattavan offensiivin käynnistämiseksi, ja sellainen tuli kuin tilauksesta vappuna 1946.

Ennen vappua oli Valpossa tehty paljon töitä kommunisteille vastenmielisten järjestöjen toiminnan seuraamiseksi ja tutkimiseksi. Valpo oli loppuvuodesta 1945 löytänyt kokonaan uudenkin tarkkailukohteen, kun oikeistolaiset opiskelijat olivat perustaneet Ylioppilasoikeisto-nimisen järjestön. Tästä ylioppilas-yhdistyksestä koitui Valpolle erityistä päänvaivaa.

Ylioppilasoikeisto perustettiin Vanhan ylioppilastalon juhlasalissa 5. joulukuuta 1945. Kutsu perustavaan kokoukseen oli osoitettu isänmaallisille ylioppilaille, ja jo tämä kutsu kertoi Valpolle, että perusteilla oli järjestö, joka edusti kokonaan toisenlaista poliittista ajattelua kuin Valpon edustama suuntaus. Kutsussa kulunutta vuotta luonnehdittiin uudemokratian, epäsuomalaisuuden ja inflaatiopolitiikan vuodeksi. Epäkansallinen äärimmäinen vasemmisto pyrki kutsun mukaan tukahduttamaan kokonaan suomalaisen kansallistunnon, leimaamaan suomalaisen kulttuurin aikaansaannokset lainatavaraksi ja uhkaamaan yliopistojen ja korkeakoulujen itsemääräämisoikeutta ja akateemista vapautta.

Perustettavan järjestön tehtävänä oli ”vuoden kestäneen hapuilun jälkeen” koota akateemiset oikeistovoimat yhtenäiseksi rintamaksi puolustamaan akateemisen kansanosan oikeuksia suomalaisen kulttuurin säilymiseksi ja kehittämiseksi. Hankkeessa mukana olleen Antero Kallion mukaan järjestön perustamiseen oli vaikuttamassa vasemmistopolitiikan näkyvä tuleminen ylioppilasmaailmaankin. Erityisesti muutamat lakkautetussa AKS:ssä mukana olleet pitivät tuolloin tärkeänä selkeästi oikeistolaisen ylioppilasjärjestön perustamista ”uuden suunnan” vastapainoksi.

Vetoomus sai suuren joukon asiasta kiinnostuneita liikkeelle, sillä Vanhalle ylioppilastalolle kokoontui tuhatkunta asiasta kiinnostunutta. Valpon etsivän Veikko Smedbergin ei ollut vaikeaa sulautua näin suureen joukkoon. Hän saattoi raportoida esimiehilleen tilaisuudessa pidetyistä puheista: sotavuosina hävittäjälentäjänä toiminut ylioppilas Jaakko Jahnuainen oli avannut kokouksen, teekari Paavo Linko oli puheenvuorossaan onnistunut saattamaan vasemmiston politiikan naurunalaiseksi, ja juhlapuheen oli pitänyt Uuden Suomen päätoimittaja Lauri Aho.

Etsivä saattoi tehdä kommunistien politiikkaa arvostelleesta tilaisuudesta yhteenvedon, jonka mukaan jokaisen puhujan puheesta kuului läpi kiihkeä fasisainen henki. Lisäksi hänelle oli käynyt selväksi, että jokainen uuden yhdis-

1 E.V. Valkama, Aattein ja aseinen (1956), s. 54–55, 57–60; Säätiörekisteri n:o 456.

tyksen hallitukseen esitetyistä oli ”kiihkeä fascistinen olento, omaten paljon AKS:n toimintatapojen tietoa teoriassa ja käytännössä”.²

Ylioppilasoikeiston puheenjohtajaksi valittiin kokouksen kansanedustaja varatuomari Päiviö Hetemäki, varapuheenjohtajaksi ylioppilas Veikko Sjöblom ja sihteeriksi dipl.ins. Antero Kallio. Sääntöjensä mukaan yhdistyksen tarkoituksena oli toimia niiden Suomen korkeakouluissa opiskelevien ja opiskeluiden keskinäisenä yhdyssiteenä, joiden yhteiskunnallis-poliittiselle katsomukselle on määräävänä tinkimättömästi valtakunnallinen ja terveesti kansanvaltainen ajatustapa ja toiminta.³

Fasistisesta toiminnasta epäiltyjen järjestöjen selvittämiseen keskittyi Valpossa ennen muuta Esko Vokkulainen, joka oli inkeriläissyntyisen vakuutusvirkailijan ja tämän venäläisen vaimon poika. Venäjää osaavana hän oli palvelut jatkosodan loppupuolella luutnantin arvoisena päämajan tiedusteluosastossa. Suojeluskuntaan vuodesta 1937 kuulunut Vokkulainen oli heti sodan jälkeen liittynyt Akateemiseen Sosialistisearaan ja neuvostomyönteiseen Suomalais-venäläiseen ylioppilasyhdistykseen. Hänelle aukeni marraskuussa 1945 ylimääräisen esittelijän virka poliittista väriään vaihtaneessa Valpossa, jossa hän ensin valvoi sodanaikaisia työtovereitaan ja alkuvuodesta 1946 lähtien poliittista oikeistoa. Vokkulaisella oli suora kanava valvontakomission tiedustelumieheen Sergei Istominiin, jonka kautta raportit ”fasistijärjestöjen” toiminnasta välittyivät komission tietoon.

Vokkulainen ei ehkä ollut aivan tyypillinen Valpon palvelukseen värväytyjä, sillä hän oli useimmista muista poiketen suorittanut ylioppilastutkinnon ja oli kirjoittautunut yliopistoon opiskelemaan valtiotieteitä. Hakiessaan syksyllä 1945 tointa Valposta hän ilmoitti suosittelijakseen itsensä Otto Brusiinin. Sikäli Vokkulainen ei poikennut Valpoon värväytyjen yleisestä kaavasta, että hän ilmoitti hakemuksessa puoluekannakseen Skdl.⁴

Maaliskuussa 1946 Vokkulainen laati muistion Reserviupseeriliiton ja Suomalaisuuden Liiton toiminnasta. Kumpikin järjestö näyttäytyi tässä raportissa synkeän taantumuksen ilmentymänä, ja vähäisen fakta-aineiston ohella Vokkulainen oli käyttänyt myös ilmeisen vilkasta mielikuvitustaan järjestöjä kuvatesaan.

Hän totesi Reserviupseeriliiton hallituksen ja valtuuston jäsenten olevan etupäässä lakkautettujen järjestöjen johtohenkilöitä sekä SS-toimintaan osallistuneita. Hän kertoi liiton kokouksissa ylistettävän jatkuvasti saksalaisia ja suhtauduttavan venäläisiin pilkallisesti. Siitä huolimatta, että valvontakomissio tulkitsi upseerien kerhoillat jatkokoulutustilaisuuksiksi, ei Vokkulaisen mielestä ollut edes mahdollisuuksia tarkistaa, oliko sallittua koulutusohjelmaa ylitetty.

.

2 Etsivä Veikko Smedbergin ilmoitus Ylioppilasoikeiston perust. kokouksesta/8.12.1945. Valpo II, kansio 66.

3 Ks. Valpo II, kansio 66.

4 EK-Valpo HM B 5258 Vokkulainen, Esko Robert; Rentola (1997), s. 220, 276; ks. Salminen (1996), s. 102–104.

Fantasiaan puolelle menee Vokkulaisen täsmentämätön väite, jonka mukaan Reserviupseeriliitossa toimi maanalainen ryhmä, joka oli yhteydessä ulkomailta johdettuun sotilaalliseen vakoilujärjestöön.

Suomalaisuuden Liitosta Valpon esittelijä ei saanut kovinkaan paljon irti. Hän kuvasi tämän liiton toiminnan keskittyvän sen äänenkannattajan Suomalaisen Suomen törkeisiin kirjoituksiin, joissa koetettiin ”kaikin tavoin oikeistopiirien keskuudessa halventaa nykyisen hallituksen jäseniä”.

Mainittujen liittojen lisäksi Vokkulainen oli tutkinut myös muita yhdistyksiä, joitten jäsenten enemmistö muodostui lakkautettujen järjestöjen jäsenistä. Osa niistä oli tuttuja jo aikaisemmista selvityksistä kuten Työmaahuolto ja Suomen Naisten Huoltosäätiö, mutta nyt samaan seuraan olivat päässeet talvisodan jälkeen perustettu Sotainvalidien Veljesliitto ja Sotaleskien Huolto. Jälkimmäinen järjestö sai kesäkuussa 1946 luonnehdinnan myös Skp:n puoluetoimikunnalta: näyttää olevan suoranaisten asevelinaisten jatkojärjestö.⁵

Vuonna 1940 perustetun Sotainvalidien Veljesliiton toiminta oli keväästä 1945 lähtien yritetty tukahduttaa edellyttämällä invalidijärjestöjä liittymään 10. toukokuuta 1945 perustettuun Suomen Invalidien Demokraattiseen Keskusliittoon. Tämä järjestö joutui alusta lähtien kommunistien käsiin, ja sosiaaliministeri Matti Janhusen Veljesliitolle esittämistä lakkauttamisuuhkauksista huolimatta liitto jäi lopulta uuden järjestön ulkopuolelle. Kun muutkin suurimmat invalidijärjestöt pysyivät erossa ”demokraattisesta” liitosta, invalidien järjestötoiminta säilyi valtaosaltaan poliittisesti riippumattomana.⁶

Vokkulainen näyttää muistiota laatiessaan toimineen Leinon toimeksiannosta. Pääministerin sihteerinä toiminut Toivo Heikkilä kertoo muistelmissaan, miten Leino yritti tuoda Reserviupseeriliiton lakkauttamisen valtioneuvoston käsittelyyn Paasikiven pääministeriaikana ilman epävirallista iltakoulukäsittelyä. Esittelylistat oli valmiiksi laadittuina, mutta Paasikivi ei suostunut ottamaan asiaa esille.⁷

Kun valvontakomissio ei ollut kovin aktiivisesti vetoamassa 21. artiklaan, järjestöjen syytely jäi lähes yksinomaan kotikommunistien tehtäväksi. Helmikuussa 1946 sotasyölysoikeudenkäynnin ollessa kriittisimmässä vaiheessaan Savonenkovan kuitenkin puuttui hyvin jyrkässä sävyssä Uuden Suomen, Ilkan ja eräiden muiden lehtien kirjoituksiin, joissa hänen mukaansa oli tähdätty ”Neuvostoliittoa, Yhdistyneitä Kansakuntia ja demokratiaa vastaan”. Hän luonnehti tällaista sotapropagandana pitämänsä kirjoittelua natsihenkisyydeksi, joka oli ristiriidassa 21. artiklan kanssa. Esittämättä varsinaisia lakkautusvaatimuksia valvontakomission varapuheenjohtaja ilmoitti jyrkästi ja kategorisesti, ettei valvontakomissio tule sallimaan tällaisen fasistisen propagandan jatkumista.

Savonenkovan moitteista hermostunut hallitus kutsui lehtien päätoimittajat koolle Helsinkiin, ja Paasikivi piti näille oppitunnin siitä, mitä ja miten siinä po-

5 E. Vokkulaisen P.M. 8.3.1946. Valpo II, kansio 66; Skp:n puoluetoimikunnan ptk. 4.6.1946. Skp:n arkisto.

6 Raimo Seppälä, *Veljeä ei jätetä* (1990), s. 185–189.

7 Heikkilä (1991), s. 266.

liittisessä tilanteessa sopii kirjoittaa. Kaikki Neuvostoliiton vastainen propaganda oli välirauhansopimuksen 21. artiklan mukaan kiellettyä, ja tämä tarkoitti järjestöjen ohella myös lehdistöä, selitti Savonenkovin uhkauksilla esitystään tehostanut pääministeri. Toisin sanoen Paasikivi ilmaisi yhtyvänsä valvontakomission 21. artiklan tulkintaa laajentavaan näkemykseen, jonka mukaan Neuvostoliiton julkiseksi arvosteluksi tulkittavaa kirjoittelua ei välirauhansopimukseen viitaten voitu sallia.⁸

Tämä oli Paasikiven viimeinen pääministerinä pitämä rippitystilaisuus. Man-nerheim nimittäin jätti 4. maaliskuuta lääkärintodistukseen perustuneen eroilmoituksensa presidentin virasta. Viisi päivää myöhemmin eduskunta valitsi Paasikiven hänen seuraajakseen. Uusi hallitus nimitettiin 26. maaliskuuta. Sen pääministerinä toimi edellisen hallituksen puolustusministeri, Skdl:ään lukeutunut Mauno Pekkala. Keskeisimmät ministerit jatkoivat entisissä tehtävissään: ulkoministereinä Enckell ja Svento ja sisäministerinä Leino. Skdl:llä oli kuusi ministeriä, sosiaalidemokraateilla samoin kuusi, maalaisliitolla viisi ja ruotsalaisilla yksi. Enckell luettiin ammattiministeriksi. Ainoa huomattava muutos uuden hallituksen ohjelmassa edelliseen hallitukseen oli, että siinä painotettiin lisäpuhdistusten tarpeellisuutta julkisessa elämässä.⁹

Skp:lle uuden, Skdl-johtoisen hallituksen muodostaminen oli alkua ”voimakkaalle suuntautumiselle yhteistyöhön Neuvostoliiton kanssa”, kuten Aimo Aaltonen asian puoluetoimikunnassa määritteli. Tällaisen suuntautumisen kannalta olivat kuitenkin ongelmallisia ”demokraatteina esiintyvät taantumukselliset”, edelleen Aaltosen määritelmän mukaisesti. Oli nimittäin pelättävissä, että taantumuksen taholta suunnattaisiin voimakkaan neuvostosuuntautumisen johdosta arvostelua kommunisteja vastaan. ”Silloin on osattava suunnata kärki oikein”, muistutti Lenin-koulussa saamansa opetukset sisäistänyt Aaltonen.¹⁰

Samana elittikoulun kasvatti, Valpon valvontaosaston päällikkö Sippola puolestaan tiivistä Valpon osastopäällikköjen neuvottelupäivillä maaliskuussa 1946 dualistisen näkemyksensä suomalaisen yhteiskunnan jakautumisesta:

Suomessa on todettavissa kaksi poliittista pääsuuntaa: demokraattiset ja taantumukselliset piirit – – . Taantumuksellisiin piireihin kuuluu äärimäinen oikeisto, joka on vetänyt mukaansa ja johon ovat liittyneet fascistiset ainekset. Se on yhtynyt rintama, johon kuuluvat kokoomuspuolue suurimmalta osaltaan, lakkautetun IKL:n kannattajat, Vapausso- dan Rintamamiesten Liitto, suuri osa entisistä SS-miehistä, jopa joitakin henkilöitä sos. dem. puolueen n.s. tannerilaiselta siiveltä j.n.e. Tämän äärimmäisen oikeiston valvonnassa on huomioitava eräs hyvin tärkeä seikka: se on järjestäytynyt, sillä on yhteinen menettelytapa oppositioasenteessaan nykyistä hallitusvaltaa vastaan.¹¹

*Poliittisen vasemmis-
ton joukkovoima näyt-
täytyi sodan jälkeen
mm. vappumielen-
osoituksissa. Vappuna
1946 Helsingin työ-
väenjärjestöjen
kulkueeseen osallistu-
nut Skp:n osasto on
kääntymässä Unionin-
kadulta Aleksanterin-
kadulle. Vanhan yliop-
pilastalon edustalla
aamujanoiset ylioppi-
laat kiinnittivät huo-
miota kulkueessa
kannettuihin suuri-
kokoiisiin Stalinin ja
O.W. Kuusisen kuviin.
Marssiosasto joutui
kuuntelemaan yli-
oppilaitten pilkkahuu-
toja ja isänmaallisia
lauluja, mikä osaltaan
johti valvontakomissi-
on protesteihin sekä
vaatimuksiin järjestö-
jen lakkauttamiseksi.
Kuva teoksesta Lauri
Haataja, Demokratian
opissa.*

8 Paasikiven linja II (1986), s. 42–51; Paasikiven päiväkirjat I, s. 277–278 (7.2., 8.2. ja 11.2.1946); Heikkilä (1991), s. 91–95.

9 Hyvämäki (1977), s. 285–287; Upton (1970), s. 189.

10 Skp:n puoluetoimikunnan ptk. 15.4.1946. Skp:n arkisto.

11 Ahlbäckin toimikunnan mietintö, s. 78–79. J. K. Paasikiven arkisto V:62.



Tällaiset puheet kertoivat siitä, ettei "taantumuksen" keskeisten järjestöjen lakkauttaminen ollut kommunistien mielestä lopettaneet opposition järjestäytymistä uutta suuntaa vastaan. Asevelihenki eli Aseveliliiton lakkauttamisesta huolimatta.

Vappu 1946

Poliittinen tilanne dramatisoitui vapun tienoilla Helsingissä sattuneitten tapahtumien johdosta. Kysymys oli varsin vähäpätöisistä välikohtauksista, mutta niitä käytettiin hyväksi valvontakomission ja ennen muuta Skp:n tavoitteita ajettaessa. Ensin vappuaattona, maanantaina 30. huhtikuuta joku oli heittänyt kivellä valvontakomission päämajana toimineen hotelli Tornin seinään. Tämä provokatiivinen tapaus oli sattunut paikalle vartioon komennetun konstaapelin oltua syystä taikka toisesta poissa päivystyspaikaltaan.

Vapun päivänä Helsingissä oli sekä työväenjärjestöjen että ylioppilaitten vappumarssit, ja poliisi oli varautunut mahdollisiin kannauksiin järjestämällä marssireitit niin, etteivät marssijat missään vaiheessa kohtaisi toisiaan. Työväenjärjestöjen yhteiseen, noin 30 000 ihmistä käsittäneeseen Unioninkatua Esplanadille ja edelleen Mannerheimintielle edenneeseen vappukulkueeseen liittyi sivukadulta Skp:n osasto, jossa kannettiin aitoon neuvostotapaan suurikokoisia Stalinin ja Otto Wille Kuusisen kuvia. Erityisesti näitten henkilöpalvontaa ilmentäneitten kuvien ilmaantuminen näkyviin herätti vapputunnelmaisessa kadunvarsiyleisössä hilpeyttä ja muutamia kuuluvia kommenttejakin.

Varsinkin Vanhan ylioppilastalon edessä, johon aamujanoiset ylioppilaat olivat kokoontuneet jonottamaan ravintolaan, pilkkahuudot kaikuivat Kuusisen kuvan tullessa näkyviin. Ylioppilaat, joista suurin osa tuohon aikaan oli entisiä rintamamiehiä, ryhtyivät myös laulamaan ”Kuullos pyhä vala”, ja sitä seurasi muitakin lauluja kuten ”Vilppulan urhojen muistolle”. Ne kuulostivat epäilemättä epämiellyttäviltä vappumarssijoitten rivistöissä.¹²

Jopa Tornin edustalla väitettiin valvontakomission edustajien korviin tulleen ylioppilaitten sopimattomaksi katsottuja huutoja: ”Milloin nuo perkeleen ryssät lähtevät täältä pois!” Oli Torniin kuultu lauluakin, jossa ”puhuttiin Karjalasta ja isiemme maasta”.¹³

Välikohtaukset jatkuivat vielä vapun jälkeisenä päivänä keskiviikkona. Pik-kupojat olivat kiivenneet Pohjois-Esplanadi 35:n katolle, josta he heittivät kolme koiranpommia kadulla kävelevien joukkoon. Poliisi, jolle oli annettu ankara määräys puuttua tehokkaasti kaikkeen tämäntapaiseen häiriöön, saapui heti paikalle. Kun räjähdysten syytä ei tiedetty, poliisi otti kiinni pari paikalta paennutta miestä. Kiinni ottamiseen ilmeisesti vaikutti paikalla olleitten ylioppilaitten näkemys, jonka mukaan juuri nämä paikalta paenneet olivat syyllisiä räjähdykseen.

Kävi kuitenkin niin onnettomasti, että toinen kiinni otetuista oli Neuvostoliiton kauppavaltuuskunnan jäsen Lev Sergejevits Maslov. Hän oli paennut koiranpommien räjähtäessä luullen kysymyksessä olevan itseensä kohdistunut hyökkäys. Asianomainen puhui vain venäjää, jota paikalle tulleet poliisit eivät ymmärtäneet, ja hänen vapauttamisekseen poliisilaitokselta tarvittiin kaupallisen edustuston asioihin puuttuminen. Skandaali oli valmis.¹⁴

Kaikki edellä mainitut tapahtumat yhdessä johtivat ensin asiainhoitaja Razinin 3. toukokuuta ulkoministeriölle jättämään suulliseen vastalauseeseen. Razin syytti Maslovin kiinni ottamista venäläisvastaiseksi revansistiseksi teoksi. Tämän ohella Razinin mukaan erityisen raskauttavaa oli, että vappuna oli Helsingissä kuultu huuto: ”Alas roskajoukon johtaja Stalin!”¹⁵

Valvontakomission silmissä helsinkiläinen vappurieha näytti toisenlaiselta kuin suomalaisten mielestä. Esimerkiksi sanomalehdistö ei tuoreeltaan kiinnittänyt juuri mitään huomiota vappuna sattuneisiin häiriöihin. Vapun tapahtumista tehtyihin raportteihin Razinin vastalauseen jälkeen tutustunut Paasikivikin saattoi todeta koko asian mitättömäksi.¹⁶ Neuvostoliittolaiset eivät kuitenkaan jättäneet asiaan sikseen. Razin nimittäin uusi 7. toukokuuta molemmille ulko-

12 Ritva Muhonen, *Kanavalla Urho Kiukas* (1988), s. 77–78; Salminen (1996), s. 98.

13 Muistio keskustelusta NL:n kaupallisen edustajiston apulaispäällikön herra Andrianovin kanssa 11.5.1946/Eduard Hj. Palin, Tauno Sutinen. UM Fb 110: 162.

14 Muhonen (1988), s. 78; Salminen (1996), s. 98; Muistio keskustelusta NL:n kaupallisen edustajiston apulaispäällikön herra Andrianovin kanssa 11.5.1946/Eduard Hj. Palin, Tauno Sutinen. UM Fb 110: 162; Virallinen selostus vapun tapahtumista ks. Helsingin Sanomat 18.5.1946.

15 Muistio Razinin käynnistä Enckellin luona 3.5.1946. UM Fb 110: 162.

16 Paasikiven päiväkirjat I, s. 301 (3.5.1946).

ministereille vapun tapahtumiin liittyneen vastalauseensa vaatiien syyllisten rankaisemista.¹⁷

Paasikivi joutui tämän johdosta murehtimaan sitä, että venäläiset tekivät suuren asian pienestä asiasta. ”Nykyiset venäläiset ovat samanlaisia kuin tsaarin venäläiset”, pohti presidentti muistellen 1860-luvun sanontaa: ”Kun pieraisee Helsingissä, niin Pietarissa se kuuluu kuin kanuunanlaukaus”.¹⁸

Vapun tapahtumat saivat huomattavasti aikaisempaa vakavamman luonteen, kun Savonenkov jätti 10. toukokuuta pääministeri Pekkalalle jyrkkäsanaisen nootin, jossa todettiin fasististen aineiden esiintyneen vihamielisesti Neuvostoliittoa kohtaan. Pääkaupungissa oli kuultu Neuvostoliittoon ja sen hallitukseen suunnattuja vihamielisiä ja loukkaavia huudahduksia, ja tällaiselle esiintymisellä katsottiin olevan neuvostovastainen revanssiluonne. Esplanadilla tapahtuneeseen pommiräjähdykseen syyllisiä provokaattoreita ei ollut otettu kiinni, mutta oli vangittu syytön Neuvostoliiton kansalainen. Tällaiset vihamieliset ja provokatoriset teot olivat luonteeltaan järjestettyjä, aikaisemmin valmisteltuja ja tahallisia, jyrisi Savonenkov.

Mainitut teot osoittivat valvontakomission varapuheenjohtajan mukaan Suomessa olevan sellaisia ryhmiä ja järjestöjä, jotka harjoittavat Yhdistyneitä Kansakuntia ja erityisesti Neuvostoliittoa kohtaan vihamielistä propagandaa, mikä oli ristiriidassa 21. artiklan kanssa. Tämän johdosta valvontakomissio esitti vastalauseensa ja vaati provokatorisiin tekoihin syyllisten rankaisemista, niiden poliisi- ja hallintoviranomaisten rankaisemista, jotka olivat sallineet mainitut teot, sekä Neuvostoliitolle vihamielisen propagandan pikaista ja tehokasta ehkäisemistä. Savonenkovia säesti valvontakomission tiedustelupäällikkö Feodorov, joka kutsui Valpon päällikön Tetrin luokseen antaen tämän ymmärtää tilanteen vakavuuden.¹⁹

Skp:lle Helsingin vappumellakat tulivat kuin tilauksesta; ne olivat Skp:lle ilmainen lahja, tunnustaa ANTHONY F. UPTONKIN, joka muuten pitää vapun 1946 tapahtumia osoituksena siitä, että ”taantumus oli kaikkea muuta kuin alaslyöty”.²⁰ Ne tarjosivat Suomen kommunisteille sopivan syyn ja mahdollisuuden aktivoida toimintaansa, mitä oli pitkin kevätalvea suunniteltu. Oli ajateltu järjestää joukkomielenosoituksia mm. virkamiehistön puhdistamiseksi ja sensuurin tiukentamiseksi. Kaiken kaikkiaan Skp:n suunnitelmiin kuului edellytysten luominen sosialismiin siirtymiselle.

Kommunistisen puolueen puoluetoimikunta kokoontui 6. toukokuuta, ja Valpon apulaispäällikkönä toiminut Aimo Aaltonen esitti tällöin, että vapun tapahtumien luomaa tilannetta oli nyt osattava käyttää hyväksi. Oli tullut aika vaatia virkamiesten erottamattomuutta kumottavaksi, aseita takavarikoitavaksi, sensuuria kovennettavaksi ja oikeuslaitosta puhdistettavaksi. Kokouksessa

17 Muistio Razinin käynnistä ulkoministeriössä 7.5.1946. UM Fb 110: 161.

18 Paasikiven päiväkirjat I, s. 305 (8.5.1946).

19 Savonenkovin kirje Pekkalalle 10.5.1946. UM Fb 110: 162; Kaarlo Tetri, Viipurista maailmalle (1995), s. 112–138; Salminen (1996), s. 106–107.

20 Upton (1970), s. 194.

käydyssä keskustelussa huomautettiin myös siitä, että hallituksen oli kenties syytä pyytää Valpolta selostusta fasistien toiminnasta, jotta hallitus kokonaisuudessaan tietäisi sen saavuttamat mittasuhteet.

Puoluetoimikunta hyväksyi kaikki esitykset. Skp päätti ryhtyä toimiin, jotta vastustustoiminnan takana olevat fasistiset järjestöt lakkautettaisiin, virkakoneisto puhdistettaisiin, viholliset pantaisiin turvasäilöön ja ylioppilaitten esiintymiseen kiinnitettäisiin entistä suurempaa huomiota. Myös demokraattisten järjestöjen itsepuolustus fasistisia aineksia vastaan oli järjestettävä eli oli varauduttava aseitten käyttämiseen.

Skp:n toimintaa sävytti myös puolueelle Neuvostoliitosta tullut kirje, jossa venäläiset valittivat sitä, että poliisin puhdistaminen oli toteutettu puutteellisesti. Moskovasta tulleitten syytteitten kohteeksi joutui erityisesti poliisiasioista vastannut sisäministeri Leino. Tämä pyrki kuitenkin puolustautumaan väittäen venäläisillä olevan väärinkäsityksiä sisäministerin valtuuksista.²¹ Leino oli joutunut vapun jälkeen vaikeuksiin myös Tornissa. Muistelmissaan hän kertoo, miten Savonenkov oli iskenyt nyrkkiä pöytään ja jyrissyt: ”Ettekö te kykene täyttämään tehtäviä?”²²

Moskovan Leinon toimiin kohdistama kritiikki oli JUKKA NEVAKIVEN mukaan paimenkirje, jonka tarkoituksena oli piiskata sisäisistä puhdistuksista vastaava ministeri vaikeaan tehtävään, Moskovasta vaadittuun valtiokoneiston suursiivoukseen.²³ KIMMO RENTOLA puolestaan kallistuu sille kannalle, että Leinoa kohtaan suunnattu kritiikki oli saanut alkunsa jo tammikuussa 1946 Skp:n poliittisessa jaostossa. Ville Pessi oli välittänyt Moskovaan poliittisen jaoston pyynnön Leinon arvostelemiseksi mm. siksi, ettei poliisin puhdistusta ollut toteutettu kommunistien toivomalla tavalla.²⁴

Skp:n puoluetoimikunnassakin oli helmikuun alussa tivattu Leinolta, miksi aseiden otto suojeluskuntalaisilta viipyy. Mitä tuolla kysymyksellä lienee perimmältään tarkoitettukin, Leino oli joka tapauksessa joutunut puolustautumaan ja selittämään asian jouduttamisen tiellä olleita vaikeuksia. Puoluetoimikuntaa Leinon selitykset eivät olleet tyydyttäneet, vaan oli esitetty yksimielinen vaatimus, että asiaa piti jouduttaa kaikin käytettävissä olevin keinoin.²⁵

Seurauksena tästä kaikesta oli, että Skp ryhtyi nyt aktiivisiin toimiin 21. artiklan käyttämiseksi poliittisena aseena. Kun sattumalta oli saamattomuudesta syytetty Leino juuri vapun alla aktivoitunut virkamiehistön puhdistamisessa ja ottanut Uudenmaan läänin maaherran Martolan puhutteluunsa ja vaatinut tätä eroamaan ”valtakunnan edun vuoksi”. Erovaatimuksen syiksi Leino oli esittänyt, että Martolan Anneli-tytär oli toiminut syksystä 1944 alkaen Tukholmassa

21 Skp:n puoluetoimikunnan ptk. 6.5.1946. Skp:n arkisto; Haataja (1988), s. 146–147; Beyer-Thoma (1990), s. 141–145; Jussila (1990), s. 137–138.

22 Leino (1991), s. 71.

23 Nevakivi (1995), s. 133.

24 Rentola (HAik 1994), s. 200–203; vrt. Polvinen (1999), s. 277–278.

25 Skp:n puoluetoimikunnan ptk. 8.2.1946. Skp:n arkisto.

sinne paenneen armeijan tiedustelupäällikön Reino Hallamaan apulaisena, että Martolan tietien oli sodan aikana annettu eräille vakoilutehtäviin käytetyille venäläisille sotavangeille suomalaiset paperit ja autettu näitä pakenemaan, sekä että Martola oli aikanaan toiminut suojeluskuntajärjestön esikuntapäällikkönä.

Paasikivi ja jopa pääministeri Pekkalin pitivät Leinin Martolalle esittämää erovaatimusta asiattomana varsinkin, kun siitä ei ollut etukäteen keskusteltu hallituksessa.²⁶

Näyttää siltä, että Razinin esiintyminen vapun tapausten johdosta sai hallituksen Paasikiven vastahakoisuudesta huolimatta jo 7. toukokuuta tekemään yksimielisen periaatepäätöksen Martolan erottamisesta.²⁷ Kommunistit olivat tällä tavoin saaneet erävoiton virkamieskunnan puhdistamisessa, ja maaherran erottaminen voitiin hyvin esittää Neuvostoliittoonkin päin poliisikunnan puhdistustoimena etenkin kun Martolan seuraajaksi nimitettiin Skdl:ään lukeutunut Väinö Meltti. Vapun jälkeisen, otolliseksi katsotun tilanteen hyväksi käyttämistä ei kuitenkaan aiottu jättää tähän.

Poliisikunnan puhdistustoimet jatkuivat Helsingin poliisilaitoksessa. Ei suinkaan riittänyt, että se konstaapeliparka, joka vappuaattona oli hetkeksi kääntänyt selkensä hotelli Tornille, joutui lähtemään, ja ne pari onnetonta konstaapelia, jotka olivat ottaneet kiinni Maslovin, erotettiin. Vt. ylipoliisipäällikkönä toiminut, sodanjälkeisen uuden suuntauksen henkeensä vetänyt Erik Gabrielson erotti Helsingin apulaispoliisimestarin Ilmari Pohjanpalon ja osastopäällikön Yrjö Uronojan.

Helsingin poliisikomentajan virkaa tuolloin hoitanut Urho Kiukas oli todistamassa Pohjanpalon ja Uronojan erottamista:

Olin itse läsnä Pohjanpalon kanssa ylipoliisipäällikön huoneessa, kun Pohjanpalo tiedusteli, mikä oli todellinen syy hänen vapauttamiseensa. Gabrielson vastasi: 'Sinä et ole osannut orientoitua poliittisesti oikein.' Siihen Pohjanpalo: 'En ole orientoitunut poliittisesti oikein enkä väärin, mutta jos olisinkin, olisiko se riittävä syy vapauttamiseeni?' Gabrielson: 'Kyllä se tällä kertaa riittää.' Pohjanpalo: 'Sitten on tietysti turha keskustella enempää itse asiasta.'²⁸

Kiukas olettaa erottamisten olleen Gabrielsonin henkilökohtaisen puhdistusinnon tulosta. Tosiasiassa tämä oli kuitenkin saanut määräyksen Leinolta. Skp:n puoluetoimikunta oli edellyttänyt Pohjanpalon eroa jo 6. toukokuuta, ja mainittujen poliisien erottamisvaatimus oli tehty Skp:n poliittisessa jaostossa 12. toukokuuta.²⁹ Pitihän Leinin pystyä näyttämään sekä valvontakomissiolle

26 Paasikiven päiväkirjat I, s. 300 (29.4. ja 30.4.1946). Anneli Martola oli tosiasiassa työskennellyt Suomen Tukholman-lähetystön sotilasasiaintoimistossa, josta hänet oli jo elokuun alussa 1945 ilmeisesti Valpon vaatimuksesta erotettu, ks. Heikki Brotherus, Ritarikadun salaisuudet (1985), s. 15, 46 ja Gustafsson (1995), s. 458–461.

27 Paasikiven päiväkirjat I, s. 303 (7.5.1946).

28 Muhonen (1988), s. 78–79.

29 Skp:n puoluetoimikunnan ptk. 6.5.1946. Skp:n arkisto; Tuija Hietaniemi, Lain vartiossa (1992), s. 254.

että omilleen kykenevänsä poliisikunnan puhdistamiseen, ja tällainen puhdistus oli linjassa Skp:lle Moskovasta tulleen poliisin puhdistusten nopeuttamista edellyttäen ”kevätsiivousvaatimusten” kanssa. Pari viikkoa myöhemmin siivousta jatkettiin erottamalla vielä Uudenmaan läänin poliisitarkastaja Eino Helanen.

Erotettujen valitsemiseen vaikuttivat ainakin osaltaan asianomaisten sukulaisuussuhteet. Tuskin nimittäin lienee sattumaa, että vappumellakoitten jälkeen erotetuista jääkärimajuri Ilmari Pohjanpalo oli AKS:n entisen puheenjohtajan Vilho Helasen lanko ja Eino Helanen tämän veli. Helasen veljessarjasta myös kolmas, Juankosken kirkkoherra Yrjö Helanen pidätettiin asekatkennästä syytettynä.³⁰

Ilmari Pohjanpalon poika Jaakko Pohjanpalo ja Vilho Helasen poika Juhani Helanen olivat puolestaan jo huhtikuussa joutuneet Valpon pidättämiksi epäiltynä maanpetokselliseen toimintaan syyllistymisestä. Aiheen tähän oli antanut se, että Jaakko Pohjanpalo ja Juhani Helanen olivat levittäneet Rauhan ja vapauden liiton nimissä laadittua lentolehtistä, jossa Valpoa oli syytetty vallankaappaushankkeista ja kapinan valmistelusta. Tämän lentolehtisen takana oli pieni joukko rintamalta palanneita nuoria miehiä, joitten tarkoituksena oli herättää kansalaisia ajattelemaan kommunismin ja neuvostokomennon vaaraa ja toisaalta myös levittää epä tietoisuutta kommunistien omaan keskuuteen. Keskeisinä ideoijina toimivat sittemmin vaaran vuosien historioitsijana tunnettu Lauri Hyvämäki ja toinen historian maisteri, sittemmin tohtori Pentti Airas. Lentolehtisen tekstin oli laatinut sosiaalidemokraattien perustaman mielipidetutkimuslaitoksen Psyko-Työn johtajana toiminut toimittaja Aito Anto. Nämä miehet onnistuivat lentolehtiskampanjallaan innoittamaan Valpon salaliiton paljastusoperaatioon.³¹

Hyvämäen ja kumppanien yksittäinen aktio kertoo siitä, että mitään laajaa järjestäytynyttä vastarintatoimintaa ei ollut olemassa. Skp:n ja Valpon pyrkimykset kohtasivat kuitenkin tosiasiallista vastustusta yhteiskunnan eri tasoilla poliittisista puolueista tavallisiin virkamiehiin. Vastarinta ei kuitenkaan ollut näkyvää, vaan pikemminkin passiivista jarrutusta hallinnon eri portaissa ja poliittisessa päätöksenteossa. Tällaiseen jarrutukseen oli paljon vaikeampi päästä käsiksi kuin vaikkapa lentolehtisten levittämiseen taikka muuhun aktiiviseen vastustukseen.

Vapun jälkeen tilanne nähtiin kuitenkin otolliseksi kommunisteille epämieluisien järjestöjen lakkauttamisen esille ottamiseen. Olihan niitä nyt mahdollista väittää syyllisiksi vapun seudun neuvostovihamielisiin tekoihin, ja lakkauttamisesityksessä voitaisiin nojata valvontakomission vaatimukseen provokaatioihin syyllisten rankaisemisesta ja vihamielisen propagandan estämisestä.

30 Haataja (1997), s. 296–297.

31 Jaakko Pohjanpalon henkilökortti, Valpon arkisto; Hyvämäki (1957), s. 109; Haataja (1988), s. 145; Haataja (1986), s. 18; Lentolehtiskampanjan aiheuttamat kuulustelupöytäkirjat löytyvät esim. Antti Juhani Helasen henkilömapiesta Valpon arkistosta. Eino Helasen poika Jorma Eino Antero (Antti) Helanen puolestaan joutui Valpon käsiin heinäkuussa 1946 syyllistyttyään taloudellisiin väärinkäytöksiin eräitten suomalaisten ulkomaille kuljettamispuuhiin yhteydessä, ks. J.E.A. Helasen henkilömappi Valpon arkistossa.

Kuten poliittisiin murrosaikoihin yleensäkin, vapun 1946 tapahtumiin liittyy puolin ja toisin erilaisia provokaatioteorioita ja -väitteitä. Siinä kun valvontakomissio ja kommunistit puhuivat järjestelmällisestä provokaatiosta Neuvostoliittoa vastaan, toisaalla on myös saatettu olla sitä mieltä, että itseään suuremmaksi paisuneessa jutussa oli kysymys Aimo Aaltosen ja valvontakomission tiedustelujohdon harjoittamasta tahallista yllytyksestä tai vähintäänkin tapahtumien räikeästä suurentelusta.

Erilaiset arvelut tapahtumien seurauksista levisivätkin nopeasti. Puhuttiin mm. siitä, että Helsingin vapun välikohtauksista olisi raportoitu Pariisissa rauhanneuvottelujen takia olleelle Molotoville, ja että Helsingin koiranpommit vaikuttaisivat jopa Suomelle määrättäviin lopullisiin rauhanehtoihin. Pääministeri Pekkala epäili valvontakomission haluavan vapun tapahtumien takia pitkitää oloaan Suomessa, ”kun aina vain saavat uusia todistuksia Neuvostoliiton vastaisen mielialan vallasta ja vaikutuksesta Suomessa”.³²

Itsenäisyyden Liitto ja Ylioppilasoikeisto lakkautetaan

Täysin riippumatta siitä, kenen provokatorisesta toiminnasta vappuna 1946 mahdollisesti oli kysymys, Vokkulaisen järjestöistä hankkimilla tiedoilla näytti nyt olevan käyttöä. Niinpä Veikko Sippola määräsi tämän heti vapun jälkeen laatimaan raportteja, joita voitaisiin käyttää hyväksi vaadittaessa eräiden järjestöjen lakkauttamista. Ensimmäisen raportin Vokkulainen päiväsi 8. toukokuuta. Siinä hän hyökkäsi ennen muuta Ylioppilasoikeistoa vastaan.

Hänen mukaansa ”fanaattisesti ajattelevalla taantumusnuorisolla” ei AKS:n lakkauttamisen jälkeen ollut laajan kannattajajoukon tukemaa organisaatiota, joka olisi voinut julkisesti esiintymällä vaikuttaa ylioppilaspolitiikkaan. Sitä varten oli perustettu Ylioppilasoikeisto, jonka Vokkulainen väitti olevan Kokoomuksen Nuorten Liiton alaosasto. Kokoomuksen Nuorten Liitto puolestaan oli raportin mukaan se järjestö, jossa entiset sinimustat ja AKS-läiset sekä oppikoulujen karjalaseuralaiset saattoivat jatkaa toimintaansa. Ylioppilasoikeiston tarkoituksena on lujittaa osakuntaelämän piirissä esiintyvää hallituksen vastaista politiikkaa innoittaen yksilöitä harkitse mattomiin tekoihin, joita ilmeni mm. vapun päivänä, kirjoitti Vokkulainen pyrkien tällä tavoin yhdistämään järjestön vapun tapahtumiin.

Edelleen raportti nosti esille Ylioppilasoikeiston hallitukseen kuuluneen tekkari Paavo Lingon. Tämän väitettiin seurustelevan epämääräisten naisten kanssa. Esimerkkinä oli Varpu-Leena Mäkiö, jonka Vokkulainen tiesi vuodesta 1942 olleen kosketuksissa saksalaiseen vakoilijaan Hans Metzgeriin – Saksan lähetystön sodanaikaiseen lehdistöattaseaan – joka oli kouluttanut Mäkiötä vakoilutoimintaa varten. Vokkulainen väitti myös, että Mäkiöllä oli vuoden

.
32 Salminen (1996), s. 110; Voionmaa (1971), s. 443.

1946 alussa suhteita valkoisiin venäläisemigrantteihin.³³

Yrjö Leino otti yhdistysten lakkauttamisen esille hallituksen ulkoasiainvaliokunnassa 14. toukokuuta. Hän aloitti syytösten esittämisen siitä, että vapun aikana joku ylioppilas oli Munkkiniemen raitiovaunussa laulanut Horst Wesseliä saksankielellä. Hän toisti pomminheittosyytökset ja väitteet Stalinia vastaan esitetyistä herjoista. Uusi oli Vokkulaisen paljastuksiin perustunut omalaatuinen väite, että kokoomuksen nuorten kursseilla olisi käytetty oppikirjana Lapuan liikkeen aikaisista Lapuan laki -teosta. Laittomia lentolehtisiäkin oli Leinon mukaan levitetty.

Ulkoasiainvaliokunnan kokouksessa mukana ollut Paasikivi ei lähtenyt mukaan Leinon syytöksiin, vaan peräsi Savonenkovin nootin taakse luotettavia tietoja. Jos joku yksityinen käyttäytyy huonosti, ei sitä voi panna järjestön syyksi, muistutti presidentti. Hän oli myös sitä mieltä, että sotasyllisyysprosessi oli myrkyttänyt mielialaa, mikä presidentin mielestä näytti selittävän ylioppilaitten mahdollista provokatorista käyttäytymistä.

Leino pysyi Paasikiven vastaan hangoittelusta huolimatta vaatimuksessaan, että Ylioppilasoikeisto ja Kokoomuksen Nuorten Liitto olisi lakkautettava. Samoin Reserviupseeriliitto ja Ilmailuliitto olivat sisäministerin mielestä arveluttavia. Asia kuitenkin lykättiin Paasikiven vaatimuksesta; hänen mielestään poliisiraportit olivat yksipuolisia ja liioiteltuja. Paasikiven mieleen nousi analogia vuodelta 1940. Silloin hallitus oli esittänyt äärivasemmiston perustaman Suomen ja Neuvostoliiton Ystävyyden Seuran lakkauttamista, mikä sitten toteutettiin. Paasikivi muisteli silloin olleensa johdonmukaisesti sillä kannalla, että tätä yhdistystä vastaan on toimittava ainoastaan henkisillä keinoilla. Tilanne ei tietenkään 1946 ollut samankaltainen kuin kuusi vuotta aikaisemmin, mutta presidentti Paasikivi oli kuitenkin periaatteessa yhdistysten sallimisessa samalla kannalla kuin Moskovan-lähettiläs Paasikivi oli ollut vuonna 1940.³⁴

Vokkulaisen edellä mainittu 8. toukokuuta päivätty muistio oli väitteiltään perin epämääräinen, eikä sen perusteella esitetty näyttö tuntunut riittävän ainaakaan Paasikivelle. Viikkoa myöhemmin Vokkulainen päiväsi uuden muistionsa, joka oli selvästi tarkoitettu siinä käsiteltyjen järjestöjen Suomen Reserviupseeriliiton, Suomen Ilmailuliiton ja Ylioppilasoikeiston lakkauttamisen perustaksi. Paasikivi sai tietää muistiosta ja pyysi Leinoa toimittamaan sen heti hänelle. Presidentti tutustui muistioon vielä samana päivänä tehden sen marginaaliin omia huomautuksiaan.

Vokkulainen kirjoitti:

Tiedottajätietojen mukaan (varma) on Suomen Reserviupseeriliitto huomioitu syksyllä 1944 ennen lopullista välirauhantekoa ja poliittisessa vastarintatoimintasuunnitelmassa yhtenä järjestönä, johon otettaisiin

33 Ylim. etsivä E. Vokkulaisen muistio 8.5.1946. Valpo II, kansio 66; Mäkiöstä ks. Mäkiön henkilökortti Valpon arkistossa. Vokkulaisen mielikuvitus on luonut parikymmenvuotiaasta matkatoimistovirkailijasta vakoilijan sillä perusteella, että tämä oli ollut kihloissa saksalaisen kanssa ja tavannut kerran Metzgerin, jonka tekemän työtarjouksen oli kuitenkin hylännyt.

34 Paasikiven päiväkirjat I, s. 309–310 (17.5.1946).

yhteys aktiivista vastarintaa järjestettäessä Neuvostoliittoa ja Suomen hallitusta vastaan rauhan solmiamisen jälkeen. Suunnitelma nojautui Saksan tukeen.

Paasikiven kommentti edelliseen kuului: ”Mitä tietoja on tästä suunnitelmasta?”

Vokkulainen väitti reserviupseerikerhoissa pidetyn esitelmiä, joissa hallitusta halvennettiin sanomalla sen toteuttavan nöyränä valvontakomission määräyksiä sekä luonnehtimalla sotasyllisyysoikeudenkäyntiä ilveilyksi. Tiedottajatietojensa mukaan Vokkulainen väitti edelleen, että Reserviupseeriliiton piirissä oli organisoitu maanalainen ryhmä, joka erään kapteenin välityksellä oli yhteydessä ulkomailta johdettuun sotilaalliseen vakoilujärjestöön. Mitään konkreettisia faktoja tällaisten väitteitten tueksi ei esitetty.

Ilmailuliitolle raskauttavaksi Vokkulainen luki sen, että liiton johdossa oli Natsi-Saksan ideologiaa suosineita henkilöitä. Lakkautettujen jäsenyhdistysten toimintaa oli yritetty jatkaa uuden nimen turvin, ja entisten yhdistysten johtohenkilöitä oli valittu uusiin yhdistyksiin. Kaiken lisäksi liiton nuorisotyötä väitettiin pyrityn tehostamaan entisen sotilaallisen hengen mukaisesti.

Ylioppilasoikeiston Vokkulainen totesi perustamisestaan lähtien nojautuneen niiden ylioppilaspriirin kannatukseen, jotka suhtautuivat kielteisesti hallituksen edustamaan suuntaan sekä suhtautuivat vihamielisesti Neuvostoliittoon. Järjestö oli muodostunut AKS:n hegemonian toimeenpanevaksi elimeksi, ja sen toiminta liittyi kokoomuksen nuorisotoimintaan, mikä tapahtui kansallissosialistien johtamana Lapuan liikkeen hengessä. Vokkulainen tiivistä syytöksensä todeten, että mikäli Kokoomuksen Nuorten Liiton alaisen Ylioppilasoikeiston toiminta saa häiriytymättä jatkua, sen vaikutuksella tulee olemaan varsin vakavat seuraukset hallituksen politiikalle. Vastoin parempaa tietoaan Vokkulainen siis väitti Ylioppilasoikeistoa KNL:n alaiseksi, vaikka näillä yhdistyksillä ei ollut järjestöllistä yhteyttä keskenään.³⁵

Vokkulainen oli toukokuun puolivälissä kirjallisesti hyvin tuottelias. Hän laati muistion myös Itsenäisyyden Liitosta, joka jo edellisessä marraskuussa oli ollut Leinon lakkautuslistalla. Tämä liitto oli perustettu 1924 aitosuomalaisen AKS:n kanssa kilpailevaksi kaksikieliseksi järjestöksi. Sen merkittävimpiä toimia ennen sotia oli ollut Suomen lipun käytön edistäminen, ja siinä oli noin 4 000 jäsentä. Liiton pitkäaikaisena vaikuttajana oli toiminut maisteri Erkki Räikkönen, joka kannattajineen oli yrittänyt vuoden 1943 värikkäässä ja tunteiltaan kiihkeässä vuosikokouksessa vallata liiton siinä kuitenkaan onnistumatta. Eversti V.A.M. Karikoski oli toiminut liiton puheenjohtajana 1943–44, minkä jälkeen puheenjohtajaksi oli valittu helsinkiläinen historian lehtori Veikko Kerkkonen, joka oli jo 1920-luvulla toiminut liiton ensimmäisenä puheenjohtajana.³⁶

35 Esko Vokkulainen ”Suomen Reserviupseeriliittoa, Suomen Ilmailuliittoa ja Ylioppilasoikeistoa koskeva muistio” 15.5.1946. Paasikiven arkisto V:5; Vokkulaisen muistio ministeri Leinolle 15.5.1946. Valpo II, kansio 66.

36 Itsenäisyyden Liitosta: Valpo II, kansio 71.

Sotavuosina Itsenäisyyden Liitossa oli monien muiden järjestöjen tavoin tunnettu kohtalonyhteyttä Saksan kanssa, ja tähän Vokkulainen saattoi nyt puuttua:

Varsinkin sodan aikana liiton keskuudessa tunnettiin syvää sympatiaa saksalaisia kohtaan tunnetun "asevelihengen" elähdyttämiseen mistä mielialasta konkreettisenä todistuksena oli tammikuun 31 päivänä 1943 pidetyssä kokouksessa tehty sääntöjen kolmannen pykälän muutos, jonka mukaan "liiton päämääränä on Suomen itsenäisyyden lujittaminen sekä valtakunnallisesti ja yhteiskunnallisesti eheän asevelihengen elähdyttämisen Suomen luominen — — Liitto pyrkii päämääräänsä kehittämällä kaikin tavoin uuden Euroopan luomista, johon Suomi kuuluu kansallisesti valveutuneena ja vapaasta tahdostaan".

Välirauhansopimuksen jälkeen Itsenäisyyden Liitto oli muuttanut tämän sääntökohdan siten, että päämääränä oli Suomen itsenäisyyden lujittaminen sekä valtakunnallisesti ja yhteiskunnallisesti eheän, asevelihengen elähdyttämisen Suomen luominen.

Vokkulaisen mielestä uusin sääntömuutos ei suinkaan merkinnyt sitä, että Itsenäisyyden Liiton johto olisi lähtenyt reaali politiikan tielle. Saamiensa tietojen perusteella Vokkulainen väitti, että Itsenäisyyden Liiton johtokuntaan kuului eräs nimeltä mainitsematon Suomen vastarintaliikkeen poliittisen johdon edustaja. "Tämän laajoja vastarintaliikettä kannattavia piirejä edustavan henkilön valitseminen IL:n johtokuntaan ei liene tehty tarkoituksettomasti", tiivisti Vokkulainen.³⁷

Johannes Linnankosken aloitteesta vuonna 1906 perustettua Suomalaisuuden Liittoa koskevassa esityksessään Vokkulainen teki ehkä kaikkein reippaimpia yleistyksiä. Hän väitti liiton jäsenistön olevan melkoiselta osaltaan joko AKS:n tai muitten lakkautettujen järjestöjen jäseniä taikka näitten järjestöjen edustaman hengen kannattajia. Mukana oli IKL:n ja sen paikallisyhdistysten perustajia. Niin ikään hän totesi liittoon kuuluvan Natsi-Saksan valtapyrkimyksiä kannattaneita vaikutusvaltaisia henkilöitä.

Tiettyä ajan kuvaa on Vokkulaisen raportin seuraavissa väitteissä:

Mm. on eräs Suomen Valtakunnan Liiton johtohenkilö jonka korttitietojen mukaan entisen Valpon aikana jo tiedettiin toimineen laajennetun SS-vapaaehtoistoimikunnan jäsenenä ja jonka kerrotaan käyneen Saksassa ja siellä tavanneen Himmlerin ja Rosenbergin. Niinikään on eräs liiton jäsenenä oleva akateemikko kuulunut sodan aikana erään saksalaisen vakoilijan perustamaan liittymään. Eräs toinen jäsen on toiminut IKL:n paikallisyhdistyksen perustajajäsenenä osallistuen sodan aikana metsäkaartilaisten pahoinpitelyyn ja vainoihin.³⁸

Vokkulaisen vihjaileva tyyli ja nimien mainitsematta jättäminen johtunee siitä, ettei hän ollut täysin varma syytteittensä totuudellisuudesta. Edellä mainituilla

37 Vokkulaisen muistio 14.5.1946. Valpo II, kansio 71.

38 Vokkulaisen muistio Suomalaisuuden Liitosta ja Itsenäisyyden Liitosta 14.5.1946. J.K. Paasikiven arkisto V:5.

vihjailuilla lienee tarkoitettu professoreita Mauno Vannas ja Rolf Nevanlinna.

Paasikivi huolestui ennen muuta Vokkulaisen muistioissa kokoomukseen ja sen nuorten liittoon kohdistuneista syytöksistä. Hän kutsutti heti 15. toukokuuta luokseen Uuden Suomen päätoimittajan Lauri Ahon ja kokoomuksen puheenjohtajan kansanedustaja Arvo Salmisen, joille hän kertoi mitä raporteissa esitettiin kokoomuksen nuorista ja Ylioppilasoikeistosta. Aho ja Salminen kiistivät raporttien tiedot ja korostivat Kokoomuksen Nuorten Liiton maltillisuutta. Kun liiton jäsenmäärä oli noin 10 000, mukaan mahtui luonnollisesti yltiöpäistäkin ainesta, joka oli voinut syllistyä vaikkapa sopimattomien huutamiseen.³⁹

Seuraavana päivänä Reserviupseeriliiton johto saapui puheenjohtaja lakitieteen tohtori Ilmo Ollisen johdolla Paasikiven luokse. Se kiisti kaikki Valpon raportissa liittoa vastaan esitetyt syytökset ja vakuutti liiton suhtautuneen sodan jälkeen täysin lojaalisti hallitukseen. Tapaamisen yhteydessä käsiteltiin myös ylioppilasjärjestöjä, ja Reserviupseeriliiton edustajat vakuuttivat niiden johdon pyrkineen kaikin tavoin siihen, että mitään sopimatonta ei tapahtuisi.⁴⁰

Sisäministeriössä ja Valpossa oli päätetty edetä nopeaan tahtiin. Valmistelut oli kuitenkin tehty Valpon päällikön Kaarlo Tetrin tietämättä. Tämä hämmästykin saadessaan 15. toukokuuta Vokkulaiselta edellä mainittuja järjestöjä koskevan muistion. Tetri kertoo alleviivanneensa punaisella jokaisen lauseen, joka sisälsi pelkän väittämän tai vihjauksen. Kun sellaisia oli jokseenkin joka toinen lause, Tetri ajatteli panna Vokkulaisen parin seuraavan viikon aikana laatimaan perusteellisen selvityksen alleviivatuista kohdista.

Tähän ei kuitenkaan ollut aikaa, sillä 16. toukokuuta kello 11.30 ylipoliisipäällikkö Gabrielsson komensi Tetrin tunnin kuluttua alkavaan valtioneuvoston istuntoon esittelemään parin yhdistyksen lakkauttaminen. Tämä vastusteli sanoen, ettei sellaisessa ajassa ehtisi laatia ja jakaa esittelylistojakaan. Gabrielsson saattoi todeta, että ne oli jo jaettu, ja että kysymyksessä oli käsky. Saavuttuaan valtioneuvostoon Tetri sai Gabrielssonilta esittelylistan esitykseksi Itsenäisyyden Liitto r.y:n ja Ylioppilasoikeiston lakkauttamisesta.⁴¹

Toisin sanoen Valpon kommunistit olivat valmistelleet yhdistysten lopettamisasian päällikkönsä tietämättä. Asiaa oli käsitelty edellisenä päivänä hallituksen iltakoulussa, jossa Leino oli vaatinut viiden yhdistyksen lakkauttamista: Itsenäisyyden Liitto, Kokoomuksen Nuorten Liitto, Suomen Ilmailuliitto, Suomen Reserviupseeriliitto ja Ylioppilasoikeisto tuli sisäministerin mielestä lakkauttaa. Leino ei kuitenkaan ollut saanut hallituksen enemmistön kannatusta muiden kuin Itsenäisyyden Liiton ja Ylioppilasoikeiston lakkauttamiselle.⁴² Lopullinen lakkauttaminen ei kuitenkaan tapahtunutkaan 16. toukokuuta 12.30 alkaneessa hallituksen istunnossa, vaan esittelijäksi määrätty Tetri joutui odotamaan. Asiaa nimittäin käsiteltiin vielä edellä mainitussa hallituksen ulkoasiainvaliokunnan kokouksessa, jossa myös presidentti Paasikivi oli läsnä.

39 Paasikiven päiväkirjat I, s. 307–308 (15.5.1946).

40 Paasikiven päiväkirjat I, s. 308 (17.5.1946).

41 Tetri (1995), s. 139–141.

42 Valkama (1956), s. 60–61.

Mauno Pekkala esitteli siellä ehdotuksen vastaukseksi Savonenkovin nootiin, ja siihen sisältyi maininta Ylioppilasoikeiston ja Itsenäisyyden Liiton hajottamisesta. Kysymyksessä oli kompromissi, sillä kommunistit olisivat halunneet useampien järjestöjen lakkauttamista. Paasikivi sen sijaan ei olisi halunnut hyväksyä kompromissiakaan. Presidentti nimitäin totesi, ettei Vokkulaisen raportti sisältänyt riittävää selitystä vain pari kokousta siihen mennessä pitäneen Ylioppilasoikeiston synneistä, vaan ainoastaan poliisin yleistä ”resonemangia”, mutta ei faktoja. Myös Itsenäisyyden Liitto oli Paasikiven mielestä vaaraton. Hän korosti, että järjestöjä lakkauttamalla ei saavuteta tulosta, vaan ärsytetään yleistä mielipidettä. Poliisin raportit olivat presidentin mielestä yksipuolisia ja liioiteltuja. Ärtynyt presidentti luennoi ministereille siitä, miten Suomi oli täyttännyt välirauhansopimuksen ja mennyt siinä äärimmäiseen rajaan asti. Monissa kohdin oli menty pitemmälle kuin objektiivisen tulkinnan mukaan olisi ollut mentävä. Venäläisten tulkinta oli kuitenkin hyväksytty, koska ei ollut muuta tehtävissä. ”Nyt saisivat nootit loppua!”, tuskaili Paasikivi.⁴³

Presidentti ei ollut kuitenkaan tekemässä päätöstä järjestöjen lakkauttamisesta, sillä se oli hallituksen asia. Valtioneuvostossa tuntikausia odottanut Tetri kutsuttiin kello 18 hallituksen istuntoon, jossa hän kertomansa mukaan esitteli asian poikkeuksellisella tavalla: ”Herra pääministeri. Käsittääkseni on jo tehty päätös, että nämä kaksi yhdistystä lakkautetaan. Nyt lienee kysymys vain sen päätöksen muodollisesta vahvistamisesta.” Kun kukaan ministereistä ei sanonut mitään, pääministeri Pekkala löi nuijan pöytään, ja niin Itsenäisyyden Liitto ry ja Ylioppilasoikeisto-niminen rekisteröimätön yhdistys oli lakkautettu.⁴⁴

Vapun 1946 tapahtumia ja niiden seurauksia on tutkimuksessa käsitelty monessakin yhteydessä. Yhteistä monille tulkinnoille on se, että valvontakomission katsotaan vaatineen nimeltä mainittujen yhdistysten lakkauttamista.⁴⁵

Mistään ei kuitenkaan ilmene, että valvontakomissio olisi keväällä 1946 esittänyt järjestöjen tai varsinkaan nimeltä mainittujen järjestöjen lakkauttamista. Kokemus oli osoittanut, että jos se näin olisi tehnyt, hallituksella ei olisi ollut muuta mahdollisuutta kuin suostua lakkauttamiseen. Niinpä lakkautuslistalle otetut järjestöt valikoitiin suomalaisten kommunistien omassa keskuudessa. Tällöin avainasemassa olivat sisäministeri Leino, Valpon apulaispäälikkö Aaltonen sekä tutkintatoimiston päälikkö Sippola. Tetri oli ilmeisen oikeassa todetessaan vaatimusten järjestöjen lakkauttamisesta olleen peräisin Suomen kommunisteilta, sillä venäläiset eivät näitä järjestöjä tunteneet.⁴⁶

Kysymys oli suomalaisen yhteiskunnan puhdistusoperaation yhdestä osasta. Samalla kun Neuvostoliittoon päin voitiin vapun tapahtumia seuranneitten erottamisten jälkeen osoittaa, että kommunistit pystyvät puhdistamaan poliisikuntaa, tieltä saatiin 21. artiklaan nojautuen raivatuksi kaksi kommunisminvastaiseksi katsottua yhdistystä.

43 Paasikiven päiväkirjat I, s. 308–309 (17.5.1946).

44 Tetri (1995), s. 144; ks. valtioneuvoston ptk. 16.5.1946.

45 Ks. Beyer-Thoma (1990), s.146; Manninen (1997), s. 50; Jussila (1990), s. 74.

46 Paasikiven päiväkirjat I, s. 329 (19.6.1946).

Lakkautukset ja tapa millä ne hoidettiin oli myös viimeinen pisara Valpon päällikkönä pari kuukautta toimineelle Tetrille. Hän havaitsi, että hänen alaisensa saivat ohjeensa vallan muualta kuin nimelliseltä päälliköltään. Tetri ilmoitti lakkautuspäätöstä seuranneena päivänä eroavansa tehtävästään.⁴⁷ Hänen seuraajakseen määrättiin Valpon apulaispäällikkönä toiminut varatuomari Hano J. Kunnas. Tämäkään ei toiminut tehtävässä pitkään. Vuoden 1947 alusta päälliköksi tuli Skp:n jäsen Erkki O. Tuominen. Yrjö Leinin kanssa erimielisyyksiin ajautunut Aimo Aaltonen joutui jättämään Valpon apulaispäällikön tehtävät maaliskuussa 1947. Erimielisyyksien syynä oli mm. se, etteivät puhdistukset olleet onnistuneet toivotulla tavalla. Aaltosen tilalle nimettiin Skp:n toimitsija Kaarlo ”Kilu” Kivilahti, joka oli ennen sotaa istunut maanpetoksesta vankilassa. Kuvaavaa aikakaudelle on, että kolme Valpon päällikköä Brusiin, Tetri ja Kunnas tuomittiin 1940-luvun lopulla erilaisista viran hoitoon liittyneistä rikoksista ja rikkomuksista.

Tetriä jäi erityisesti vaivaamaan Itsenäisyyden Liiton ja Ylioppilasoikeiston lakkauttaminen. Hän palasi asiaan muistelmissaan ja totesi siinä yhteydessä muun muassa, ettei näiden järjestöjen lakkautukseen liittyneitä asiakirjoja ole arkistoitu.⁴⁸ Tosiasiassa kaikkien 21. artiklan perusteella vuosina 1944–46 tehtyjen lakkautuspäätösten asiakirjat puuttuvat sisäministeriön arkistosta, vaikka niiden olemassaolosta on asianmukainen merkintä itse lakkautuspäätöksessä. Joku tuntemattomaksi jäänyt taho on joskus jossain yhteydessä siirtänyt asiakirjat ”parempaan talteen”.

Oli vuoden 1946 vappumellakoista vielä muitakin seurauksia. Kapteeni evp R.W. Palmrothin eli nimimerkki Pallen riittelytaitoon sekä Ossi Elstelän ja Paavo Päiwiön teatterikokemukseen tukeutuen Helsingissä oli maaliskuussa 1945 aloittanut toimintansa Iloinen Teatteri, jonka tapana oli revyysesityksissään käsitellä ajankohtaisia poliittisiakin tapahtumia vahvasti parodioiden. Viranomaiset olivat heti alusta lähtien kiinnittäneet huomiota siihen, että tämän Messuhallissa esiintyneen teatterin repliikeissä ilmeni runsaasti sellaisia poliittisia letkauksia, jotka ”olivat omiaan vaarantamaan maamme sekä sisäpoliittisia että ulkopoliittisia suhteita”.

Esko Vokkulainen ehätti toukokuun puolivälissä laatimaan muistion myös Iloisesta Teatterista. Hänen mukaansa teatterin ohjelmistossa oli kauttaaltaan ollut ajankohdalle sopimattomia kappaleita. Näyttelijöitten repliikeissä oli havaittu sellaisia poliittisia letkauksia kuin ”Mikä on vankila – pohjakoulu ministerin ja pääjohtajan virkoihin – – – Ajan muoti on vasemmalla, pian meillä on kolmas kieli”. Lisäksi Vokkulainen totesi Pallen ulottaneen parodioissaan ivansa naapurimaan päämieheen ja yrittäneen ohjata kuulijaa siihen käsitykseen, että naapurimaalla olisi valloitusaikeita Suomeen. Olipa Kansainvälinen lauluakin häpäisty.⁴⁹

47 Tetri (1995), s. 145–149.

48 Tetri (1995), s. 141.

49 Iloista Teatteria koskeva muistio, Esko Vokkulainen 15.5.1946. Valpo II, kansio 33.

Iloisen Teatterin näyttelijöihin kuului monia aikansa tunnetuimpia nimiä kuten Teppo Elonperä, Lulu Paasipuro ja Pentti Viljanen. Valpo näki vaivaa myös teatterin henkilökunnan poliittisia mielipiteitä selvittäessään. Arvosteluskaala tosin oli melko yksipuolinen, sillä arviot ulottuivat porvarifascistista, innokkaaseen fascistiin ja aina intohimoisen fascistiin saakka. Näistä määrittelyistä poikettiin ainoastaan Teijo Joutselan kohdalla; hänestä todettiin, että ”vaikuttaa täysin mustalta koko mies!” Erityisen raskauttavaa monille teatterin näyttelijöille oli heidän sodanaikainen esiintymisensä Karhumäen teatterissa.⁵⁰

Keväällä 1946 Iloisessa Teatterissa laulettiin mm. seuraavaa Pallen riimittelemää laulua sodan ajalta tutulla Mannerheimin linjalla -nuotilla:

Milloin leijonalta kruunu nypätään.
Milloin korkeutta jälleen hypätään.
Milloin juomme vodkaa hapankaalin pääll’
toppahousut jalkaan pannaan pakkassääll’,
”gavaritj pa ruski” on koulukieli tääll’.⁵¹

Tämä oli ehdottomasti liikaa. Katsottiin, että näin suorat itäiseen naapurimaahan kohdistuvat sanonnat eivät olleet omiaan hälventämään kansassa vallinnutta vihamielistä suhtautumista mainittuun maahan. Niinpä sisäministeriö kielsi 15. toukokuuta Iloisen Teatterin esitykset poliittisesti väääröppisina.⁵²

Tällaiset kiellot liittyivät äärivasemmiston äärimmäiseen herkkyyteen poliittista satiiria kohtaan. Kieltohetkellä Iloisessa Teatterissa esitettiin Arijoutsin (Heikki Marttila) näytelmää ”Syntymämerkki”, jonka satiirin kärki oli suunnattu kotimaan poliittisiin tapahtumiin. Sama näytelmä oli tuolloin myös Tampereen Teatterin ohjelmistossa, ja sielläkin näytelmän esittäminen kiellettiin jopa kesken näytöksen.⁵³

Lehdistö ja presidentti reagoivat

Itsenäisyyden Liiton ja Ylioppilasoikeiston lakkauttaminen toukokuussa 1946 herätti suurempaa julkista huomiota kuin mikään muu 21. artiklan perusteella tapahtunut järjestöjen lakkauttaminen sitä ennen. Syynä ei suinkaan ollut se, että tuolloin lakkautetut yhdistykset olisivat olleet erityisen suuria ja vaikutusvaltaisia. Syynä julkiseen keskusteluun oli näkemys, johon Paasikivikin viittasi: lakkautusten nähtiin olevan jatkoa epäoikeudenmukaiseksi katsotulle sotasyällisysoikeudenkäynnille. Ulkopuolinen puuttuminen Suomen oloihin näytti jatkuvan. Nyt eri puolueitten lehdet rohkenivat aikaisemmasta poiketen avoimesti arvostella lakkautuspäätöstä, jonka takana aivan oikein nähtiin kotimaisten kommunistien valtapoliittiset pyrkimykset.⁵⁴

50 Valpon päiväämätön muistio Iloisesta Teatterista. Valpo II, kansio 33.

51 Loppulaukaus. 36. sikernä Pallen parhaita revyyllauluja 1946. (1946).

52 Helsingin Sanomat 18.5.1946.

53 Uusi Suomi 16.5.1946.

54 Ks. esim. Uuden Suomen Muut lehdet -palsta 20.–21.5.1946.

Vedenjakaja kulki selvästi Skdl:n lehdistön ja muun lehdistön välillä. Vapaa Sana piti ylioppilaiden vappukäyttäytymistä suunniteltuna, ja lehden mukaan ylioppilaiden oli todettu osallistuneen suoranaiseen ilkityöhön valvontakomissiota vastaan. Skdl:n päälehti ei salannut sitäkään, että järjestöjen lakkauttamisessa ei vielä ollut päästy loppuun saakka. Se kirjoitti, miten meillä on lakkautettujen järjestöjen lisäksi toisia oikeistojärjestöjä, joitten henki ei tosiasiallisesti oleellisesti eroa nyt lakkautetuista. Lakkautukset piti ulottaa myös lehdistöön. Vapaan Sanan mukaan maassa nimittäin ilmestyi lehtiä, joitten vastuu tapahtumiin ei ollut vähäisempi kuin lakkautettujen järjestöjenkään. Tällaisista lehdistä Vapaa Sana mainitsi erityisesti Kauppalehden, jota se piti suorastaan Ajan Suunnan toiminnan jatkajana.⁵⁵

Iloisen Teatterin toiminnan estäminen ja Arijoutsin näytelmän esityskielto puolestaan katsottiin niin porvarillisessa kuin sosiaalidemokraattisessakin lehdistössä yliammutuksi toimeksi. Sodanjälkeinen poliittinen tosikkomaisuus näytti olevan syvenemässä, ja tämän yksioikoisen elämäkatsomuksen takana tuntuivat olevan herkkänahkaiset kommunistit.

Myös maaherra Martolan erottamisvaatimukset saivat Uuden Suomen reagoimaan. Lehti tulkitsi tapauksen yhdeksi kommunistien vaatiman ja lupaaman ”kevätsiivouksen” ilmaukseksi. Kun vaadittiin ”fascismin jätteiden” lakaisemista, sisällytettiin samanaikaisesti näihin ”jätteisiin” kaikki, mikä on äärimmäiselle vasemmistolle vähänkään vastenmielistä, kirjoitti kokoomuslehti.⁵⁶

Vaikka itse vapun tapahtumiin liittyikin paljon koomisia piirteitä, ja vähäisiä asioita paisuteltiin, porvarillinen lehdistö ei lähtenyt puolustelemaan järjestyshäiriöitä. Niinpä Uusi Suomi, jonka päätoimittajaa Lauri Ahoa Paasikivi oli läksyttänyt, näki asialliseksi varsin selvin sanoin tuomita kaikki vappumellakat. Toisaalta lehti ei tunnustanut Itsenäisyyden Liiton ja Ylioppilasoikeiston lakkauttamisella olevan mitään yhteyttä vapun tapahtumiin.⁵⁷

Hallitus julkaisi tiedonannon vapun tapahtumista sekä mainittujen yhdistysten lakkauttamisesta sanomalehdissä 18. toukokuuta. Tiedonanto perustui kaikilta olennaisilta osiltaan Vokkulaisen muistioissa esitettyihin näkökohtiin.⁵⁸

Paasikivi arvioi hallituksen kommunikation siinä esitettyjen tosiasioitten puolesta heikoksi. Presidentti sai huolestuneita kommentteja myös muualta. Ruotsin lähettiläs Hans Beck-Friis oli sanonut olevansa hyvin huolestunut. Kansallispankin pääjohtaja Mauri Honkajuuri viestitti presidentille, että hallituksen tulisi olla valvontakomission suuntaan kovempi tällaisissa asioissa. Hallituksessa oltiin kuitenkin sitä mieltä, ettei tehty lakkautuspäätös riittäisi. Pääministeri Pekkala epäili valvontakomission vaativan myös Reserviupseeriliiton ja Ilmailuliiton lakkauttamista.⁵⁹

55 Vapaa Sana 10.5. ja 18.5.1946.

56 Uusi Suomi 8.5.1946.

57 Uusi Suomi 19.5.1946.

58 Helsingin Sanomat 18.5.1946.

59 Paasikiven päiväkirjat I, s. 310 (18.5.1946).

Itse asiassa Pekkala oli Savonenkovin 10. toukokuuta jättämään noottiin 16. toukokuuta vastatessaan suorastaan tyrkyttämässä valvontakomissiolle edellä mainittujenkin järjestöjen lakkauttamista. Vastauksessaan Pekkala nimittäin auliisti myönsi, että Suomessa oli aineksia, jotka harjoittivat vihamielistä propagandaa Neuvostoliittoa vastaan. Koska vapun tienoon provokatorisiin tekoihin ilmeisesti olivat osallistuneet eräät ylioppilapiirit, ”joiden keskuudessa aikaisemminkin on esiintynyt vihamielisyyttä Neuvostoliittoa kohtaan ja Suur-Suomi-haihattelua”, hallitus oli lakkauttanut Ylioppilasoikeiston samoin kuin Itsenäisyyden Liitonkin, kirjoitti Pekkala. Iloisen Teatterinkin esitykset oli keskeytetty. Pekkala painotti Savonenkoville myös sitä, että hallituksen tavoitteena oli Reserviupseeriliiton ja Ilmailuliiton toiminnan pikainen tutkiminen, ja jos syytä ilmenee myös lakkauttaminen.⁶⁰

Keskustellessaan ministeri Sventon kanssa 20. toukokuuta Paasikivi näytti jo ainakin osittain ymmärtäneen, että lakkautusvaatimusten takana olivatkin valvontakomission sijasta Suomen kommunistit. Nämä kun huusivat edelleen ”puhdistusta”, vaikka muutoksia oli tapahtunut paljon. Mikä on kommunistien tarkoitus, kyseli presidentti. Hän toisti näkemyksensä, että Ylioppilasoikeiston ja Itsenäisyyden Liiton lakkauttaminen oli tehnyt raskaan vaikutuksen. Kysymys oli epäilyttävästä politiikasta, joka vahingoitti ystävällisten suhteitten vakiintumista Suomen ja Neuvostoliiton kesken. Kansaa ei saada mukaan, jos tällainen jatkuu. Väli rauhansopimus oli Paasikiven mukaan täytetty suomalaisten mennessä äärimmäiseen rajaan saakka. ”Minä en mene sen rajan yli”, vakuutti presidentti, joka nyt piti tsaarin venäläisiä jo humaanimpina ja ymmärtäväisempinä kuin Venäjän kommunisteja.

Mielipiteissään joustava Svento ilmaisi yhtyvänsä Paasikiven ulkopoliittiseen ohjelmaan. Hän väitti kuitenkin Savonenkovin sanoneen Pekkalle, että Reserviupseeriliitto on 21. artiklassa tarkoitettu sotilaallinen järjestö. Toisaalta Svento myönsi Pekkalan olevan altis vaikutuksille; Leino vaikutti häneen.⁶¹

Paasikivi oli siinä määrin huolestunut presidentin näkemyksistä piittaamattoman hallituksen toimista järjestöjen lakkauttamisasiassa, että hän uhkasi kumota syyskuussa 1944 annetun asetuksen, jolla hallitus oikeutettiin lakkauttamaan väli rauhansopimuksen vastaisia järjestöjä. Tällaiset puheet hermostuttivat ministereitä, jotka keskustelivat presidentin uhkauksesta hallituksen ilta-koulussa. Paasikiven luokse lähetettiin pääministerin johtama kuuden ministerin lähetystö pyytämään, ettei asetusta nyt muutettaisi, koska se ministerien mielestä saattaisi hallituksen ikävään asemaan. Lähetystö sai kuulla Paasikiveltä, ettei tämä ”huomion välttämiseksi” tahdo kumota asetusta heti. Jos valvontakomissio kuitenkin esittäisi 21. artiklaan perustuvia vaatimuksia, presidentti halusi keskustella asiasta valtioneuvoston kanssa ennen päätösten tekemistä.

Samassa yhteydessä Paasikivi esitti näkemyksensä, jonka mukaan Mannerheim oli ”Castrénin asetuksella” vapautettu käsittelemästä järjestöjen lakkau-

60 Pekkalan kirje Savonenkoville 16.5.1946. UM Fb 110: 162.

61 Paasikiven päiväkirjat I, s. 312–313 (20.5.1946).

tusasioita, ”kun hän ei käsitellyt monia muitakaan asioita”. Paasikivi ei kuitenkaan katsonut olevansa edeltäjänsä tavoin oikeutettu vetäytymään tällaisten poliittisten asioiden käsittelystä, ”koska minä käsittelen kaikki presidentin asiat”. Toisin sanoen Paasikivi pyrki sitomaan hallituksen kädet 21. artiklan tulkinnassa pitämällä avoinna mahdollisuutta asetuksen muuttamiseksi ja edellyttämällä hallituksen keskustelevan hänen kanssaan ennen uusien lakkautuspäätösten tekemistä.⁶²

Järjestöjen lakkauttamiskysymys vaivasi Paasikiveä alkukesän 1946 viikkoina. Hän tiivistä näkemyksensä 21. artiklan soveltamisesta hallituksessa 5. kesäkuuta esittämässään poliittisessa katsauksessa. Presidentti korosti, ettei pitäisi olla erimielisyyksiä artiklan tulkinnasta. Jos joku järjestö osoittautuu artiklan määräysten vastaiseksi, se on lakkautettava. Todistusaineisto lakkautuksen perustaksi oli kuitenkin suomalaisten hankittava. Jos valvontakomissio on eri mieltä, hallituksen on pyydettävä komission todistukset voidakseen harkita, onko järjestö syyllinen 21. artiklan rikkomiseen. Vappuvälikohtauksen seurauksena toteutetut toimet olivat Paasikiven mukaan olleet omiaan luomaan levottomuutta maahan. Ei presidentti ymmärtänyt semmoisia puheita, jotka vaativat mm. nuorisoseurojen ja marttayhdistysten lakkauttamista.⁶³

Vapun 1946 tapahtumien seurauksena lisääntynyt paine järjestöjen lakkauttamiseksi sekä kommunistien koventuneet vaatimukset ”puhdistuksen” toimittamiseksi virkakoneistossa olivat karsimassa Paasikiven illuusioita kommunistien sopeuttamisesta demokraattiseen yhteiskuntaan. Paasikivi oli syksystä 1944 lähtien ollut sitä mieltä, että kommunistit on otettava mukaan poliittiseen päätöksentekoon ja hallitusyhteistyöhön, mutta kevät 1946 oli muuttamassa hänen asenteitaan ratkaisevalla tavalla kriittisemmiksi.

Kotitarkastuksia ja niiden kaikuja

Toimet yhdistyksiä vastaan eivät olleet rajoittuneet hallituksen 16. toukokuuta tekemään lakkautuspäätökseen. Tunti päätöksen jälkeen Valpo iski yli 20 miehen voimin Mannerheimintie 6:ssa olleeseen Kokoomuksen Nuorten Liiton toimistoon, jossa Ylioppilasoikeiston perustajiin lukeutunut Veikko Sjöblom oli parhaillaan pitämässä järjestökurssia kokoomuksen nuorille. Sattumoisin kurssin aiheena oli kommunistisen puolueen organisaatio, ja opetusaineistona käytettiin mm. Kommunisti-lehden numeroita.

Valpo keskeytti kurssin, Valpon miehet järjestivät toimistossa kotietsinnän kurssilaisten laulaessa ja viheltäessä työväen marssia. Tarkastuksen tuloksena takavarikoitiin opetusmateriaalia sekä kokoomuksen julkaisuja, ja löytyipä yksi sotasyllisyysoikeudenkäynnin aikana levitetty lentolehtinenkin. Kun tarkastuksen kohteena olleen Kokoomuksen Nuorten Liiton tilojen yhteydessä toimi

62 Paasikiven päiväkirjat I, s. 596–597 (23.5.1946).

63 Paasikiven päiväkirjat I, s. 318–323 (2.6.1946); Heikkilä (1991), s. 276–277.



myös puolueen keskustoimisto, kokoomuksen piirisihteeri kiirehti paikalle ja esti kokoomuspuolueen paperien tarkastuksen.⁶⁴

Valpon tarkastukset eivät 16. toukokuuta rajoittuneet KNL:n toimistoon. Ylioppilasoikeiston varapuheenjohtajaksi talvella 1946 valitun Antero Kallion kotona tehtiin tarkastus, mutta Valpo veti vesiperän. Mitään takavarikoitavaa ei löytynyt. Kallio joutui kuitenkin istumaan pari yötä Valpon ”täysihoitolassa” Ratakadulla, jossa häntä kuulusteltiin fasistiksi epäiltynä. Myös Itsenäisyyden Liiton puheenjohtajan lehtori Veikko Kerkkosen luona käytiin, ja häneltä vietiin kirjeitä, puheita ja lehtiä. Niin ikään Itsenäisyyden Liiton johtokuntaan kuuluneen maisteri Torsten G. Aminoffin – Aftonpostenin toimittajan – luona järjestettiin kotitarkastus, koska Valpon mukaan Aminoffia ”voitiin todennäköisillä syillä epäillä salahankkeista valtakunnan turvallisuutta vastaan”. Häneltäkin takavarikoitiin erinäisiä papereita, ja hänetkin pidätettiin yhdeksi päiväksi.⁶⁵

Vaikka Valpolla oli jo pitkään ollut tiedottajia KNL:n kokouksissa, isku KNL:n toimistoon oli ensimmäinen suora puuttuminen merkittävän poliittisen puolueen toimintaan. Jotain tällaista oli osattu odottaakin, sillä kokoomuksessa oli alkuvuodesta 1946 lähtien havaittu, että varsinkin puolueen nuorisojärjestön

Oikeistohenkiset järjestöt eivät tahtoneet istua kommunistien jatkosodan jälkeen ajamaan ”uuteen suuntaan”. Tästä syystä erityisesti kokoomuspuolue nuorisojärjestöineen joutui Valpon silmätikuksi. Kokoomuksen vaalimainontaa Tampereella vuoden 1945 eduskuntavaalien alla. Kuva teoksesta Kansakunta sodassa 3.

64 Kuulustelija Juho Rajalan ilmoitus 16.5.46 tehdystä tarkastuksesta KNL:n toimistossa. Valpo II, kansio 66; Salminen (1996), s. 108–109.

65 Valpo II, kansio 71; Valpo II, HM 4411, Aminoff, Torsten. Aminoff joutui vielä syyskuussa 1948 Valpon pidättämäksi, kun oli käynyt ilmi, että Vilho Helanen nimennyt hänet syksyn 1944 muistiossaan suunnittelemansa vastarintaliikkeen poliittiseen johtoon.

aktiivijäseniä pyrittiin valvomaan. Kommunistilehdistö oli toistuvasti väittänyt KNL:ää fasisistiseksi ja rauhansopimuksen vastaiseksi, ja olipa Suomen Demokraattisen Nuorisoliiton lähetystö käynyt pääministeri Pekkalan puheilla vaatimassa KNL:n lakkauttamista. Kun tällaista oli tapahtunut, KNL oli lähettänyt hallitukselle kirjelmän, jossa se oli pyytänyt puolueetonta tutkimusta liittoa vastaan esitetyistä syytöksistä.

Kun tällaisen tutkimuksen sijasta tapahtui Valpon tekemä kotitarkastus, KNL:n puheenjohtajana toiminut lehtori Jussi Saukkonen ja varapuheenjohtaja kansanedustaja Lauri Järvi lähtivät pääministeri Pekkalan luokse peräämään, mistä oikein oli kysymys. Saukkonen kertoo Pekkalan tuhahtaneen kotitarkastuksesta kuultuaan: ”No ovatko ne jo olleet sielläkin”. Saukkonen ja Järvi tapasivat vielä samana päivänä myös ulkoministeri Sventon. Kumpikin ministereistä osoitti ymmärtämystä KNL:n toimintaa kohtaan. Näin teki myös presidentti Paasikivi, jolle Järvi kävi pari päivää myöhemmin selostamassa tapahtunutta.⁶⁶

Kokoomus teki kotietsintäiskusta julkisen antamalla siitä lehdistölle tiedotteen, jossa Valpon toimet pyrittiin saattamaan kyseenalaisiksi. Toisaalta vasemmostolehdistön ohella Hella Wuolijoen johtama Yleisradio toi esille viranomaisnäkökulmaa osoittaen ymmärtämystä Valpon operatiolle.

Vapun 1946 jälkiseuraamukset olivat kaiken kaikkiaan ensimmäinen 21. artiklan soveltamiseen liittynyt tapahtumasarja, joka synnytti yhteiskunnassa julkista keskustelua. Tässä keskustelussa ei avoimesti varsinkaan porvarillisella puolella rohjettu puuttua asian ytimeen eli välirauhansopimuksen soveltamiseen. Sen sijaan kotimaisten viranomaisten, sisäministeriön ja erityisesti sen alaisen Valpon menettelytavat alkoivat saada julkisuudessa huomiota osakseen. Tämä näkyi eduskunnassakin edustaja Järven 5. kesäkuuta lisäbudjettikeskustelun yhteydessä käyttämässä puheenvuorossa. Järvi arvosteli Valpoa yhden puolueen, Skdl:n, toiminnan tukemisesta, sen puuttumisesta sellaisiin asioihin, joihin se ei vapaassa maassa saisi puuttua, ilmiantajien käyttämisestä ja väärrien raporttien laatimisesta.⁶⁷

Kokoomuksen puheenjohtaja Arvo Salminen teki jo 22. toukokuuta eduskunnassa kirjallisen kyselyn Valpon toimien oikeutuksesta vaatien hallitukselta vastausta, mihin toimiin tähän oikeudenloukkaukseen syöllistyneitten virkamiesten rankaisemiseksi oli ryhdytty ja mihin toimiin hallitus aikoo ryhtyä perustuslaissa turvattujen kansalaisvapauksien loukkaamisen estämiseksi.

Sisäministeri Leinon vastausta kysymykseen saatiin odottaa 20. syyskuuta saakka. Skp:n äänenkannattaja Työkansan Sanomat sen sijaan vastasi omasta puolestaan jo Salmisen kysymystä seuranneena päivänä kirjoittaen, että oikea vastaus Salmisen kyselyyn olisi kokoomuksen puoluetoimitsijain vangitsemisen. Työkansan Sanomat muistutti myös näkemyksestään, että suurin osa fasis-

66 Saukkonen (1973), s. 211–214; Valpon harjoittamasta KNL:n valvonnasta ks. Vesa Vares, *Kaksi askelta edellä* (1999), s. 28–38.

67 *Valtiopäivät 1946*, ptk., s. 816–819.

tisista järjestöistä oli yhä lakkauttamatta.⁶⁸

Kun Leinon vastaus Salmisen kysymykseen aikanaan saatiin, sisäministeri puolusti odotusten mukaisesti Valpon menettelyä. Leinon mukaan jo pitemmän aikaa oli erinäisten laittomien ja julkisuutta välttävien järjestöjen toimintaa tarkkailtaessa jouduttu toteamaan, että Kokoomuksen Nuorten Liitto oli jäsenistönsä kautta osallistunut yleistä turvallisuutta ja valtakunnan suhteita muihin valtioihin vaarantavaan toimintaan. Leino väitti edelleen, että KNL oli ollut yhteistoiminnassa lakkautetun Ylioppilasoikeiston kanssa. Tämän johdosta hän katsoi, että viranomaisilla oli ollut täysi syy tehdä tarkastus KNL:n huo-
neistossa.⁶⁹

Sisäministerin vastaus ei tyydyttänyt varsinkaan kokoomuksen nuoria. KNL lähetti Leinolle avoimen kirjeen, jossa tämän eduskunnassa liittoa kohtaan osoittamat syytteet osoitettiin kohta kohdalta perusteettomiksi. Leino ei kuitenkaan koskaan vastannut tähän sanomalehdistössä julkaistuun kirjeeseen.⁷⁰

Keskustelu Valpon toimista jatkui eduskunnassa marraskuun alussa useitten porvarillisten edustajien Päiviö Hetemäen johdolla tekemän välikysymyksen käsittelyn yhteydessä. Välikysymyksessä keskityttiin Valpon ja asekatkentaajuttua tutkineen sisäministeriön tutkintaelimen tekemien laittomien pidätysten arvostelemiseen. Kysymyksen kärki ei siis ollut suunnattuna 21. artiklan soveltamiseen. Siitä huolimatta keskustelussa tuotiin esille lukuisia Valpoon kohdistettuja syytöksiä, jotka soveltuivat myös Valpon toimien arvosteluun sen yhdistystoimintaa vastaan suorittamissa operaatioissa. Hetemäki nosti keskustelussa esille Valpon yritykset värvätä tiedottajia raportoimaan mm. Karjalan Liiton, Sotainvalidien Veljesliiton, Suomen Tietotoimiston ja eräiden muidenkin yhteisöjen toiminnasta.

Hetemäki käytti esimerkkinään Valpon pidättämää helsinkiläistä teknikkoa Yrjö Ruosaarta, jonka väitettiin toimittaneen sotilasviranomaisille tietoja ympäristössään vallitsevista mielialoista. Ruosaari oli kuitenkin suostuttu päästämään vapaaksi sillä ehdolla, että hän toimittaa Valpolle tietoja nimeltä mainituista järjestöistä. Kun tietoja ei ollut alkanut kuulua, Ruosaari oli pidätetty uudelleen.⁷¹

Leinon bluffi paljastuu

Ei Leino suinkaan ollut luopunut järjestöjen lakkautusajatuksesta, vaikka hän toukokuussa 1946 olikin kärsinyt Paasikivelle tappion Kokoomuksen Nuorten Liittoa ja Reserviupseeriliittoa koskevissa lakkautusvaatimuksissaan. KNL:n varpaille astumisesta oli kuitenkin noussut niin suuri häly, että tämä järjestö Leinon oli jätettävä toistaiseksi rauhaan varsinkin, kun Paasikiven ohella jopa

.
68 Työkansan Sanomat 23.5.1946.

69 Valtiopäivät 1946, ptk., s. 1427–1429.

70 Kokoomus eilen ja tänään (1968), s. 52.

71 Valtiopäivät 1946, ptk., s. 1853.

jotkut Skdl:n ministerit ilmaisivat olevansa sitä mieltä, ettei puoluejärjestöjä tullut lakkauttaa. Reserviupseeriliiton ja Ilmailuliiton lakkauttamisen Leino sen sijaan nosti toistuvasti uudestaan esille hallituksen iltakouluistunnoissa. Asia oli Leinon mielestä niin arkaluontoinen, että aluksi vain valtioneuvoston jäsenet saivat olla läsnä sitä käsiteltäessä. Niinpä pääministerin sihteerinkin oli poistuttava, joten asian käsittelystä ei syntynyt pöytäkirjaa tai muistiinpanoja.

Heinäkuun alussa pääministerin sihteerin kuitenkin saattoi olla paikalla ja kirjata huomioitaan lakkautusasiassa käydystä keskustelusta. Leino väitti valvontakomission pysyvän kannallaan, jonka mukaan etenkin Reserviupseeriliitto oli lakkautettava. Valtiovarainministeri Ralf Törmgren tiukkasi Leinolta todistuksia, jotka osoittaisivat Reserviupseeriliittoon kohdistuneet syytökset todeksi. Pekkala puolestaan myötäili Leinoa huomauttaen kysymyksen liiton lakkauttamisesta nousevan aina uudestaan esille, kunnes se ratkaistaan. Svento puolestaan oletti Paasikiven olevan valmis hyväksymään järjestöjen hajotuksen, mikäli hallitus on asiasta yksimielinen. Pekkala halusi varmistaa selustansa ja vaati, että järjestöjen lakkautuksesta olisi neuvoteltava Paasikiven läsnäollessa.

Ministeri Onni Hiltunen kajosi asian ytimeen todetessaan, että olisi odotettava valvontakomission kirjallista ilmoitusta siitä, että se vaatii Reserviupseeriliiton lakkauttamista. Tällaistaahan ei Leinon väitteitten tueksi ollut koskaan ilmaantunut.

Viimeistään tässä heinäkuun alun iltakoulussa porvarilliset ja sosiaalidemokraattiset ministerit alkoivat epäillä Leinon bluffaavan. Jos valvontakomissio olisi toden teolla vaatinut Reserviupseeriliiton lakkauttamista, se olisi tavalla taikka toisella tuonut kantansa julki. Kun valvontakomissiosta ei kuitenkaan kuulunut mitään, itsepintainen Leino sai hallituksessa yhä vähemmän kannatusta lakkauttamisvaatimukselleen. Asiasta oli kuitenkin tullut omasta asemastaan jo tuolloin omiensakin joukossa taistelemaan joutuneelle Leinolle arvovaltakysymys. Ministeri Hiltusen huomautettua, että lakkautuskysymyksen käsittely kesälomien juuri alkaessa oli aiheetonta, Leino huomautti terävästi: ”Ei-lei asiaa nyt päätetä, voivat kesälomat muodostua lyhyiksi”.⁷²

Paasikivi oli jo toukokuussa 1946 tullut siihen tulokseen, että hänen oli pidättävä itselleen järjestöjen lakkauttamista koskevien asioiden ratkaisu.⁷³ Kun Leino taas kerran syyskuussa otti hallituksessa esille Reserviupseeriliiton ja Ilmailuliiton lakkauttamisasian, hallitus lykkäsi asian käsittelyn 16:nteen syyskuuta, jotta Paasikivi voisi olla paikalla. Pekkalalle presidentti totesi jonakolta, että 21. artikla on täytettävä ja sen tarkoittamat järjestöt hajotettava, mutta ainoastaan sillä ehdolla, että järjestö on syyllistynyt artiklassa mainittuun toimintaan.⁷⁴

Ennen asian hallituskäsittelyä Paasikivi lähti tapaamaan presidentti Ståhlbergia. Nämä vanhat herrat, jotka nuorempina olivat olleet poliittisesti hyvinkin

72 Toivo Heikkilä, Paasikivi peräsimestä (1991), s. 268–269; Uola (1994), s. 141.

73 Haataja (1988), s. 153; Paasikiven päiväkirjat I, s. 313 (20.5.1946) ja 596–597 (23.5.1946).

74 Paasikiven päiväkirjat I, s. 363 (12.9.1946).

etäällä toisistaan, olivat varsinkin sodan jälkeen löytäneet toisensa. Keväästä 1945 lähtien Paasikivi oli joutunut turvautumaan Ståhlbergin neuvoihin, kun hän oli Mannerheimin poissaolojen aikana joutunut hoitamaan presidentin virkaa. Tällaisesta satunnaisten neuvojen kysymisestä oli kehittynyt vilpitön ystävyyksyys niin, että tasavallan ensimmäisestä presidentistä tuli Paasikiven arvovaltaisia neuvoantajia.⁷⁵

Neuvoja kysymään Paasikivi tuli tälläkin kerralla. Toisin kuin syksyllä 1944 tai vielä keväällä 1945 järjestöjen lakkauttamista pohdittiin nyt juridisena eikä pelkästään hallinnollis-poliittisena ongelmana. Ståhlberg korosti sitä, että ellei Castrénin hallituksen syyskuussa 1944 antamaa asetusta olisi, viranomaiset voisivat väliaikaisesti kieltää 21. artiklan vastaiset järjestöt, mutta asia olisi tällöin alistettava tuomioistuimen käsiteltäväksi. Kun ”Castrénin asetus” nyt kuitenkin oli olemassa, valtioneuvoston tuli näyttää toteen, että lakkautettava järjestö on syyllistynyt artiklan tarkoittamaan toimintaan.

Koko järjestön lakkauttamiseen ei Ståhlbergin mukaan riittänyt se, että jokin osa järjestöstä oli syyllistynyt artiklan vastaiseen toimintaan. Jos esimerkiksi Reserviupseeriliiton jäsenenä olevassa kerhossa ilmeni jotain 21. artiklan vastaista, niin korkeintaan tämä kerho oli hajotettava, mutta ei koko liittoa.

Ståhlbergilla oli annettavanaan Paasikivelle varteen otettavia neuvoja. Hän kehotti hankkimaan lakkautetuksi esitettävästä järjestöstä oikeuskanslerin lausunnon. Jos oikeuskansleri on sitä mieltä, että järjestö on toiminut 21. artiklan vastaisesti, järjestö on hajotettava. Ståhlberg tähdensi myös Paasikiven jo toukokuussa esille ottamaa mahdollisuutta, että presidentti saattoi pidättää itselleen ratkaisuoikeuden järjestöjen lakkauttamisasiassa muuttamalla ”Castrénin asetuksen” ensimmäistä pykälää.⁷⁶

Kun valtioneuvosto 16. syyskuuta kokoontui presidentin puheenjohtolla, Paasikivi oli vahvistanut asemiaan Ståhlbergilta saamiensa neuvojen ansiosta. Pääministeri Pekkalan esitettyä Reserviupseeriliiton ja Ilmailuliiton lakkauttamista välirauhansopimuksen 21. artiklan vastaisina järjestöinä Paasikivi käytti pitkän, etukäteen valmisteleman ja Ståhlbergin tarkastaman puheenvuoron. Ensin hän huomautti, että presidentillä oli oikeus pidättää itselleen asian ratkaisu muuttamalla asetuksen ensimmäistä pykälää. Sen jälkeen hän tarkasteli lakkautusasiaa poliittiselta ja juridiselta kannalta. Presidentti totesi eduskuntapiirien ja kansan mielialan hermostuneeksi ja ärtyneeksi, mikä oli omiaan vaikeuttamaan asioiden yleistä hoitamista. Ärtyneisyyden syynä oli kansaan levinnyt käsitys, ettei maassa vallinnut lain turva eikä laillinen järjestys, niin kuin demokraattisessa maassa pitäisi olla, vaan että mielivalta pyrkii saamaan jalan sijaa. Arkaluontoisia asioita ovat juuri yhdistysten lakkauttamiset, jotka koskivat suurta määrää ihmisiä.

Paasikivi toisti moneen kertaan aiemminkin lausumansa näkemyksen, että 21. artiklaa on noudatettava, mutta vain sillä edellytyksellä, että on olemassa

75 Yrjö Blomstedt, K.J. Ståhlberg. Valtiomieselämäkerta. (1969), s. 503.

76 Paasikiven päiväkirjat I, s. 363–364 (15.9.1946).

pätevä todistusaineisto. Tämän aineiston tuli olla sellainen, että se voidaan saattaa julkisuuteen, eikä yleinen mielipide voi väittää järjestön hajottamisen tapahtuneen riittämättömillä perusteilla. Tämä oli tärkeää hallituksen yleisen luottamuksen säilyttämiseksi. Valvontakomission ja Suomen hallituksen välillä oli ilmennyt erimielisyyksiä välirauhansopimuksen määräysten tulkinnasta, muistutti Paasikivi ja jatkoi, että suomalaisten oli ollut pakko alistua venäläisten tulkintaan. Tulkintaerimielisyyttä ei kuitenkaan hänen mukaansa ollut 21. artiklan tulkittamisessa, mutta sen kysymyksen harkitseminen, oliko joku järjestö tehnyt itsensä syyppäiksi vihamieliseen propagandaan, oli Suomen hallituksen asia ja velvollisuus. Toisin sanoen ilmapiiri oli Paasikiven mielestä nyt toinen kuin syksyllä 1944 ja keväällä 1945, jolloin Suomen hallituksella ei ollut lakkautusasioissa mitään todellista harkintavaltaa.

Presidentti totesi Reserviupseeriliiton noin 16 000 – 17 000 jäsenen valtaosan olevan kunnollisia, moninaisilla siteillä yhteiskunnan eri piireihin sidottuja kansalaisia. Siksi tämän järjestön lakkauttaminen herättäisi sangen suurta huomiota. Niinpä asiassa tuli olla hyvin harkitsevainen ja katsoa, että täysin pätevä todistusaineisto on olemassa.

Tämän jälkeen Paasikivi esitti, että ennen kuin mihinkään toimiin ryhdytään, hankittaisiin oikeuskanslerin lausunto siitä, ovatko Reserviupseeriliitto ja Ilmailuliitto tehneet itsensä syyppäiksi siihen, mitä 21. artiklassa sanotaan. Presidentti edellytti saavansa nähtäväkseen kaiken asiaan liittyvän todistusaineiston.

Paasikiven lausumasta välittämättä Leino pitäytyi itsepäisesti vaatimuksessaan, että puheena olevat järjestöt oli lakkautettava, koska valvontakomissio oli hänen mukaansa niin vaatinut, ja koska ne olivat puolisolitaallisia järjestöjä. Tähän Paasikivi huomautti jo muutamaan kertaan aikaisemminkin todetun tosiasian, ettei valvontakomissio ollut esittänyt tätä koskevia kirjallisia vaatimuksia. Kun ministerit Vilhula, Eino Pekkala ja Svento olivat kannattaneet Paasikiven ehdotusta lausunnon pyytämistä oikeuskanslerilta, tämä tuli lopulta hallituksen yksimieliseksi päätökseksi.⁷⁷

Asian käsittelyä valtioneuvostossa seurasi Paasikiveä kiukustuttanut episodi. Helsingin Sanomat nimittäin tiesi 4. lokakuuta Leinon vaatineen hallituksessa Reserviupseeriliiton ja Ilmailuliiton lakkauttamista ja Paasikiven edellyttäneen lausunnon pyytämistä oikeuskanslerilta. Lehti kirjoitti Paasikiven sanoneen lausunnossaan, että lakkautuspäätöksiä esitettäessä mennään mielettömyyksiin.⁷⁸

Presidentti piti tavattomana sitä, että hallituksen neuvotteluista vuotaa tietoja lehdille. Hän piti lisäksi Helsingin Sanomien uutista vääränä, sillä hänhän oli korostanut valmiuttaan lakkauttaa kaikki järjestöt, jotka tekevät itsensä syyppäiksi propagandaan Neuvostoliittoa vastaan. Hän oli tosin eri mieltä Leinon kanssa, joka esitti, että järjestöt oli hajotettava, vaikka ne eivät olisikaan syllistyneet propagandaan. Paasikivi vaati lehteen kirjoitettavaksi oikaisun. Siinä to-

77 Paasikiven päiväkirjat I, s. 364–365 (16.9.1946).

78 Helsingin Sanomat 4.10.1946.

dettiin lyhyesti viralliselta taholta ilmoitetun, ettei esitetty tieto presidentin lausunnosta ole oikea.⁷⁹

Oikeuskansleri Tarjanteen lausunto Ilmailuliittoa ja Reserviupseeriliittoa koskevassa asiassa valmistui lokakuussa. Siinä Tarjanne totesi valvontakomission jo toukokuussa 1945 toimittaneen tutkimuksia Reserviupseeriliiton toimistossa sekä Helsingin ja Kotkan reserviupseerikerhoissa. Komissio oli tuolloin saanut pyytämänsä selvitykset tutkimuksen johtamatta huomautuksiin liiton toiminnasta tai vaatimuksiin sen lakkauttamisesta. Tarjanteen lausunnon yhteenvedossa todettiin, ettei asiassa esitetty selvitys osoita Suomen Ilmailuliittoa eikä Suomen Reserviupseeriliittoa sellaisiksi yhteisöiksi, joita välirauhansopimuksen 21. artiklassa tarkoitetaan, ja ettei niitä näin ollen tuon selvityksen perusteella voida lakkauttaa.⁸⁰

Tässä vaiheessa Leino oli menettänyt pelin, kuten Toivo Heikkilä toteaa. Vaikka pääministeri Pekkala olikin kääntynyt Leinon kannalle, tämä ei ollut saanut sanottavaa tukea edes toisilta kommunistiministereiltä Murrolta ja Janhuselta, jotka olivat asiaa käsiteltäessä pysyneet kutakuinkin vaiti.⁸¹ Sosiaalidemokraattien piirissä hankkeeseen ei ollut missään vaiheessa innostuttu. Kansanedustajat Väinö Leskinen ja legendaarisena pakinoitsija Jahvettina tunnettu Yrjö Kilpeläinen kuuluivat Reserviupseeriliiton johtoon, ja K.-A. Fagerholm oli Ilmailuliiton hallituksen jäsen. Sosiaalidemokraatitkin näkivät, että kommunistit pyrkivät lakkautusasiassa käyttämään valvontakomissiota hyväkseen.⁸²

Sisäministeri Leinon lakkautusasiassa osoittamaa intoa selittäviä motiiveja on mahdollista etsiä niin valvontakomissiolta tai omalta puolueelta tulleista viesteistä kuin omasta näyttämisen halustakin. Reserviupseeriliiton ja Ilmailuliiton lakkauttaminen ei selvästikään ollut valvontakomissiolle mikään kynnyskysymys, koska kirjallista viestiä asiasta ei koskaan tullut. Kun komissio oli vuonna 1945 ilmaissut hyväksyvänsä Ilmailuliiton toiminnan eikä ollut Reserviupseeriliitossa tehdyn tarkastuksen jälkeen reagoinut tämänkään liiton toimintaan, lakkautusvaatimuksen esittäminen olisi ollut osoitus takinkäännöstä. Siksi haluttiin noudattaa Ždanovin jo syksyllä 1944 omaksumaa suomalais-kommunisteille oman roolin määritellyttä linjaa. Kommunistipuolueelle lakkauttaminen olisikin luonnollisesti ollut ”vallankumouksen jatkumista” ja sinänsä tervetullut. Kysymyksessä ei kuitenkaan ollut sellainen puolueasia, että sen takia olisi lähdetty massiiviseen kampanjaan, joskin puolueen lehdistö luonnollisesti tuki Leinon pyrkimyksiä; olihan kysymyksessä vallankumouksen edistämistä tarkoittanut tavoite.

79 Paasikiven päiväkirjat I, s. 372 (4.10.1946); Helsingin Sanomat 5.10.1946.

80 Oikeuskanslerin lausunto valtioneuvostolle 23.10.1946 Ilmailuliittoa ja Reserviupseeriliittoa koskevassa asiassa. J.K. Paasikiven arkisto V:5.

81 Heikkilä (1991), s. 269.

82 Soikkanen (1991), s. 187. Myös Skdl:ään lukeutunut toimittaja Yrjö Räisänen oli 1945 valittu Ilmailuliiton hallitukseen, mutta hän ei liene missään vaiheessa ottanut osaa liiton toimintaan, vaikka hän muodollisesti oli hallituksen jäsenenä vuoteen 1948.

Kaikkein varteen otettavimman motiivin lakkautusasian ylläpitämisessä tarjoaa Leinon henkilökohtainen pyrkimys asemansa vahvistamiseen tai oikeammin säilyttämiseen. Hänen toimintaansa alkoi viimeistään jo alkuvuodesta 1946 kohdistua kritiikkiä niin hänen oman puolueensa kuin Neuvostoliiton ja valvontakomissionkin suunnalta. Hänen aikaansaannoksiaan sisäministerinä ei pidetty riittävinä. Parin 21. artiklan vastaiseksi osoitettavan järjestön lakkauttaminen olisi saattanut tuoda jonkinmoisen sulan Leinon hattuun. Näin ei kuitenkaan käynyt, sillä oikeuskanslerin lausunnon jälkeen valtioneuvosto ei enää käsitellyt mainittujen liittojen lakkauttamista. Paasikivi näytti onnistuneen Reserviupseeriliiton ja Ilmailuliiton puolesta käymässään puolustustaistelussa.

Aivan lopullisesti näiden järjestöjen kohtalo ei kuitenkaan vielä syksyllä 1946 ratkennut. Valpossa ei nimittäin haluttu antaa periksi. Esko Vokkulainen ja kumppanit olivat ottaneet elämäntehtäväkseen osoittaa Reserviupseeriliitto ja Ilmailuliitto väliarahansopimuksen vastaisiksi järjestöiksi. Niinpä Valpon miehet kiersivät vuoden 1947 aikana ympäri maata ja keräsivät seikkaperäiset tiedot kaikista ilmailukerhoista. He kuulustelivat kerhojen puuhamiehiä, keräsivät henkilötietoja ilmailun harrastajista sekä ottivat selvää näiden poliittisista ja sotilaallisesta menneisyydestä.⁸³

Valpon ”paavillisuuden” järjestöjen seurannassa ja lakkautuspyrkimyksissä selittää luonnollisesti ideologinen samaistuminen esimies-sisäministeriin. Kuten VESA VARES on Kokoomuksen Nuorten Liiton historiassaan todennut, Valpon tekemisiä saneli se, miten vaarallisina seurattavia järjestöjä pidettiin ja milloisten poliittisten voimien edustajina ne nähtiin.⁸⁴ Tällöin on kuitenkin muistettava, että järjestöjen vaarallisuutta ei suinkaan välttämättä arvioitu esimerkiksi suomalaisen kansanvallan kannalta, vaan ennen muuta sisäministerin ja Valpon omaksumien tavoitteitten kannalta. Toisin sanoen: eivät Reserviupseeriliitto, Ilmailuliitto tai Kokoomuksen Nuorten Liitto Valponkaan mielestä uhanneet perinteistä demokraattista järjestystä, vaan ne olivat valtionpoliisin mukaan pikemminkin esteenä demokratia-käsitteen uudenaikaiselle tulkinnalle.

83 Uola (1994), s. 142–143.

84 Vares (1999), s. 28.

■ Sopimattomat patsaat

Kesällä 1946 valvontakomissio laajensi 21. artiklan tulkintaa aivan uudelle alueelle. Mitä ilmeisimmin suomalaiselta taholta tulleitten ilmiantojen perusteella komissio teki ulkoministeriölle huomautuksen siitä, että Suomessa oli erinäisiä sotien ja niihin liittyvien seikkojen johdosta pystytettyjä muistomerkkejä, jotka eivät olleet sopusoinnussa välirauhansopimuksen 21. artiklan määräysten ja hengen kanssa. Huomautuksen takana näyttää olleen kenraalimajuri Štyrov.¹

Patsaita koskeva huomio ei sinänsä ollut yllättävä. Olihan Suomeen pystytetty lukuisia sotien muistomerkkejä, ja useimmissa näistä sodissa oli ollut kysymys Venäjää vastaan taistelemisesta. Suomalainen isänmaallisuus olikin muistomerkeissä saanut sen tähden tietyllä tavoin venäläisvastaisen ilmenemismuodon. Uudessa poliittisessa tilanteessa historian monumenteiltakin vaadittiin uudenlaista orientoitumista.

Valvontakomission huomautuksesta alkoi laaja, kuukausia kestänyt prosessi, jonka aikana kaikki maassa olleet sadat muistomerkit tarkastettiin siltä varalta, että ne olisivat olleet ristiriidassa 21. artiklan määräysten kanssa. Koska kysymyksessä on Suomen oloissa melko erikoinen hallintotoimi, sen vaiheet on paikallaan selostaa yksityiskohtaisesti.

Valvontakomission asiaan puuttumisen seurauksena Yrjö Leinon johtama sisäministeriö lähetti elokuussa 1946 kaikille poliisi- ja nimismiespiireille kehotuksen toimittaa kaikista piirin alueella julkisilla paikoilla olevista sotien ja taistelujen muistomerkeistä, muistopatsaista ja sankaripatsaista sekä sotilashautapatsaista ja -kivistä seuraavat tiedot:

1. millä nimellä muistomerkki tunnetaan
2. kuka on muistomerkin omistaja ja huoltaja
3. koska muistomerkki on pystytetty ja mistä syystä
4. muistomerkin muoto ja aihe
5. muistomerkeissä olevat kirjoitukset.²

Edellä mainitut tiedot kerättiin nopeasti syyskuun 10. päivään mennessä. Valtioneuvosto asetti tämän jälkeen ministerivaliokunnan tutkimaan suomalaispatsaitten väitettyä sopimattomuutta. Valiokunnan puheenjohtajaksi määrättiin opetusministeri Eino Kilpi ja jäseniksi maatalousministeri Vihtori Vesterrinen, valtiovarainministeri Ralf Törnngren ja oikeusministeri Eino Pekkala.³

Aineistoa oli kertynyt 683 patsaasta, mutta valtaosa patsaista osoittautui poliittisesti varsin viattomiksi. Ainoastaan 17 patsasta otettiin ministerivalio-

1 Ks. Enckellin kirje Savonenkoville 3.12.1946. J.K. Paasikiven arkisto V:5; Paasikiven päiväkirjat I, s. 397 (14.12.1946).
2 SM:n yleiskirje 21.8.1946. SM:n kirjekonseptit 1946.
3 Muistomerkkiasian käsittely ks. Valtioneuvoston ptk. 18.11.1946 ja asiakirja-akti n:o 163/57 k.d. op.min. 1946.

kunnassa lähemmän tarkastelun kohteeksi. Kävi kuitenkin ilmi, ettei lopullista arviota näistäkään patsaista voitu tehdä hankkimatta patsaista lisäselvityksiä.

Kun sisäministeriö oli hankkinut poliisi- ja nimismiespiireiltä uudet selvitykset ja epäilyttäviksi oletettujen patsaitten kuvat, ministerivaliokunta päätyi siihen, että seitsemän muistomerkkiä ja hautapatsasta oli sellaisia, joita valvontakomission tarkoittamat huomautukset saattoivat tarkoittaa. Nämä patsaat olivat seuraavat:

1. Hangon vapaudenpatsas, joka oli vuonna 1921 pystytetty saksalaisten sotajoukkojen 3. huhtikuuta 1918 tapahtuneen maihinnousun muistoksi. Tämän patsaan alkuperäinen teksti päättyi lauseeseen: ”Vielä myöhäisiin aikoihin todistakoon tämä kivi meidän kiitollisuudestamme”. Vuonna 1943 patsaaseen oli tehty seuraava lisäys: ”Vihollinen häpäisi ja tärveli kiven vv. 1940–41. Se pystytettiin uudelleen v. 1943 todistamaan kiitollisuutemme järkkymättömyyttä”. Tekstit olivat suomen-, ruotsin- ja saksankielellä.
2. Aunuksessa kaatuneitten hautakivi Turun uudella hautausmaalla. Se oli pystytetty vuonna 1921, ja siihen oli suomeksi ja ruotsiksi kirjoitettu ”1919 Aunuksen puolesta”.
3. Porin heimosoturipatsas, joka myös oli pystytetty 1921. Siinä oli seuraava kirjoitus: ”Kaatuneet Virossa ja Aunuksessa. Veljeskansojen vapauden puolesta v. 1919. Viro, Aunus, Karjala, Vienanmaa, yksi suuri on Suomen valta.”
4. Pöytyän sankaripatsas, joka sekin oli pystytetty 1921 Pöytyän hautausmaalle. Siinä oli mm. teksti ”Vienan vapaustaistelun uhri (nimi) Suomesi suureksi suunnittelit” ja ”Pohjan pojat (nimet) Viron veljeskansalle vapauden verenne tuotti”.
5. Kärämäen Harjunmäen patsas, jonka Kärämäen kunta (ja paikallinen rintamamiesyhdistys) oli pystyttänyt Suomen sodan 1808–09 muistoksi vuosina 1938–39. Patsaassa oli teksti: ”Tässä Sandelsin käskystä Falander ryssän löi 18⁴/₅08”. Patsas sijaitsi noin yhden kilometrin päässä Kärämäen kirkolta.
6. Pulkkilan muistopatsas, joka oli 1934 pystytetty Suomen sodan aikaisen 2.5.1808 tapahtuneen Pulkkilan taistelun muistoksi. Patsaassa oli mm. teksti ”Tässä Sandels sankareineen löi ryssät”. Patsas sijaitsi Pulkkilasta Kärämäelle ja Haapavedelle johtavien maanteiden risteyksessä.
7. Tornion taistelun muistomerkki, joka oli pystytetty vuonna 1938 Torniossa 6.2.1918 käydyn taistelun muistoksi. Patsaassa oli kirjoitus ”Tällä paikalla voittivat suomalaiset perivihollisensa isänmaan vapauden aamunkoitteessa 6.2.1918”.

Ministerivaliokunta totesi omaksuneensa sen kannan, ettei varsinaisiin hautapatsaisiin ollut syytä puuttua, vaikka niissä olisikin koristeaiheena käytetty esimerkiksi saksalaista rautaristiä.

Kun ilmiannot olivat olennainen osa 21. artiklan tulkintaa, sai patsasasiaa pohtinut ministerivaliokuntakin käyttöönsä tämän tapaista aineistoa. Valiokunnan asiakirjoihin sisältyy mm. kangasalalaisen Skdl-kunnanvaltuutetun Yrjö Mäkisen sisäministerille 8. syyskuuta 1946 lähettämä kirje, jossa paheksutaan Kangasalan hautausmaalle pystytettyä sankaripatsasta. Kantelijan mukaan patsaan aihe – polvillaan oleva sotilas, joka haavoittuneena puristaa kiväärin rin-

taansa vasten – edusti intomielistä maailmankatsomusta ja oli omiaan muodostumaan Suur-Suomi-haaveiden pyhiinvaelluspaikaksi. Näin oli erityisesti siksi, että patsaan sotilaat oli puettu saksalaismallisiin kypäriin ja täysin hyökkäyssodan edellyttämiin varusteisiin. Onko Kangasalla ”hyväksyttävä tuollainen sotaa lietsova eepos, vai olisiko mahdollisesti jokin este tälle selvästi fasisistiselle hankkeelle”, kyseli kirjoittaja. Kangasalan sankaripatsas ei kuitenkaan kuulunut ministerivaliokunnan epäilyttäviksi luokittelemiin.

Ministerivaliokunnan patsasselvitys tuli valtioneuvoston käsittelyyn 18. marraskuuta 1946. Tällöin kaikki seitsemän epäilyttävää muistomerkkiä käytiin läpi, ja valtioneuvoston jäsenet ottivat kukin kantaa patsaitten sopimattomuuteen. Useimmissa tapauksissa jouduttiin äänestämään, ja kommunistiministerit Leino, Janhunen ja Murto kannattivat kaikissa tapauksissa joko muistomerkin purkamista taikka vähintäänkin sen tekstin muuttamista. Muitten paikalla olleitten ministerien kanta määräytyi tapauskohtaisesti.

Hangon vapaudenpatsaan kohtalosta äänestettäessä opetusministeri Kilpi katsoi, että asiassa oli käännäyttävä Hangon kaupunginvaltuuston puoleen vapaudenpatsaan poistamiseksi. Muut ministerit maalaisliiton Vidingiä, Vilhulaa ja Heljasta lukuun ottamatta olivat samaa mieltä; neljäs maalaisliittolainen Lauri Kajjalainen äänesti enemmistön kannan mukaisesti. Vähemmistö katsoi, että Hangon vapaudenpatsas olisi tullut säilyttää paikallaan. Enemmistön kannan mukaisesti hallitus päätti kehottaa Hangon kaupunkia poistamaan vapaudenpatsaan.

Turun heimosoturien hautapatsasta arvioitaessa jouduttiin myös äänestämään. Kilven mukaan tämä patsas ei vaatinut toimia, ja hallituksen enemmistö kallistui hänen kannalleen. Ainoastaan Kallinen sekä Janhunen, Murto ja Leino

Etsiessään maassa olleita neuvostovastaisia patsaita Mauno Pekkalan hallitus kiinnitti huomiota mm. Kärämäellä olevaan Suomen sodan taistelun muistoksi pystytettyyn muistomerkkiin. Sen tekstissä ollut ryssäsanana määrättiin poistettavaksi, ja määräystä toteutettiin vaihtamalla tilalle sana vihollinen.

Samalla tavoin ryssä oli korvattava vihollisella naapuri-kunnassa Pulkkilassa olevassa Suomen sodan muistomerkillä.

olivat sitä mieltä, että olisi ollut neuvoteltava hautakivessä olevan tekstin muuttamisesta. Hautakivi ei siten antanut aihetta mihinkään toimiin.

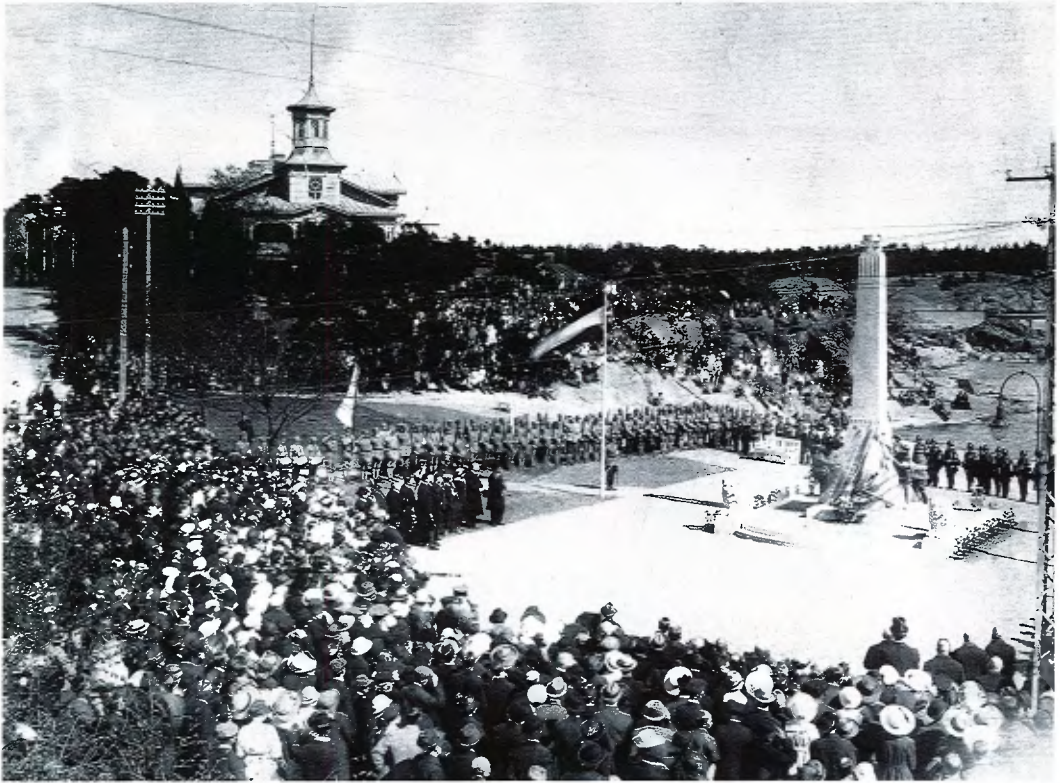
Porin heimosoturien hautapatsaastakin äänestettiin. Enemmistö kolmea maalaisliittolaista, Vidingiä, Vilhulaa ja Heljasta lukuun ottamatta katsoi, että patsaassa olevan tekstin muuttamisesta oli neuvoteltava asianomaisten viranomaisten kanssa. Hallitus päätti enemmistön kannan mukaisesti esittää patsaan tekstin muuttamista.

Pöytyän sankaripatsasta käsiteltäessä kolme kommunistia jäivät ainoiksi, jotka vaativat patsaan tekstin muuttamista. Näin ollen Pöytyän sankaripatsas ei antanut aihetta mihinkään toimiin.

Käsiteltäessä Kärämäelle ja Pulkkiilaan pystytettyjä Suomen sodan muistomerkkejä, valtioneuvosto oli yksimielinen siitä, että kummastakin patsaasta oli poistettava sana ”ryssä”.

Arkkitehti Paavo Riihimäen suunnittelema Tornion taistelun muistomerkistä sen sijaan jälleen äänestettiin. Kilpi esitti, että tässä patsaassa oleva teksti olisi muutettava. Hallituksen enemmistö oli hänen kanssaan samaa mieltä. Vähemmistöön jääneet molemmat Pekkalat sekä Janhunen, Murto ja Leino olivat sitä mieltä, että Tornion taistelun muistomerkki olisi ollut kokonaan poistettava. Enemmistön kannan mukaisesti valtioneuvosto siis päätti, että Tornion muistomerkkin teksti oli muutettava.

Kun patsaspäätökset oli tehty, käännyttiin asianomaisten tahojen puoleen patsaitten tekstien poistamiseksi ja Hangon patsaan purkamiseksi. Kärämäen, Pulkkilan ja Tornion muistomerkkien sopimattomaksi katsottu teksti poistettiin jo joulukuun 1946 alkuun mennessä, ja Hangon kaupunginhallitus oli 26. marraskuuta esittänyt valtuustolle vapaudenpatsaan poistamista. Ulkoministeri



Enckell saattoikin 3. joulukuuta ilmoittaa Savonenkoviille, että patsasasia oli hoidossa.⁴

Tornion kaupunginhallitus oli käsitellyt sisäministeriöltä tullutta tiedustelua jo 20. marraskuuta. Ministeriö oli kysynyt, suostuuko kaupunki ”remonteeraamaan” Tornion taistelun muistomerkkiä siten, että muistomerkistä poistettaisiin itäistä naapuria loukkaava taulu, josta valvontakomissio oli huomauttanut. Kaupunginhallitus suostui esitykseen ja päätti myöhemmin hankkia muistomerkkiin uuden sopivampitekstisen taulun.⁵

Kärsämäellä ja Pulkkilassa ongelma ratkaistiin siten, että ryssä-sana korvattiin sanalla vihollinen. Asiaa ei edes käsitelty virallisesti kunnan elimissä. Porissa sopimattomaksi määritelty teksti saatiin pois näkyvistä siten, että Jääkärimarssia mukailleitten ”suursuomalaisten” sanojen päälle kiinnitettiin pulteilla raskas metallilevy, joka esti tekstiä näkymästä. Torniossa muistomerkkin osa, johon sopimattomaksi katsottu teksti oli hakattu, poistettiin näkyvistä kaivamalla se maahan.

4 Enckellin kirje Savonenkoviille 3.12.1946. J.K. Paasikiven arkisto V:5.

5 Tornion kaupunginhallituksen ptk. 20.11.1946.

Hangon vapaudenpatsas pystytettiin kansalaiskeräyksen turvin ja paljastettiin 16.5.1921. Talvisodan jälkeen Hangon miehittäneet venäläiset purkivat patsaan, mutta se pystytettiin uudelleen jatkosodan aikana 1943. Vuonna 1946 valvontakomissio edellytti patsaan poistamista välirauhansopimuksen 21. artiklan vastaisena. Kolmannen kerran vapaudenpatsas pystytettiin 1960, tällä kertaa kuitenkin ”sensuroituna”. Hangon museo.

Hangon vapaudenpatsaassa ollutta saksalaisen sotilaan korkokuvaa pidettiin suometumisen vuosikymmeninä niin arveluttavana, että se oli hakattava pois 1960 uudelleen pystytetystä patsaasta, josta oli jätettävä pois myös saksalaissotilaille osoitetusta kiihtoisuudesta kertonut teksti. Hangon museo.



Hangon vapaudenpatsas ansaitsee lähemmän tarkastelun. Tämä seitsemän metrin korkuinen Hangon graniitista veistetty obeliskin muotoinen muistomerkki oli pystytetty kansalaiskeräyksellä. Kuvanveistäjä Bertel Nilsson oli tehnyt siihen saksalaisen sotilaan kohokuvan. Maaliskuussa 1940 solmitussa Moskovan rauhassa Hanko oli joutunut venäläisille. Kun suomalaisjoukot jatkosodan aikana loppuvuodesta 1941 valtasivat Hangon, vapaudenpatsas havaittiin puretuksi. Se pystytettiin kansalaiskeräyksen turvin uudelleen 1943, jolloin siihen lisättiin aikaisemmin mainittu teksti patsaan häpäisemisestä.

Hankolaiset eivät syksyllä 1946 täysin vastustuksetta tyytyneet hallituksen antamaan patsaan purkumääräykseen. Ensin käännyttiin kaupunkiliiton kunnallisen keskustoilijain puoleen pyytäen siltä asiassa lausuntoa. Keskustoi-



Vuonna 1938 pystytetystä Tornion taistelun muistomerkestä määrättiin poistettavaksi paasi, jossa kerrottiin taistelusta perivihollista vastaan. Maahan kaivettu paasi sijoitettiin alkuperäiselle paikalleen jälleen 1990-luvun alussa. Tornion museo.

misto ilmoitti, että patsaasta oli poistettava ainakin keskimmäinen kivi teksteineen ja sotilaankuvineen. Kaupunki vitkutteli vieläkin ja pyrki selvittämään, voitaisiinko patsaan tilalle pystyttää toinen muistomerkki, mutta kuitenkin jo 9. joulukuuta kaupunginvaltuusto päätti yksimielisesti patsaan purkamisesta.

Kunnallisilla päätöksillä on valitusajaksi, eikä patsaaseen koskettu heti valtuuston päätöksen jälkeen, vaan jäätiin odottamaan valitusajan umpeutumista. Kun asia pitkittyi, valvontakomissio hermostui. Muistomerkin havaittiin lupa-uksista huolimatta olevan paikallaan vielä joulukuussa, ja niinpä Savonenkovi kyseli valvontakomissiota huolestuttaneen patsaan kohtalosta Enckelliltä toden, että Suomen muut patsaat ovat suomalaisten oma asia. Tieto Savonenkoviin puuttumisesta asiaan välitettiin sisäministeriön kautta Hangon kaupungille, ja tämän jälkeen patsas purettiin odottamatta valitusajan umpeutumista.⁶

Valtioneuvoston patsaita koskeva päätös siis toteutui kaikilla niillä paikkakunnilla, joilla vaadittiin muutoksia tehtäväksi. Hangossa, Torniossa ja Porissa muutos ei kuitenkaan jäänyt pysyväksi.

Hangossa heräsi jo 1950-luvun lopussa ajatus kaupungin vapaudenpatsaan uudelleen pystyttämiseksi. Jälleen pantiin toimeen kansalaiskeräys hankkeen toteuttamiseksi, ja asiaa tiedusteltaessa saatiin kuulla, ettei sisäministeriö aseta esteitä patsaan pystyttämiseksi. Kaupunginhallitus hyväksyi 1959 patsaan pystyttämisen entiselle paikalleen kuitenkin niin, ettei patsaassa enää ollut alkuperäistä tekstiä, vaan ainoastaan sanat ”Vapautemme puolesta”. Myös saksalaisen sotilaan korkokuva hakattiin pois. Monumentti pystytettiin näine muutoksineen vähäeleisesti vuonna 1960.

⁶ Birgitta Ekström, Hangon muinaismuistoja, muistomerkkejä ja veistoksia (1995), s. 35–37; Paasikiven päiväkirjat I, s. 399 (19.12.1946).

*Porin heimosoturien
hautamuistomerkissä
oleva Jääkäri-
marssista mukailtu
säe oli liian uskallet-
tu sodanjälkeisissä
oloissa. Siksi se oli
peitettävä paksulla
metallilaatalla odo-
tamaan olojen vapau-
tumista.*

Jo patsaan uudelleen pystyttämisen käsittely Hangon kaupungin elimissä oli johtanut pitkään valituskierteeseen, ja hankkeen vastustajat kävivät lähetystöinä sisäministerin luona vastustamassa hanketta. Myös Neuvostoliiton lehdistös-
sä ilmestyi ajan tavan mukaan patsashankkeen tuomitsevia kirjoituksia. Kun patsas oli pystytetty uudelleen, Skdl:n kansanedustaja Gösta Rosenberg yhdes-
sä yhdeksän muun Skdl-edustajan kanssa teki 1960 asiasta eduskunnassa kirjal-
lisen kysymyksen. Siinä Hangon taantumuksellisten piirien todettiin harjoitta-
van maalle vahingollista politiikkaa, joka oli vastakkainen maan yleisen mieli-
piteen omaksumalle ystävyuden politiikalle Neuvostoliittoa kohtaan. Kysy-
myksessä tiedusteltiin, oliko hallitus päättänyt vuoden 1946 päätöksen kumoa-
misesta ja ryhtyykö hallitus toimiin muistomerkkin uudelleen pystyttämisen es-
tämiseksi.

Vastauksessaan sisäministeri Eemil Luukka tyytyi toteamaan, ettei valtio-
neuvoston päätös vuonna 1946 ollut ehdoton, vaan siinä patsasasian ratkaisu
jätettiin Hangon kaupungille. Patsaan uudelleen pystyttämisestä tehty valitus
oli hylätty lääninoikeudessa, ja valtioneuvosto oli 2. kesäkuuta 1960 katsonut,
ettei patsas ole rauhansopimuksen vastainen, kun korkokuva poistetaan ja teksti
muutetaan.⁷

Tornion taistelun muistomerkissä ollut ”sopimaton” teksti oli kaiverrettu nel-
jän pilarin eteen pystytettyyn erilliseen paateen. Kun teksti vaadittiin poistetta-
vaksi, tämä paasi kaivettiin muistomerkkialueella olevaan kukkapenkkiin, ja
sen tilalle tehtiin uusi samannäköinen paasi, johon hakattiin ”vaaraton” teksti
”Tornion taistelu 6.2.1918”.

7 Ekström (1995), s. 37–38; Valtiopäivät 1960, ptk., s. 1946–1952.

Lokakuussa 1991 torniolainen lehtori Pentti Ponkala kaivoi oma-aloitteisesti lapiolla 45 vuotta aikaisemmin maahan kätketyn kiven esiin. Paasi sijoitettiin alkuperäiselle paikalleen, ja aikanaan pahennusta herättänyt teksti kullattiin uudelleen. Samoihin aikoihin Neuvostoliitto valtiona sortui.⁸

Porissakin aika ajoi heimosotamuistomerkin tekstin peittäneen metallilevyn ohi. Kirkkopuiston ohi kulkenut passipoliisi havaitsi pimeänä 1950-luvun yönä tekstiä peittävää levyä oltavan irrottamassa heimosoturien muistokivistä. Asialla oli pari miestä, joista toinen oli tunnettu paikallinen romukauppias. Passipoliisi sattui puolestaan olemaan entinen heimosoturi, ja hän näki hyväksi jättää miehet jatkamaan rauhassa työtään riippumatta siitä oliko näiden motiivi poliittinen tai taloudellinen.

8 Pentti Ponkalan käsikirjoitus ”Tornion taistelun muistomerkki” 28.1.1992.

■ Valpo löytää salahankkeita

Puhdistusvaatimuksia ja salaseuroja

Järjestöjen lakkautushankkeitten rinnalla oli jatkunut muukin yhteiskunnan puhdistamiseen tähdännyt toiminta. ”Uuden suunnan” kannalta epäilyttävät henkilöt tuli paljastaa samaan tapaan – joskaan ei aivan yhtä dramaattisesti – kuin Stalinin ajan luokkaviholliset Neuvostoliitossa. Valpon sisäisten ohjeitten mukaan pääasiallisena henkilöittien kortitusperusteena oli kuuluminen lakkautettuihin järjestöihin:

Kaikki syksyn 1944 jälkeen lakkautetut yhdistykset otetaan huomioon, s.o. niihin kuuluminen muodostaa kortitusperusteen. Tällaisia ovat IKL, AKS, Sinimustat, Akateemisten Naisten Karjalaseura, Heimosoturit, Vapaussodan Rintamamiehet, erilaiset kansallissosialistiset järjestöt, Samfundet Folkgemenskap, SS-miehet, Suomen Aseveljien Liitto, Suojeluskunnat, lotat, Vapaa merimiesliitto, jne. kaikki ne, jotka mainitaan osastoilla olevissa lakkautettujen yhdistysten luetteloissa, samoin kuin myöhemmin lakkautetut yhdistykset, kuten Ylioppilasoikeisto ja Itsenäisyyden Liitto.

Lakkautettuihin yhdistyksiin kuuluneitten ohella tuli kortittaa sellaisten yhdistysten jäsenet, joista Valpon mielestä voitiin otaksua,

että ne toimivat rauhansopimuksen tai laillisen yhteiskuntajärjestyksen vastaisesti, ja ne, jotka lakia kiertäen ovat tarkoitetut jatkamaan lakkautettujen yhdistysten toimintaa sekä edelleen yhdistykset, joiden perustelusti voidaan katsoa kuuluvan samaan kategoriaan kuin lakkautetut yhdistykset (kuten Oppikoulujen Karjalaseurat, heimosoturiyhdistykset, eräät ilmaialan yhdistykset, Vapaa Työväenliitto jne.)

— —

Ensi sijalla on pidettävä poliittisia ja sotilasluontoisia yhdistyksiä ja otettava muita valikoimalla. Tällöin on kiinnitettävä huomio varsinkin niihin yhdistyksiin, joiden toiminnasta tai jäsenistön kokoonpanosta Valpolla on poliittisesti epäedullisia tietoja.¹

Käytännössä Valpo kortitti tarkasti erityisesti kokoomuspuolueen ja KNL:n piirissä toimivat kansalaiset. Kortistoihin pääsivät kaikki puolueen toimihenkilöt, johtokunnan jäsenet ja aktiivisimmat kenttäjäsenet. Vastaavalta operaatiolta eivät välttyneet maalaisliiton, edistyspuolueen eivätkä sosiaalidemokraattienkaan aktiivit. Kun tavoitteena oli suomalaisen yhteiskunnan puhdistaminen neuvostovastaisista ja kommunisminvastaisista aineksista, seurannan ja korti-

.
1 Leino (1973), s. 163–164.

tuksen kohteeksi joutuivat muiden muassa myös metsästysseurat, urheilu- ja maamiessseurat, marittayhdistykset ja niin edelleen. Erityisseurannan kohteena oli oikeistososiaalidemokratia eli ns. tannerilaisuus.

Valpon aktiivisuus sosiaalidemokraatteja vastaan näkyi muutamiin työväentaloihin tehtyinä tarkastuksina, sosiaalidemokraattien leimaamiseen pyrkineinä raportteina sekä puolueen puhetilaisuuksien seurantana. Erityisesti sosiaalidemokraatteja yritettiin leimata sillä, että puolueessa oli mukana monia aikanaan suojeluskuntaan kuuluneita.²

Jo kesäkuussa 1945 Valpo oli tehnyt kaksi kertaa etsintöjä Tampereen työväentalossa, kun sille oli tullut valvontakomissiolta ilmiantoja talossa muka-oleista asekatkōistä ja maanalaisesta fasistisesta toiminnasta. Puoluejohto oli otanut asian vakavasti ja lähettänyt järjestösihteeri Väinö Leskisen tutkimaan asiaa. Kun mitään pätevää syytä Valpon menettelylle ei löytynyt, Leskinen oli ehdottanut joko lähetystön lähettämistä pääministerin luo taikka eduskunnassa Valpon toimista tehtävää välikysymystä. Paasikiven oli ollut otettava Valpon toimia paheksunut sosiaalidemokraattien lähetystö vastaan.³

Lokakuussa 1946 Leskinen kiinnitti eduskunnassa budjetin lähetekeskustelussa huomiota liikkeellä olleisiin tietoihin ja huhuihin, joitten mukaan sisäministeri Leino ja hänen puolisonsa Hertta Kuusinen olivat jo saman vuoden kesäkuussa ilmoittaneet kansanedustajien Leskinen, Penna Tervo ja Yrjö Kilpeläinen tulevan vangittaviksi. Syyinä piti julkisuuteen tulleitten tietojen mukaan olla se, että nämä sosiaalidemokraatit olivat muka jatkaneet Aseveliliiton toimintaa.

Leino näki hyväksi kiistää Leskisen tiedot. Sen sijaan sisäministeriä huoletutti eduskunnan suhtautuminen Valpolle myönnettäviin määrärahoihin. Kun määrärahoja vaadittiin vähennettäväksi, Leino näki vaatimuksissa yrityksen lamaannuttaa ”valtiollisen poliisin toimintaa fasististen salaliittojen ja muiden hallituksen vastaisten rikollisten aineiden puuhien selville saamiseksi”. Sisäministeri etsi itselleen ja poliisilleen tukevaa selkänöjää todeten, että tällainen toiminta oli tähdätty myös valvontakomissiota ja sitä edustavia valtioita vastaan.⁴

Yksityishenkilöiden kortistointiperusteina oli edellisten lisäksi mm. sellaisia kuin: kuulunut suojeluskuntaan tavallisena jäsenenä, kuulunut suojeluskunta-poikiin, on Suomi-Unkari-seuran jäsen, osallistunut vapaussotaan tai talonpoikaismarssiin, tilannut Ajan Suuntaa, käyttänyt ärsyttävää puhetaipaa Skdl:n eduskuntaryhmästä, pitänyt puheen, joka saattoi olla nykyistä hallitusta vastaan, lyönyt Skdl:n jäsentä, häirinnyt vappukulkuetta jne.

Vapun 1946 tapahtumat innoittivat Skp:n puuhaamaan erityistä joukko-liikettä, ”rynnäkköä”, taantumuksellista virkamieskuntaa vastaan, ja rynnäkön esikunnaksi nimettiin Skp:n sisäasiainjaosto. Välineenä käytettiin erityisesti puolueen lehdistöä, joka vaati näkyvästi ja toistuvasti niin fasismiin lyömistä

.

2 Soikkanen (1991), s. 310–311.

3 Keskinen (1978), s. 44; Ahlbäckin toimikunnan mietintö, s. 106–107. J.K. Paasikiven arkisto V:62.

4 Valtiopäivät 1946, ptk. , s. 1804, 1810.

Erilaiset toriparlamentit pyrkivät sodan jälkeisinä vuosina vaikuttamaan ulkoparlamentaarisin keinoin päätöksentekoon. Kommunistit kokosivat 7. kesäkuuta 1946 jopa kymmeneentuhansiin nousevan kannattajajoukkonsa Helsinkiin, jossa eduskuntatalon edustalla vaadittiin mm. sanomalehtiä lakkauttaviksi ja valtion virastoja ”puhdistettaviksi”.

Kuva teoksesta *Lauri Haataja, Demokratian opissa*.



kuin virkamieskunnan puhdistamistakin. Lisäksi touko- kesäkuun vaihteessa organisoitiin yli parisataa kansalaiskokousta virkamieskunnan ”demokratisoimiseksi”. Tällaisia kokouksia varten oli painettu erityisiä lomakkeita, joihin koottiin tiedot erotettavaksi vaadituista virkamiehistä. Tällä tavoin kootut ”fasistien” luettelot osoittavat, että kysymys oli yrityksestä ulottaa erottamiset mm. kunnallisiin luottamusmiehiin, poliiseihin, opettajiin ja pappeihin. Poliittisesti puhdistettavien joukko ulottui entisistä IKL:n jäsenistä sosiaalidemokraatteihin.

Puhdistuksia vaatinut kommunistien joukkoliike huipentui 7. kesäkuuta eduskuntatalon edessä järjestettyyn mielenosoitukseen, johon osallistui useita tuhansia mielenosoittajia. Tämä joukko oli mitä ilmeisimmin saapunut tekemään vallankumousta, mutta sitä ei monien pettymykseksi tullutkaan. Ei Skp:n johdolla sentään liene ollut vallankumous mielessään, sillä hehän oikeastaan olivat jo vallassa, ja niinpä mielenosoittajien oli ilmeiseksi omaksikin hämmennykseen todettava vallankumouksen sijasta julistavansa kannatusta vallassa olevalle hallitukselle.⁵

Suomalainen demokratia osoittautui perustaltaan niin vahvaksi, ettei puhdistuksia Skp:n toivomassa laajuudessa kyetty toteuttamaan. Vaatimukset eivät kuitenkaan loppuneet, ja erinäiset esille nousseet tapaukset kiihdyttivät vaatimuksia ”fasistien” kukistamiseksi. Tällaiset tapahtumat liittyivät mutamiin 21. artiklan vastaisiksi paljastuneisiin ryhmittymiin, jolloin myös valvontakomissio havahtui valvomaan neuvostovastaisen toiminnan kitkemistä.

Jo huhtikuun alussa 1946 Lahdessa oli jäänyt kiinni 17 nuoren, 17–20-vuotiaan miehen salaseuraksi kutsuttu ryhmä, joka käytti itsestään nimitystä ”Kultainen leijona”. Poliisitutkimuksissa tämän ryhmän hallusta löydettiin 44 pistoolin panosta, ja ryhmän johtajana toiminut konttoristi Pekka Linnankivi tuomittiin paikallisessa raastuvanoikeudessa viiden kuukauden ehdolliseen vankeuteen

5 Jussila (1990), s. 132–141.

laittomien ampumatarvikkeiden hallussapidosta ja laittoman yhteenliittymän perustamisesta. Muut ryhmän jäsenet saivat sakkoja.⁶

Asia oli Lahdessa käsitelty tavallisena rutiiniluontoisena rikosjuttuna, mutta siitä tuli ulkopolitiittinen kysymys, kun valvontakomissio sai alkuvuodesta 1947 asiasta tiedon. Komission mielestä kysymys oli Neuvostoliittoa vastaan suuntautuneesta toiminnasta, josta oli annettu oikeudessa aivan liian pienet tuomiot. Komission mielipide saatettiin suullisesti ulkoministeriön tietoon.

Valvontakomissiolle jouduttiin selittämään, että kysymys oli Suomen lain mukaan annetuista rangaistuksista. Kaiken lisäksi rangaistus oli saavuttanut lain voiman, kun siitä ei ollut aikanaan valitettu. Ainoa mahdollisuus koventaa rangaistuksia olisi poikkeuksellinen tuomion purku, jonka vireille panemisesta voi päättää ainoastaan oikeuskansleri. Jutun asiakirjat olikin toimitettu oikeuskanslerille, jotta hän voisi harkita, onko tuomion purkuun mahdollisuutta.⁷

Valvontakomissio ei saamansa selvityksen jälkeen enää puuttunut Kultaisen leijonan asiaan. Sen sijaan Valpo, joka otti itselleen kunnian tämän lahtelaisen salaliiton paljastumisesta, käytti tapausta hyväkseen Kokoomuksen Nuorten Liittoa vastaan käymässään kampanjassa. Syyskuun alussa 1947 Valpo nimitäin väitti Kultaisen leijonan jäsenen enemmistön kuuluneen KNL:ään ja ryhmän tarkoituksena olleen sodan syttyessä länsivaltojen ja Neuvostoliiton välillä ryhtyä Neuvostoliittoa vastaan suuntautuviin sabotaasitekoihin. Valpo väitti edelleen, että paljastuneen salaliiton jäsenet olivat salajärjestön paljastumisen jälkeen toimineet toimihenkilöinä KNL:n maakunnallisessa tilaisuudessa. Lisäksi Valpo väitti KNL:n sallineen toimistossaan laittomien fasisistien lento-lehtisten levittämisen.⁸

Niin valvontakomission asiaan puuttumisen kuin Valpon salaliittoteoriaa korostaneen näkemyksen ansiosta Kultainen leijona sai ansiotonta arvonnousua. Kysymyksessähän oli aivan lapsellinen juttu, kuten Paasikivikin saattoi todeta siitä kuultuaan. Poikien käytössä kun oli ollut vain yksi erään pojan isälle kuulunut revolveri.⁹

Vastaavia, Valpoa ja valvontakomissiota kiinnostaneita salaliittotapauksia oli kuitenkin muitakin. Huhtikuussa 1947 Porissa tuli ilmi alle 18-vuotiaiden poikien salaseura ”Igur Zabell”, jonka jäseniltä tavattiin muutama kiväärin, pistoolin ja konepistoolin panos, pari trotyylirengasta, yksi lentopommin sytytin sekä pistin. Porin raastuvanoikeus tuomitsi joukon johtajan 17-vuotiaan Taisto Oromaan sotilaalliseen tapaan järjestetyn järjestön perustamisesta kuudeksi kuukaudeksi vankeuteen, ja 17 muuta joukon jäsentä sai sakkorangaistuksen.¹⁰

Valvontakomissio sai tietää asiasta heinäkuussa 1947. Se lähetti ulkoministeriölle tiukan kirjeen, jossa se totesi tietoonsa tulleen, että Porissa oli paljastettu kansallissosialistinen nuorisjärjestö. Samalla komissio edellytti saavansa jär-

6 Lahden RO:n päätös 17.10.1946. UM Fb 110: 78; Ahtokari (1969); s. 145.

7 Viljo Ahokkaan muistio LVK:lle 1947. UM Fb 110: 78.

8 Valpon kirje SM:lle 1.9.1947. UM Fb 110: 162.

9 Paasikiven päiväkirjat I, s. 326 (13.6.1946).

10 Porin RO:n pöytäkirja 24.9.1947. UM Fb 110: 160; Ahtokari (1969), s. 144–145.

jestöä koskevan tutkinta-aineiston ja oikeudenkäyntiasiakirjat.¹¹

Valpolle porilaispoikien salaseura oli jälleen uusi todiste kokoomusnuoria vastaan. Yhden tämän ”Neuvostoliiton vastaisen terroristijärjestön” jäsenistä kun väitettiin toimineen KNL:n alajärjestön julkaiseman monistetun lehden päätoimittajana.¹²

Kolmas samantapainen nuorison salaseura paljastui Helsingin Käpylässä toukokuussa 1947. Tässä Aktivistit-nimeä käyttäneessä ryhmässä oli kysymys Helsingin Sanomien latojaoppilaitten perin amatöörimäisestä konspiratiivisen toiminnan yrityksestä. Huomiota se kuitenkin sai osakseen. Savonenkov vaati tutkinta-asiakirjat nähdäkseen, ja Valpo luonnehti paljastamaansa ryhmää terroristijärjestöksi, jonka perustajina ja johtajina sen mielestä olivat – Kokoomuksen Nuorten Liiton jäsenet.¹³

Erään kirjapaino-oppilaan johtama Käpylän poikien järjestö oli paljastunut siten, että Valpolla oli tiedottaja tässä poikajoukossa. Koko juttu kutistui lopulta olemattomaksi, ja asiassa nostetut syytteet hylättiin.

Samalla kun valvontakomissio kiinnitti huomiota edellä mainittuihin ”terrorijärjestöihin”, se ilmaisi ulkoministeriölle suullisesti kiinnostuksensa myös muutamista yksittäisistä sodan jälkeen perustetuista yhdistyksistä. Näitten tiedustelujen kohteeksi joutuneitten yhdistysten valikoituminen kertoo siitä, ettei komissio kovinkaan hyvin ollut perillä suomalaisesta järjestökentästä. Kysymys näyttää olleen lähinnä sattuman varaisesta komission huomion kohteeksi joutumisesta.

Ulkoministeriön ja komission välisissä keskusteluissa olivat alkuvuodesta 1947 nousseet esille mm. Porin Ilmailunaiset, Tampereen Ilmailuyhdistys, Oulun Ilmailunaiset ja Pietarsaaren Lentokerho. Näistä vielä rekisteröimättä olleista ilmailuyhdistyksistä kolme ensiksi mainittua oli liittynyt Suomen Ilmailuliiton jäseniksi, ja Pietarsaaren Lentokerhon säännöissäkkin oli maininta, että yhdistyksen mahdollisesti purkautuessa sen varat menisivät Ilmailuliitolle. Näihin yhdistyksiin kohdistunut mielenkiinto kertoo siitä, että valvontakomissiossa pyrittiin seuraamaan ilmailujärjestöjä ja niiden toimintaa, mutta mitenkään järjestelmällistä tämä ei ollut.

Muita hiljattain perustettuja yhdistyksiä, jotka olivat komission mielenkiinnon kohteina, olivat Valkeisten Metsästysseura, Parkanon Reservialiupeeri-yhdistys ja Lapuan Kerho. Yhdistysten nimet kertovat epäluulojen lähteistä: metsästysseurat ja reserviläisyhdistykset herättivät epäilyjä, ja pelkkä Lapuanimi lienee tuonut komissaarien mieleen Lapuan liikkeen.

Ulkoministeriö saattoi ilmoittaa komissiolle, että kaikkien sen kiinnostuksen kohteena olleitten yhdistysten rekisteröiminen oli vielä kesken. Siksi näitten yhdistysten toiminta rekisteröimättöminä yhdistyksinä oli verraten rajoitettua,

11 LVK:n kirje UM:lle 16.7.1947. UM Fb 110: 160.

12 Valpon kirje SM:lle 1.9.1947. UM Fb 110: 162.

13 UM:n kirje LVK:lle 12.6.1947. UM Fb 110: 160; Valpon kirje SM:lle 1.9.1947. UM Fb 110: 162.

ja lisäksi sisäministeriö valvoi erityisesti mainittuja yhdistyksiä yhdistysrekisteritoimiston tehtyä niistä ilmoituksen sisäministeriölle.¹⁴

Ulkoministeriön ilmoitus lopetti valvontakomission aktiivisen mielenkiinnon edellä mainittuihin yhdistyksiin.

”Hentusen hulinat”

Vaikka muutamien nuorten ”salaliitot” tuntuivat mitättömiltä välirauhansopimuksen rikkomuksilta, Neuvostoliitossa otettiin fasistisen toiminnan mahdollisuus Suomessa edelleen vakavasti. Tällöin fasismille on luonnollisesti annettava käsitteen stalinistinen merkitys. Yhtenä esimerkkinä Moskovassa tunnetusta huolesta oli Otto Wille Kuusisen huhtikuussa 1947 pitämä luento Suomen tilanteesta. Siinä Kuusinen keskittyi kehumaan neuvotellun rauhansopimuksen oikeudenmukaisuutta ja Suomelle määrättyjen sotakorvausten kohtuullisuutta. Samassa yhteydessä hän kuitenkin muistutti siitä, että ”Suomessa on yhä monia fasisteja, vain muutamia heistä on saatu kiinni”. Fasistit olivat Kuusisen mukaan löytäneet paikkansa kokoomuksessa, ja heitä oli pesiytynyt huomattavasti myös sosiaalidemokraattiseen puolueeseen. Todettuaan Suomen sitoutuneen olemaan sallimatta fasistisia järjestöjä Kuusinen oli sitä mieltä, että edistys (fasismin vastaisessa taistelussa) oli Suomessa ollut vähäisempää kuin missään Saksan satelliitteihin kuuluneessa maassa.¹⁵

Jotta Suomessa olisi edistytty Kuusisen toivomalla tavalla, Skp ja Valpo seurasivat vuonna 1947 erityisesti Kokoomuksen Nuorten Liittoa, jonka lakkauttaminen oli edellisenä kevätkesänä kariutunut. Valpo pyrki jatkuvasti keräämään raskauttavaa materiaalia KNL:stä, kuten edellä kerrotut ”terrorijärjestöjen” paljastumiset osoittivat. Tämä sopi hyvin Skp:n keväällä 1947 asettamaan tavoitteeseen, ”taantumuksen” järjestöjen vyöryttämiseen. Kommunistit lähtivät ajatuksesta, että poliittisen vastustuksen selkäranka oli murrettava lakkauttamalla poliittisia järjestöjä, ja ensimmäisenä listalla oli nimenomaisesti Kokoomuksen Nuorten Liitto.

Valpon utterasta toiminnasta huolimatta KNL:ää kompromentoivaa aineistoa ei kuitenkaan tahtonut löytyä, ei ainakaan siinä määrin, että olisi saatu lakkauttamisajatukseksi perin vastahakoinen Paasikivi muuttamaan mieltään. Niinpä olisi tarvittu joku vapun 1946 kaltainen konkreettinen tapaus, jonka perusteella lakkautusasia olisi voitu ottaa uudelleen esille.¹⁶

Vuoden 1947 vappu sujui niin pääkaupungissa kuin muuallakin maassa melko rauhallisesti. Häiriöitä aiheuttivat ainoastaan humalaiset, jotka kyllä syyllistyivät lukuisiin Valpon kirjaamiin rikkomuksiin kuten ryssittelyyn sekä sopimattomien laulujen kuten ”Kytösavun aukeilla mailla” ja ”Äänisen aaltoja” lau-

14 Viljo Ahokkaan muistio LVK:lle 1947 (päiväämätön). UM Fb 110: 78.

15 J. Raymond Ylitalo, *Salasanomia Helsingistä Washingtoniin* (1978), s. 82–83; Haataja (1988), s. 199.

16 Haataja (1988), s. 201.

lamiseen. Vakavin tuon vapun välikohtauksista oli pommin heittäminen Hella Wuolijoen johtaman Yleisradion ikkunasta sisään.¹⁷

Vapun tapahtumat eivät kelvanneet järjestöjen lakkautusvaatimusten perusteeksi, mutta sellaiseksi oli tarjolla vakavalta näyttänyt välikohtaus, kun 15. toukokuuta 1947 heitettiin pommi tai raketti Neuvostoliiton lähetystön ikkunasta sisään. Räjähde sytytti muutamia papereita palamaan, mutta ei johtanut henkilövahinkoihin. Äärivasemmisto syytti tapahtuneesta kokoomusnuoria, mutta todellisia syyllisiä ei koskaan saatu selville.

Historiassa on liikkunut paljon todistamattomia agentti- ja provokaatiotarinoita, ja neuvostolähetystön toukokuisesta pommistakin muodostui sellainen. Poliisia ei päästetty tutkimaan tapausta, ja kaiken kaikkiaan välikohtaukseen liittyi siinä määrin epäselvyyksiä, että Paasikiveä myöten viranomaiset ilmeisen aiheellisesti epäilivät jonkinlaista provokaatiota. Keskusteltuaan asiasta Mannerheimin kanssa Paasikivelle tulivat mieleen jopa talvisodan alla ammutut Mainilan laukaukset. Provokaation mahdollisuuteen viittaa sekin, että koko uhkaavalla näyttäneet tapaus onohdettiin varsin nopeasti.¹⁸

Pomminheitto olisi joka tapauksessa sopinut hyvin syyksi käydä kommunistien lakkautuslistalla olleitten järjestöjen kimppuun, mitä asian yhteydessä yritettiinkin. Kun epäilykset kuitenkin rupesivat pikemminkin johtamaan syytöntehtäälle, asiasta vaiettiin, eikä tapaus lopulta kelvannutkaan perusteeksi oikeistoprovoakaattoreitten rankaisemisessa.

Hanke Kokoomuksen Nuorten Liiton lakkauttamiseksi oli kaikesta huolimatta koko ajan ilmassa. Kesäkuun alussa presidentti ja pääministeri keskustelivat jälleen asiasta, kun Pekkalan korviin oli kantautunut huhuja siitä, että Leino oli taas ottamassa asian esille. Paasikivi katsoi tälläkin kertaa asiakseen muistuttaa, että kysymykset järjestöjen lakkauttamisesta oli sovittava hänen kanssaan, ”niinkuin on suostuttu”.¹⁹

Leinolle tarjosi lopulta paremman puutteessa mahdollisuuden omalaatuinen poliittinen populistinen Ernesti Hentunen, joka jo syksyllä 1944 oli perustanut oman Radikaalisen Kansanpuolueensa, ja joka julkaisi sensaatiolehdiksi luokiteltavaa Totuuden Torvea. Pietarilaissyntyinen Hentunen oli alun perin tuntenut sympatiaa vasemmistoradikalismia ja neuvostokommunismia kohtaan. Skp:ssä ja Skdl:ssä häntä ei kuitenkaan ollut otettu todesta, ja hänen yrityksensä päästä vaaliliittoyhteistyöhön kommunistien kanssa oli suorasukaisesti torjuttu. Hentunen ei saanut Neuvostoliitostakaan vastakaikua mm. Stalinille lähettämistään sähköistä huolimatta. Tämä kaikki oli kääntämässä hänet kommunistien jyrkäksi vastustajaksi.²⁰

17 Valpo II, kansio 77.

18 Ks. Paasikiven päiväkirjat I, s. 872–877 (16.–19.5., 27.5.1947), s. 881–882 (3.6.1947), s. 953–955 (16.10.1947); Neuvostolähetystön pommijutun kuulustelupöytäkirjat Valpo II, kansio 75.

19 Paasikiven päiväkirjat I, s. 461 (4.6.1947).

20 Hentusesta ks. Mikko Uola, Suomalaisen populismin juurilla. Ernesti Hentunen – tasavallan hovinarri (1997).

Hentusen julkaisutoiminta ja torikokoukset olivat sodanjälkeisinä vuosina eräänlaista suomalaista kansanhuvia. Todesta tätä ”professorina” esiintynyttä populistia otti tuskin juuri kukaan, kommunisteja mahdollisesti lukuun ottamatta. Silti valtioneuvosto lakkautti elokuussa 1947 Hentusen lehden Totuuden Torven, joka oli hallituksen mielestä kirjoittanut epäkunnioittavasti Neuvostoliitosta.

Totuuden Torven lakkautus ja Hentusen sen johdosta 22. elokuuta 1947 Helsingin Rautatien-atorilla pidettäväksi ilmoittama poliittinen kokous tuli Skp:lle sopivaan aikaan. Leinon johtamassa sisäministeriössä tehtiin jo ilmoitetun torikokouspäivän aamuna päätös Hentusen kiinni ottamisesta ja turvasäilöön sulkemisesta ennen hänen puhetilaisuutensa alkua. Tätä valtioneuvoston samana päivänä vahvistamaa päätöstä perusteltiin Hentusen Totuuden Torveen kirjoittamilla Neuvostoliittoa halventavilla kirjoituksilla.²¹ Kävi kuitenkin niin, että Hentunen sairastui voimatta saapua kokoukseen, minkä johdosta Rautatien-atorin tilaisuus ilmoitettiin peruutetuksi. Paikalle oli kerääntynyt useita tuhansia uteliaita kuulijoita, ja kun kävi ilmi, ettei Hentunen voikaan puhua, syntyi mellakka, jota Helsingin Sanomat kutsui valtavaksi järjestyshäiriöksi, jollaista Suomessa ei ollut nähty moniin vuosiin.

Tuhansien ihmisten joukko uhkasi poliisin kokoontumiskieltoa Rautatien-atorilla. Sieltä väkijoukko marssi Hentusen asunnon edustalle Fredrikinkadulle, jossa se kahakoi väenkokousta hajottamaan pyrkineen liikkuvan poliisin kanssa. Välillä kuului huutoja ”Eläköön Hentunen!”, ja poliisivoimia johtanutta ylikomisariota tervehdittiin huudoin ”Alas Bobrikov!” Lisäksi yleisön joukosta kuului huutoja poliisivaltiosta, Leinon kasakoista, ja epäilemättä Neuvostoliittoa ja valvontakomissiotakin muistettiin muutamien sopivin iskulausein tässä spontaanisti syntyneessä mielenilmauksessa.

Vasta puolitoista tuntia kestäneiden yritysten ja ajoittaisen käsikähmän jälkeen paljastetuin pistoolein väkijoukon kimppuun käynyt poliisi onnistui tunkemaan mellakoitsijat hajalle ajamalla moottoripyörillä ja autoilla väkijoukon sekaan kadulle ja jalkakäytävälle. Seitsemän henkeä pidätettiin. Seuraavana päivänä sairas Hentunen noudettiin kotoaan turvasäilöön Kivelän sairaalaan.²²

Nämä ”Hentusen hulinat” tarjosivat kommunisteille tilaisuuden. Hertta Kuusinen ilmaisi kokevansa Radikaalisen Kansanpuolueen kiihotuksen niin vaaralliseksi demokratialle, että hän edellytti Skp:n puoluejärjestöjen antavan virka-apua Valpolle. Terijoen hallituksen jäsenenäkin tunnetuksi tullut Inkeri Lehtinen puolestaan laati asiakirjan ”Päätöslauselma 25.8.1947”. Siinä Radikaalisen Kansanpuolueen toiminnan todettiin kohdistuvan Neuvostoliittoa, Suomen hallitusta ja nimenomaan sisäministeriä vastaan. Kysymyksessä oli Lehtisen mukaan ”fasististen aktivistipiirien järjestämä ja oikeistopiirien aloittama nykyistä suuntausta vastaan tähdätty yleishyökkäys”.²³

21 Valtioneuvoston ptk. 22.8.1947.

22 Uola (1997), s. 92–93.

23 Haataja (1988), s. 201.

*Omalaatuinen
populisti ja kansan
naurattaja Ernesti
Hentunen (1885–
1951) Totuuden
Torvineen ja
Radikaalisine
Kansanpuolueineen
oli sodanjälkeisten
vuosien poliittinen
väriläiskä. Hän jou-
tui niin kotimaisen
äärivasemmiston
kuin valvonta-
komissionkin ham-
paisiin suora-
sukaisine esiintymi-
sineen. Hentunen
kokosi torikokouk-
siinsa suuret kuulija-
määrät, mutta hän
joutui myös koke-
maan sisäministeri
Leinon turvasäilön.*



Tunnetusti huumorintajuttomalle Skp:n johdollekin täytyi olla täysin selvää, ettei Hentusen kaltainen kansannaurattaja voinut olla kenellekään suureksi vaaraksi. Paremman puutteessa Hentunen vain tarjosi mahdollisuuden käydä yleisestikin ”fasistihulinoita” vastaan. Niinpä Skp julisti, että ”fasistihulinat eivät ole rinnastettavissa työväestön oikeuksiensa puolesta järjestämiin joukko-esiintymisiin”. Kun Hentusen hulinointi kommunistien mukaan johtaisi kaaokseen, oli syytä ryhtyä tiukkoihin toimiin fasistiprovokaatioiden ehkäisemiseksi ja provokaattoreiden rankaisemiseksi. Johtopäätöksenä edellä esitetystä oli Skp:n vaatimus Radikaalisen Kansanpuolueen ja – Kokoomuksen Nuorten Liiton! – lakkauttamisesta.

Tavoitteet olivat vielä paljon kauempana. Skp:ssa demokratianvastaisen salaliiton katsottiin ulottuvan paljon laajemmalle, mm. sosiaalidemokraattien oikeistoon saakka. Niinpä salaliitto oli heti paljastettava ja lyötävä.²⁴

Salaliittoa oli ollut tarkoitus lähteä paljastamaan jo heinäkuussa, sillä valtioneuvoston istuntoon 18. heinäkuuta oli laadittu esittelylista Radikaalisen Kansanpuolueen lakkauttamiseksi välirauhansopimuksen 21. artiklan vastaisena järjestönä. Syystä taikka toisesta esitys oli kuitenkin tuolloin vedetty pois. ”Hentusen hulinat” tarjosivat nyt uuden mahdollisuuden. Tällä kertaa yhteisrintama niin Hentusta kuin kokoomuksen nuoriakin vastaan koottiin mahdolli-

24 Haataja (1988), s. 201–202.

simman laajaksi. Hankkeen takana eivät olleet ainoastaan Skp ja Valpo, sillä voimakasta taustatukea saatiin Moskovan radiolta, joka vaati Suomessa toteutettavia tehokkaita puhdistuksia, sekä valvontakomissiolta, joka pani arvovaltansa peliin.

Savonenkov lähetti 28. elokuuta pääministeri Pekkalalle ”Hentusen hulinoitten” johdosta varsin tiukkasanaan neotin. Siinä valvontakomission varapuheenjohtaja viittasi 22. elokuuta tapahtumiin Helsingissä todeten niitten olleen ”taantumuksellisten, fascististen ainesten järjestämiä Neuvostoliitolle vihamielisiä esiintymisiä”. Väkijoukosta oli Savonenkovin mukaan kuultu Neuvostoliittoa ja valvontakomissiota vastaan suunnattuja provosoivia huudahduksia, mikä tietenkin oli erityisen raskauttavaa.

Tällaiset välikohtaukset oli Savonenkovin mukaan tehnyt mahdolliseksi Suomen viranomaisten ilmeisen leväperäinen suhtautuminen erilaisiin ns. radikaalin puolueen tai kokoomuksen nuoret -ryhmän tapaisiin ”taantumuksellisiin fascistisiin ryhmiin ja järjestöihin, jotka harjoittavat fascistista Neuvostoliitolle vihamielistä propaganda”. Savonenkov muistutti, että 22. elokuuta tapahtumat oli niiden velvollisuuksien rikkomista, joihin Suomi oli välirauhansopimuksen 21. artiklassa sitoutunut. Valvontakomissio vaati asian viipymätöntä tutkimista, Neuvostoliitolle vihamielisen 22. elokuuta tapahtuman järjestäjien, yllyttäjien ja tärkeimpien osanottajien vangitsemista ja ankaraa rankaisemista sekä ryhtymistä tehokkaisiin toimiin tällaisten tapausten ehkäisemiseksi vastaisuudessa. Edelleen komissio odotti viipymättä ilmoitusta niistä toimista, joihin hallitus oli asian johdosta ryhtynyt.²⁵

Skp näytti nyt saavan vaikutusvaltaista tukea lakkautusvaatimuksilleen, kun valvontakomissio puuttui tällä tavoin konkreettisesti nimeltä mainittujen yhdistysten, Hentusen puolueen ja kokoomuksen nuorten, toimintaan, mitä se ei ollut tehnyt pitkiin aikoihin. Tärkeimpänä syynä tähän näyttää olleen se, että Helsingissä oli mellakan aikana kuultu Neuvostoliittoa ja valvontakomissiota arvostelleita mielenilmauksia. Komission parhaisiin hyveisiin ei tunnetusti kuulunut siihen kohdistuvan arvostelun sietäminen, mikä pitkälti selittää Savonenkovin jyrkkää noottia. Todennäköisesti nootin taustalla oli tämän lisäksi suomalaisilta tovereilta saatua informaatiota.

Pääministeri Pekkala lähetti syyskuun alussa Savonenkovin noottiin vastauksen, jossa todettiin tutkimuksissa pyrittävän saamaan selville, oliko elokuinen joukkoesiintyminen tähdätty Neuvostoliittoa ja valvontakomissiota vastaan ja oliko Radikaalisella Kansanpuolueella ja kokoomuksen nuorilla ollut järjestelmällistä yhteyttä mielenosoituksen suunnitteluun. Pekkala lupasi selvitetävän, olivatko nämä järjestöt sellaisia, jotka oli 21. artiklan perusteella lakkautettava.²⁶

Pekkalan kirjeeseen valvontakomissiolle liitettiin sekä sisäministeri Leinon että Valpon selvitys. Omassa selvityksessään Leino vakuutti järjestöjen toimintaa seurattavan erityisellä valppaudella sen selvittämiseksi, voitiinko niitä pitää

25 Savonenkovin kirje pääministeri Pekkalalle 28.8.1947. UM Fb 110: 162.

26 Pekkalan kirje Savonenkoville (ilman päiväystä). UM Fb 110: 162.

21. artiklan tarkoittamina järjestöinä. Valpo puolestaan esitti katsauksen järjestöjen siihenastiseen lakkauttamiseen sekä eri järjestöihin kohdistamiinsa syytöksiin. Valvontakomissiolle selitettiin, että välirauhansopimuksen perusteella lakkautettujen järjestöjen jäsenet olivat siirtyneet muihin toimiviin järjestöihin taikka he olivat perustaneet uusia järjestöjä.

Tarkkailematta tällaisia yhdistyksiä Valpo saattoi todeta saaneensa aineistoa, jonka perusteella mm. sellaiset järjestöt kuin Ylioppilasoikeisto ja Itsenäisyyden Liitto oli lakkautettu. Valpo totesi antaneensa sisäministeriön käyttöön aineistoa myös muista järjestöistä, jotka toiminnallaan sodan aikana ja sen jälkeen oli ilmeisesti katsottava 21. artiklan tarkoittamiksi järjestöiksi. Tällaisista Valpo mainitsi Suomen Reserviupseeriliiton ja Suomen Ilmailuliiton. Viitaten oikeuskanslerin edellisenä syksynä antamaan lausuntoon Valpo joutui kuitenkin toteamaan, ettei näitä järjestöjä ollut lakkautettu.

Edelleen Valpo kertoi valvontakomissiolle kiinnittäneensä huomiota Kokoomuksen Nuorten Liiton toimintaan. Komissio sai tietää, että kun fasistisia salajärjestöjä Kultainen Leijona, Igur Zabell ja Aktivistit oli paljastettu, niissä oli ollut KNL:n jäseniä. Valvontakomissio sai edelleen Valpon kirjelmästä lukea, että 1. syyskuuta 1946 KNL:n jäsenet olivat syyllistyneet fasistiseen mielenosoitukseen kaatamalla Neuvostoliiton teollisuusnäyttelyn mainostauluja. Valpon tarkistamattoman tiedon mukaan KNL oli sallinut yhden tällaiseen toimintaan syyllistyneen jäsenensä osallistua liiton retkeilytoimintaan kesän 1947 aikana.

Valpon ongelmana oli, ettei sillä ollut konkreettista näyttöä KNL:n jäsenten osallisuudesta ”Hentusen hulinoihin”. Tutkimukset olivat kuitenkin käynnissä, eikä Valpolla ollut mitään vaikeuksia leimata KNL fasistiseksi: ”Tutkimuksissa, joita kaikin käytettävissä olevin voimin jatketaan, pyritään saamaan selvyys missä määrin kokoomuksen nuorilla on ollut järjestelmällistä yhteyttä mielenosoituksen suunnitteluun ja ohjaamiseen ja missä määrin mainitun ryhmän kaltaiset fascistiset ainekset ovat käyttäneet hyväkseen harkitsemattomia kansanjoukkoja saadakseen aikaan valtiovaltaa ja Neuvostoliittoa vastaan kohdistetun mielenosoituksen”.²⁷

Valvontakomissiolle elokuun lopussa toimitettu selvitys oli ikään kuin avunpyyntö. Valpo nimesi omalla lakkautuslistallaan olevat järjestöt toivoen selvästi komission taustatukea lakkautusprosessin viemiseksi päätökseen. Kysymyksessä oli Suomen viranomaisen laatimaksi perin omalaatuinen asiakirja, sillä siinä ei ainoastaan yhdytty valvontakomission valituksiin, vaan menttiin vielä pitemmälle nimeten Kokoomuksen Nuorten Liitto välirauhansopimuksen vastaiseksi järjestöksi.

Pekkanen ohella myös presidentti Paasikivi oli saanut Savonenväestön valitusnootin 22. elokuuta tapahtumista. Neuvoteltuaan sekä presidentti Ståhlbergin että ulkoministeri Enckellin kanssa Paasikivi lähetti nootin valtioneuvostolle

.
27 Leinon ja Valpon kirjeet LVK:lle. SM He 1 ja UM Fb 110: 162.

asianmukaista käsittelyä varten. Asia tuli esille presidentin istunnossa 29. elokuuta. Sen sijaan, että Savonenkovin syytöksiä olisi tuolloin sanottavasti pohdittu, keskustelu hallituksessa kääntyiikin yllättäen kommunistien ja Valpon toimintaan. Ruotsalainen Stockholms Tidningen oli vastikään väittänyt Valpon kuuntelevan presidentin ja hallituksen jäsenten puhelinkeskusteluja. Samoin ruotsalaislehden mukaan Suomessa toimi kommunistisen puolueen salainen vakoilujärjestö. Keskustelu valtioneuvostossa ei johtanutkaan Leinon ja kumppanien toivomalla tavalla järjestöjen lakkauttamiseen, vaan kommunistien ja Valpon väitetyistä toimista artnynt Paasikivi kehotti valtioneuvostoa asettamaan komitean tutkimaan Valtiollisen poliisin toimintaa.

Pari päivää tämän jälkeen valtioneuvosto asettikin Vaasan läänin maaherran Gunnar Ahlbäckin johtaman toimikunnan, jonka muiksi jäseniksi määrättiin oikeuskanslerinsihteeri Keijo Vuorisalo ja hallitusneuvos Erkki Mantere, tutki- maan paljon puhetta antaneita Valpon toimia.²⁸ Sisäministerin ja Valpon kan- nalta katsottuna järjestöjen lakkautusasia oli saanut pahaenteisen käänteen.

Muutenkin huomio alkoi kääntyä kommunististen järjestöjen lain väärrällä puolella liikkuvaan toimintaan. Elokuun puolivälissä Paasikivi oli saattanut ot- taa hallituksessa esille kommunistien johtaman rintamamiesten toverikunnan toiminnan; tämän järjestön hallusta oli löydetty aseita, ja sen jäsenet olivat pitä- neet harjoituksia.²⁹

Leinon johtama sisäministeriö ei kuitenkaan halunnut luopua aiemmasta vaatimuksestaan järjestöjen lakkauttamiseksi. Valtioneuvoston istuntoon 5. syyskuuta laadittiin esittelylista Radikaalisen Kansanpuolueen ja Kokoomuk- sen Nuorten Liiton lakkauttamiseksi välirauhansopimuksen 21. artiklan vastai- sina järjestöinä. Tällä kertaa lakkautusesityksen tukena oli valvontakomission kirjallinen nootti, jollaista Paasikivi oli turhaan perännyt edellisenä vuonna KNL:n, Reserviupseeriliiton ja Ilmailuliiton lakkautusasian oltua esillä.

Neuvostoliitto oli kuitenkin sillä välin, pitkään viivyteltään, 29. elokuuta ratifoinut edellisessä helmikuussa allekirjoitetun Pariisin rauhansopimuksen. Tämä oli merkki siitä, että normaalit olot olivat vähitellen palautumassa ja val- vontakomissio oli poistumassa maasta. Paasikiven tiukka kanta järjestöjen lak- kauttamiseen ei tämän johdosta ainakaan lientynyt, ja niinpä tälläkin kertaa lakkautusesitys oli vedettävä pois valtioneuvoston listalta. Oli selvää, ettei pää- ministeri Pekkalalla ollut rohkeutta toimia lakkautusasiassa vastoin Paasikiven kantaa.

Kokoomuksen Nuorten Liitto säilyi tällä tavoin lakkautukselta samoin kuin Radikaalinen Kansanpuoluekin. Hentunen tosin istui turvasäilössä, josta hän kirjoitteli valituskirjelmää niin valtioneuvostolle kuin eduskunnan oikeusasia- miehellekin. Omalla tyyllillään hän ilmaisi käsityksensä tilanteesta: ”Jos kom- munistipuolue, jossa on 28 000 rekisteröityä püssiä, saa yksin huseerata mielin määrin panemalla vastustajiaan turvasäilöön ja lehdet lakkautettaviksi, ei se ole

28 Valtioneuvoston ptk. 1.9.1947; Paasikiven päiväkirja I, s. 483 (28.8., 29.8., 1.9. 1947).

29 Paasikiven päiväkirjat I, s. 478 (15.8.1947).

rauhansopimuksen toteuttamista”.³⁰

Niin Hentusen kuin muidenkin turvasäilö- ja asumisrajoituspäätökset sekä lehtien lakkauttamiset perustuivat määräaikaiseen tasavallan suojelulakiin, joka rauhansopimuksen voimaan tultua lakkasi olemasta voimassa lokakuun puolivälissä 1947. Tämän johdosta kaikki turvasäilöläiset vapautettiin, ja asumisrajoituspäätökset purettiin viimeistään lokakuun alkupäivinä.

Samoihin aikoihin presidentti Paasikivi demonstroi omalla tavallaan järjestöjen lakkauttamista edellyttäneisiin vaatimuksiin. Hän nimittäin vahvisti lakkautusuhan alla olleen Suomen Reserviupseeriliiton ansiomerkin viralliseksi kunniamerkiksi vuonna 1947.³¹ Liitto puolestaan osasi arvostaa Paasikiven panosta lakkautusuhkaa vastaan käydyssä taistelussa. Kun lakkautusvaara oli poistunut, Paasikivelle myönnettiin 1949 Reserviupseeriliiton kultainen ansiomerkki.

.
30 Uola (1997), s. 93.

31 Valkama (1956), s. 64.

■ Sananvapaus tarkkailussa

Varovainen lehdistö

Alun perin ei lehdistössä mielletty 21. artiklan tarkoittavan suoranaisesti lehtikirjoittelua, sillä artiklan sanamuodossahan puhuttiin järjestöjen harjoittaman propagandan kieltämisestä. Valvontakomissio tulkitsti kuitenkin välirauhan-sopimusta tältäkin osin omien tarkoituksensa mukaisesti ja katsoi artiklan määräysten olevan sovellettavissa myös lehdistöön. Tämä tuli sanomalehtien päätoimittajille selväksi viimeistään Paasikiven 11. helmikuuta 1946 järjestämässä tiedotustilaisuudessa.¹

Toisin kuin lukuisat yhdistykset ei suomalainen lehdistö joutunut 21. artiklan perusteella kovinkaan radikaalien toimien kohteeksi, joskin järjestöjen lakkauttaminen lopetti luonnollisesti myös näiden järjestöjen julkaisemien lehtien ilmestymisen. Vapaan lehdistön pääosan säästyminen radikaaleilta toimilta kertoo vielä sodan jälkeen syksyyn 1947 jatkuneen sensuurin tehokkuudesta ja lehtien sopeutumisesta sensuurin edellyttämiin rajoituksiin. Mahdollisten sanktioitten ehkäisevän vaikutuksen ohella on myös muistettava, että lehtien talous oli hyvin haavoittuva, mikä pani lehtien kustantajat ja päätoimittajat vakavasti harkitsemaan, kannattiko sensuurimääräysten taikka 21. artiklan rajoja edes kokeilla.

Samoin kuin politiikoissa oli lehtimiehistäkin paljon niitä, jotka näkivät hyväksi uudessa sodanjälkeisessä tilanteessa kieltää menneisyytensä ja ryhtyä uuden suunnan kannattajiksi. Tällöin kysymys ei ollut yksinomaan varovaisuudesta, vaan joko uudeltaisesta vakaumuksesta tai ajan hengen sanelemasta opportunistista.²

Jo syyskuun alussa 1944 oli käytännössä estetty kansallissosialististen pienryhmien julkaisujen ilmestyminen. IKL:n Ajan Suunta oli lopetettu ilman muodollista lakkautuspäätöstä valvontakomission puututtua asiaan lokakuun alussa. Myös muitten lakkautettujen järjestöjen julkaisemat lehdet joutuivat lopettamaan ilmestymisensä näiden järjestöjen lakkauttamisen seurauksena. Tällä tavoin suomalaisesta lehdistöstä poistuivat 21. artiklan perusteella IKL:n Ajan Suunta, IKL-naisten Uusi Huomen, AKS:n Suomen Heimo, kansallissosialististen pienjärjestöjen För frihet och rätt, Kansallissosialisti, Uusi Eurooppa ja Vapaa Suomi, Rintamamiesliiton Rintamamies ja Frontmannen, suojeluskuntien Hakkapeliitta ja Sotilaspoika, lottien Lotta Svärd (suomen- ja ruotsinkielinen) ja Lottatyttö, Aseveliliiton Aseveli ja Vi vapenbröder sekä Itsenäisyyden

1 Paasikiven linja II (1986), s. 43.

2 Vrt. Salonen (1972), s. 25.

Liiton Itsenäinen Suomi. Lisäksi ilmestymisensä lopettivat monet suoje-luskun-ta- ja lottapiirien alueelliset julkaisut.

Suomalaisuuden Liiton julkaisema Suomalainen Suomi, jonka itsenäinen kirjoittelu ärsytti mm. Leinoa ja Kekkosta, säästy lakkautukselta siitäkin huoli-matta, että se omaksui lakkautetun Itsenäisyyden Liiton roolin Suomen lippu-kulttuurin edistäjänä. Kokonaan se ei kuitenkaan välttynyt rankaisutoimilta. Lehden päätoimittaja dosentti, myöhempi akateemikko Martti Haavio painos-tettiin vuonna 1945 eroamaan. Lehden seuraava päätoimittaja fil.tri, myöhem-min professori Esko Aaltonen puolestaan tuomittiin 1946 sakkoihin hallituksen halventamisesta.

Suomalainen Suomi oli Valpon tarkkailussa, ja siitä annetut luonnehdinnat osoittivat sitä pidetyn uuden suuntauksen jyrkkänä vastustajana. Lehden joka numerossa todettiin hyökkäilyyn vasemmistopiirejä ja demokraattista suuntaus-ta vastaan ja lietsotun vihamielistä ja Neuvostoliiton vastaista mielialaa. Tätä oli kuitenkin tehty vihjaillen ja ulkomaisia julkaisuja lainaten. Valpo kiinnitti erityistä huomiota Suomalaisen Suomen numeroon 3/1946, jossa oli lainattu Yhdysvalloissa ilmestynyttä suomenkielistä Valvoja-lehteä ja siinä ollutta Sir Winstonin pojan Randolph Churchillin artikkelia. Churchill kertoi tapaami-sestaan Hella Wuolijoen kanssa. ”Hän puhui enempi ryssältä kuin suomalaisel-ta vaikuttavasti”, oli Suomalaisen Suomen lainaama Churchillin mielipide, joka särähti pahasti Valpon korvaan.³

Sen jälkeen, kun valvontakomissio oli loppuvuodesta 1944 kiinnittänyt huo-miota Aftonposteniin, komissio seurasi tarkasti Suomen lehdistön kirjoittelua ja teki selväksi, ettei minkäänlaista ”fascistista propagandaa” hyväksyttäisi. Jyrkkiäkin huomautuksia nimeltä mainittujen lehtien sopimattomaksi katsotusta kirjoittelusta saatettiin jaella, kuten Savonenkov teki helmikuussa 1946, ja tällaiset mielipiteet välitettiin lehdille tavallisesti hallituksen jäsenten välityksellä. Myös Pravda, Izvestija ja Moskovan radio olivat hanakoita puuttu-maan Suomen lehdistön vähänkin neuvostovastaiseksi miellettyyn kirjoitte-luun. Kuten ESKO SALMINEN toteaa, tällöin oli perin vaikea päätellä, oliko kulloi-senkin kritiikin alkuperä Suomen kommunistilehdistössä vai Moskovassa.⁴

Paasikivi piti jo pääministeriaikanaan lehtien päätoimittajille puhuttelu-tilaisuuksia – mm. Savonenkovin asioihin puuttumisen jälkeen helmikuussa 1946, jolloin hän edellytti lehtien pidättyvän Neuvostoliitossa epäilyksiä ja epä-luuloja herättävistä kirjoituksista.⁵ Tämän lisäksi hän kutsutti aika ajoin luok-seen muutamia päätoimittajia nuhdeltaviksi tai tarttui puhelimeen ja haukkui mielestään sopimattomia kirjoittaneet toimittajat perin pohjin. Paasikivi antoi päätoimittajien ymmärtää, että erityisesti Neuvostoliittoa vastaan suuntautuvaa kirjoittelua ei tuolloisessa tilanteessa kerta kaikkiaan voitu hyväksyä. Saman-

3 Etsivä Pentti Rouvalin ilmoitus 24.6.1946. Valpo II, kansio 32.

4 Salminen (1979), s. 70–71.

5 Pääministeri Paasikiven tiedotustilaisuus sanomalehdistön edustajille 11.2.1946, ks. Paasikiven linja II (1986), s. 42–58.

suuntaista viestiä toisteli pääministeri Pekkala, joka suorin sanoin vaati lehtimiehiä ottamaan käyttöön itsesensuurin. Tällaiset viestit menivät varsin hyvin perille.

Tähän perille menoon vaikutti ennen muuta pelon sanelema varovaisuus. Kysymys epäilemättä olikin lehdistön kannalta oikeasta ratkaisusta, sillä valvontakomission ei tarvinnut puuttua suomalaisen sensuurin toimintaan. Pelkkä vihjaus 21. artiklan soveltamiseen riitti esimerkiksi sotasyällisyysasian käsitteilyn yhteydessä. Varovainen lehdistö ymmärsi pitää suunsa supussa. Sensuuri puolestaan piti lopulta huolta siitä, että valvontakomission toivomuksia noudatettiin, eikä esimerkiksi komissiota ärsyttäneitä presidentti Rytin sotasyällisysoikeudenkäynnissä pitämään puolustuspuhetta saanut julkaista.⁶ Helsingin Sanomien numero, jossa puhe oli kokonaisuudessaan, takavarikoitiin. Valvontakomissio perusteli julkaisukieltä välirauhansopimuksen 13. artiklalla, joka edellytti sotarikollisten rankaisemista.⁷

Vaikka valvontakomissio ei lopulta kovin aktiivinen lehdistön vapauksien rajoittaja ollutkaan, suomalainen äärivasemmisto sen sijaan katsoi moneen otteeseen lehdistön kirjoittelun olevan 21. artiklan vastaista, taikka joittenkin lehtien väitettiin jatkavan lakkautettujen lehtien toimintaa tai linjaa. Näin oli keväällä 1946, kun Kauppalehden väitettiin jatkavan Ajan Suunnan hengessä. Kommunistit kohdistivat lakkautusvaatimuksiaan myös mm. Vaasa-lehteen ja Uuteen Suomeen.⁸ Tällaiset syytökset eivät kuitenkaan johtaneet konkreettisiin toimiin lehdistöä vastaan.

Tästä ilmeni ainoastaan muutama poikkeus. Valtioneuvosto lakkautti joulukuussa 1946 Turussa ilmestyneen Mitä Nyt -aikakausijulkaisun. Lakkauttamisen taustalla väitettiin olleen valvontakomissio, joka oli Mauno Pekkalle ja Leinolle valittanut eräiden lehtien kirjoitustavasta.

Kysymyksessä olevaa kahdesti kuukaudessa ilmestynyttä, poliittisia ja kulttuuripoliittisia artikkeleita sisältänyttä lehteä julkaisi Kustannusosakeyhtiö Aura, ja sen päätoimittajana oli Eero Pohjonen. Lehden neuvottelukunnan muodostivat Turun yliopiston professorit Einar W. Juva ja Paavo Ravila sekä Silo Oy:n toimitusjohtaja kauppaneuvos Aapo Laurén. Lehden kirjoittajakunta oli melko arvovaltaista ja kattoi koko porvarillisen kentän; yhtenä avustajana oli NKVD-tiedottajanakin toiminut tohtori Kustaa Vilkuna. Sopimattomiksi katsotut mielipiteet olivat Paasikiven mukaan korostaneet sitä, että Suomelle oli tehty vääryyttä.

Valpon käsiin joutuneisiin lehtiin tehtyjen alleviivausten ja muitten merkin- töjen perusteella raskauttavinta oli kuitenkin ollut Mitä Nyt -lehden numerossa 11–12/1946 julkaistu nimimerkki Kairan pakina. Kirjoittaja meni aivan ilmeisesti sallitun rajan yli arvostellessaan toisaalta kommunisteja ja ottamalla kantaa Valpon Lahdessa paljastamaan salaliittoon:

6 Vrt. Timo Vihavainen, *Kansakunta rähmällään* (1991), s. 34–37; Salminen (1979), s. 60–61; Polvinen (1999), s. 222.

7 Paasikiven linja II (1986), s. 37.

8 Esko Salminen, *Aselevosta kaappaushankkeeseen* (1979), s. 28.

Meidän kommunistimme ovat alttiita sieluja. Jos he kuvittelevat tai jos heille sanotaan, että Neuvostoliiton edut ovat vaarassa, niin he ovat valmiit mihin vain, nielevät vaikka omat saappaansa.

— —
Reipas ohranamme on pystynyt paljastamaan Lahdesta koulupoikien perustaman yhden pistoolin salaliiton, niin että Leningradia ja kansanvaltaa uhkaava vaara on entisestään pienentynyt.⁹

Turkulaisjulkaisu lakkautettiin sota-ajan poikkeussäädösten perusteella, mutta Paasikivi ilmaisi tyytymättömyytensä päätökseen. Hänen mielestään turkulaisprofessorien kutsuminen puhutteluun olisi riittänyt. Presidentti oli myös sitä mieltä, että poikkeussäädöksistä olisi päästävä eroon, ja julkaisuja koskevat asiat olisi siirrettävä tuomioistuinten käsiteltäviksi.¹⁰

Yleensä Paasikiven ärähdys riittikin palauttamaan aisan yli hyppineet kirjoittajat ojennukseen. Näin kävi, kun maisteri Veli Virkkunen oli kirjoittanut Reserviupseerilehdessä julkaistuissa ”Sarjatulta”-pakinoissaan, että ”venäjän kielien kantokyky on — — varsin vähäinen yleismaailmallisena yhdyssteenä, joskin suomalaisten muun muassa olisi hyvä osata sitäkin enemmän”. Paasikivi ilmaisi paheksumisensa tästäkin varsin viattomasta toteamuksesta, ja ”Sarjatulta”-pakinat loppuivat siihen.¹¹

Normaaliin painovapauslain mukaiseen käytäntöön ei kuitenkaan siirrytty niin kauan kuin tasavallan suojelulaki oli voimassa. Niinpä edellä jo mainittu Hentusen Totuuden Torven lakkauttamispäätös elokuussa 1947 tehtiin valtioneuvostossa edelleen poikkeuslainsäädännön perusteella. Lakkautuksen syynä oli mm. se, että Hentunen oli arvostellut suomalaisten kommunistiagitaattorien päästämistä Neuvostoliitosta Suomeen. Tällaisten kirjoitusten katsottiin koskevan valtakunnan suhteita muihin valtioihin ja olevan omiaan vaarantamaan valtakunnan elinetsiä.¹²

Sisäministerinä Yrjö Leino yritti estää myös sosiaalidemokraattien keväällä 1947 SAK:n vaalien alla painattaman, kommunistien pakkodemokratiaa vastustaneen ”Jo riittää” -vaalijulistuksen levittämisen. Valpolle annettiin ohjeet sen takavarikoinnista, mutta tällainen sananvapauden rajoittaminen oli liikaa hallitukselle, joka vaati Leinoa peruuttamaan määräyksensä.

Skdl:n huhtikuussa 1948 tekemä eduskuntakysely tähtäsi puolestaan siihen, että sensuuritoimin estettäisiin ”demokraattisten voimien” arvosteleminen. Kyselyssä nimittäin oltiin sitä mieltä, että kokoomuslehdissä ja eräissä muissakin oikeistohenkisissä lehdissä oli julkaistu kirjoituksia, joitten pyrkimyksenä oli Suomen sisäisen ja ulkoisen rauhan vaarantaminen. Hallitukselta toivottiin toimia tällaisen kirjoittelun hillitsemiseksi ja estämiseksi.¹³

Sen sijaan, että Skdl:n tavoitteet olisivat toteutuneet, kehitys kulki kohti sensuuritoimien purkamista. Tasavallan suojelulain voimassaolon päättymisen

9 Valpo II, kansio 32.

10 Paasikiven päiväkirjat I, s. 400 (21.12.1946).

11 Valkama (1956), s. 65.

12 Uola (1997), s. 89.

13 Valtioapäivät 1947, ptk., s. 4246–4247.

lokakuussa 1947 saattoi painovapausasioittenkin käsittelyn tavanomaisen lainsäädännön piiriin. Normaaliin käytäntöön siirtymistä haluttiin tosin kommunistien aloitteesta ”pehmentää”. Skdl:n Eino Pekkalan johtama oikeusministeriö valmisteli kevättalvella 1947 esityksen rikoslain 14. luvun muuttamisesta. Esityksen tavoitteena oli säilyttää hallituksella jossain määrin samankaltaiset oikeudet painotuotteiden valvontaan kuin sillä oli poikkeuslaiksi säädetyn tasavallan suojelulain perusteella. Keskeisin tavoite oli kriminalisoida Neuvostoliiton julkinen arvosteleminen.

Eduskunta säätikin muutoksen rikoslakiin. Sen mukaisesti vieraan valtion julkinen halventaminen niin, että Suomen suhteet vieraaseen valtioon vahingoittuvat, tuli rangaistavaksi. Syyte oli mahdollista nostaa jos vieraan valtion hallitus sitä pyysi tai tasavallan presidentti niin määräsi.¹⁴ Ensimmäisen kerran tätä lakipykälää sovellettiin vuonna 1949, kun presidentti Paasikivi määräsi nostettavaksi syytteen Ernesti Hentusta vastaan tämän arvosteltua poikkeuslainsäädännön kumoamisen jälkeen uudelleen ilmestymään ruvenneessa Toituden Torvessa suorasukaisesti Neuvostoliittoa.¹⁵

Normaaliksi suomalaista painovapauskäytäntöä ei voinut pitkään aikaan sanoa. Toisaalta sotavuosina ja heti sodan jälkeen lehdistö oli oppinut harjoittamaan itesesensuuria, jota se jatkoi kauan vielä senkin jälkeen, kun virallinen sensuuri oli määräaikaisen tasavallan suojelulain voimassaolon umpeuduttua lokakuussa 1947 lopetettu. Myös sodanjälkeinen, vuoden 1948 loppuun saakka voimassa ollut paperisäännöstely rajoitti monella tavoin lehdistön mahdollisuuksia. Sivumäärät pysyivät pieninä, ja kansanhuoltoministeriö saattoi estää joitakin lehtien ilmestymisen yksinkertaisesti epäämällä vähemmän tärkeäksi luokitellulta lehdeltä paperin saannin.

Kirja- ja elokuvasensuuri

Välirauhansopimuksen 21. artiklassa kielletyn propagandan voitiin luonnollisesti tulkita tarkoittavan myös Suomessa ilmestynyttä poliittisesti sopimatonta kirjallisuutta. Valvontakomissio kiinnittikin asiaan huomiota jo syksyllä 1944, ja oikeusministeriö kiirehti lokakuussa kehottamaan kirjankustantajien järjestöä Suomen Kustannusyhistystä valvomaan, ettei sopimatonta kirjallisuutta enää ole myynnissä. Kustannusyhistys lähettikin 25. lokakuuta tätä koskevan kiertokirjeen kaikille kirjakaupoille. Siinä kehoitettiin vetämään myynnistä kaikkiaan 145 teosta: ”jotta ei vahingoitettaisi Suomen ja Neuvostoliiton keskeisiä suhteita, olisi syytä vapaaehtoisesti panna yleisön saatavilta syrjään sellainen kirjallisuus, jota Neuvostoliitto voi luonteeltaan ja sävyiltään pitää itselleen vihamielisenä”.

14 Suomen Asetuskokoelma 363/1948; Uola (1997), s. 87–88.

15 Uola (1997), s. 137–142.

Näihin teoksiin sisältyi valtaosa Suomessa siihen mennessä julkaistusta Venäjää ja Neuvostoliittoa käsitelleestä kirjallisuudesta. Mukana oli tietokirjoja, sotakirjoja, kaunokirjallisuutta ja ajanviettelukemistoja. Listalla olivat luonnollisesti kaikki kansallissosialistisiksi tulkittavat teokset Adolf Hitlerin Taisteluni-kirjasta alkaen. Tätä luetteloa täydennettiin lähes vuotta myöhemmin 1. lokakuuta 1945 uudella kirjakaupoille toimitetulla kiertokirjeellä. Tällä kertaa poistokehotuksen kohteiksi oli joutunut 143 teosta. Tällä tavoin suomalaiset hoitivat itse kirjallisuuden sensuroinnin venäläisten tarvitsematta puuttua sen yksityiskohtiin.¹⁶

Esimerkin omaisesti kiellettyjen kirjojen luetteloon joutuneista voidaan mainita vaikkapa Jalmari Jaakkolan Suomen idänkysymys, saksalaisen Vitalis Pantenburgin Venäjä uhkaa Pohjolaa, Mika Waltarin Neuvostovakoilun varjossa, Harald Öhquistin Kolmas valtakunta, Armas J. Pullan Ryhmy ja Romppanen -kirjat, Aaro Hellaakosken Vartiossa, Erkki Palolammen Viimeinen vastaisuus sekä Pekka Peitsen (Urho Kekkonen) Kansa taistelee elämästään.

Ei tietenkään riittänyt, että sopimattomaksi katsottuja kirjoja vedettiin myynnistä. Myös kirjastot oli puhdistettava aikakauteen sopimattomasta kirjallisuudesta. Kouluhallituksen alainen, edistysmielisen naisasianaisen ja sensuurin vastustajan maisteri Helle Kannilan johtama valtion kirjastotoimisto lähetti 20. lokakuuta 1944 kirjastoille kiertokirjeen asiassa. Siinä todettiin olevan syytä vapaaehtoisesti siirtää yleisön saatavilta syrjään sellaiset teokset, joita Neuvostoliitto voisi pitää itselleen vihamielisinä. Mitään varsinaista kiellettyjen kirjojen luetteloa kirjastoille ei lähetetty, vaan poistot jäivät kirjastonhoitajien oman harkinnan varaan. Tällä tavoin eri kirjastoissa siirrettiin lainaajien ulottumattomiin toista tuhatta nimikettä.

Siitä huolimatta, että varsinaista sensuuriluetteloa ei ollutkaan, sensorit pyrkivät pitämään huolta siitä, ettei sopimattomaksi katsottuja kirjoja ollut kirjastoista saatavissa. Kun Rauman kirjastosta löytyi kesällä 1945 mm. ”Rymy-Eetu ryssän kauhu”, annettiin määräys neuvostovastaisten teosten paketoimisesta poliisiviranomaisten sinetöimiin paketteihin. Näitten pakettien nyörit saatiin avata vasta vuodesta 1958 lähtien, mutta silloinkin naapurisuhteitten kannalta arkaluontoinen kirjallisuus suositeltiin jätettäväksi ainoastaan tutkijoitten ulottuville. Yleisön saatavilla ei tullut pitää kirjoja, ”joiden sisällön on katsottava loukkaavan maahamme ystävällisissä suhteissa olevia vieraita valtoja, erityisesti naapurimaita”.¹⁷

Myös koululaisten käytössä olleet oppikirjat käytiin läpi ja sensuroitiin sikäli kuin tarvetta näytti olevan. Valtioneuvosto asetti 21. joulukuuta 1944 kouluhallituksen pääjohtajan Arvi Poijärven johtaman toimikunnan tähän tarkastustyöhön. Uuden suunnan takuumiehenä tarkastustyössä oli Yhteiskunnallisen

16 Luettelo 25.10.1944 ja 1.10.1945 poistettaviksi kehotetuista kirjoista ks. Kai Ekholm, *Kielletyt kirjat* (1996), s. 191–199; *Blinnikka* (1969), s. 86; Ernst von Born, *Levnadsminnen* (1954), s. 397; *Vihavainen* (1991), s. 33.

17 *Salminen* (1979), s. 63–64; *Ekholm* (1996), s. 158–159; *Blinnikka* (1969), s. 87.

korkeakoulun rehtori Yrjö Ruutu, jonka mukaan varsinkin historian oppikirjat olivat olleet ”kapitalistisen luokkapolitiikan propagandisteja”, lietsoneet venäläisvihaa ja muokanneet maaperää sotaisalle mielialalle. Toimikunnan mietintö valmistui maaliskuussa 1945. Sen mukaan oppikirjoista tuli poistaa sellainen aines, joka oli tulkittavissa Neuvostoliiton arvosteluksi. Poistettavaksi esitettiin myös kaikki viittaukset heimopolitiikkaan sekä Suomen sotapolitiikkaan. Toimikunnan työn tuloksena kansa- ja oppikoulujen sekä seminaarien käytöstä poistettiin kaikkiaan 28 oppikirjaa. Lisäksi kymmenistä kirjoista vaadittiin poistettaviksi joitakin yksityiskohtia.

Kun uusia kirjoja ei heti ehditty painaa, oppilaitten oli yliviivaamalla, lehtiä irti repimällä tai niitä yhteen liimaamalla poistettava kirjoistaan sopimattomat kohdat. Valtaosa sensuroinnin kohteiksi joutuneista oppikirjoista oli historian, maantiedon ja äidinkielen oppikirjoja.¹⁸

Kirjastojen puhdistuksen ja oppikirjojen sensuroinnin lisäksi tehtiin myös muutamia kirjojen takavarikkopäätöksiä, joitten avulla muutama uutuuskirja poistettiin myynnistä. Kieltojen kohteiksi joutuivat mm. muutamat nimimerkki Pallen kuplettikokoelmat, presidentti Rytin puolustusasianajajana sotasyllisyysoikeudenkäynnissä toimineen Hjalmar Procopén Ruotsissa 1946 julkaisema tätä oikeudenkäyntiä käsittelevä ”Fällande dom som friar” sekä kenraaliluutnantti Aksel Airon asekatkentuusta kirjoittama ”Liikekannallepanosala-liitto”, joka takavarikoitiin vuonna 1948.

Lehtien ja kirjojen ohella myös muut kulttuurin alat joutuivat tarkkailtaviksi 21. artiklan määräysten noudattamisesta. Edellä on mainittu Iloisen Teatterin toiminnan lopettamisesta toukokuussa 1946. Myös monet muut teatterit joutuivat Valpon tarkkailuun samoin kuin elokuvat. Saksalaisvalmisteiset elokuvat oli kielletty jo loppuvuodesta 1944, eikä niitä sallittu lainkaan ennen vuotta 1947. Varsinaiseen ohjelmistoon ei sodan jälkeisinä vuosina juuri neuvostovastaisiksi miellettyjä näytelmiä tai elokuvia päässyt. Sen sijaan muutamat elokuvateattereissa esitetyt alkufilmit herättivät pahennusta. Esimerkiksi Mannerheimista esitettyä lyhytfilmiä saatettiin pitää liian isänmaallisena esitettäväksi sodan jälkeisessä tilanteessa.

Valvontakomissio puuttui jo alkuvuodesta 1945 Kansanavun tilaaman ja vuodenvaihteessa 1944–45 valmistuneen ”Heidän puolestaan” lyhytfilmin esittämiseen. Kysymyksessä oli Kansanavun toimintaa esittelevä elokuva, jossa suhtauduttiin kunnioituksella ja hartaudella isänmaan puolesta kaatuneisiin sankarivainajiin. Savonenkov piti tällaista neuvostovastaisuutena ja vaati filmin vetämistä pois teattereista. Sisäministeriöllä ei ollut muuta mahdollisuutta kuin totella. Samalla tavalla kävi Valamo-elokuvan, jossa venäläiset havaitsivat esiintyvän Suomen kartan sotaa edeltänein rajoin. Neuvostoliittolaisiin elokuvaan puolestaan Suomen elokuvasensuuri ei saanut lainkaan koskea ennen 1950-lukua.¹⁹

18 Ekholm (1996), s.207–209; Soikkanen (1991), s. 424–425.

19 SM He 1; Jari Sedergren, Elokuviasensuurin saksien politiikkaa (1996), s. 201–202, 205, 210–211; ks. myös Jari Sedergren, Filmi poikki (1999), s. 252–269 passim.

■ Kohti normaalia aikaa

Pariisiin 8. artikla

Suomen poliittisessa johdossa käytiin vuosina 1945–46 vilkasta keskustelua lopullisista rauhanehdoista, joista oli määrä päättää erityisessä rauhankonferenssissa. Tähän keskusteluun toivat oman sävynsä erilaiset painostusryhmät, joista merkittävin, mutta samalla erityisesti valvontakomissiota pahasti ärsyttänyt, oli välirauhansopimuksella menetetyn Karjalan takaisin saamista vaatinut siirtokarjalaisten aktiivien joukko.

Välirauhansopimuksen 21. artiklan määräysten kohtalo lopullista rauhaa solmittaessa ei sen sijaan sanottavasti suomalaisia keskusteluttanut ainakaan julkisuudessa. Poliittiselle ääri vasemmistolle tämän artiklan määräykset olivat eräänlainen saavutettu etu, josta ei voitaisi tinkiä sen enempää kuin jo saadusta palkankorotuksesta. Poliittiselle oikeistolle ”fasistiartikla” taas oli arka asia, jonka kohtalon avoin pohdinta esimerkiksi lehdistössä olisi hyvinkin voinut johtaa syytöksiin mustan taantumuksen synkeästä revanssihenkisyydestä.

Paasikivi joutui pohtimaan tämänkin artiklan määräysten sisällyttämistä lopulliseen rauhansopimukseen. Kun kesällä 1946 oli mm. järjestöjen lakkautusvaatimusten yhteydessä käynyt ilmi, että artiklan määräyksiä pyrittiin käyttämään sisäpoliittisten tarkoitusten ajamiseen, presidentti ilmaisi ulkoministeri Enckellille olevansa sitä mieltä, että 21. artikla ei saa tulla pysyväksi.¹ Näkemyselleen Paasikivi sai tukea presidentti Ståhlbergilta.

Tälle näkemyselleen Paasikivi oli saanut hiukan yllättävää tukea Lontoossa syyskuussa 1945 pidetyssä liittoutuneiden ulkoministerien neuvoston kokouksessa. Neuvostoliittoon äärimmäisen epäluuloisesti suhtautuneen Labour-hallituksen ulkoministerin Ernest Bevinin johtamat britit olivat tuolloin ilmaisseet olevansa sitä mieltä, että fasististen järjestöjen ja niiden propagandan kieltäminen lopullisissa rauhansopimuksissa Saksan puolella taistelleitten maitten kanssa oli tarpeetonta. Englantilaiset katsoivat asianomaisten hallitusten siihenastiset toimet jo riittäviksi.

TUOMO POLVINEN on ilmeisen oikeassa arvellessaan, että britit pyrkivät tällä tavoin ennakolta estämään Neuvostoliittoa ja asianomaisten maitten kommunistipuolueita käyttämästä ”fascisti”-käsitteen laveaa tulkintaa vallankumouksellisten päämäärien hyväksi.² Olihan tällaisesta poliittisesta laveudesta selvää näyttöä mm. Suomesta, jossa valvontakomission brittijäsenet olivat kiinnittäneet asiaan huomiota mm. Aseveliliiton lakkauttamisen yhteydessä.

Neuvostojohto ei kuitenkaan ollut alkuunkaan valmis myöntämään Suomelle helpotuksia tai muutoksia välirauhansopimuksen määräyksiin. Pariisissa heinä-

1 Paasikiven päiväkirjat I, s. 325 (12.6.1946); Polvinen (1999), s. 308.

2 Polvinen (1981), s. 97.

kuusta 1946 lähtien käydyissä rauhanneuvotteluissa Neuvostoliitto ei itse asiassa ollut valmis tinkimään mistään. Moskova jopa vaati niin Suomen kuin muidenkin Saksan puolella taistelleitten maitten rauhansopimukseen mm. sananvapauden ja poliittisen vapauden taanneen ihmisoikeus- ja perusvapausartiklan, mitä voidaan pitää irvokkaana ottaen huomioon tällaisten arvojen todellinen asema neuvostojärjestelmässä. Erityistä ”fasistien” virkakieltopykälää lopulliseen rauhansopimukseen kaavailnut Ždanov oli jo vuoden 1945 puolella ilmaissut näkemyksensä, että 21. artiklassa mainitut fasistiset järjestöt olisi kiellettävä tulevaisuudessakin. Valvontakomission puheenjohtaja näytti olevan valmis pikemminkin artiklan tulkintojen laajentamiseen kuin supistamiseen. Hän nimittäin edellytti ”fasististen elämänilmiöiden” poistamista ja kieltämistä myös lehdistössä, kirjallisuudessa, taiteessa ja opetustoiminnassa.³

Ždanovin näkemys on ymmärrettävä. Olisihan 21. artiklan määräysten jättäminen pois lopullisesta rauhansopimuksesta romuttanut yhden keskeisimmistä Neuvostoliiton ideologisista sotasaaevutuksista Suomen suunnalla. Artiklan määräysten säilyttämisellä varsinaisessa rauhansopimuksessa saatettiin varmistaa Moskovalle mahdollisuus Suomen sisäisiin oloihin puuttumiseen myös tulevaisuudessa.

Paasikiven ajatus siitä, että poliittiset artiklat poistettaisiin lopullisesta rauhansopimuksesta, nousi esille Suomen riitaisassa rauhanvaltuuskunnassa elokuussa 1946. Valtuuskunnan porvarilliset jäsenet olivat sitä mieltä, että Suomen tuli esittää rauhankonferenssissa rauhansopimusluonnokseen sisältyvien ihmis- ja perusoikeuksia koskevan 6. artiklan, ”Yhdistyneitten Kansakuntien” hyväksi toimineitten diskriminoinnin kieltävän 7. artiklan sekä fasisminluontoisten järjestöjen kieltämistä koskevan 8. artiklan pois jättämistä tarpeettomina. Porvarijäsenet katsoivat, että nämä asiat oli jo hoidettu taikka näistä asioista oli säädetty Suomen perustuslaeissa. Tämä ei kuitenkaan sopinut valtuuskunnan kommunisteille, jotka saivat näitten artiklojen pois jättämistä tarkoittavan esityksen estetyksi. Paasikivikin joutui ottamaan vastaan Skp:n organisoiman työläislähetystön, joka ilmaisi vastustavansa rauhansopimuksen poliittisiin artikloihin kajoamista.⁴

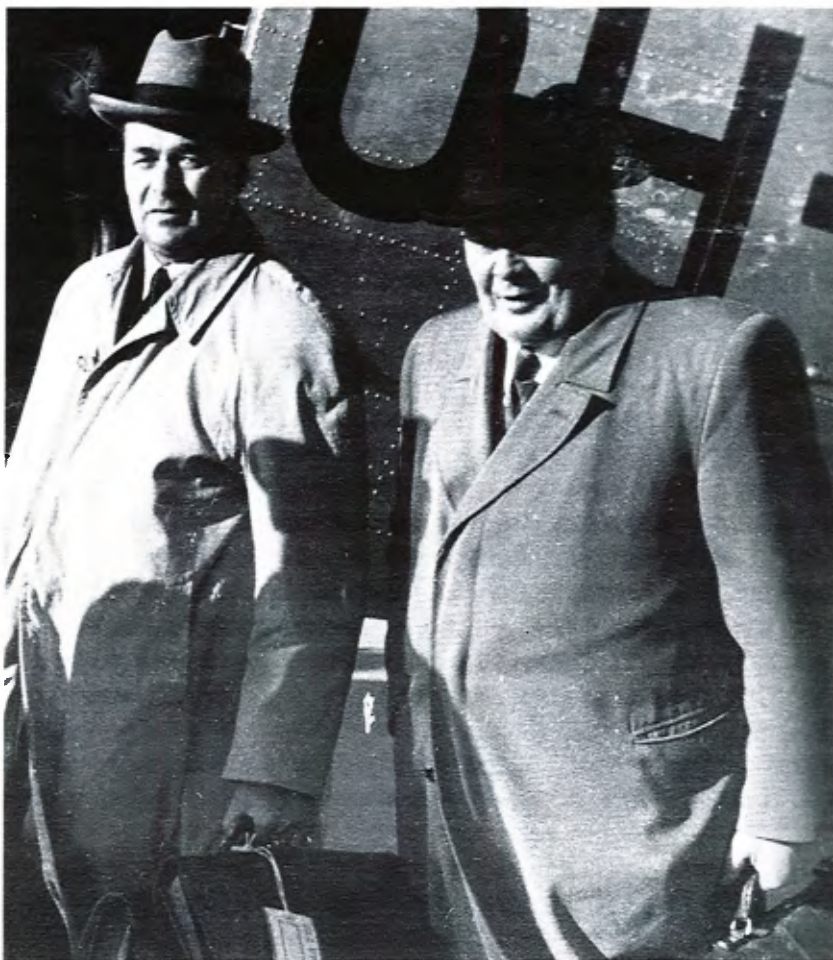
Neuvostohallitukselle kaikki mahdolliset Suomen esittämät muutosesitykset rauhansopimuksen tekstiin olivat kiusallisia ennen muuta siksi, että Pariisissa rauhansopimuksen artiklat hyväksyttiin kaikkien voittajavaltojen äänestyspäätöksillä, joihin alkanut ja sittemmin ns. kylmän sodan vuosiin johtanut suurvaltasuhteitten viileneminen loi oman epävarmuustekijänsä. Neuvostoliitto ei periaatteessa yksin kyennyt sanelemaan lopullisia ehtoja, vaikka käytännössä näin lopulta kävikin Yhdysvaltain tekemän ehdotuksen Suomen sotakorvausten alentamisesta kaaduttua äänestyksessä.

Vaikka Paasikivi oli korostanut valtuuskunnalle, että suomalaisten oli ajateltava enemmän oman maansa kuin Neuvostoliiton etuja, Suomen valtuuskun-

3 Neväkivi (1975), s. 179–180; Max Jakobson, Väki vallan vuodet (1999), s. 406.

4 Hyvämäki (1977), s. 296; Leino (1991), s. 157–159; Paasikiven päiväkirjat I, s. 680 (28.8.1946).

Pääministeri Mauno Pekkala (1890–1952) ja sisäministeri Yrjö Leino palaamassa Pariisiin rauhanneuvotteluista 9.10.1946. Skdl-ministerien tehtävänä oli Pariisissa valvoa Neuvostoliiton etua mm. siten, että välirauhansopimuksen 21. artiklan määräykset sisällytettiin myös lopulliseen rauhansopimukseen. Kuva teoksesta Hannu Rautkallio Paasikivi vai Kekkonen. Suomi lännestä nähtynä 1945–1956.



nassa ääriivasemmiston edustajien, Mauno Pekkalan ja Yrjö Leinon sekä poliittisina neuvonantajina mukana olleitten Johan Helon ja Cay Sundströmin, oli Suomen edun sijasta kuitenkin valvottava Neuvostoliiton etua ja pidettävä huolta siitä, ettei valtuuskunta esittänyt muutosehdotuksia, jotka olisivat saattaneet johtaa äänestyspäätöksiin. Molotov varmisti tämän päivää ennen Suomen puheenvuoron esittämistä luokseen suomalaisten kannanottoja ennakkoon selostamaan kiiruhtaneelle Pekkalalle antamallaan ripityksellä. Suomen rauhanvaltuuskunnan toiminta Pariisissa edusti MAX JAKOBSONIN sattuvan luonnehdinnan mukaan ulkopoliittikkamme ja diplomatiamme pohjanoteerausta.⁵

Niinpä 10. helmikuuta 1947 allekirjoitettuun Pariisin rauhansopimukseen sisältyi 8. artikla, joka jonkin verran lientyneestä sanamuodostaan huolimatta sisälsi käytännössä saman asian kuin välirauhansopimuksen 21. artikla:

5 Vrt. Hyvämäki (1977), s. 293, 295; Jakobson (1999), s. 406.

Suomi, joka välirauhansopimuksen mukaisesti on ryhtynyt toimenpiteisiin hajoittaakseen kaikki Suomen alueella toimivat fascisminluontoiset poliittiset, sotilaalliset ja sotilaallisloukkoiset järjestöt, sekä muut järjestöt, jotka harjoittavat Neuvostoliitolle tai muille Yhdistyneille Kansakunnille vihamielistä propagandaa, sitoutuu olemaan vastaisuudessa sallimatta senloukkoisten järjestöjen olemassaoloa ja toimintaa, joiden tarkoituksena on kieltää kansalta sen demokraattiset oikeudet.⁶

Tämä artikla kriminalisoi samanlaiset järjestöt kuin välirauhansopimuksen 21. artiklakin. Kun siihen sisältyi edelleen määräys myös neuvostovastaisen propagandan kieltämisestä, sitä on mahdollista pitää paitsi yhdistymisvapauten myös sananvapautteen puuttuvana määräyksenä ottaen huomioon, että valvontakomissio oli tulkinut välirauhansopimuksen vastaavanlaisen sanamuodon kieltävän Neuvostoliittoa arvostelleen kirjoittelun. Tässä mielessä Pariisin rauhansopimuksen 8. artiklaa voidaan osaltaan pitää 1960-luvulta lähtien yleistyneen Neuvostoliittoon kritiikkittömästi suhtautuneen suomettumispolitiikan ”laillisenä perustana”. Se oli myös yksi peruste vuoden 1948 yya-neuvotteluihin myöntymiseen.⁷

Lopullinen 10. helmikuuta 1947 allekirjoitettu rauhansopimus oli Suomen kannalta diktaatti siinä missä syksyn 1944 välirauhansopimuskin, joskin se solmittiin sivistyneemmässä kansainvälisessä ilmapiirissä kuin Moskovassa saneltu sopimus. Neuvostoliitto ratifioi tämän rauhansopimuksen kuukausien viivytelyn jälkeen 29. elokuuta 1947. Sopimus tuli voimaan 15. syyskuuta, jolloin Neuvostoliitto ja Englanti tallettivat ratifiointiasiakirjat. Tällöin välirauhansopimuksen määräykset lakkasivat olemasta voimassa, ja valvontakomissio poistui Suomesta 26. syyskuuta majoitustiloihin olleet hotellit Tornin, Cosmopoliten ja Karelian siivottomaan tilaan jättäen.

Pariisin rauhansopimuksen voimaan tullessa raukesi myös syyskuun 1944 ”Castrénin asetus”, vaikka kommunistit pyrkivätkin aluksi tulkitsemaan asioita niin, että se yhä olisi ollut voimassa. Valtioneuvostolla ei tämän jälkeen enää ollut tämän asetuksen valtuuksia yhdistysten lakkauttamiseen poliittisen tarkoituksenmukaisuusharkinnan perusteella, vaan mahdollisen järjestöjen lakkauttamisen tuli tapahtua yhdistyslain mukaisesti oikeusistuimen päätöksellä. Tässä mielessä suomalaisen yhdistystoimintaan syksystä 1944 lähtien vaikutaneet poikkeusjärjestelyt siis peruuntuivat.

Valvontakomission poistuessa maasta vireillä oli muutamia 21. artiklan tulkintaan liittyneitä tapauksia, joista ei vielä ollut ehditty antaa lopullista selvitystä komissiolle. Ulkoministeri Enckell näyttää tulkinneen asioita siten, ettei selvityksiä tämän jälkeen lähetetty muillekaan neuvostotahoille. Niinpä kun oikeusministeriö lokakuun lopussa 1947 toimitti ulkoministeriölle valvontakomission vaatimat Zabell-järjestöä koskeneet oikeuspöytäkirjat, Enckell merkitsi asiakirjamarginaaliin, ettei selostuksia ole lähetettävä Neuvostoliiton lähetystölle, ellei se nimenomaan niitä pyydä.⁸

6 Suomen Asetuskokoelma 690/1947.

7 Vrt. Polvinen (1999), s. 450.

8 OM:n kirje UM:lle 23.10.1947 ja Enckellin merkintä 22.11.1947. UM Fb 110: 160.

Valpon viimeinen taisto

Rauhansopimuksen ratifioinnista huolimatta punainen Valpo ei suinkaan lopettanut Skp:n lakkauttaviksi vaatimien järjestöjen tarkkailua. Kielsihän Pariisin rauhansopimus fasismiluontoisten järjestöjen toiminnan, joten kommunistien pyrkimyksillä tulkita fasismia omista lähtökohdistaan oli yhä tukeva selkänöja. Valpon aktiivisuus kohdistui varsinkin Kokoomuksen Nuorten Liittoon, josta kerättiin jatkuvasti aineistoa. Tämän toiminnan tuloksena syntyi kunnioitettava määrä raportteja, kuulustelupöytäkirjoja sekä Ratakadulle koottuja KNL:n järjestömonisteita. Aivan erityisesti Valpo ärsytti ja askarrutti KNL:n syksyllä 1947 kunnallisvaalien alla painattama sinipunainen, postimerkin kokoinen ”juliste”, jossa oli teksti ”Suomalaisen kansanvallan puolesta kommunismia vastaan vaaleissa 1947. Kansalliset Nuoret”.⁹

Valpo liioitteli raporteissaan kokoomusnuorten toimia samaistamalla KNL:n IKL:ään tai suorastaan natsismiin. Kysymys oli toisaalta siitä, että Valpon mielestä kaikki ei-kommunistinen ja Neuvostoliitolle kielteinen oli natsimielisyyttä, kuten VARES toteaa KNL:n historiassaan. Samalla Valpo pyrki osoittamaan itsensä tarpeelliseksi korostamalla seurannassaan olevan vihollisen merkittävyyttä.¹⁰

Moskovan radio antoi Valpolle ja kotimaiselle ääriavasemmiston lehdistölle jatkuvaa taustatukea. Teema pysyi samanlaisena kuin se oli ollut keväästä 1945 lähtien. Lakkautettujen fasistijärjestöjen jäsenten kerrottiin tunkeutuneen julkisesti toimiviin järjestöihin, joitten kautta harjoitettiin kiellettyä toimintaa. Runsaasti lakkautettujen järjestöjen rivimiehiä ja johtomiehiäkin väitettiin liittyneen äärimmäisen oikeiston kokoomuspuolueeseen, eikä vähäinen ollut Moskovan radion mukaan niiden aseveljien määräkään, jotka olivat tunkeutuneet sosiaalidemokraattiseen puolueeseen.¹¹

Suomen hallituksessa järjestöjen lakkauttaminen ei kuitenkaan enää kesän 1947 jälkeen noussut esille. Tosin järjestöissä oltiin vielä pitkään huolestuneita lakkautusvaatimusten mahdollisesta uudistumisesta. Syksyllä 1947 kokoomuksen johtomiehet keskustelivat kahteenkin otteeseen Paasikiven kanssa nimenomaisesti KNL:n kohtalosta. Kun kokoomuksen valtuuskunta syyskuussa kävi puheenjohtaja Salmisen johdolla tapaamassa presidenttiä, Salminen käytti tällöin tilaisuutta hyväkseen vakuuttaakseen nuorten liiton pysyvän ulkopoliittisesti hyväksyttävällä linjalla. Samalla hän toisti aikaisemman ehdotuksensa puolueettoman tutkimuksen toimittamisesta KNL:n toiminnasta.¹²

Kansanedustaja Järvi puolestaan tapasi presidentin marraskuussa. Paasikivi sai kuulla valituksia siitä, että Valpo edelleenkin vaivaa nuorten liittoa, ja itse asiassa hyökkäykset olivat syksyn kuluessa lisääntyneet. Järvi väitti Leinon

9 Valpo II, kansiot 2 ja 3.

10 Vares (1999), s. 31, 38.

11 Valtion tiedoituskeskus, Radiokatsaus 8.9.1948. SM He 2.

12 Paasikiven päiväkirjat I, s. 487–488 (21.9.1947).

KNL:stä toimittamia selvityksiä perättömiksi ja näytti selvästi pelkäävän lakkautusvaatimusten uudistumista. Presidentti saattoi rauhoittaa Valpon toimia pelkäävää kokoomuskansanedustajaa vakuuttamalla, että järjestöjen lakkauttamisessa meneteltäisiin lain ja sopimusten mukaan. Mikäli lakkautusvaatimuksia esitettäisiin, oikeuskanslerilta pyydetäisiin asiassa lausunto.¹³

Ääriyasemmalla ei kuitenkaan oltu valmiita unohtamaan yhteiskunnan puhdistustavoitteita. Loppuvuodesta 1947 Skp:n ja Skdl:n lehdistö piti yllä väitettä AKS:n ja muitten lakkautettujen järjestöjen jäsenten sekä asekatkennästä syytettyjen ryhtymisen ehdokkaiksi kunnallisvaaleissa. Tällaista pidettiin kommunistileirissä rauhansopimuksen määräysten rikkomisena.¹⁴

Hentunenkin nousi vielä muutamaan kertaan esille kommunistien joukko-voiman tehoa kokeiltaessa. Kommunisteille Hentusen järjestämät tilaisuudet olivat heidän järjestövoimansa sopivia testauspaikkoja. Maaliskuussa 1948 Hentusen järjestettyä yya-sopimuksen solmimista vastustaneen kokouksen Rautatientorilla, kommunistit käyttivät ensi kertaa varta vasten harjoitettuja, Helsingin suurilta työpaikoilta koottuja iskurijoukkojaan kokouksen hajottamiseen. Hentunen onnistui vain vaivoin pelastautumaan poliisin suojelukseseen.

Kommunistien mahdollisuudet puhdistusten tekemiseen vaikeutuivat kuitenkin tuntuvasti keväällä 1948, kun sisäministerin paikka luisui heidän käsistään. Yrjö Leino sai eduskunnassa epäluottamuslauseen toukokuussa 1948, ja Paasikivi erotti parlamentarismien pelisääntöjen mukaisesti hänet valtioneuvoston jäsenyydestä. Uudeksi sisäministeriksi nimitettiin tuolloin maltillisiin Skdl-politiikkoihin lukeutunut Eino Kilpi. Valpo ei kuitenkaan antanut ministerinvaihdoksen vaikuttaa omaksuttuun toimintalinjaan. Tavoitteisiin pääseminen vaikeutui entisestään, kun kommunistit kärsivät kesän 1948 eduskuntavaaleissa tappion ja jäivät kokonaan vaalien jälkeen muodostetun hallituksen ulkopuolelle. Valpossa ei silti luovutettu.

Yhden erityishuomion kohteeksi joutuneen järjestökokonaisuuden muodostivat ampumaseurat. Niihin oli toki kiinnitetty huomiota jo aikaisemminkin. Suomen Ampujainliitto oli joutunut keväällä 1945 tekemään valvontakomissiolle tarkan selvityksen toiminnastaan. Komissiota oli tuolloin erityisesti askaruttanut suojeluskuntain mahdollinen rooli Ampujainliitossa.¹⁵ Sillä kertaa asia oli kuitenkin jätetty sikseen, ja ampujat olivat saaneet jatkaa harrastustaan. Ampumaseurojen epäilyttävyyttä nousi uudelleen esille, kun Vaasassa ilmestynyt Skdl:n Kansan Ääni väitti 20. elokuuta 1948 ”Laihian ampumaseuran” käyttävän konetuliaseita ja neuvostosotilasta kuvaavaa ampumataulua. Laihialaiset saivat osakseen huomiota myös Moskovan radiossa, jossa Suomen arvosteluun erikoistunut professori Iljinski antoi ymmärtää suojeluskuntatoiminnan alkaneen uudelleen Laihialla.

13 Paasikiven päiväkirjat I, s. 507–508 (18.11.1947).

14 Esim. Vapaa Sana 3.12.1947; Paasikiven päiväkirjat I, s. 514–515 (3.12.1947).

15 SM He 1; R. Raski, Muistio käynnistä Ampujainliitossa 4.5.1945. Puolustusvoimain Pääesikunnan yhteysosaston arkisto T 19499/50.

Syytös liittyi samaan aikaan aktivoituneeseen kommunistien toimintaan, joka suuntautui vastikään nimitettyä Fagerholmin sosiaalidemokraattista vähemmistöhallitusta vastaan. Vaasalaislehden syytös johti pitkällisiin poliisi-kuulusteluihin ja muihin selvityksiin laihialaisten ja muittenkin ampumarheilua ja metsästystä harrastaneitten seurojen toimista. Asian vakavuutta lisäsi se, että Neuvostoliiton lähettiläänä Suomeen tammikuussa 1948 palannut Savonenkov toimitti syyskuussa 1948 ulkoministeri Enckellille muistion, jossa hän totesi neuvostolähetystön saaneen tietää Laihialla toimivien ampuma- ja metsästysseurojen järjestävän ja harjoittavan sotilaallisuontoista toimintaa. Tähän tarkoitukseen käytettiin Savonenkovin mukaan erikoisesti varustettua sotilaallistyyppistä ampumarataa, joka oli aikaisemmin kuulunut hajotetulle fašistiselle järjestölle.

Lähetiläs Savonenkov käyttäytyi samaan sävyyn kuin valvontakomission varapuheenjohtaja Savonenkovkin. Hän nimittäin ilmoitti uhkavaatimuksen omaisesti tällaisten yhdistysten sotilaallisuontoisen toiminnan sallimisen olevan ristiriidassa rauhansopimuksen kanssa. Lähetystö odotti Suomen viranomaisten ryhtyvän tehokkaisiin toimiin järjestöjen toiminnan lopettamiseksi ja vastaavan toiminnan ehkäisemiseksi tulevaisuudessa.¹⁶

Tutkimuksissa kävi ilmi, että Laihialla toimi kaksi ampumaseuraa Laihian Eränkävijät ja Jokikylän Ampumaseura Paukku. Niitten toiminta oli sodan jälkeen ollut varsin vähäistä, eikä mitään väitetyn kaltaista rauhansopimuksen vastaista toimintaa ollut havaittavissa. Valpolle paikallisten viranomaisten tutkimukset eivät kuitenkaan olleet kelvataksien. Kun seurojen säännöissä oli maininta siitä, että ne olivat tukemassa maanpuolustuksellista toimintaa, Valpon päällikkö Tuominen tulkitsi asian yksioikoisesti siten, että seurojen jäseniltä edellytettiin kuulumista suojeluskuntaan.¹⁷

Päällikön vapaa tulkinta innoitti myös Valpon kenttäorganisaatiota kiinnittämään erityistä huomiota muidenkin maassa toimivien ampumaseurojen toimintaan. Tuloksena oli koko joukko raporteja, joissa ampumaseurat leimattiin epäilyttäviksi sillä perusteella, että niihin oli liittynyt lakkautettujen järjestöjen jäseniä. Niinpä Turusta raportoitiin, että ”valtaosa kaikkien oikeistolaisten hallinnassa olevien ampuma- ja metsästysseurojen jäsenistöstä muodostavat lakkautettujen suojeluskuntajärjestön, aseveliyhdistysten ja IKL:n osastojen entinen jäsenistö”.¹⁸ Savonlinnasta puolestaan kerrottiin, että ”niin metsästyskuin ampumaseuroissa ovat johdossa entiset suojeluskuntalaiset, ikl:t ja ase-kätkijät – joten niitä ’taantumuksen jatkuvasti vahvistuessa’ pidetään suorastaan työväen turvallisuudelle vaarallisina”.¹⁹

Kesän 1948 eduskuntavaalien jälkeen nimitetty Fagerholmin hallitus ei pannut kovin paljon painoa Valpon väitteille. Hallituksen sisäministeri Aarre Si-

16 Savonenkovin muistio Enckellille 23.9.1948. SM He 2; Paasikiven päiväkirjat I, s. 651 (9.9.1948) ja 657 (24.9. ja 26.9.1948).

17 E.O. Tuomisen kirje pääministerille 5.10.1948. Valpo II, kansio 23; SM He 2.

18 Valpon Turun osaston tilannekatsaus 8.10.1948. Valpo II, kansio 23.

19 Valpon Savonlinnan osaston tilannekatsaus 12.10.1948. Valpo II, kansio 23.

monen tosin lähetti poliisiviranomaisille kehotuksen seurata rauhansopimuksen 8. ja 15. artiklojen noudattamista, ”vaikkei ole tiedossa, että em. määräyksiä olisi tähän mennessä rikottu”. Simonen kehotti kiinnittämään erityishuomiota sellaisiin yhdistyksiin, joiden toimintaan liittyi ampuma-aseiden käyttö. Sisäministeriön asenteissa tapahtuneesta muutoksesta kertoi Simosen kirjeeseen sisältynyt maininta, jonka mukaan yhdistysten lailliseen ja hyvien tapojen mukaiseen toimintaan ei tullut puuttua.²⁰

Valpossa muutos ei kuitenkaan näkynyt. Se ei unohtanut ilmailun harrastajiakaan. Ylietsivä Toivo Lääveri laati lokakuussa 1948 Ilmailuliiton lakkautusperusteita selvittäneen raportin. Valpo pyrki vaikuttamaan myös sisäministeri Simoseen, jotta tämä ryhtyisi toimiin Ilmailuliittoa vastaan. Esittelijä Pauli Puolakan laatima muistio lähetettiin Simoselle lokakuun lopussa 1948. Siinä toistettiin väitteet liiton poliittisesta luonteesta ja kiinnitettiin erityistä huomiota liiton antamaan moottorilento- ja purjelentokoulutukseen. Toiminta kun voitiin Valpon mukaan ”helposti ohjata palvelemaan rauhansopimuksen 15. artiklassa ja sen liitteissä kiellettyä siviilihenkilöiden ilmasotakoulutusta”.

Kun uusi sisäministeri ei Valpon kehotuksista huolimatta ryhtynyt toimiin Ilmailuliittoa vastaan, äärivasemmiston lehdet aloittivat loppuvuodesta 1948 parjaukspanjan liittoa kohtaan. Vapaa Sana ja Työkansan Sanomat kirjoittivat lokakuun 1948 ja maaliskuun 1949 välillä toistakymmentä kertaa liittoon kohdistuneita syytöksiä. Omalaatuisin oli Työkansan Sanomien esittämä syytös, jossa Ilmailuliiton väitettiin rikkovan rauhansopimusta tuomalla maahan ilmeisesti sotilaskäyttöön tarkoitettuja reaktiomootoreita – jotka rauhansopimus kielsi – ja kouluttamalla jäseniään niitten käyttöön. Moskovan Pravda toimi ajan tavan mukaan Työkansan Sanomien kaikuna sen syytösten tehoa vahvistaen. Syntyi käsitys, että Ilmailuliitto oli tuonut maahan vähintäänkin sotilaallisia ohjuksia.

Tosiasiaa kysymys oli Tanskasta tuoduista pienistä lennokkien moottoreista, jotka toimivat rakettimootorin periaatteella. Vaikka syytös, jonka mukaan ne olisivat olleet rauhansopimuksen vastaisia, oli täysin perusteeton ja jopa mieletön, se käynnisti melkoisen prosessin. Paasikivi nimittäin hirmustui kommunistien väitteistä ja määräsi oikeuskanslerin tutkimaan tapauksen. Oikeuskanslerin lausunnossa asia pantiin oikeisiin mittasuhteisiinsa, eikä Ilmailuliittoa saatu kiinni laittomien reaktioaseitten maahantuonnistakaan. Samalla oikeuskansleri saattoi todeta, ettei muutenkaan ollut havaittavissa rauhansopimuksen perusteella lakkautettujen järjestöjen toiminnan jatkumista.²¹

Hallituksen syyskuun alussa 1947 asettama Ahlbäckin toimikunta tuli seuraavan vuoden kesäkuussa valmistuneessa mietinnössään siihen tulokseen, että Valpo oli monissa asioissa syyllistynyt virheelliseen ja lainvastaiseen menettelyyn. Valpo oli enimmäkseen seurannut muiden puolueiden kuin Skdl:n toimia, ja erityisseurantaan oli joutunut kokoomuspuolue. Kultaisen leijonan, Aktivis-

20 SM:n yleiskirje 28.9.1948. SM He 2.

21 Uola (1994), s. 143; Kulha (1980), s. 242.

tien ja Zabellin kaltaisissa salaliittojutuissa Valpon oli todettu värittäneen tiedonantajaan kommunistien tarkoituksiin sopivasti. Nimenomaan välirauhansopimuksen 21. artiklan ja rauhansopimuksen 8. artiklan määrittelemissä tehtävissä Valpo oli toimikunnan selvitysten mukaan toiminut yksipuolisesti. Myös järjestöjen seuraamisessa käytetty ns. vasikkasysteemi sai komitean tuomion. Toimikunta piti kokoomuksen toimistoon 15. toukokuuta 1946 tehtyä kotitarkastustakin laittomana.²²

Valpo laati mietinnön johdosta laajan vastineen, jossa se pyrki kiistämään kaikki toimikunnan sitä vastaan esittämät syytökset. Esimerkiksi poliittisten puolueitten jäsenten kortittamisen väitettiin kohdistuneen lakkautettujen järjestöjen jäseniin. Toisin sanoen Valpon porvarillisia järjestöjä ja niiden jäseniä vastaan suuntautunutta toimintaa perusteltiin välirauhansopimuksen 21. artiklalla. Sellaisissa tapauksissa, joihin Valpo ei löytänyt muuta tapaa puolustautua, se vetäytyi valvontakomission selän taakse. Komission järjestöjä koskevat tiedustelut olivat Valpon mukaan edellyttäneet järjestökortistojen uudistamista. Tällaisten tiedustelujen sanottiin saattaneen koskea minkä nimisiä ja kuinka epäpoliittisia yhdistyksiä tahansa. Valvontakomissio oli Valpon mukaan pyytänyt esimerkiksi selvitystä sellaisista järjestöistä, joiden johtokunnissa on tietty määrä entisiä lottia.²³

Kun Ahlbäckin toimikunnan mietintö eduskuntavaalien ja Fagerholmin hallituksen muodostamisen jälkeen elokuussa julkistettiin, se synnytti äärivasemmiston lehdistössä ärhäkän reaktion. Paitsi että mietintö leimattiin asiattomaksi, hajotettujen yhdistysten jäsenten toiminnan ja jäsenyyden kokoomuspuolueessa väitettiin olevan vastoin Pariisin rauhansopimusta. Syytösten taakse saatiin tälläkin kertaa värvättyä myös Moskovan radio.

”Tämä on hirmuista epäisänmaallisuutta”, tuskaili Paasikivi kommunistilehdistön kirjoittelun johdosta. Ei Aseveliliiton ja muiden hajotettujen järjestöjen jäseniltä voi kieltää perustuslakien heille takaamaa oikeutta liittyä mihin puolueeseen tahtovat ja toimia niissä lakien mukaan, pohti presidentti, jonka mielestä tarvittiin jälleen oikeuskanslerin kannanotto asiassa.²⁴

Oikeuskansleri Tarjanne ja oikeusministeri Suontausta laativatkin Paasikiven pyynnöstä yhteisen muistion asiassa. Siinä oikeusoppineet totesivat, ettei lakkautettujen järjestöjen jäsenten liittyminen ennestään toimiviin järjestöihin saata olla rauhansopimuksen vastaista eikä muutoinkaan ristiriidassa voimassa olevan oikeuden kanssa.²⁵

Kommunistien kirjoittelu olikin jo tappion kärsineen uhoa. Ahlbäckin toimikunnan selvitykset johtivat ylipoliisipäällikkö Urho Kiukkaan johtaman komitean nimittämiseen. Sen tehtävänä oli selvittää, miten Valtiollisen poliisin tehtävät voitaisiin järjestää uudella tavalla. Tämän komitean suositukset tulivat eduskunnan käsiteltäviksi lokakuussa, ja joulukuussa 1948 eduskunta saattoi

22 Ahlbäckin toimikunnan mietintö. J.K. Paasikiven arkisto V:62.

23 Valpo SM:lle 11.8.1948. J.K. Paasikiven arkisto V:62.

24 Paasikiven päiväkirjat I, s. 646 (19.8.1948).

25 Tauno Suontaustan ja Toivo Tarjanteen P.M. 8.9.1948. SM He 2.

tehdä päätöksen Valtiollisen poliisin lakkauttamisesta seuraavasta vuodenvaihteesta lukien ja Suojelupoliisin perustamisesta sen tilalle.²⁶ Tällä tavoin poliittiselta äärivasemmistolta meni keskeinen työkalu sille epämieluisien järjestöjen valvonnassa.

Kommunistien jääminen kesällä 1948 muodostetun hallituksen ulkopuolelle ja punaisen Valpon lakkauttaminen olivat kovia iskuja Suomen äärivasemmistolle. Syksyn aikana esitetyt syytökset rauhansopimuksen 8. artiklan vastaista toimintaa kohtaan on nähtävä seurauksena tästä johtuneesta turhautumisesta. Kuten Moskovan radion ja Savonenkovin reaktiot osoittavat, myös Neuvostoliitto saatiin jossain määrin mukaan kommunistien kampanjaan. Vapaa Sana hyökkäsi marraskuussa rajusti helsinkiläisteatteri Punaisen myllyn esittämää Sam Sihvon Jääkärin morsian -näytelmää vastaan. Kun Vapaan Sanan vaikutusvalta ei riittänyt näytelmän vetämiseen ohjelmistosta, Savonenkov käytti neuvostolähettilään arvovaltaa ja toimitti joulukuun alussa ulkoministeriöön nootin, jossa hän leimasi niin Jääkärin morsiamen kuin Kansallisteatterin esittämän Jean-Paul Sartren *Likaiset kädet* -näytelmänkin Neuvostoliittoa kohtaan vihanieliseksi ja provosoivaksi. Hän ”toivoi” Suomen hallitukselta viiptymättä toimia tämänlaatuisten pahaa tarkoittavien ja Neuvostoliiton ja Suomen suhteita vahingoittavien esitysten ehkäisemiseksi, ja toivomus johti näitten näytelmien vetämiseen teattereitten ohjelmistosta.²⁷

Myös Risto Orkon 1937 ohjaaman *Jääkärin morsian* -elokuvan esittäminen kiellettiin Työkansan Sanomien puututtua asiaan. Samalla tavoin kävi muitten sortovuosia tai bolševikkien toimintaa kuvanneitten suomalaiselokuvien. Kiellettyjen listalle joutuivat mm. Toivo Särkän ja Yrjö Nortan *Helmikuun manifesti*, Risto Orkon *Aktivistit*, Ilmari Unhon *Yli rajan* sekä historiallinen, mutta venäläisvastaisena pidetty *Kalle Kaarnan Isoviha*. Näistä kielloista muodostui hyvin pitkäaikaisia: esimerkiksi *Jääkärin morsian* -elokuva sallittiin uudelleen vasta 1980-luvun puolivälissä!²⁸

Keskeisenä kommunistien ja Neuvostoliiton arvostelun kohteena oli kesän 1948 eduskuntavaalien jälkeen muodostettu Fagerholmin sosiaalidemokraattinen vähemmistöhallitus. Syytökset lakkautettujen järjestöjen toiminnan jatkumisesta olivat lähinnä yrityksiä horjuttaa tämän hallituksen asemaa. Presidentti ja pääministeri pitivät kuitenkin kiinni siitä, että Suomen hallituksesta päätetään Suomessa eikä Moskovassa. Vaikka jonkun näytelmän esittämisestä saatettiin luopua, järjestöjä vastaan esitetyt syytökset eivät johtaneet syytösten esittäjien toivomiin toimiin. Fagerholmin hallituksen ansiosta Suomen poliittinen elämä lähti vähitellen uusille raiteille sotaa seuranneiden vaaran vuosien väistyessä. Kehitys kulki siis aivan päinvastaiseen suuntaan kuin sodasta Suomen kanssa samoihin aikoihin irrottautuneessa Romaniassa, jossa kommunistien ote hallituksesta koko ajan tiivistyi. Siellä oli huhtikuussa otettu käyttöön Neuvostoliit-

26 Ks. tästä Juha Pohjosen artikkeli teoksessa *Isänmaan puolesta. Suojelupoliisi 50 vuotta* (1999).

27 Paasikiven päiväkirjat I, s. 680 (7.12.1948); Helsingin Sanomat 8.12.1948.

28 Sedergren (1996), s. 212–214; Sedergren (1999), s. 202.

ton mallin mukainen perustuslaki sen jälkeen, kun kommunistien kanssa kilpailleet puolueet oli lakkautettu ja kuningas oli painostettu eroamaan.

Marraskuussa 1948 oli Aimo Aaltosenkin puheissa jo tappion makua. Skp:n puolue toimikunta sai kuulla puolueen puheenjohtajaksi uudelleen valitulta Aaltoselta katkeraa valitusta tilanteen luisumisesta käsistä:

Ne harvat kommunistit, kansandemokraatit ja jopa meille myötämielisetkin, jotka vaivalla saimme uitetuiksi hallintokoneistoon, on erotettu tai erotetaan lähitulevaisuudessa. – – suojeluskunnat ja muut fasiset koplakunnat toimivat nykyään jokseenkin avoimesti. Vetoaminen rauhansopimukseen ei ole tilannetta muuttanut.²⁹

Järjestöjen seurannassa, lakkauttamisessa ja lakkauttamisy yrityksissä keskeisesti mukana ollut, 1947 Valpon vakinaiseen virkaan nimitetty Esko Vokkulainen ei kuitenkaan kokonaan poistunut kuvioista. Suoritettuaan Valtion poliisikoulun päällystöluokan 1948 hän sai Valpon lakkauttamisen yhteydessä Erkki Tuomiselta kiitettävän arvosanan virkatoiminnastaan. Hallitus tarjosi lakkautuspalkalle jääneelle Vokkulaiselle Rantasalmen nimismiespiirin ylimääräisen kanslistin tointa. Hän siirtyi kuitenkin neuvosto-omistukseen joutuneen Tikkakoski-yhtiön palvelukseen ja piti vielä pitkään yhteyttä sekä Suojelupoliisiin että Valpon ajoilta tuttuihin neuvostoliittolaisiin toimeksiantajiinsa. Yhteydet viimeksi mainittuihin olivat niin kiinteät, että Helsingin hovioikeus tuomitsi fasisetsinnässä punaisen Valpon aikana kunnostautuneen Vokkulaisen 1957 vakoilusta Neuvostoliiton hyväksi vankeusrangaistukseen, minkä tuomion Korkein oikeus pari vuotta myöhemmin vahvisti.³⁰

Moniarvoisuuden torjuntavoitto

Suomalaiset olivat sodanjälkeisinä vuosina jakaantuneet omaperäisellä tavalla kahtia. HAATAJA on ansiokkaasti analysoinut toisaalta kommunistien ja Valpon, toisaalta koko muun suomalaisen yhteiskunnan välistä omalaatuista kuilua: punaisen Valpon, joka epätoivoisesti yritti paljastaa mahdollisimman laajaa demokration vastaista salaliittoa, oli mahdotonta oivaltaa, että valtava enemmistö suomalaisista ei edustanut sitä kansaa, jonka tahtoa Skp julisti edustavansa. Yrjö Kilpeläinen eli pakinoitsija Jahvetti puolestaan teki kommunistien puhdistusvaatimuksista sen johtopäätöksen, että kansamme enemmistön toiminta olisi lopetettava.³¹

Tällainen kansakunnan kahtiajako näkyi erityisen selvänä välirauhansopimuksen 21. artiklan ja Pariisin rauhansopimuksen 8. artiklan tulkittamisessa ja soveltamisessa. Äärivasemmiston edustamien tulkintojen tavoitteena oli tilan-

29 Skp:n puolue toimikunnan ptk. 21.11.1948. Skp:n arkisto.

30 EK-Valpo HM B 5258 Vokkulainen, Esko Robert; Rentola (1997), s. 275–280.

31 Haataja (1986), s. 21; Heikkilä (1991), s. 351.

ne, joka vallitsi 1940-luvun lopulta lähtien Itä-Euroopan niin sanotuissa kansandemokratioissa. Kommunismiin ja sen edustamaan valtiolliseen järjestelmään kriittisesti suhtautuneitten järjestöjen ja julkaisujen lakkauttaminen oli siksi johdonmukaista yhteiskunnan radikaaliin muutokseen tähdännyttä politiikkaa. Vanha järjestelmä haluttiin pois päiviltä, ja uuden suunnan mukaisesti myös vanhaa järjestelmää kannattaneilta haluttiin evätä puheoikeus maan tulevaisuudesta päätettäessä.

Muutosta ei kuitenkaan kyetty samaan aikaan järjestöjä lakkauttamalla ja virkamieskuntaa puhdistamalla. Moniarvoinen suomalainen yhteiskunta järjestäytyi jatkosotaa seuranneina vuosina itsepuolustukseen, jossa radikaalia puhdistusta oli vastustamassa koko Skp:n/Skdl:n ulkopuolinen poliittinen kenttä sosiaalidemokraateista kokoomukseen. Vaikka tämä sodan aikana syntyneeseen asevelihenkeen pohjautunut itsepuolustus oli suurelta osin näkymätöntä, ja vaikka asioista ei aina voitu puhua niiden oikeilla nimillä, toiminta oli riittävän tehokasta estämään kaikkein radikaaleimmat toimet. Tässä puolustustaistelussa korostuu erityisesti Paasikiven osuus – siitäkin huolimatta, että Paasikivi oli pääministerinä ja vielä presidenttinäkin ennen muuta myöntövyyspolitiikka. Hänen myöntövyydelleen löytyivät kuitenkin rajat viimeistään vuodesta 1946 lähtien.

Vaikka ääriivasemmiston harrastama fasismin jäänteitä vastaan taistelemineen oli itsepäisyydessään kuin don Quijoten taistelu tuulimyllyjä vastaan, tällainen vainoharhaisuus oli silti tietyssä mielessä poliittisesti tarkoituksenmukaista. ”Fascismi” ei nimittäin ollut enempää eikä vähempää kuin suomalaisten suuren enemmistön kannattama kansanvaltainen ja moniarvoinen järjestelmä, joka ei halunnut kulkea ”Tšekkoslovakian tietä” neuvosto-Suomeen. Tämän tosiasian havaitseminen turhaannutti suomalaiskommunisteja, eikä turhautumista suinkaan helpottanut se, ettei Neuvostoliitto aina puuttunutkaan Suomen sisäisiin asioihin niin voimakkaasti ja suoraviivaisesti kuin mitä varsinkin Skp:ssä toivottiin.

Kysymys ei ollut siitä, että Neuvostoliiton ja Skp:n tavoitteet olisivat olleet merkittävästi erilaiset. Moskovassa nähtiin kuitenkin, että tietyllä tavoin avuttomien Suomen kommunistien oli otettava itse enemmän vastuuta tilanteen kehittymisestä ja tehtävä varsinainen likainen työ sosialismiin siirryttäessä. Sosialismin toteuttaminen ja puhdistusten tekeminen ei voinut tapahtua pelkästään valvontakomissioon ja yleensä Neuvostoliiton pelotteeseen vetoamalla. Skp:n olisi aivan ilmeisesti neuvostojohdon mielestä tullut omaehtoisemmin ja tehokkaammin toteuttaa Suomen sisäistä puhdistusta.

Tämä tukee näkemyksiä, joitten mukaan Neuvostoliitolla ei sodan jälkeisinä vuosina ollut suunnitelmia Suomen miehittämiseksi Stalinin pyrkiessä nostamaan sodan repimä maansa tasavertaiseen kilvoitteluun länsivaltain kanssa. Suomea pidettiin tärkeänä ja luotettavana sotakorvausten toimittajana, jossa ei haluttu lähteä aseellisten seikkailujen tielle. Niinpä vaaran vuodet olivatkin lähinnä sisäpoliittista vaaran aikaa kotimaan kommunistien haaveilla neuvostomaan esimerkin mukaisesti vallankumouksesta ja pyrkiessä eri keinoin omaksumaansa päämäärään.

Niin paljon kuin Skp:n ja punaisen Valpon tähän tähtäävät toimet Paasikiveä ja muita vastuullisia poliitikkoja hermostuttivatkin, ei äärivasemmiston kotimaisilla vaatimuksilla kuitenkaan ollut riittävää pelotevaikutusta ilman Neuvostoliiton selvästi ilmaisemaa tukea. Tästä syystä myös 21. artiklan soveltamisessa tuli raja vastaan siinä, mihin valvontakomission aktiiviset ja selkeästi tulkittavat vaatimukset loppuivat. Olennaista on myös se, ettei Suomesta löytynyt kansandemokratioiksi päätyneitten maitten tavoin merkittäviä kommunistien yhteistyökumppaneita, joitten tuella järjestelmän muutos olisi voitu toteuttaa.

Tuhansien yhdistysten lakkauttaminen pakon edessä oli tästä huolimatta merkittävä isku. Se näkyi käytännön tasolla sellaisten suurten järjestöjen kuten Aseveliliiton sekä suojeluskunta- ja lottajärjestöjen monin tavoin yhteiskuntaelämään vaikuttaneitten toimintojen päättymisenä. Korvaavia toimintamuotoja oli vaikea ja useimmiten mahdotonkin löytää.

Käytännön menetyksiä suurempi oli henkinen menetys. Moni suomalainen joutui vuosikymmeniksi kieltämään menneisyytensä tai vähintäänkin siitä vaikeumaan. AKS:ään tai IKL:ään kuulumisesta ei puhuttu, usein suojeluskunta- ja lottataustastakin vaiettiin. Kysymyksessä oli henkinen trauma, joka syntyi vuotta 1944 edeltäneeseen aikaan kuuluneitten, monien suomalaisten elämään keskeisesti vaikuttaneitten arvojen leimaamisesta rikollisiksi. Vapaaehtoisina tällaisissa järjestöissä mukana olleet saatettiin monissa tapauksissa itsekkin uskomaan, että heidän toimintansa oli ollut isänmaata vahingoittavaa.

Tästä huolimatta 21. artiklan tulkinnassa saavutettiin torjuntavoitto. Vihollinen pystyi kyllä eräänlaiseen ”Kannaksen läpimurtoon”, kun tuhannet yhdistykset julistettiin kielletyiksi. Linjat eivät kuitenkaan lopullisesti murtuneet. Eteneminen pysäytettiin, ja taaemmat linjat pitivät hyökkäyksen painopisteen siirryttyä pois Suomen rintamilta. Tämä ei onnistunut Suomen kanssa samoihin aikoihin sodasta irrottautuneessa Romaniassa eikä muissakaan ns. itäblokkiin liitetyissä maissa. Niissä järjestöjen lakkauttaminen vietiin niin pitkälle, että jäljelle jäivät ainoastaan kommunistiset ja niitä myötäilleet järjestöt.

■ Lakkautusten tilinpäätös

Selvitysmiesten urakka

Välirauhansopimuksen 21. artiklan perusteella oli, suojeluskunnat mukaan lukien, syyskuun 1944 ja toukokuun 1946 välisenä aikana lakkautettu yhteensä 3 327 yhdistystä tai muuta järjestöä. Tähän lukuun eivät sisälly lakkautuspäätöksissä erikseen mainitsematta jätetyt sadat sotilaspoika- ja lottatyttöosastot eivätkä oppikoulujen ja seminaarien Karjala-seurat. Jäseniä lakkautetuissa järjestöissä oli yhteensä lähes 800 000.

Tarkasteltaessa näiden lakkautettujen järjestöjen omaisuuden ja henkisen perinnön kohtaloa lakkauttamisen jälkeen, on palattava syksyyn 1944. Heti ensimmäisestä lakkautuspäätöksestä lähtien sisäministeriö määräsi ”Castrénin asetuksen” perusteella lakkautettujen järjestöjen omaisuutta hoitamaan erityiset selvitysmiehet, joitten tehtävänä oli luetteloida lakkautetun järjestön omaisuus, huolehtia siitä, ettei omaisuutta ollut kätkeyty, realisoida omaisuus tarpeen mukaan, tilittää varat valtiolle sekä tarpeen mukaan tehdä ehdotus varojen käyttämisestä.

Suurimmalla osalla lakkautettuja järjestöjä ei ollut lainkaan mainittavia varoja. Tällaisissa tapauksissa selvitysmiesten tehtävät rajoittuivat lähes pelkkiin muodollisuuksiin. Esimerkiksi Helsingin Voimistelu- ja suunnistamisyhdistyksen puheenjohtajana toiminut Veikko Jussari muistaa luovuttaneensa viranomaisille yhdistyksen omaisuutena – kuittia vastaan – kokonaista 25 penniä. Lakkautettujen järjestöjen joukossa oli kuitenkin muutamia, joilla oli hyvin huomattavakin omaisuus. Yhdistysmuotoisista järjestöistä tällaisia varakkaita järjestöjä olivat ennen muuta Lotta Svärd, Aseveliliitto ja Rintamamiesliitto. Lisäksi suojeluskuntajärjestö suurine omaisuuksineen muodosti oman erikoistapauksensa.

Näitten järjestöjen omaisuuden luetteloiminen, mahdollisten omaisuusjärjestelyjen yhteydessä tapahtuneitten väärinkäytösten selvittäminen ja muut käytännön toimet kestivät vuosikausia. Etenkin suojeluskuntaomaisuuden osalta tähän selvitystyöhön liittyi myös poliittinen ja osin juridinenkin kiistely tämän omaisuuden luonteesta ja sen lopullisesta käyttämisestä.

Selvitystyötä sävyttivät paitsi muutaman järjestön suuren omaisuuden käytännön hoitaminen myös erinäiset periaatteelliset kysymykset. Kun lakkautettujen järjestöjen omaisuusjärjestelyistä yritettiin tehdä poliittinen kysymys, asiasta esitettiin hyvinkin erilaisia käsityksiä. Valvontakomissiokin oli kiinnostunut siitä, miten lakkautettujen järjestöjen varat ja omaisuus käytettäisiin, eikä sekään malttanut olla puuttumatta asioitten hoitamiseen.

Valvontakomissiolla oli kuitenkin ilmiselviä vaikeuksia orientoitua lakkautettujen järjestöjen omaisuusjärjestelyihin. Pelkästään omaisuuden suojaan liit-

Suojeluskunta- ja lottajärjestöjen lakkautaminen koski keskusjärjestöjen lisäksi 38 suojeluskuntapiiriä, 714 suojeluskuntaa, noin 700 sotilaspoukkaosastoa, 787 lottaosastoa ja yli 1 900 lottatyttöosastoa. Kuva teoksesta Vapautemme vartiossa.



tyneet juridiset kysymykset olivat sosialistisesta järjestelmästä tulleille venäläisille outoja. Kaiken lisäksi valvontakomissio erehtyi jo marraskuussa 1944 luulemaan, että kaikki siihen mennessä lakkautettujen järjestöjen omaisuus oli automaattisesti takavarikoitu ja otettu valtion haltuun. Tämä perustui sisäministeri Hillilän valvontakomissiolle 2. marraskuuta lähettämästä kirjelmästä johtuneeseen väärinkäsitykseen. Hillilä oli nimittäin lähettänyt komissiolle luettelon

lakkautetuista yhdistyksistä sekä selvityksen niiden omaisuudesta. Vasta runsaan vuoden kuluttua tästä valvontakomissiolle alkoi selvitä, ettei lakkautettujen yhdistysten omaisuus suinkaan ollutkaan kokonaisuudessaan päätynyt valtion haltuun.¹

Rintamamiesten varat huoltosäätiölle

Rintamamiesliiton, Rintamamiesten Naisliiton sekä näitten jäsenyhdistysten selvitysmiehiksi määrättiin varatuomarit Kalle Määttä ja Einari Ritva, jotka kumpikin olivat toimineet aktiivisesti Rintamamiesliiton luottamustehtävissä. He saivat selvityksensä valmiiksi jo huhtikuussa 1945.

Viisitoistavuotisen toimintansa aikana Rintamamiesliitto naisjärjestöineen oli onnistunut lähinnä saatujen lahjoitusten turvin kartuttamaan omaisuuttaan siten, että sen nettoarvo lakkautusajankohtana oli lähes viisi miljoonaa silloista markkaa. Liiton kiinteää omaisuutta olivat mm. Filppulan rintamamieskoti Oulunsalossa, Huovilan tila Kärkölässä, Koivulan tila Sonkajärvellä sekä erilliset tonttitilat Hauholla, Vihannissa ja Ylivieskassa.

Selvitysmiehet esittivät, että Rintamamiesliiton ja sen naisliiton sekä näiden jäsenjärjestöjen koko omaisuus luovutetaan Helsingin kaupungissa olevalle Huovilan Huoltosäätiö -nimiselle säätiölle. Tämän säätiön tarkoituksena oli toimia taloudellisissa vaikeuksissa olevien Suomen sotiin osallistuneiden, heidän perheittensä ja jälkeläistensä avustamiseksi.

Kun säätiö toimi samojen tarkoituserien hyväksi kuin lakkautettu liittokin, selvitysmiehet katsoivat, että juuri tästä syystä oli perusteltua luovuttaa omaisuus tälle säätiölle. Sisäministeri Hillilä hyväksyi selvitysmiesten ehdotuksen 13. huhtikuuta 1945 eli vähän ennen kuin edellisessä marraskuussa nimitetty Paasikiven hallitus jätti paikkansa ja sisäministerin salkku siirtyi kommunistille. Lahjakirja Rintamamiesliiton ja sen naisliiton omaisuuden siirtymisestä Huovilan Huoltosäätiölle allekirjoitettiin 24. huhtikuuta 1945.²

Kun Rintamamiesliitto oli kuulunut ensimmäisten joukossa lakkautettuihin järjestöihin, se ei ollut ehtinyt lahjoittaa omaisuuttaan ulkopuolisille. Omaisuusjärjestelyjä varten perustettiin selvitysmiesten suosiollisella myötävaikutuksella edellä mainittu Huovilan Huoltosäätiö, jonka säädökirja oli allekirjoitettu 7. huhtikuuta 1945. Allekirjoittajat olivat kauppatieteen kandidaatti Lauri Oinas, varatuomari Walter Marttinen ja varatuomari Arvo Heinonen. Tosiasiallisesti säätiön syntyyn olivat keskeisesti vaikuttamassa Rintamamiesliitossa aktiivijäsenenä toimineet Aamulehden toimittaja Eero Rekola ja turkulainen varatuomari Ilmo Kalkas.

Kun oikeusministeriö antoi jo 9. huhtikuuta luvan Huovilan Huoltosäätiön perustamiseen ja hyväksyi sen säännöt, ei ollut mitään estettä Rintamamies-

1 Eduard Hj. Palinin muistio 30.11.1945. UM Fb 110: 161.

2 Lakkautettujen yhdistysten selvitysmiesten asiakirjoja. SM Hf 9.

liiton omaisuuden siirtämiseksi mainitulle säätiölle. Säätiön nopea ja kivuton perustaminen hoidettiin todennäköisesti sota-ajan ”pitkässä parlamentissa” maalaisliiton kansanedustajana toimineen Määtän voimin. Hänen puoluetoverinsa ministerit Hillilä ja Kekkonen kun olivat avainasemissa asiaa järjestellessä.

Tällä tavoin näytti siltä, että Rintamamiesliiton johto onnistui pelastamaan liiton varat palvelemaan samankaltaisia päämääriä, joihin ne oli alun perin tarkoitettu. Tosiasiassa näin ei kuitenkaan käynyt. Selvitysmiehet tosin hoitivat asiat niin, että rintamamiesyhdistysten lopulliset tilitykset ja selvitykset voitiin toimittaa sisäministeriölle heinäkuussa 1949.³ Osa Rintamamiesliiton kiinteästä omaisuudesta oli realisoitu, ja Sotamuseoon ja Sota-arkistoon oli siirretty liiton esineistöä, arkistoa jne.

Käytännössä Huovilan Huoltosäätiöstä ei kuitenkaan tullut vapaussota-veteraanien huoltotyötä tekevää säätiötä. Inflaatio nimittäin söi säätiön varoja, ja sodan jälkeisessä, aikaisempaan verrattuna aatteellisesti kokonaan erilaisessa tilanteessa säätiötä ei jaksettu hoitaa tavalla, jota sen saama aineellinen ja aatteellinenkin perintö olisi edellyttänyt. Säätiö kulutti nopeasti huomattavan osan pääomastaan, ja 1950-luvulla se myi haltuunsa jääneen Huovilan tilankin Kärkölän kunnalle. Sen huoltotyö kohdistui lähes yksinomaan talvi- ja jatkosodan veteraaneihin.⁴

Huovilan Huoltosäätiöstä ei koskaan tullut Rintamamiesliiton ”henkistä perillistä”. Tämän säätiön toimintamallin ideoineet Rintamamiesliiton entiset aktiivijäsenetkin pettyivät siihen, ja vapaussodan rintamamiesten perinteen vaalimiseksi ruvettiinkin jo 1940-luvun lopulla suunnittelemaan uutta säätiötä. Hanke toteutui vuonna 1954, kun Tuomiojan hallituksen aikana kävi selville, että oli mahdollista perustaa säätiö vapaussoturien huoltotyötä ja perinteen vaalimista varten. Tuolloin perustettu Vapaussoturien Huoltosäätiö ei kuitenkaan voinut sanottavasti tukeutua Rintamamiesliiton jättämään aineelliseen perintöön, vaikka se saikin työhönsä jonkin verran lahjoituksia Huovilan Huoltosäätiöltä. Sen sijaan säätiön alkuaikojen kantavina voimina toimivat Rintamamiesliitossa aikanaan toimineet henkilöt.

Rintamamiesliiton arkisto onnistuttiin pääosin piilottamaan, ja se siirtyi aikaan Vapaussoturien Huoltosäätiölle. Arkiston keskeisin osa on 1990-luvulla siirretty Sota-arkistoon.

Suojeluskuntaomaisuuden monivaiheinen selvitysprosessi

Suojeluskuntajärjestöstä vuonna 1927 säädetyin lain mukaan järjestöllä ja siihen kuuluvilla piireillä ja paikallisilla suojeluskunnilla oli ollut oikeus hankkia ja omistaa kiinteää ja irtainta omaisuutta sekä vastaanottaa lahjoituksia ja testa-

3 SM:n kirjediaari 1949 II/20.7.1949.

4 Uola (1988), 215–216.

mentteja. Kun järjestö oli lisäksi saanut avustuksia julkisista varoista, niin valtiolta kuin kunniltakin, sille oli vuosien kuluessa kertynyt huomattava omaisuus. Syksyllä 1944 tehdyn arvion mukaan suojeluskuntajärjestön omaisuuden kirjanpitoarvo oli noin 460 miljoonaa silloista markkaa. Tästä kiinteistöjen arvo oli 277 miljoonaa, rahaa oli noin 100 miljoonaa, arvopapereita 66 miljoonaa ja irtainta omaisuutta 18 miljoonaa markkaa. Velkoja oli yhteensä 106 miljoonaa markkaa. On kuitenkin huomattava, että sk-omaisuuden reaaliarvo oli huomattavasti suurempi kuin kirjanpitoarvo.

Suojeluskuntaomaisuudesta oli valtaosa ennen sk-järjestön toiminnan loppumista ehditty lahjoittaa ulkopuolisille. Näitä lahjoituksia perusteltiin sillä, että suojeluskuntien saamat lahjoitusvarat haluttiin pelastaa lahjoittajien haluamaan tarkoitukseen. Säätiöt saivat marraskuun alussa 1944 tehdyissä lahjoituksissa sk-omaisuudesta 13,8 prosenttia, Suomen Punainen Risti 12,2, maatalouden järjestöt 9,6, kunnat 7,5, osakeyhtiöt ja osuuskunnat 6,1, hyväntekeväisyysjärjestöt 5,3, puolustuslaitos 5, seurakunnat ja sankaripatsasrahastot 3,6, yksityishenkilöt 2,3, ”muut yhdistykset” 3 sekä urheiluseurat 2,1 prosenttia. Tässä vaiheessa jäi luovuttamatta eli lankesi valtiolle ainoastaan vähän yli kahdeksan prosenttia suojeluskuntajärjestön kokonaisomaisuudesta.⁵

Lähes jokaisessa kunnassa olleet suojeluskuntatalot muodostivat suojeluskuntain merkittävimmän omaisuuden. Ylivoimaisesti suurin osa suojeluskuntataloista ehdittiin lahjoittaa johonkin yleishyödylliseen tarkoitukseen. Lahjoittamatta jätettiin tarkoituksella mm. muutamia sellaisia kiinteistöjä, jotka oli lähes kokonaan kiinnitetty lainojen vakuudeksi (esim. Kotka, Lahti, Pori, Hauho). Lainajärjestelyjen hoitaminen katsottiin tällaisissa tapauksissa parhaaksi jättää järjestön lakkauttaneen valtion huoleksi.

Suojeluskuntaomaisuuden järjestelytoimet oli järjestön lakkautuksen yhteydessä jouduttu hoitamaan kiireessä ja inspiroidusti. Useimmiten sopiva lahjoituksen vastaanottaja oli kuitenkin ollut aivan lähellä. Aulis J. Alanen kertoo omakohtaisen muistikuvan Etelä-Pohjanmaalta:

Jatkettava oli suojeluskuntien ja lottien lakkauttamisen jälkeenkin. Olihan vielä talo jäljellä, ja maakuntaliitto jo sodan alkamisvuonna perustettu, vaikei ehtinyt toimia. Historiallinen tapaus oli, että toisen sk.piirimme päällikkö, vanha ystäväni, ojensi minulle mainitun talon salissa piirin kassan, 250 000 markkaa sanoen: käytä sitä parhaaksi katsomallasi tavalla. No, paikalla oli myös Jalo Lahdensuo, maakuntaliiton pää, hänelle ojensin rahat arvelen: ”Sinä tiedät parhaiten näiden käytön.” Ihme kyllä, niihin ei tarvinnut koskea pitkiin aikoihin, raha oli vain selkärankana maakuntaliiton sitten alkavalle varsin ripeälle toiminnalle. Liitto sai parhaat voimansa sk.järjestön aktiivisimmista jäsenistä.⁶

Eri suojeluskuntapiireissä lakkautuksen alla toteutetut omaisuusjärjestelyt hoidettiin kussakin omalla tavallaan. Kun piti yhtäkkiä perustaa jokin säätiö taikka

5 Suojeluskuntien pesänselvittelykomitean mietintö. Kustaa Vilkkunan arkisto; Lakkautettujen yhdistysten selvitysmiesten asiakirjoja. SM Hf 9.

6 Alanen (1987), s. 264.

vastaava, jolle sk-omaisuus voitiin luovuttaa, oli käytettävä sitä asiantuntemusta, jota oli nopeasti saatavilla, ja perustamistoimiin tarvittiin ministeritason opastustakin. Sitä oli vielä Castrénin hallituksen aikana saatavissa. Näyttää myös siltä, että suojeluskuntapiireille ja suojeluskunnille on syksyn 1944 epävarmoissa oloissa annettu mahdollisesti yliesikunnasta ohjeita omaisuuden lahjoittamiseksi ja esimerkiksi tätä tarkoitusta varten tarvittavien säätiöitten perustamiseksi.

Esimerkki Vakka-Suomen suojeluskuntapiiristä kertoo, millä tavoin omaisuusjärjestelyt saatiin pikaisesti toteutettua. Piirin ylimääräinen edustajakokous pidettiin 2. marraskuuta 1944, päivää ennen eduskunnan tekemää lakkautuspäätöstä. Kokouksen keskeisenä asiana oli piirin varojen käyttäminen suojeluskuntien lakkauttamisen jälkeen. Tarkoitusta varten päätettiin perustaa Vakka-Suomen Nuorisosäätiö -niminen säätiö tukemaan nuorison ruumiillista ja henkistä kasvatustyötä.

Käytännössä säätiön perusti sk-piirin oikeusupseeri, joka matkusti kiireesti laadittujen säätiön sääntöjen kanssa Helsinkiin ja kääntyi suoraan oikeusministeri von Bornin puoleen. Ministeri joutui toteamaan, etteivät suojeluskuntapiirin omistamat paikallisen Rauman suojeluskuntatalon osakkeet kelpaa säätiön peruspääomaksi, sillä säätiön perustaminen tällaisilla suojeluskuntajärjestön omilla varoilla katsottaisiin lakkautuslain kiertämiseksi. Ministeri neuvoi perustamaan säätiön ulkopuolisella pääomalla, minkä jälkeen suojeluskuntaomaisuus voitaisiin lahjoittaa säätiölle.

Koska säätiön perustamisella katsottiin olevan kiire, von Born lupasi ottaa oikeusupseerin vastaan kotonaan vielä samana iltana edellyttäen, että tämä oli siihen mennessä löytänyt tarvittavan peruspääoman. Asia järjestyi, kun peruspääomaksi käytettiin oikeusupseerin vaimon omistamia pörssiosakkeita. Oikeusministeriön hyväksyminen säätiön perustamiselle saatiin ministerin suosiolla avustuksella 4. marraskuuta, ja suojeluskuntapiirin omaisuus lahjoitettiin sille samana päivänä pidetyssä piiriesikunnan kokouksessa.⁷

Vastaavalla tavalla menettelivät helsinkiläisen Ikämiessuojeluskunnan jäsenet. He perustivat 1. marraskuuta Ikämiesten Säätiön, jonka tarkoituksiksi määriteltiin tähän suojeluskuntaan kuuluneiden invalidien, jäsenten ja jäsenten omaisten tukeminen. Perustamislupa säätiölle saatiin 3. marraskuuta, ja kolme päivää myöhemmin se merkittiin säätiörekisteriin.⁸

Käytännössä uusien säätiöitten rekisteröimisellä ei kuitenkaan olisi ollut kiire; riitti, kun säätiö, jolle varat lahjoitettiin, ainoastaan perustettiin ennen lahjoituspäätöstä. Näin tehtiin esimerkiksi Mikkelisä, jossa 3. marraskuuta 1944 perustettiin Mikkelin ja Lappeenrannan seutujen sotaorpojen säätiö. Tämä säätiö, jonka alkuperäisenä tarkoituksena oli alueen sotaorpojen kasvatuksen, koulutuksen ja ammattiopetuksen tukeminen, sai pääosan Suur-Saimaan suojeluskuntapiirin sekä useitten piirin suojeluskuntien varoista. Lahjoitusta ei asetettu

.
7 Mikko Uola, *Raumalaiset Suomea suojaamassa* (1994), s. 407–408; Säätiörekisteri n:o 389.
8 Säätiörekisteri n:o 390.

kyseenalaiseksi, vaikka oikeusministeriö antoi luvan säätiön perustamiseen vasta 12. joulukuuta 1945, ja se merkittiin säätiörekisteriin 15. maaliskuuta 1946.⁹

Vakka-Suomen Nuorisosäätiön, Ikämiesten Säätiön sekä Mikkelin ja Lappeenrannan seudun sotaorpojen säätiön ohella muita varta vasten nopeasti perustettuja säätiöitä, jolle suojeluskuntaomaisuutta marraskuun kiireessä lahjoitettiin, olivat mm. Sisä-Suomen Seudun Huoltosäätiö (Sisä-Suomen sk-piiri), Lapin Liikuntakasvatussäätiö (Pohjolan sk-piiri) sekä Sastamalan Säätiö (Etelä-Satakunnan sk-piiri ja erilliset suojeluskunnat).¹⁰

Eräissä sk-piireissä varat lahjoitettiin jo ennestään olemassa oleville järjestöille, ja vastaanottajina olivat monissa tapauksissa maataloustuottajain rahastot ja säätiöt. Näin meneteltiin esimerkiksi Kanta-Hämeen piirissä, jossa pääosa piirin omaisuudesta siirrettiin Etelä-Hämeen Maataloustuottajain Liitolle Hämeen Maakuntarahasto -nimiseksi rahastoksi. Salon suojeluskuntapiiri lahjoitti omaisuutensa 1925 perustetulle Maataloustuottajain Keskusliiton Säätiölle ja Pohjois-Uudenmaan sk-piiri Uudenmaan Maataloustuottajain Säätiölle.¹¹

Lahden suojeluskuntapiiri lahjoitti varansa Lahden Seudun Väestönsuojeluyhdistykselle. Lounais-Hämeessä sk-piirin omaisuus siirrettiin Lounais-Hämeen Kotiseutu- ja Museoyhdistykselle. Pääkaupunkiseudulla lahjoituksista pääsi osalliseksi myös vuonna 1928 perustettu Stadionsäätiö, ja Espoon suojeluskunnan varat sai Espoon sotainvalidikodin säätiö. Joensuussa kaupunki sai sk-piirin ja paikallisen suojeluskunnan omaisuuden. Pohjois-Savossa yleishyödyllisenä yhtiönä pidetty Talo Oy Suoja sai lahjoituksena sk-piirin ja Kuopion suojeluskunnan kiinteistöt ja varat. Raaseporin sk-piirin omaisuus lahjoitettiin Samfundet Folkhälsanille. Suomen Punaiselle Ristille siirtyi pääosa Jyväskylän, Pirkka-Hämeen, Porin ja Turunmaan sk-piirien omaisuudesta.

Viipurin ja Käkisalmen sk-piirien suojeluskuntien omaisuus lahjoitettiin välirauhan aikana 1941 perustetulle Karjalan Säätiölle, jonka tarkoituksena on karjalaisen taloudellisen ja henkisen viljelyksen tukeminen ja kehittäminen. Sortavalan piirin omaisuus puolestaan lahjoitettiin Laatokan Karjalaisten Avustamisyhdistykselle.

Monienkin suojeluskuntapiirien omaisuudesta siirtyi osa selvityspesälle eli valtion haltuun. Näin tapahtui pääosin siitä syystä, että lahjoitukset eivät olleet tapahtuneet sääntöjen mukaan. Esimerkiksi Oulun sk-piiri oli lahjoittanut omaisuutensa Oulun Talousseuralle, mutta lahjoitusta ei katsottu päteväksi, vaan omaisuus peruutettiin selvityspesälle. Pahoin epäonnistui omaisuutensa lahjoittamisessa myös Ahvenanmaan sk-piiri: pääosan omaisuudesta saanut Ålands Skytteförening lakkautettiin, ja paikallisen reserviupseerikerhon oli palautettava saamansa lahjoitus valtiolle. Kun monet suojeluskunnat lahjoittivat omaisuuttaan asevelijärjestöille tai lottaosastoille, nämä varat joutuivat näiden järjestöjen lakkauttamisen jälkeen suurelta osin valtiolle.

9 Saul Nieminen – Miikka Nieminen, *Kaikki isänmaan puolesta* (1988), s. 211–214.

10 Lakkautettua suojeluskuntajärjestöä tutkineen komitean mietintö, liite 8.

11 Seppo Myllyniemi, *Hämeen Suoja* (1994), s. 337–339; Lakkautettua suojeluskuntajärjestöä tutkineen komitean mietintö, liite 8.

Lahjoittamatta eli valtion haltuun jäivät seuraavat suojeluskuntatalot: Eno, Hauho, Kalajoki, Koijärvi, Kokko (Urjalassa), Kotka (2 kpl), Meltaus (½, Rovaniemen mlk:ssa), Pori, Ranua, Raahe, Tammela, Viiala ja Väärinmaja (Ruovedellä).¹²

Puolustusministeriön 3. marraskuuta 1944 asettama kenraalimajuri Einar Mäkisen johdolla toiminut suojeluskuntaomaisuuden vastaista käyttöä harkinnut toimikunta antoi suosituksensa jo 24. marraskuuta. Toimikunta oli käyttänyt asiantuntijana professori Veli Merikoskea, ja se yhtyi tämän näkemykseen, jonka mukaan suojeluskuntaomaisuus oli julkisoikeudellista tarkoituksomaisuutta, jonka käyttämisestä suojeluskuntajärjestöllä ei ollut oikeutta vapaasti määrätä. Tämän perusteella toimikunnan ehdotuksen pääsisältö oli, että sk-vaaroilla perustettaisiin erityinen urheilu- ja liikuntakasvatussäätiö, joka edistäisi kansan ja varsinkin nuorison liikuntakasvatustoimintaa. Kun tällaisen säätiön perustamiselle oli ollut kannatusta myös Castrénin hallituksessa, toimikunta saattoi nojautua ehdotuksessaan hallituksen piirissä tehtyihin suunnitelmiin.

Mäkisen toimikunnan suunnitelma lähti siis siitä, että kaikki suojeluskuntien omaisuus olisi menevä valtiolle, jonka tulisi sitten määrätä se käytettäväksi mahdollisuuksien mukaan suojeluskunta-aatteen alkuperäistä tarkoitusta läheisesti vastaavalla tavalla eli urheilun ja liikuntakasvatuksen edistämiseen.

Ongelmana oli kuitenkin se, että suojeluskunnat olivat edellä mainitulla tavalla marraskuun alussa ehtineet lahjoittaa pääosan omaisuudestaan olemassa olleille yleishyödyllisille yhteisöille tai kiireessä varta vasten perustetuille säätiöille. Jotta nämä lahjoitetut varatkin saataisiin peruutetuiksi valtiolle, Mäkisen toimikunta esitti säädettäväksi lain eräiden omaisuuden luovutusten pätemättömyydestä, jolla tehdyt lahjoitukset peruutettaisiin. Toisin sanoen esitys lähti siitä, että suojeluskuntaomaisuudesta ei voitaisikaan päättää hallinto-toimin, kuten lakkautuslaissa todettiin, vaan järjestelyille tarvittaisiin eduskunnan suostumus.

Toimikunnan ehdotuksen mukaan olisi tullut lailla säätää, että oikeustoimet, joilla suojeluskuntajärjestölle kuulunutta omaisuutta oli lahjoitettu tai muulla tavoin välirauhansopimuksen solmimisen eli 19. syyskuuta 1944 jälkeen luovutettu yksityishenkilöille, yhteisöille tai järjestöille, olivat pätemättömiä. Ne joille sanottua omaisuutta oli siirtynyt, olisivat ehdotuksen mukaan olleet velvollisia vaadittaessa luovuttamaan sen tai sen arvon valtiolle.¹³

Kun lahjoitusten peruutusten aikarajaksi ehdotettiin välirauhansopimuksen päivämäärää, käytännössä kaikki suojeluskuntien lakkauttamisesta johtuneet omaisuusjärjestelyt olisivat kuuluneet peruutettavien joukkoon. Voitiin nimittäin todeta, että kaikista suojeluskuntatalojen lahjoituksista oli sovittu tämän päivämäärän jälkeen. Yksi suojeluskuntatalo oli lahjoitettu 24.–30. syyskuuta välisenä aikana, yksi 8.–14. lokakuuta välisenä aikana, kaksi 15.–21. lokakuuta ja kaksi 22.–28. lokakuuta. Lokakuun 29. päivän ja marraskuun 4. päivän väli-

12 Lakkautettua suojeluskuntajärjestöä tutkineen komitean mietintö, liitteet 7 ja 8.

13 Mäkisen toimikunnan mietintö. Oikeuskanslerin arkisto Hb 1.

senä aikana suojeluskuntataloja oli lahjoitettu 186 ja vielä 5. 11. marraskuuta 110 kappaletta.¹⁴

Mäkisen toimikunnan ehdotus erityiseksi laiksi sk-omaisuuden luovutusten pätemättömyydestä oli poliittisesti ongelmallinen siksi, että se olisi pitänyt käsitellä eduskunnassa perustuslain säätämisyjärjestyksessä. Oli epävarmaa, olisiko tällaisen lain taakse saatavissa tarvittavaa määränemmistöä. Kansanedustajissa oli paljon niitä, jotka olivat sitä mieltä, että lakkautetuilla suojeluskunnilla oli oikeus itse päättää omaisuutensa kohtalosta. Niin ikään oli selvää, etteivät sen enempää sk-omaisuuden lahjoittajat kuin lahjan saajatkaan olleet valmiita vapaaehtoisesti luopumaan toteutetusta oikeustoimesta.

Varsinkin lakkautetun järjestön komentaja Lauri Malmberg ryhtyi taistelemaan toteuttamiensa omaisuusjärjestelyjen voimassa pysyttämiseksi. Hän pyysi tunnetuilta juristeilta Rafael Erichiltä ja Eino J. Ahlalta lausunnon Suomen Punaiselle Ristille tehdyn lahjoituksen pätevyydestä. Nämä totesivat lausunnossaan Malmbergin saaneen suojeluskuntain täysilukuiselta edustajakokoukselta 29. syyskuuta 1944 valtuudet lahjoittaa järjestön omaisuutta, ja seuraavana päivänä Malmberg oli tehnyt asiasta esisopimuksen Punaisen Ristin kanssa. Varsinainen lahjakirja oli allekirjoitettu 6. marraskuuta, ja sillä oli lahjoitettu suojeluskuntain yliesikunnan hallussa ollut kaikki omaisuus Punaiselle Ristille. Erich ja Ahla tulivat siihen tulokseen, että vaikka lahjoitus oli tehty ”mortis causa”, ja vaikka lahjakirja oli allekirjoitettu suojeluskuntain hajotuspäätöksen tekemisen jälkeen, lahjoitus oli pätevä etenkin, kun Malmberg oli saanut sitä varten valtuutuksen jo 29. syyskuuta.¹⁵

Saman suuntaiseen, joskin varaukselliseen tulokseen tuli myös oikeuskansleri Tarjanne tammikuussa 1945 hallitukselle suojeluskuntaomaisuudesta antamassaan lausunnossa. Hän nimittäin katsoi, että suojeluskunnat vapaina järjestöinä olivat voineet vapaasti päättää sellaisen omaisuuden luovuttamisesta, jonka ne olivat saaneet ilman omaisuuteen liittyviä ehtoja.¹⁶

Malmberg näytti siis saavan lahjoituksilleen arvovaltaista juridista tukea. Suojeluskuntain omaisuuden kohtalo oli kuitenkin järjestöjen lakkauttamisen tavoin enemmän poliittinen kuin juridinen kysymys. Se kiinnosti paitsi lahjoituksen osapuolia niin Suomen hallitusta, poliittisia puolueita kuin valvontakomissiotakin.

Pääministeri Paasikivi ja puolustusministeri Valve pohtivat suojeluskuntaomaisuuden kohtaloa tammikuussa 1945. He olivat sitä mieltä, että omaisuutta voitaisiin käyttää puolustuslaitoksen hyväksi, urheilun edistämiseen, sairaaloitteen, siirtoväen sekä nuoriso- ja raittiusseurojen tarpeisiin. Valve painotti sitä, ettei sk-omaisuuden käyttöä tullut viedä eduskunnan käsiteltäväksi, vaan siitä oli päätettävä hallintotoimin. Lahjoitetusta osasta olisi tullut neuvotella niiden

14 Valtiopäivät 1945, ptk., s. 1524.

15 Rafael Erichin ja Eino J. Ahlan P.M. 25.11.1944. Lakkautettua suojeluskuntajärjestöä tutkineen komitean mietintö, liite 5.

16 Oikeuskanslerin lausunto 3.1.1945, Lakkautettua suojeluskuntajärjestöä tutkineen komitean mietintö, liite 4.

kanssa, joiden hallussa omaisuus oli, ja ellei päästäisi sovintoon, asiat olisi ratkaistava oikeusistuimissa.¹⁷

Myös Ždanov osoitti kiinnostustaan suojeluskuntaomaisuuteen mm. tavatesaan ministerit Hillilän ja Pekkalan helmikuun alussa 1945. Valvontakomission puheenjohtaja tiedusteli tällöin, oliko lakkautettujen suojeluskuntien taloja luovutettu kunnallisviranomaisille, ja miten hallitus suhtautui tähän kysymykseen. Hillilä tyytyi vastaamaan, että asiaa harkitsemaan oli asetettu komitea. Pekkala puolestaan korosti suojeluskunnilla olleen paljon ja hyvin monenlaista omaisuutta eri puolilla maata. Tätä omaisuutta luovutettaessa oli ilmeisesti tehty valekauppojakin, ja Pekkala tarjosi myös valvontakomissiolle ajatusta luovutusten peruuttamiseksi säädettävästä laista. Hän nimittäin totesi Ždanoville parhaaksi ratkaisuksi, että erityisellä lailla säädettäisiin suojeluskuntien koko omaisuus luovutettavaksi valtiolle.¹⁸

Marraskuussa asetetun Aminoffin toimikunnan sk-järjestön hajottamisen valvomiseen keskittynyt työ päättyi maaliskuun alussa 1945. Kun varsinainen järjestön hajottaminen oli toteutettu, keskityttiin tämän jälkeen järjestön mittavan omaisuuden hoitamiseen ja järjestämiseen. Tätä varten puolustusministeriö määräsi 20. helmikuuta 1945 sisäministeriön hallitussihteerin Esko Katajarinteen apunaan pari evp-majuria ja luutnantti johtamaan sk-järjestön omaisuuden käytön selvittelyä. Maaliskuun alussa tästä Katajarinteen johtamasta ryhmästä muodostettiin puolustusministeriön alainen selvittelyelin, joka otti nimekseen Lakkautetun suojeluskuntajärjestön selvittelypesä, jolle Aminoffin toimikunnan tehtävät siirtyivät.

Tämän lisäksi valtioneuvosto asetti 1. helmikuuta 1945 erityisen ministerivaliokunnan harkitsemaan toimia suojeluskuntaomaisuuden käytön järjestämiseksi. Valiokuntaan kuuluivat ministerit Pekkala, Helo, Kekkonen, Hillilä sekä puheenjohtajana toiminut Valve.¹⁹

Tässä ministerivaliokunnassa menivät käsitykset pahasti ristiin jo periaatteellisissa kysymyksissä. Vasemmistoministerit Pekkala ja Helo katsoivat nyt, että suojeluskunnat olivat olleet valtion laitos, mistä edelleen seurasi, että sk-omaisuudesta voitiin määrätä pelkin hallintotoimin ilman erityislakia. Täysin päinvastaista kantaa sk-järjestön olemuksesta edusti puolustusministeri Valve, jonka mukaan suojeluskuntia ei voitu pitää valtion laitoksena. Hän piti suojeluskuntien omaisuutta säätiöomaisuuteen verrattavana, mutta myönsi sk-järjestön yhteisen omaisuuden ehkä olevan lähempänä valtion laitoksen kuin aatteellisen yhdistyksen omaisuutta. Samalla Valve painotti näkemystään, jonka mukaan suojeluskuntien omaisuus tuli ehdottomasti käyttää lakkautetun järjestön jotakin tarkoitusta lähellä oleviin tarkoituksiin. Valve piti oikeudenloukkauksena, jos sk-omaisuus annettaisiin valtion vapaasti käytettäväksi.

17 Paasikiven päiväkirjat I, s. 88 (10.1.1945).

18 Muistio Hillilän, Pekkalan ja Ždanovin keskustelusta 1.2.1945. J.K. Paasikiven arkisto V:3.

19 Lakkautettua suojeluskuntajärjestöä tutkineen komitean mietintö, s. 3; Aminoffin kirje sotilasläänien komentajille 6.3.1945. Puolustusvoimain Pääesikunnan yhteysosaston arkisto; Paasikiven päiväkirjat I, s. 95 (2.2.1945).

Kekkonen oli lausunnossaan sitä mieltä, että ennen suoje-luskuntien lakkautamista tehdyt lahjoitukset oli yleensä katsottava laillisiksi. Sen sijaan 3. mar-raskuuta jälkeen tehtyjen oikeustoimien peruuttamiseksi riittäisivät hallinnolli-set toimet. Kekkonen mielestä valtiolla olisi vapaa käyttöoikeus sk-järjestön omaisuuteen. Sitä voitaisiin käyttää esimerkiksi puolustuslaitoksen tarpeisiin, urheilun hyväksi tai luovuttaa suoje-luskuntien haltuun joutuneet aikanaan maanpetoksellisina lakkautettujen työväenyhdistysten työväentalot entisille omistajilleen eli työväenyhdistyksille. – Kekkonen ajatus entisten työväentalo-jen luovuttamisesta toteutui eduskunnan päätöksellä vuoden 1946 aikana halli-tusneuvos Reino Kuuskosken johdolla asiaa pohtineen komitean esityksen mu-kaisesti.

Ministerivaliokuntaa askarrutti erityisesti myös Suomen Punaiselle Ristille lahjoitettu suuri omaisuus. Hillilä esittikin käännyttäväksi Suomen Punaisen Ristin puoleen tiedustelemalla, olisiko se kenties valmis luopumaan sk-järjes-töltä saamastaan omaisuudesta. Hillilän mielessä kangasteli myös valtionhallin-non hajasijoitus pois Helsingistä. Hänen mielestään sk-piirien talot nimittäin sopisivat valtiolle virastotaloiksi pääkaupungista siirtyvien virastojen käyt-töön.²⁰

Talven ja kevään 1945 aikana myös ääri vasemmistosta alkoi kohdistua pai-neita suoje-luskuntaomaisuuden ja varsinkin suoje-luskuntatalojen saamiseksi ”uusien demokraattisten järjestöjen” käyttöön. SNS:n 14. tammikuuta 1945 pi-tämä neuvottelukokous puuttui julkilausumassaan tähän kysymykseen. Se kat-soi vasemmistoministerien tavoin entisten suoje-luskuntatalojen kuuluvan val-tiolle ja vaati, että hallitus ryhtyy viipymättä määräämään niiden käytöstä ja luovuttaa niitä SNS:n toimipaikoiksi. Seuran lähetystö esitti tämän vaatimuk-sen myös Paasikivelle, joka toppuutteli ja edellytti, että asiassa on meneteltävä lain mukaan. Asia oli hänen mukaansa monimutkaisempi kuin moni luuli. Pää-ministeri kuitenkin lupasi, että kysymys suoje-luskuntatalojen käytöstä käsitel-lään hallituksessa kunhan ehditään. SN-seura uusi maaliskuussa vaatimuksensa suoje-luskuntatalojen saamisesta seuran käyttöön.²¹

Kun Pekkalan hallitus oli huhtikuussa 1945 nimitetty, Skp:n puolueuevostossa patistettiin uutta sisäministeriä Yrjö Leinoa tarmokkaiisiin toimiin suoje-luskuntataloasiassa. Kommunistit katsoivat, että suoje-luskuntain omaisuuden hoitoa oli valvottu leväperäisesti. Hallituksella ja virkamiehillä ei ollut halua valvoa omaisuuden joutumista valtion haltuun, eikä ollut pantu työläisiä valvo-maan suoje-luskuntain omaisuutta, vaan sitä oli jaeltu miten vain.²²

Huhtikuussa 1945 Skdl:n turkulaisedustaja Eino Roine ja kymmenen muuta Skdl-edustajaa tekivät eduskunnassa toivomusaloitteen välirauhansopimuksen perusteella lakkautettujen järjestöjen omaisuuden siirtämisestä valtion hallin-taan. Aloitteessa todettiin lakkautettujen järjestöjen lahjoittaneen omaisuutensa

20 Sk-järjestön omaisuuden käyttöä harkitsemaan asetetun ministerivaliokunnan ptk. 27.2.1945. SM Hf 9.

21 Vapaa Sana 15.1.1945; Paasikiven päiväkirjat I, s. 90 (15.1.1945); Kinnunen (1998), s. 84.

22 Skp:n puolueuevoston ptk. 18.–19.4.1945. Skp:n arkisto.

vasta perustetuille säätiöille ja järjestöille tai jo entuudestaan olemassa olleille järjestöille. Allekirjoittajien mielestä oli huolestuttavaa, että näissä oli johtavilla paikoilla samanhenkisiä henkilöitä kuin lakkautetuissa järjestöissäkkin. Niinpä lakkautettujen järjestöjen omaisuuden saaneet järjestöt pyrkivät toiminnassaan noudattamaan lakkautettujen järjestöjen periaatteita, keräämään jäsenikseen lakkautettujen järjestöjen jäseniä ”kaikessa toiminnassaan osoittaen vihamielisyyttä sitä demokraattista suuntaa vastaan, joka nyt on alkanut maassamme kehittyä”.

Erityisesti aloitteen tekijöitä huolestutti se, että tällaisten järjestöjen suhtautuminen oli erikoisen vihamielinen ”vastaperustettuihin uusiin demokraattisiin järjestöihin ja järjestelmällisesti on kielletty huoneiden saanti uusilta demokraattisilta järjestöiltä lakkautettujen järjestöjen entisistä huoneistoista, mikä selvästi paljastaa alussa mainittujen sijaisjärjestöjen vihamielisen suhtautumisen uutta demokraattista suuntautumista ja sitä kannattavia järjestöjä vastaan”. Lopuksi aloitteessa esitettiin kaiken lakkautettujen järjestöjen omaisuuden ottamista yhteiskunnan haltuun sekä tämän omaisuuden luovuttamista ”uusien todella demokraattisten järjestöjen käyttöön”.²³

Aloitteessa ei siis eroteltu suojeluskuntain omaisuutta ja muitten lakkautettujen järjestöjen omaisuutta, vaan lähdettiin siitä, että kaikkien lakkautettujen yhdistystenkin omaisuus olisi tullut ottaa valtion haltuun.

Edellä mainittua aloitetta käsiteltiin eduskunnassa parin vuoden ajan. Se hyllättiin lopulta vuonna 1947 selvin numeroin 99–50.²⁴

Eduskunta-aloite ei ollut läheskään ainoa yritys sada lakkautettujen järjestöjen ja erityisesti suojeluskuntien kiinteistöt uusien järjestöjen käyttöön. Alkuvuodesta 1946 Suomi-Neuvostoliitto-Seura organisoii ympäri maata kampanjan, jossa eri paikkakunnille toimitettiin valmiiksi monistettuja kirjepohjia, joille paikalliset SN-osastot laativat sisäministeriölle osoitettuja anomuksia paikallisten suojeluskuntien omaisuuden luovuttamiseksi SN-seuralle.²⁵ Vastaavia, tuloksettomaksi jääneitä operaatioita toteutti myös Entisten Sotilaitten Toverikunta.

Suojeluskuntaomaisuuden kohtalon selvittely jatkui myös viranomaistaholla. Helmikuussa 1945 asetettu ministerivaliokunta oli saanut sorvatuksi esityksen sk-omaisuuden kohtalosta. Valiokunnan ja hallituksenkin enemmistö oli sitä mieltä, että sk-omaisuus olisi kokonaisuudessaan palautettava valtiolle. Kävi kuitenkin ilmi, ettei tätä voitaisi hoitaa pelkin hallintotoimin, sillä asiaan liittyi monia juridisia ongelmia. Niinpä valiokunnassa päädyttiin samaan ehdotukseen, jota kenraali Mäkisen toimikuntakin oli marraskuussa esittänyt: suojeluskuntaomaisuuden siirtäminen valtiolle tuli hoitaa lainsäädäntöteitse.

Lainvalmistelukunnan tehtäväksi annettiin laatia ehdotus hallituksen esitykseksi eduskunnalle laiksi suojeluskuntajärjestön omaisuuden luovuttami-

23 Valtioapäivät 1945, Liitteet I,14.

24 Valtioapäivät 1947, ptk., s. 46–49.

25 Kirjeitä on Lakkautetun sk-järjestön selvittelypesän arkistossa.

seksi valtiolle. Puolustusministeriö esitti, että lakiesitystä laadittaessa tulisi ottaa huomioon mm., että 19. syyskuuta 1944 jälkeen suojeluskuntaomaisuuteen kohdistuneet lahjoitukset tai niihin verrattavat oikeustoimet oli lailla peruutettava. Samoin tuli edellyttää, että valtion tulee käyttää suojeluskuntaomaisuus yleishyödyllisiin, aatteellisiin tai muihin niihin verrattaviin tarkoituksiin.

Hallituksen keväällä 1945 vaihduttua lainvalmistelukunnan laatima lakiehdotus käsiteltiin uudessa ministerivaliokunnassa, johon kuuluivat puolustusministeri Pekkala, oikeusministeri Kekkonen, kauppa- ja teollisuusministeri Takki sekä sisäministeri Leino. Ehdotus hyväksyttiin, ja hallitus antoi 1. marraskuuta 1945 eduskunnalle esityksen laiksi suojeluskuntajärjestölle kuuluneen omaisuuden käytöstä.²⁶

Esitys lähti siitä, että suojeluskuntajärjestölle kuulunut omaisuus, joka ei ole ollut valtion oma, on käytettävä sikäli kun sitä ei varattu puolustusvoimien tarpeisiin, liikuntakasvatuksen edistämiseen, sivistyksellisten tarpeiden tyydyttämiseen tai sodan kärsimysten lieventämiseen. Olennaista oli, että tässäkin esityksessä kaikki suojeluskunnille 19. syyskuuta 1944 kuulunut omaisuus edellytettiin luovutettavaksi valtiolle. Mainitun ajankohdan jälkeen toteutetut omaisuuden luovutukset oli julistettava pätemättömiksi, mikäli valtioneuvosto ei toisin päättäisi. Hakemus luovutetun omaisuuden hallussa pitämiseksi oli esityksen mukaan tehtävä kolmen kuukauden kuluessa lain voimaantulosta.

Lakiesityksen perusteluissa valtioneuvosto totesi suojeluskuntajärjestön omaisuutta monessa tapauksessa joutuneen järjestön tehtävien kannalta vieraiisiin käsiin. Luovutusten pätevyys olisi muuten ratkaistava oikeudenkäynnillä, ja siitä aiheutuisi hankaluuksia, joten niitten välttämiseksi tällainen laki nähtiin välttämättömäksi. Laki oli säädettävä perustuslain mukaisessa säätämisyksityksessä, ja se oli käsiteltävä kiireellisenä.²⁷

Hallituksen tavoitteena oli siis siirtää koko suojeluskuntien omaisuus valtion hallintaan ja mitätöidä kaikki ne oikeustoimet, jotka syksyllä 1944 oli tehty tämän omaisuuden lahjoittamisesta tai muulla tavoin siirtämisestä säätiöitten ja muiden yleishyödyllisten yhteisöjen haltuun. Tältä keskeiseltä osaltaan se siis perustui Mäkisen toimikunnan mietintöön marraskuulta 1944.

Hallituksen esitys suojeluskuntaomaisuuden käytöstä synnytti eduskunnassa vilkkaan keskustelun.²⁸ Ensin edustaja Heiniö pyysi asian pöydälle, ja kun lähetekeskustelu pöydälle panon jälkeen 13. marraskuuta käytiin, sen aloitti puolustusministeri Pekkala, joka piti selvänä, että suojeluskuntien omaisuus kuuluu valtiolle. Skdl:n Tyyne Tuominen oli samoilla linjoilla. Hänen mielestään ei ollut oikein, että välirauhansopimuksen perusteella sopimattomaksi katsottu järjestö olisi kelvollinen päättämään varojensa vastaisesta käytöstä. Näin oli Tuomisen mielestä erityisesti siksi, että monet lakkautetun järjestön jäsenistä

26 Suojeluskuntien pesänselvittelykomitean mietintö.

27 Valtiopäivät 1945, Asiakirjat, hallituksen esitys n:o 95; Poliittisten piirin ohella myös eräissä sotilaspiireissä näyttää olleen katkeruutta siitä, että sk-omaisuus oli onnistuttu pääosin lahjoittamaan säätiöille, ks. tästä Käkönen (1970), s. 204–205.

28 Valtiopäivät 1945, ptk., s. 1523–1538.

eivät kyllin selvästi nähneet muuttuneen poliittisen tilanteen vaatimuksia.

Porvarillisen opposition edustajat nousivat puolestaan jyrkästi vastustamaan lakiesitystä. Vanha suojeluskuntamies kokoomuksen Felix Seppälä katsoi hallituksen pyrkivän rankaisemaan niitä kansalaisia, jotka lailliseen järjestöön kuului uhrasivat aikaansa ja varojaan isänmaan ja sen laillisen yhteiskuntajärjestyksen turvaamiseksi, ja riistämään heiltä oikeuden päättää suojeluskunnalle lahjoitettujen varojen käyttämisestä. Edistyksen Sulo Heiniö arvosteli esitystä lähinnä juridisesta näkökulmasta, ja kokoomuksen Niilo Honkala sanoi sen, mitä epäilemättä monet porvarilliset ajattelivat: kommunistien tarkoitus oli saada suojeluskuntatalot omaan käyttöönsä.

Vaikka hallituksen esitys oli ollut muodollisen yksimielinen, pitkittyneessä lähetekeskustelussa varsinkin maalaisliittolaiset alkoivat vähitellen yhtyä opposition lakiesitykseen kohdistamaan arvosteluun. Esitys suojeluskuntaomaisuuden peruuttamisesta valtiolle ei selvästikään ollut mieluinen suojeluskunnissa pitkään toimineille maalaisisännille.

Skdl:n ohella sosiaalidemokraattien vasemmistosiivessä oli selvää halua suojeluskuntaomaisuuden nopeaan saattamiseen valtion haltuun. Tästä kertoi mm. edustajien Walter Kuusela ja Kalle Jokinen toukokuussa 1946 tekemä eduskuntakysely, jossa he ihmettelivät, että ”yhteiskunnalle vaarallisena lakkautettu suojeluskuntajärjestö on saanut mielin määrin lahjoittaa” omaisuutensa kenelle on halunnut. Kysyjät tivasivat hallitukselta vastausta siihen, miksi sk-omaisuutta ei heti järjestöä lakkautettaessa ollut julistettu hukkaamiskiellon alaiseksi ja miksi hallitus oli viivytellyt lakiesityksen antamista sk-omaisuuden käytöstä.

Pasifistina puolustusministeriksi nimitetty Yrjö Kallinen joutui vastauksessaan toteamaan suojeluskuntaomaisuuden järjestelyjen olleen juridisesti monimutkaisia. Kallinen saattoi kuitenkin keväällä 1946 korostaa sitä, että asian saattaminen pois päiväjärjestyksestä oli nyttemmin eduskunnan käsissä hallituksen annettua asiassa esityksensä.²⁹

Asia ei kuitenkaan eduskunnan käsissä edennyt. Vaikka hallitus oli esityksessään toivonut lakiesityksen pikaista käsittelyä, se hautautui perustuslakivaliokuntaan. Valiokunnan kokoomuslainen puheenjohtaja Arvi Ahmavaara onnistui Skdl:n protesteista huolimatta jarruttamaan käsittelyä niin, ettei valiokunta käsitellyt tätä hallituksen esitystä koko vaalikautena, minkä johdosta se raukesi eduskunnan päättäessä työnsä ennen vaaleja keväällä 1948.³⁰

Esityksen raukeaminen sai Skdl:n tekemään heti uuden eduskunnan kokoonnuttua 5. elokuuta 1948 toivomusaloitteen, jossa hallitukselta toivottiin kiireellisiä toimia suojeluskuntajärjestölle ja muille lakkautetuille järjestöille kuuluneen omaisuuden siirtämiseksi valtion hallintaan.³¹

29 Valtioapäivät 1946, ptk., s. 786–787.

30 519. Valtioapäivät 1947, Asiakirjat III,II, eduskunnan kirjelmä 14.7.1948; Valtioapäivät 1949, ptk., s. 917.

31 Valtioapäivät 1948, Liitteet I,14.

Ilmapiiri oli kuitenkin jo vuoteen 1948 mennessä muuttunut siinä määrin, ettei uudella hallituksella ollut enää halua pyrkiä sk-omaisuuden järjestelemiseen lainsäädäntöteitse. Sen sijaan Fagerholmin hallitus asetti 7. lokakuuta 1948 suojeluskuntaomaisuuden selvittelyä varten komitean, jonka tehtäväksi annettiin ehdotuksen laatiminen selvittelypesän hallussa olevan omaisuuden käytöstä sekä sk-järjestön toimihenkilöiden tekemien omaisuuden siirtojen laillisuuden ja tarkoituksenmukaisuuden tutkiminen. Komitean puheenjohtajaksi määrättiin puolustusministeriön pitkäaikainen kansliapäällikkö kenraaliluutnantti Oiva Olenius. Varapuheenjohtajana toimi eversti Kalle Lehmus sekä jäsenenä hallitussihteeri Esko Katajarinne, varatuomari Aarne Kesänen, vuorineuvos Eino Liljeroos ja professori Kustaa Vilkuna. Katajarinteen tilalle nimettiin jo joulukuussa 1948 kansliapäällikkö Teini Ahava ja vuorineuvos Liljeroosin tilalle 1950 päätoimittaja Artturi Leinonen. Huomiota kiinnittää se, ettei komiteassa ollut lainkaan Skdl:n edustajaa.

Suojeluskuntajärjestön selvittelypesä jatkoi toimintaansa komitean toimeenpanevana elimenä. Selvittelypesää johti tehtävän loppuvuodesta 1948 jättäneen Katajarinteen jälkeen eversti Lehmus.

Ennen kuin komitea sai työtään päätökseen, eduskunnassa käytiin 26. huhtikuuta 1949 perin värikäs keskustelu edellä mainitusta Skdl:n toivomusaloitteesta perustuslakivaliokunnan esitettyä sen hylkäämistä.³² Keskustelun aikana aloitteen ensimmäinen allekirjoittaja Elli Stenberg ryhmätovereittensa säestämänä piti mahdottomana sitä, että lakkautettujen järjestöjen varoja käytettäisiin samankaltaisiin tarkoituksiin, joihin ne oli alun perin aiottu. Lakkautetut järjestöthän olivat aloitteen tekijöitten mukaan harjoittaneet fasistista toimintaa, jollaista ei enää tullut sallia. Nyt näytti siltä, että niitten omaisuutta oltiin käyttämässä entisiin propagandatarkoituksiin, sotakiihotukseen ja Neuvostoliitolle vihamielisen hengen luomiseen, kuten Sylvi-Kyllikki Kilpi puheenvuorossaan asian ilmaisi.

Lakkautettujen järjestöjen omaisuusjärjestelyjen puolustelu jäi eduskunnassa tällä kertaa lähinnä sosiaalidemokraattien ja maalaisliittolaisten varaan kokoomusedustajien seurattuna keskustelua pääosin sivusta. Kiihkeän ja lukuisten välihuutojen sävyttämän keskustelun sekä monien äänestysten jälkeen eduskunta yhtyi valiokunnan hylkäävään lausuntoon.

Eduskunnassa kommunistien aloitteen hylkäämistä oli perusteltu mm. sillä, että hallitus oli asettanut komitean selvittämään suojeluskuntaomaisuuden kohdaloa. Komitea omaksui näkemyksen, jonka mukaan lakiesityksen suojeluskuntaomaisuuden käytöstä rauettua eduskunnassa raukesi myös ajatus tämän omaisuuden yleisestä peruuttamisesta lainsäädäntöteitse. Näin ollen komitea oli yksimielinen siitä, että suojeluskuntien tahdonilmaisuja omaisuutensa vastaisesta käytöstä oli yleensä noudatettava.

Komitea tutki kuitenkin kaikkien luovutusten laillisuuden ja tarkoituksenmukaisuuden. Laillisuuden kannalta keskeistä oli, että luovutusten tuli olla suo-

32 Valtiopäivät 1949, ptk., s. 916–947.

jeluskuntien lopettamiskokousten päätösten mukaisia, ja lopettamiskokousten tuli olla pidettyjä laillisessa järjestyksessä. Luovutusten tuli olla tapahtunut ajoissa ja muodollisesti oikein, ja luovutuksissa oli voitu luovuttaa vain suojeluskuntain yksityistä omaisuutta.

Tarkoituksenmukaisuutta puolestaan arvioitiin siten, että hyväksyttäviä luovutuksia olivat luovutukset:

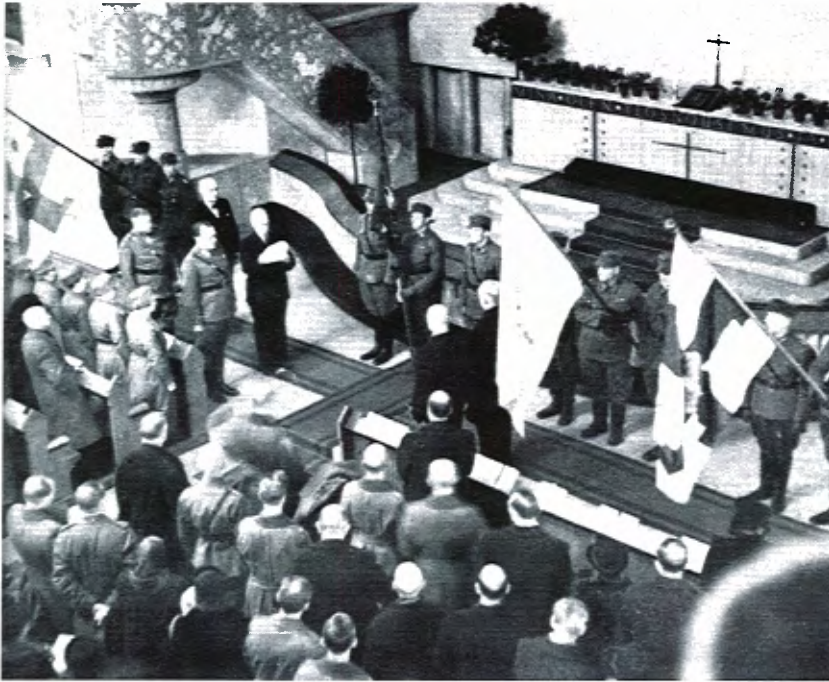
- puolustuslaitokselle
- urheilua ja liikuntakasvatusta edistäviin tarkoituksiin
- invalidijärjestöille ja yleishyödyllisille säätiöille
- Mannerheimin Lastensuojeluliitolle, Suomen Punaiselle Ristille yms.
- sivistyksellisiin tarkoituksiin
- siirtoväen aseman helpottamiseen
- kunnille, seurakunnille, palokunnille
- maamiesseuroille yms. järjestöille
- sankaripatsasrahastoille
- sk-toimihenkilöille silloin, kun kysymys on ollut kohtuullisen palkkion maksamisesta pitkäaikaisesta työstä.

Näillä periaatteilla omaisuusjärjestelyt saatiin vuoden 1952 loppuun mennessä pääpiirteissään suoritetuiksi, ja pesänselvittelykomitea antoi mietintönsä ja lopetti työnsä tammikuussa 1953. Varsinaisen sk-omaisuuden ohella komitea oli puuttunut myös suojeluskuntalippujen kohtaloon. Kun monet suojeluskunnat olivat järjestön lakkauttamisen yhteydessä luovuttaneet lippunsa paikkakunnan kirkossa säilytettäväksi, komitea määräsi kaikki suojeluskuntaliput siirrettäväksi joko Sotamuseoon taikka maakuntamuseoihin. Tätä määräystä noudatettiin suurimaksi osaksi.

Suojeluskuntapiirejä oli ollut 38 ja niiden alaisia suojeluskuntia 714. Komitealla oli ollut aihetta puuttua 174 tapauksessa näiden tekemiin omaisuuden siirtoihin, jolloin yleensä oli saatu aikaan sovintoratkaisu. Ainoastaan kuudessa tapauksessa oli ollut pakko aloittaa oikeudenkäynti omaisuuden saajaa vastaan. Näistäkin neljä tapausta oli päättynyt sovintoon oikeudenkäynnin kestäessä.

Myös Suomen Punaiselle Ristille tehtyyn lahjoitukseen liittyneet kysymykset johtivat erityisjärjestelyihin alkuvuodesta 1949 lähtien. Sen jälkeen kun Lauri Malmberg oli sopinut suojeluskuntain yliesikunnan kaiken omaisuuden lahjoittamisesta Suomen Punaiselle Ristille, myös monet suojeluskuntapiirit ja suojeluskunnat olivat lahjoittaneet omaisuuttaan SPR:n piirijärjestöille. Lahjakirjojen mukaan varat tuli ensi sijassa käyttää kansanterveyden ja ruumiinkulttuurin kohottamisen. Tammikuussa 1945 SPR oli asettanut varapuheenjohtajansa, lääkintöhallituksen pääjohtajan Oskari Reinikaisen johtaman erityisen toimikunnan laatimaan ohjelmaa suojeluskuntaomaisuuden tarkoituksenmukaisesta käytöstä.

Suojeluskuntaomaisuuden selvitystyön yhteydessä valtio edellytti, että SPR:n tuli luovuttaa ainakin osa saamastaan suojeluskuntaomaisuudesta valtiolle. Sotilaallisia tarkoituksia varten rakennettujen Tuusulan päällystökoulun



*Lakkautetuiksi tuomittujen suojeluskuntien liput luovutettiin monilla paikkakunnilla kirkossa säilytettäviksi. Suojeluskuntien pesänselvityskomitea määräsi sittemmin liput siirrettäviksi museoihin. Tampereen suojeluskunta luovuttamassa juhlallisesti lippuaan myöhemmin tuomiokirkkona tunnetussa Johanneksen kirkossa. Kuva teoksesta *Vapautemme vartiassa*.*

ja Helsingin Laivanvarustajankadun varrella sijainneen entisen yliesikunnan rakennuksen rakentamiseen oli aikanaan saatu valtion varoja niin paljon, että näiden rakennusten luovuttamista valtiolle pidettiin perusteltuna. Asiasta päätettiin vaikeitten neuvottelujen jälkeen sopimukseen 1950-luvun alussa sen jälkeen, kun valtio oli uhannut Punaista Ristiä oikeustoimilla. Valtioneuvosto hyväksyi neuvotellun sopimuksen kesäkuussa 1952. Sen mukaan SPR palautti valtiolle entisen Tuusulan päällystökoulun, johon jo oli ehditty sijoittaa sotainvalidien aivovammasairaala, sekä entisen yliesikunnan rakennuksen. Sopimuksen ehtona SPR pidätti kuitenkin itsellään vastikkeetta sadan vuoden ajaksi Laivanvarustajankatu 6:ssa 10 000 m³ varastotilaa sekä vaati valtiolta sitoumuksen siitä, ettei muita SPR:n suojeluskunnilta saamia lahjoituksia riitauteta.³³

Yleisesti ottaen Oleniuksen komitea suhtautui varsin ymmärtäväisesti sk-järjestön tekemiin lahjoituksiin. Sellaisissakin tapauksissa, kun lahjoituksia oli tehty tahoille, joita ei voitu hyväksyä, komitea pyrki löytämään jonkin korvaavan ratkaisun. Näin meneteltiin mm. Helsingissä, jossa Helsingin suojeluskuntapiirin omaisuus oli myyty kiireessä 31. lokakuuta 1944 perustetulle Urlusosuuskunnalle. Käytännössä tällä kaupalla oli lähinnä kuitattu Helsingin sk-piirin taloon Pohjoinen Hesperiankatu 15 kohdistuneet lainat tämän talon siirtyessä kaupalla osuuskunnalle. Taloudellista hyötyä jäsenilleen tuottanutta osuuskuntaa ei kuitenkaan voitu pitää yleishyödyllisenä yhteisönä, joten komitea ei

33 Valtioneuvoston ptk. 5.6.1952; Lakkautettua suojeluskuntajärjestöä tutkineen komitean mietintö, s. 10, 18; Gunnar Rosén, *Sata sodan ja rauhan vuotta* (1977), s. 397.

voinut hyväksyä ilmeiseen alihintaan tehtyä kauppaa. Komitea oli valmis hyväksymään omaisuusjärjestelyt siten, että osuuskunnan tilalle perustettiin tammiukuussa 1951 liikuntakasvatus- ja urheiluelämää sekä maanpuolustusta tukemaan tarkoitettu Urhus-säätiö, jolle piiriin kiinteistö siirtyi.

Samalla tavalla tapahtui Etelä-Pohjanmaalla, jossa toimineiden suojeluskuntapiirien omaisuus oli lahjoitettu tarkoitusta varten perustetulle Pohjanmaan Kiinteistö Oy:lle. Tämän kiinteistöyhtiön rinnalle muodostettiin loppuvuodesta 1945 Etelä-Pohjanmaan Maakuntatalon Kannatusyhdistys. Jotta selvittelykomitean tahto omaisuuden järjestelystä saatiin täytetyksi, tämän yhdistyksen tilalle muodostettiin 1952 avustus- ja kasvatusyötä tekevä Etelä-Pohjanmaan Maakuntasäätiö, jolle lahjoitettu sk-omaisuus saattoi siirtyä. Vastaavalla tavalla meneteltiin Kainuussa, jossa Kainuun sk-piiriin omaisuus oli ensin lahjoitettu olemassa olleelle Vuohenki Oy:lle. Kun vuonna 1952 perustettiin mm. puolustustahdon lujittamiseksi toimiva Vuohenki Säätiö, jolle lahjoitus siirrettiin, se oli hyväksyttävissä. Vaasan suojeluskunta oli lahjoittanut omaisuutensa kahdelle yksityishenkilölle. Tätä ei hyväksytty, mutta tarkoitusta varten perustettiin 1949 sodan uhrien huoltoa ja suomenkielistä kulttuuria vaaliva Vaasan Huolto- ja Kulttuurisäätiö, joka sai suojeluskunnan varat.³⁴

Täysin välikohtauksitta järjestelyt eivät kuitenkaan aina sujuneet. Esimerkkinä tästä on selvityskomitean jäsenen Kustaa Vilkun ja Kalle Lehmuksen käynti Seinäjoella keväällä 1950. Kun pohjalaiset eivät olleet muitten tavoin säätiöineet suojeluskuntaomaisuuttaan, Vilkuna ja Lehmus ilmoittivat ottavansa maakunnan suojeluskuntatalot selvityspesän haltuun. Entinen piiripäällikkö Matti Laurila ja pankinjohtaja Paavo Osola antoivat tuljoitten kuitenkin ymmärtää näitten olevan ”väärässä paikassa turhalla asialla”. Tiukan sananvaihdon jälkeen selvityspesän miehet poistuivat tuloksettomalta matkaltaan.³⁵ Pohjalaisten taipuminen Etelä-Pohjanmaan Maakuntasäätiön perustamiseen poisti syntyneen konfliktin päiväjärjestyksestä.

Muutamissa tapauksissa suojeluskuntaomaisuus jouduttiin lahjoittamaan kahteenkin kertaan, kun järjestö, jolle omaisuus ensin oli luovutettu, joutui itse lakkautusuhan alaiseksi. Näin kävi mm. Varsinais-Suomen sk-piirissä, jossa piiriin omaisuus oli ensin lahjoitettu Varsinais-Suomen Suojeluskuntapiiriin Kannatusyhdistykselle. Kun tämän yhdistyksen toiminnan jatkaminen kävi epätodennäköiseksi, se lahjoitti varat edelleen Varsinais-Suomen Maakuntaliitolle toivomuksella, että perustettaisiin varoja hoitava säätiö. Varsinais-Suomen Maakuntaliiton Säätiö – vuodesta 1974 Varsinais-Suomen Maakuntasäätiö – perustettiin vielä marraskuussa 1944. Sen tarkoituksena on pyrkiä syventämään isänmaanrakkautta ja kiintymystä kotiseutuun sekä sopivin keinoin edistämään Varsinais-Suomen henkistä ja aineellista vaurastumista.³⁶

34 Lakkautettua suojeluskuntajärjestöä tutkineen komitean mietintö, liite 8; vrt. Nordberg (1993), s. 22–26, 32–35 ja Veikko Pirilä, Vapaaehtoinen maanpuolustustyö 1918–1944 (1989), s. 146–148; Ilkka Herlin, Kivijalasta harjahirteen (1993), s. 223.

35 Pirilä (1989), s. 220.

36 Antti Mikkola, Varsinais-Suomen suojeluskuntapiiri 1917–1944 (1994), s. 328–329.

Tampereella puolestaan suojeluskunnan kannatusyhdistys lahjoitti marraskuussa 1944 varansa tuolloin perustetulle Tampereen nuorisohuollon ja kansanterveyden edistämisyhdistykselle. Kun uudenkin yhdistyksen toiminta kävi poliittisista syistä epävarmaksi, se lahjoitti rahavarat tamperelaisille oppilaitoksille varattomien oppilaitten avustusrahoiksi. Entisen Tampereen suojeluskuntatalon Ratinanlinna Oy:n osakkeet lahjoitettiin Tampereen Partiolaiset ry:lle. Lottien omistamat suojeluskuntataloyhtiön osakkeet taas lahjoitettiin urheiluseura Tampereen Pyrinnölle. Tällä tavoin partiolaisista ja urheiluseurasta tuli entisen suojeluskuntatalon pääomistajat. Vuonna 1960 Ratinanlinna Oy lahjoitti koko omaisuutensa tuolloin perustetulle Ratinanlinnan Säätiölle.³⁷

Muutamilla paikkakunnilla suojeluskuntaomaisuus oli alun perinkin paikallisen kannatusyhdistyksen nimissä. Tällaisissa tapauksissa omaisuuden selvitystyön tekivät Lotta Svärdin selvitysmiehet. Myös kannatusyhdistykset saattoivat lahjoittaa omaisuuttaan yleishyödyllisille yhteisöille. Näin tapahtui mm. Kouvolassa, jossa kannatusyhdistyksen omistuksessa ollut suojeluskuntatalo Kymen Lukko lahjoitettiin Kymen Terveiden Turva -nimiselle järjestölle.

Aina ei lahjoittajien tahto toteutunut, vaikka lahjoitukset pysyivätkin voimassa. Turun suojeluskunta lahjoitti 3. marraskuuta 1944 kiinteän omaisuutensa Turun kaupungille toivoen, että omaisuus käytetään nuorison ruumiillisen kunnan kehittämistä edistäviin tarkoituksiin. Kaupunki otti lahjoituksen vastaan sitoutuen samalla kirjallisesti käyttämään sitä lahjakirjassa mainittuun tarkoitukseen. Lahjoitus jäi voimaan, mutta kaupunki jätti lahjoittajan toivomuksen varojen käyttötarkoituksesta huomioon ottamatta.

Huhtikuun lopussa 1953 valtioneuvosto hyväksyi lopullisesti suojeluskuntajärjestön syksyllä 1944 tekemät omaisuusjärjestelyt niiltä osin kuin pesänselvityskomitea ei ollut niihin puuttunut. Tällä komitean esitykseen perustuneella päätöksellä poistui kahdeksan ja puoli vuotta vallinnut epävarmuus tehtyjen lahjoitusten kohtalosta. Tosin muutama harva tapaus oli tuolloin vielä lopullisesti selvittämättä; puolustusministeriö hoiti näiden yksittäistapausten järjestelyn.³⁸

Kun marraskuussa 1944 tehdyt lahjoitukset jäivät pääosin voimaan, ratkaisutavaksi oli selvityspesän haltuun jääneen suojeluskuntaomaisuuden käyttäminen.

Vuonna 1950 syntyi eräiden hallituksen jäsenten ja selvitysmiesten keskuudessa ajatus Suomen Itsenäisyyden Säätiön muodostamisesta suojeluskuntien ja lottien selvityspesihin jääneillä varoilla. Tällaiselle säätiölle laadittiin jo mallisäännötkin. Sen olisi tullut tukea maan itsenäisyyden säilyttämistä edistävää valistustyötä sekä maanpuolustusta ja puolustustahdon lujittamista edistävää julkaisu-, liikunta-, kasvatus- ja tutkimustyötä. Tällaisen säätiön perustamisesta tehtiin esitys valtioneuvostolle, mutta hanke ei kuitenkaan sellaisenaan toteutu-

37 Artturi Tienari, Ratinanlinna 1925–1975 (1976), s. 69–71, 111–113.

38 Valtioneuvoston ptk. 30.4.1953; Pesänselvityskomitean mietinnöstä käy yksityiskohtaisesti kunkin suojeluskunnan osalta ilmi, mihin tarkoituksiin suojeluskuntaomaisuutta oli myyty ja lahjoitettu.

nut. Osittain tähän lienevät olleet syynä selvitysmiesten erilaiset käsitykset siitä, mihin varat tulisi sijoittaa. Niinpä esimerkiksi Kustaa Vilkuna oli sitä mieltä, että sk-varat olisi tullut antaa Suomalaisen Kirjallisuuden Seuralle ja Suomen Muinaismuistoyhdistykselle.³⁹

Marraskuussa 1951 suojeluskuntien pesänselvityskomitea esitti puolustusministeriölle, että valtiolle jääneestä suojeluskuntaomaisuudesta muodostettaisiin säätiö tukemaan puolustusvoimain piirissä tapahtuvaa urheilu- ja liikuntakasvatus- sekä valistus- ja tutkimustoimintaa. Tämä ehdotus toteutui, kun valtioneuvosto 12. maaliskuuta 1953 päätti, että lakkautetun suojeluskuntajärjestön kiinteä ja irtain omaisuus, sikäli kuin sitä ei ollut luovutettu muuhun tarkoitukseen, on käytettävä puolustusvoimissa tapahtuvan koulutuksen ja liikuntakasvatuksen, maanpuolustusta edistävän valistus- ja tutkimustyön sekä yleistä kansalaiskuntoa kehittävän toiminnan tukemiseen.⁴⁰

Tämän päätöksen mukaisesti perustettiin 6. heinäkuuta 1953 Maanpuolustuksen Kannatussäätiö, joka oli kiinteässä yhteydessä puolustusvoimiin, sillä sen säännöissä määrättiin, että säätiön hallituksen määrää puolustusministeriö. Käytännössä säätiön puheenjohtajana tuli toimimaan kulloinenkin puolustusministeri.

Puolustusministeriö luovutti säätiötä perustettaessa lakkautetun suojeluskuntajärjestön varoiksi sen peruspääomaksi 25 miljoonaa markkaa. Saman vuoden lokakuussa säätiö sai suojeluskuntien yksityisomaisuuteen kuuluneita varoja lisää niin, että kokonaissumma nousi noin 71 miljoonaan silloiseen markkaan. Tästä noin 30 miljoonaa oli talletuksia rahalaitoksissa ja noin 40 miljoonaa arvopapereina. Tuolloin jäi vielä luovuttamatta vähäinen määrä omaisuutta kuten mm. selvittelypesän irtain omaisuus.⁴¹

Suojeluskuntien pesänselvitys sai vielä jälkinäytöksen valtioneuvoston tilintarkastajien kertomuksessa. Nämä pitivät koko selvitysprosessia virheellisenä siksi, että selvittely oli toimitettu valtion tilinpidon ulkopuolella. Varat olisi tilintarkastajien mukaan pitänyt selvittelyn ajan säilyttää valtion kassassa ja posti-siirtotileillä. He kiinnittivät edelleen huomiota siihen tosiasiaan, että selvittelyn täytäntöönpanokustannukset olivat olleet suuret: vuosina 1946–52 nämä kustannukset olivat nousseet yli 22 miljoonaan silloiseen markkaan eli yli kolmasosaan koko pesän arvosta. Tämä johtui osaksi siitä, että selvityskomitean ja toimikunnan jäsenet olivat järjestäneet toimihenkilöille tilaisuuksia, joitten kustannukset oli maksettu pesän varoista. Toiminnassa mukana olleille oli maksettu ylisuuria päivärahvoja sekä suuria palkkioita, joista oli veronpidätyskin jätetty toimittamatta. Valtioneuvoston tilintarkastajat kritikoivat myös erillisen säätiön perustamista verrattain pienellä pääomalla.⁴²

39 Suomen Itsenäisyyden Säätiö -hankkeesta ks. Sota-arkisto T 20137/138; Herlin (1993), s. 223.

40 Suomen Asetuskokoelma 139/1953.

41 Säätiörekisteri n:o 838.

42 Valtioneuvoston tilintarkastajain kertomus vuodelta 1952.

Puolustusministeriö antoi tarkastajien huomautusten johdosta selvityksensä, jossa mm. katsottiin selvityksen kohteena ollut suojeluskuntaomaisuus järjestön yksityiseksi omaisuudeksi, jota suojeluskunnat olivat aina hoitaneet valtion tilinpidon ulkopuolella.⁴³ Kun eduskunta hyväksyi ministeriön selityksen, voidaan suojeluskuntaomaisuuden järjestelyn saaneen ainakin muodollisesti kansanedustuslaitoksen siunauksen.

Suojeluskuntien aikanaan omistamat osakeyhtiöt Sako Oy, Skoha Oy sekä nimensä jo vuonna 1944 Hata Oy:ksi muuttanut Suojeluskuntain Kustannus Oy jatkoivat sotien jälkeen toimintaansa uusien omistajien lukuun. Sako jatkoi aseitten ja patruunoitten valmistusta Suomen Punaisen Ristin omistuksessa vuoteen 1962, jolloin yhtiö myytiin Suomen Kaapelitehdas Oy:lle. Skoha jatkoi jo 1930-luvulla alkanutta urheiluvälinekauppaa, kunnes sen liiketoiminta myytiin ja yhtiö purettiin vuonna 1982. Hata Oy taas julkaisi Valojuova-nimistä aikakauslehteä vuosina 1944–50. Yhtiön kustantamana ilmestyi 1950- ja 1960-luvuilla kolmiosainen suojeluskuntain historia, minkä jälkeen yhtiön toiminta väheni, kunnes se purettiin vuonna 1976.

Monet suojeluskuntaomaisuutta perineet säätiöt ovat säilyttäneet vuosikymmeniä vakaan taloudellisen asemansa ja täyttäneet niille säännöissä määrättyä tehtäväänsä. Ne ovat pääasiallisesti tukeneet sosiaalista toimintaa, nuorisotyötä ja urheilua. Useimpien säätiöitten toimintaperiaatteisiin on kuulunut läheisesti maanpuolustukseen liittyneiden järjestöjen tai projektien tukeminen ja avustaminen. Niinpä esimerkiksi reserviläisjärjestöt ovat päässeet osallisiksi suojeluskuntien materiaalisesta perinnöstä säätiöitten myöntämän tuen ansiosta. Vaikka nämä säätiöt toimivat useimmiten hyvin matalalla profiililla, parhaiten hoidettujen säätiöiden vuosittain jakama tuki on noussut jopa satoihin tuhansiin markkoihin.

Suojeluskuntaomaisuuden turvin perustetuista säätiöistä elinvoimaisia ovat olleet Urlus-säätiö, Vakka-Suomen Nuorisosäätiö, Sastamalan Säätiö, Lapin Liikuntakasvatussäätiö, Ikämiesten Säätiö, Vuohenki Säätiö, Varsinais-Suomen Maakuntasäätiö, Mikkelin ja Lappeenrannan sotaorpojen säätiö, Vaasan Huoltoja Kulttuurisäätiö sekä Etelä-Pohjanmaan Maakuntasäätiö, johon Etelä-Pohjanmaan Naisten Huoltosäätiö 1997 sulautui. Suojeluskuntien perillisiksi perustetuista säätiöistä ainoastaan Sisä-Suomen Seudun Huoltosäätiö on vuonna 1963 lakautettu. Sen varat lahjoitettiin tuolloin Ukonniemen Invalidikotisäätiölle.

Osa suojeluskuntien irtaimesta omaisuudesta siirtyi edellä mainittujen säätiöitten tai muitten lahjoitusten saajien haltuun. Selvitysmiehille jäänyt tai selvitysmiesten esiin kaivama esineistö, johon kuului mm. taideteoksia ja palkintoesineistöä, siirrettiin pääosin Sotamuseoon. Sittenmin niin Sotamuseoon luovutettuja kuin eri säätiöille jääneitä sk-palkintoesineitä on ruvettu jälleen käyttämään kiertopalkintoina niin puolustusvoimissa kuin reserviläisurheilussakin.

43 Kertomus Eduskunnalle niistä toimenpiteistä, joihin Eduskunnan tekevät muistutukset valtiovarainhoidosta ja tilinpidosta vuonna 1952 ovat antaneet aihetta, Valtiopäivät 1955, Asiakirjat II.

Oikeus suojeluskuntien perintöön nousi esille jälleen 1990-luvulla puolustusministeriön ryhdyttyä myöntämään muutamille yhteisöille lupia suojeluskuntatunnusten käyttämiseen. Kysymyksessä oli ministeriön virkamiesten tulokinta, jonka mukaan ministeriö omistaa oikeudet suojeluskuntajärjestön aikanaan käyttämiin, spontaanisti syntyneeseen ja taiteilija Joseph Alasen vuonna 1919 täsmentämään S-kilpeen perustuviin tunnuksiin. Tällaista näkemystä historiallisten tunnusten monopolisoinnista on syytä pitää pelkkänä virkamiesnäkömyksenä ainakin niin kauan, kun sen oikeutusta ei ole missään asianmukaisesti vahvistettu.

Sk-piirien varojen pääasialliset saajat

Helsingin sk-piiri	Urlus-Säätiö Stadionsäätiö Granit Oy (sankarihautamuistomerkkiä varten) Helsingin kaupunki (ampumarata)
Nylands svenska sk-distrikt	Stiftelsen Brita Maria Renlunds minne
Pohjois-Uudenmaan sk-piiri	Uudenmaan Maataloustuottajain Säätiö (mm. sk-talo ja tontti) Oy Ahdinkallio-Hyvinkää Ab (ampumarata) Kiljavannummen parantola (kirjasto) Keravan kirkkoyhdistys ja Keravan yhteiskoulu (kalustoa)
Etelä-Kymenlaakson sk-piiri	irtaimisto selvityspesälle (muu omaisuus kuulunut kannatusyhdistykselle)
Pohjois-Kymenlaakson sk-piiri	ampumarata selvityspesälle (muu omaisuus kuulunut kannatusyhdistykselle)
Suur-Saimaan sk-piiri	Mikkelin ja Lappeenrannan Sotaorpojen Säätiö
Lahden sk-piiri	Lahden Seudun Väestönsuojeluyhdistys
Kanta-Hämeen sk-piiri	Etelä-Hämeen Maataloustuottajain Liitto Etelä-Hämeen sotainvalidipiiri
Lounais-Hämeen sk-piiri	Lounais-Hämeen Kotiseutu- ja Museoyhdistys
Pirkka-Hämeen sk-piiri	Suomen Punaisen Ristin Hämeen piiri SVUL:n Hämeen piiri Pohjois-Hämeen sotainvalidipiiri
Jyväskylän sk-piiri	Suomen Punainen Risti
Savonlinnan sk-piiri	Mannerheim-liiton paikallisosasto osa selvittelypesälle
Saimaan sk-piiri	Pieksämäen Seudun Avustussäätiö

Pohjois-Karjalan sk-piiri	Joensuun kaupunki osa selvityspesälle
Pohjois-Savon sk-piiri	Talo Oy Suoja
Kainuun sk-piiri	Vuohenki Säätiö
Iisalmen sk-piiri	10 pitäjän sotainvalidiyhdistykset Iisalmen Aseveljet ry Suomen Punaisen Ristin Kuopion piiri Iisalmen Työväenyhdistys (kalusto)
Sisä-Suomen sk-piiri	Sisä-Suomen Huoltosäätiö
Kokkolan sk-piiri	3 hyväntekeväisyysyhdistystä kiinteistö selvityspesälle
Oulun sk-piiri	selvityspesälle
Raahen sk-piiri	sk-talo ja tontti selvityspesälle ampumarata ja urheilukenttä Oulun piirin hevosjalostusliitolle Sotainvalidien Veljesliitto Pohjoispohjalainen asevelipiiri
Pohjolan sk-piiri	Lapin Liikuntakasvatussäätiö Lapin asevelipiiri
Länsi-Pohjan sk-piiri	Kemin kaupunkiseurakunta (jaettavaksi rintamamiehille) selvityspesälle 2 ampumarataa
Vasa sk-distrikt	Finlands Röda Korsets Österbottens distrikt
Etelä-Pohjanmaan läntinen sk-piiri	Etelä-Pohjanmaan Maakuntasäätiö Etelä-Pohjanmaan Maakuntaliitto
Etelä-Pohjanmaan itäinen sk-piiri	Etelä-Pohjanmaan Maakuntasäätiö
Porin sk-piiri	Suomen Punainen Risti kiinteistö selvityspesälle
Etelä-Satakunnan sk-piiri	Sastamalan Säätiö tontti selvityspesälle
Pohjois-Satakunnan sk-piiri	11 kunnan huoltolautakunnat 11 kunnan sankaripatsasrahastot 3 yhdistystä
Turunmaan sk-piiri	Suomen Punaisen Ristin Turunmaan piiri Suomen Punaisen Ristin Varsinais-Suomen piiri
Varsinais-Suomen sk-piiri	Varsinais-Suomen Maakuntasäätiö
Vakka-Suomen sk-piiri	Vakka-Suomen Nuorisosäätiö tontti selvityspesälle
Raseborgs sk-distrikt	Samfundet Folkhälsan Karjaan kauppala (tonttimaata)

Salon sk-piiri	Maataloustuottajain Keskusliiton Säätiö Suomen Punainen Risti
Ålands sk-distrikt	Ålands Skytteförening Ålands Reservofficerklubb
Viipurin sk-piiri	(sk-piirin henkilökunta)
Käkisalmen sk-piiri	6 invalidia
Sortavalan sk-piiri	Laatokan Karjalaisten Avustamisyhdistys

Lotat hoitavat asiansa

Lotta Svärd ry:n pesänselvittäjiksi määrättiin asianajajana tunnettu varatuomari Eemeli Niemelä, apulaistoimitusjohtaja Kaarlo Harvala sekä Helsingin poliisimestarin lainopillinen apulainen Veikko Hietalahti. Heillä oli edessään mittava omaisuuden selvittelyurakka, sillä lottajärjestön kirjanpidollinen netto-omaisuus oli vuoden 1944 alussa ollut noin 240 miljoonaa markkaa.

Toisin kuin suojeluskuntien omaisuus, jonka järjestelyistä syntyi järjestön erityisluonteen takia kiistaa, lottien omaisuus oli yhdistysmuotoisen järjestön omaisuutta. Siksi sen selvittämisessä saatettiin noudattaa samankaltaisia periaatteita kuin muittenkin lakkautettujen yhdistysten omaisuusjärjestelyissä. Lotta Svärdin pesänselvityksestä vastanneet selvitysmiehet hoitivatkin samalla myös lakkautettujen suojeluskuntien kannatusyhdistysten ja urheiluseurojen pesänselvitykset.

Lotat olivat ehtineet lahjoittaa pääosan järjestönsä omaisuudesta. Valtaosa oli lahjoitettu Suomen Naisten Huoltosäätiölle, mutta lottaomaisuutta saivat lahjoituksina myös mm. Karjalan Säätiö, Sisä-Suomen Seudun Huoltosäätiö, Etelä-Pohjanmaan Naisten Huoltosäätiö sekä monet muut sellaiset yhteisöt, joille suojeluskunnatkin olivat lahjoittaneet omaisuuttaan. Lottien ja suojeluskuntien yhteydessä toimineiden yhdistysten omaisuutta oli syksyllä 1944 myös myyty yli 135 miljoonan silloisen markan arvosta. Valtion haltuun joutuivat lähinnä valtiokonttorin hallussa olleet lottajärjestön lahjoitusvarat, jotka eivät olleet lottien keskusjohtokunnan käytettävissä.

Selvitysmiehet joutuivat puuttumaan osaan lahjoituksista, jotka heidän mielestään oli tehty yhdistyslain tai lottajärjestön sääntöjen vastaisesti. Tällaisia lahjoituksia selvitysmiehet olivat toukokuun loppuun 1946 mennessä todenneet noin 19 miljoonaa markkaa. Ilman oikeudenkäyntiä näistä lahjoituksista saatiin peruutetuiksi valtaosa eli noin 14,6 miljoonaa markkaa. Osasta lahjoituksia syntyi kuitenkin pitkäaikaisia oikeudenkäyntejä, jotka eivät suinkaan kaikki päättyneet selvityspesän voittoon.

Lahjoitusten oikeudellisuuden toteamisen lisäksi lottajärjestön selvitysmiehiä työllisti lottien monipuolisen ja runsaan irtaimen tavaran realisointi. Kaikki vaatetavara myytiin kansanhuoltoministeriön ohjeitten mukaisesti. Lottien myyntivarasto, joka käsitti mm. järjestömerkkejä ja kirjallisuutta, voitiin vain osittain myydä käypään hintaan. Valtaosa oli toimitettava paperinkeräyksen raaka-aineeksi.

LS-merkillä varustettuja lotta-astiastoja myytiin Valtion hankintakeskuksen kautta mm. valtion työmaille ja eräille valtion laitoksille. Näitä astiastoja osti käyttöönsä myös Työmaahuolto Oy joutuen tämän johdosta Valpossa syytekyksi siitä, että se käytti lottien ruokailuvälineitä.⁴⁴

Suurten järjestöjen selvitystyö jatkui vuosikausia. Siitä tuli selvitystyöhön määrätuille juristeille hyvä liiketoimi, sillä omaisuuden luetteloinnin, realisoimisen ja hoitamisen lisäksi heidän palkkionsa karttuivat niistä lukuisista oikeusjutuista, joista nostettiin lakkautetuilta järjestöiltä lahjoituksia saaneita vastaan epäselviksi katsotuissa tapauksissa. Sisäministeriö tosin pyrki kiirehtimään selvitystyötä ensimmäisen kerran jo marraskuussa 1946, ja asiaan puuttui myös valvontakomissio seuraavan vuoden maaliskuussa.⁴⁵ Kesäkuussa 1947 selvitysmiesten toimintaa valvomaan määrättiin hallitussihteerit Aarno Lounasmaa ja Aarne Cavén.⁴⁶

Kun varsinkin lottajärjestön selvitystyö yhä pitkittyi, näytti epäilemättä siltä, että lakkautettujen järjestöjen varat olivat hupenemassa toisaalta inflaation takia ja toisaalta selvitysmiesten palkkioihin. Joulukuussa 1951, jolloin lottajärjestön ja suojeluskuntien kannatusyhdistysten ja urheiluseurojen selvitystyö vielä oli kesken, sisäministeriön kärsivällisyys päättyi. Ministeri V.J. Sukselainen ilmoitti 11. joulukuuta selvitysmiehille annetun määräyksen peruuttamisesta saman kuun loppuun mennessä. Selvitysmiehiä kehoitettiin tähän määräaikaan mennessä jättämään selvitykset lakkautettujen yhteisöjen omaisuudesta ja luovuttamaan ministeriölle selvitettyjen pesien varat. Siitä omaisuudesta, jonka selvitys vielä oli oikeusjuttujen takia kesken, tuli tehdä erillinen selvitys.⁴⁷

Määräaikaa pidennettiin selvitysmiesten anomuksesta parilla viikolla, ja 15. tammikuuta 1952 selvitysmiehet päiväsivät tilityksensä. Tuolloin oli vielä viiden yhdistyksen selvitystyö kesken oikeusjuttujen takia. Selvitysmiehet esittivät tilityksen yhteydessä, että jäljelle jääneet lottajärjestön varat, lähes 67 miljoonaa silloista markkaa, luovutettaisiin jonkin lakkautetun yhdistysten toimintaan läheisesti liittyvän luovutuksen edistämiseen. Selvitysmiesten kirjelmästä käy implisiittisesti ilmi, että he toivoivat lottajärjestön varojen luovuttamista Suomen Naisten Huoltosäätiölle. Samassa yhteydessä tilitettiin ministeriölle myös suojeluskuntien kannatusyhdistysten ym. vastaavien järjestöjen pesien varat noin 5,8 miljoonaa silloista markkaa.⁴⁸

Lounasmaa ja Cavén antoivat tarkastuskertomukset lottajärjestön ja muiden suojeluskuntien toimintaan liittyneiden yhdistysten pesänselvityksestä. Siinä he esittivät tili- ja vastuuvapauden myöntämistä selvitysmiehille.

44 Lotta Svärdin selvitysmiesten kirje sisäministeri Leinolle 21.6.1946. SM Hf 9.

45 SM:n kirjeet UM:lle 13.3.1947 ja Rintamiamiesliiton selvityspesälle 19.3.1947. SM kirjekonseptit 1947.

46 Valtioneuvoston ptk. 7.6.1946.

47 SM:n kirje selvitysmiehille 11.12.1951. SM kirjekonseptit 1951.

48 Lotta Svärd -järjestön selvitysmiesten kirjekonsepti SM:lle (15.1.1952), selvitysmiesten toimintakertomukset 31.7.1951. Sota-arkisto T 20137/138.

Lotta Svärdin lopputilitys oli pääkohdiltaan seuraava:

peritty omaisuus	162 652 858,18
maksettu velkoja ja selvityskuluja	85 869 496,43
selvitysmiesten palkkiot	10 138 000,-
	<hr/>
säästö	66 645 361,75

Kun lottajärjestön vuoden 1944 netto-omaisuus oli arvioitu noin 240 miljoonaksi markaksi, valtion haltuun päätyi siitä kirjanpidollisesti vajaa kolmannes. Kun osa kului selvitysmiesten palkkioihin sekä selvityskuluihin, ja kun sodanjälkeisen voimakkaan inflaation takia omaisuuden reaaliarvo muuttui tuntuvasi selvitystyön aikana, tarkkaa valtiolle menneen omaisuuden ja lottien lahjoittaman omaisuuden välistä suhdetta on vaikea arvioida. Esimerkiksi kiinteistöjen reaaliarvojen arviointi on jälkikäteen mahdotonta. Näyttää kuitenkin siltä, että lahjoitettu osuus olisi ollut selvästi suurempi kuin valtion haltuun jäänyt omaisuus.

Suojeluskuntien kannatusyhdistysten yms. yhdistysten lopputilitys osoitti lähes kuuden miljoonan markan säästöä:

peritty omaisuus	10 781 820,76
maksettu velkoja ja selvityskuluja	2 669 529,51
selvitysmiesten palkkiot	2 162 500,-
	<hr/>
säästö	5 949 791,25 ⁴⁹

Sellainen lottajärjestön irtain omaisuus, jota ei ehditty lahjoittaa tai jota selvitysmiehet eivät realisoineet, siirrettiin pääosin Sotamuseoon. Sinne luovutettiin myös pääosa lottien lipuista.

Lottien mittava arkisto luovutettiin Sota-arkistoon. Arkiston selvitystyö johti loppuvuodesta 1951 kotimaisen ääriivasemmiston ja Moskovan radion epäilyksiin siitä, että Suomen taantumus oli herättämässä henkiin lottajärjestöä. Arkiston selvitystyöhön kun palkattiin lottajärjestön entinen pääsihteeri Irma Turunen. Kun samaan aikaan arkiston järjestämisen kanssa oltiin uudistamassa maan väestönsuojeluorganisaatiota, kommunistit epäilivät, että vss-henkilöstö nimetään lottien arkiston perusteella. Vapaa Sana puolestaan oletti Suomen Naisten Huoltosäätiön hankkimaan Helsingin Mannerheimintie 93:n kiinteistöön oltavan sijoittamassa lakkautetun järjestön toimintaa jatkavien yhtymien toimisto.⁵⁰

Kommunistit kiinnittivät eduskunnassakin valtioneuvoston huomiota ”niihin rauhansopimuksen ja ystävyyssopimuksen vastaisiin toimiin, joihin väestön-

49 Eduskunnan perustuslakivaliokunnan ptk. 1952, liitteet.

50 Supo IX A, Työkansan Sanomat 8.12.1951, UM:n sanomalehtitoimiston radiokatsaus 11.12.1951; Vapaa Sana 8.12.1951.

suojelun varjolla on ryhdytty ja jotka tähtäävät laajan sotilaallisuontoisen järjestön muodostamiseen”. Sikäli kuin kyselijöitten huoli oli aitoa, se perustui äärimmäiseen epäluuloisuuteen.⁵¹

Koska lakkautettujen järjestöjen pesien selvitystyö oli tammikuussa 1952 vielä viiden yhdistyksen osalta kesken, sisäministeriö määräsi hallitussihteeri Aatto Virran hoitamaan selvitystyön loppuun.⁵² Kun tilitykset muutaman kuukauden kuluttua lopullisesti valmistuivat, valtioneuvosto päätti 25. syyskuuta 1952 luovuttaa lottajärjestön jälkeensä jättämät noin 75 miljoonaa markkaa perustetulle Alli Paasikiven Säätiölle. Sen tarkoituksiksi määriteltiin toiminta perheiden sosiaalisen turvallisuuden lisäämiseksi yhteiskunnassa sekä Suomen kotien aineellisen ja henkisen tason kohottaminen. Samanaikaisesti perustetun säätiön kunniapuheenjohtajaksi kutsuttiin presidentinrouva Alli Paasikivi.⁵³

Toisin kuin suojeluskuntien varoista lottavarojen kohtalosta ei annettu koskaan tyhjentävää julkista selvitystä. Niinpä entisillä lotilla oli vielä vuosikymmenten kuluttua syytä valittaa sitä, ettei koskaan saatu tietää, miten ministeriölle tilitetty varat oli käytetty. Entiset lottajärjestön aktiivit ovat olleet pettyneitä siitä, ettei varojen käytössä noudatettu lakkautetun Lotta Svärdin sääntöjä varojen käyttämisestä kuten jäljempänä mainitulla tavalla tehtiin Aseveliliiton kohdalla.⁵⁴

Kaikesta huolimatta lottajärjestö oli onnistunut siirtämään huomattavan määrän omaisuudestaan turvaan. Suomen Naisten Huoltosäätiöstä tuli varakas säätiö, joka erityisesti kiinteistöihin sijoittamalla onnistui säilyttämään omaisuutensa arvon nopean inflaation vuosinakin. Entisten lottien johtamana tämä säätiö teki vuosikymmenten ajan mittavaa huoltotyötä matalalla profiililla.

Säätiö ylläpiti vuosina 1945–51 Karkussa Sorjan toipilaskotia, joka oli tarkoitettu levon ja virkistykseen tarpeessa oleville vähävaraisille lotille. Tuusulan Syvärannassa ylläpidettiin entisille lotille tarkoitettua lepo- ja virkistyskotia vuosina 1947–59. Näiden lisäksi säätiö on harjoittanut rahallisesti mittavaa avustus- ja huoltotoimintaa myöntämällä sodan jälkeen ammattiopintoavustuksia sekä sairausavustuksia. Vuodesta 1977 kuntouttamistoiminnasta tuli säätiön keskeisiä toimialoja. Henkilökohtaisten avustusten ohella Suomen Naisten Huoltosäätiö on avustanut lukuisia järjestöjä ja laitoksia, joitten tehtävät ovat läheisesti liittyneet sen omien tarkoituserien toteuttamiseen.

Suomen Naisten Huoltosäätiön omistamana yrityksenä Työmaahuolto ylläpiti vuosina 1944–48 noin 140 työmaaruokalaa rautatiehallituksen, maataloushallituksen, tie- ja vesirakennushallituksen, posti- ja lennätinhallituksen sekä Lapin jälleenrakennuspiirin alaisilla työmailla Pohjois-Suomessa. Lisäksi se muonitti mm. Niinisalon sisäoppilaitosta Kankaanpäässä, jossa sodassa olleet

51 50 vuotta väestönsuojelutyötä (1977), s. 514–515.

52 SM:n päätös 30.1.1952.

53 Valtioneuvoston ptk. 25.9.1952; Säätiörekisteri n:o 782. Alli Paasikiven Säätiö perustettiin 20.9.1952, ja sen perustajat olivat professori V.J. Sukselainen, arkkitehti Yrjö Laine sekä lääkäri Leo A. Kaprio, jotka lahjoittivat säätiön alkupääomaksi 100 000 markkaa.

54 Kleemola (1994), s. 48; Hakkarainen – Huovinen (1999), s. 118, 120.



*Lotat perustivat syksyllä 1944 Työmaahuollon huolehti-
maan jälleerakennus-
töiden ruoka-
huollosta. Tästä or-
ganisaatiosta kehittyi
merkittävää liiketoi-
mintaa harjoittanut
yhtiö, jota punainen
Valpo piti lakkautet-
un järjestön toimin-
nan jatkajana. Työ-
maahuollon naiset
jakamassa keittoa
resiinan päällä lappi-
laisella rautatie-
työmaalla heti sodan
jälkeen. Syvärannan
lottomuseo.*

miehet suorittivat koulunsa loppuun. Vuonna 1946 se aloitti työmaaruoka-
loitten pidon suurissa teollisuusyrityksissä; ensimmäisinä olivat vuorossa Oy
Alkoholiliike Ab ja Ahlström Oy:n Varkauden tehtaat. Yhteensä yhtiöllä oli
vuosien mittaan hoidettavanaan noin 275 työmaaruokalaa ja ravintolaa eri puo-
lilla maata.

Työmaahuolto Oy toimi vuosina 1945–79 myös monien suurien yleisö-
tilaisuuksien muonittajana samaan tapaan kuin lottajärjestö aikanaan. Tällaisia
suur tapahtumia olivat niin TUL:n liittujuhlat, SVUL:n suurkisat kuin vuoden
1952 Helsingin olympialaisetkin. Työmaahuolto oli jo 1945 hoitamassa Sääty-
talossa sotasyllisyysoikeudenkäynnin aikaista ruokailua. Hoitipa entisten lot-
tien yhtiö neuvostojohtajien Brežnevin ja Kosyginin Suomen-vierailujen aikai-
sia ruokailujärjestelyjäkin.⁵⁵

Aseveljet säätiöivät omaisuutensa

Suomen Aseveljien Liitto ry:n ja sen jäsenjärjestöjen selvitysmiehiksi määrät-
tiin varatuomarit Aimo Eränen, Aarne Kesänen ja Tenho Autere. Heidän ensim-
mäisiä tehtäviään oli tutkia Aseveljiliiton vuoden 1944 lopulla ja 1945 alussa
tekemien omaisuuden siirtojen laillisuutta. Tuli ilmi muutamia tapauksia, joissa
selvitysmiehet näkivät aiheelliseksi vaatia lahjoitusten tai muiden oikeus-

...
55 Kleemola (1994), s. 69–72, 80–84; Huuhka (1987).

toimien peruuttamista. Useimmiten tällaisten omaisuuden siirtojen purkaminen onnistuikin ongelmitta.⁵⁶

Aseveliliitto oli jo marraskuusta 1944 lähtien myynyt omaisuuttaan tuolloin perustetuille osakeyhtiöille. Tällaisia yhtiöitä olivat mm. Puhdetyö Oy, joka osti liiton puhdetyövaraston ja kaluston, Leijona-Filmi Oy, joka osti liiton elokuvatoiminnan sekä Ravintola Oy, joka jatkoi Aseveliliiton Helsingissä omistaman Grand-ravintolan pitämistä. Näiden yhtiöiden pääosakkaina olivat Aseveliliiton perustamat säätiöt, Kaatuneiden Muistosäätiö ja Sodan uhrien Kukkasrahastosäätiö.

Kauppojen tarkoituksena oli luonnollisesti pelastaa Aseveliliiton omaisuus. Ilmeisesti yhtiöittämistä oli kuitenkin harkittu jo aikaisemminkin siksi, että Aseveliliiton harjoittama yritystoimintaa oli arvosteltu, sillä sen oli katsottu kilpailevan yksityisen yritystoiminnan kanssa. Yhtiön taloudenhoitajana toiminut Penna Tervo väitti vuonna 1949 tämän yksityisyritystäholta tulleen paineen jopa keskeisimmäksi yhtiöittämisen syyksi.⁵⁷

Sen ohella, että valtakunnallinen Aseveliliitto oli säätiöinyt omaisuuttaan, turvasivat myös muutamat varakkaat aseveliyhdistykset omaisuutensa säilymisen asevelitoiminnassa mukana olleitten päätösvallassa. Näin tehtiin mm. Tampereella, jossa marraskuussa 1944 perustettiin Tampere-säätiö. Sille lahjoitettiin käytännössä Tampereen Aseveljet ry:n koko omaisuus, josta huomattavimman osan muodostivat Tampereen asevelikylä sekä yhdistyksen omistamat kymmenen asuintaloa. Lahjoitetun omaisuuden yhteismäärä oli yli 10 miljoonaa silloista markkaa. Säätiö toimi sodan uhrien taloudelliseksi avustamiseksi vuoteen 1981, jolloin se lakkautettiin, ja sen omaisuus lahjoitettiin Tampereen kaupungille rahastoksi, jonka tehtävänä on vuokra-asuntojen hankkiminen vähävaraisille, suuriperheisille henkilöille.⁵⁸

Aseveliliiton perustamat säätiöt pyrkivät eri tavoin jatkamaan lakkautetun liiton huoltotyötä. Kaatuneiden Muistosäätiön tavoitteena oli sankarihautausmaista huolehtiminen sekä kaatuneiden rintamamiesten varattomien omaisten tukeminen. Sodan uhrien Kukkasrahastosäätiö perusti jo vuoden 1945 aikana sotaleskien kurssikoteja Halikkoon, Humppilaan, Kankaanpähän ja Vilppulaan, ja säätiö kustansi lomakyliin aikuisia ja lapsia sekä Heinolan reumaparantolaan useita potilaita. Tämä toiminta jatkui seuraavinakin vuosina.⁵⁹

Sodan uhrien Kukkasrahastosäätiö muutti nimensä Maanpuolustajien Huoltosäätiöksi, mutta käytettyään huoltotoimintaan myös pääomiaan se sulautettiin vuonna 1983 Kaatuneiden Muistosäätiöön. Merkittävimiksi muistosäätiön toimintamuodoiksi vakiintui 1950-luvulta lähtien korkeakoulustipendien myöntäminen sotaorvoille ja sittemmin rintamamiesperheiden lapsille. Toisena säätiön toimintamuotona on ollut ulkomaisiin kuntoutuslaitoksiin

56 P.M. Selostus toimenpiteistä, joihin Suomen Aseveljien Liitto (SAL) r.y:n lakkauttamiseksi on ryhdytty/H. Liipola/12.4.1945. VVM Jh 2.

57 Valtiopäivät 1949, ptk., s. 932.

58 Artturi Tienari, Tekojen aseveljeyttä (1966), s. 346–348; Säätiörekisteri n:o 400.

59 Valtiopäivät 1949, ptk., s. 933.

suuntautuneitten terveystamatkojen järjestäminen sotaveteraaneille. Säätiöllä on ollut myös julkaisu- toimintaa; huomattavin säätiön tuella toteutettu yksittäinen julkaisuhanke on ollut Suomen Aseveljien Liiton historian kirjoittaminen.⁶⁰

Kun Aseveliliitto oli säätiömällä onnistunut pelastamaan valtaosan omaisuudestaan, asia vaivasi vuosikautia poliittista ääri-vasemmistoa. Sen ohella, että Skdl-lehdistö muistutti tavan takaa ”fasistisen omaisuuden” käyttämisestä, kysymys nousi muutamia kertoja esiin eduskunnassakin. Sylvi-Kyllikki Kilpi tiivistä ryhmänsä näkemykset 1949 toteamalla, että Aseveliliiton liikemiehillä oli edelleen asiallisesti käytettävissään lakkautetun järjestön koko omaisuus, jota se käytteli paitsi ns. huoltotoimintaan myös Neuvostoliiton vastaisen propagandan hoitamiseen ja sotapolitiikan ajamiseen yhtä taitavasti kuin sodankin aikana. Yksinpä sankarivainajien muistopatsaiden paljastustilaisuuksissa nähtiin samat miehet kuin sodan aikana Aseveliliiton puolesta, valitti Kilpi.⁶¹

Kommunistien hyökkäily Aseveliliiton perustamia säätiöitä vastaan oli kuitenkin tuloksetonta. Asevelijärjestön rahat olivat säätiöityinä käytettävissä niihin tarkoituksiin, joihin liitto oli säätiöitä perustaessaan ne tarkoittanutkin.

Valtion haltuun jääneen asevelijärjestöjen omaisuuden tilitys valmistui heinäkuussa 1949, jolloin se toimitettiin sisäministeriölle. Selvityspesän varat olivat alun perin olleet lähes 25,5 miljoonaa markkaa. Sen haltuun oli jäänyt mm. 98 sotaleskille tarkoitettua kiinteistöä tai määrälalaa. Ne oli myyty viranomaisen osoittamille henkilöille määrätystä hinnasta. Pesän haltuun jääneistä varoista maksettiin aseveliyhdistysten velkoja sekä selvitysmiesten palkkioita ja kuluja niin, että omaisuus kutistui lopulta viidesosaan alkuperäisestä.

Valtio noudatti tämän omaisuuden osalta asevelijärjestöjen säännöissä olleita mainintoja omaisuuden luovutuksesta tapauksessa, että yhdistyksen toiminta päättyy. Aseveliliiton ja useimpien sen jäsenyhdistysten sääntöjen mukaan näiden yhdistysten varat oli siinä tapauksessa, että yhdistys lopettaa toimintansa, luovutettava sosiaaliministeriölle käytettäväksi sellaisten invalidien huoltoon, jotka ovat menettäneet työkykynsä taistelussa Suomen vapauden ja itsenäisyyden puolesta. Tämän mukaisesti selvitysmiehet Tenho Autere ja Aarne Kesänen esittivät sosiaaliministeriölle, että ministeriö määräisi liiton ja sen alayhdistysten varat luovutettavaksi Sotainvalidien Veljesliitolle. Sosiaaliministeriö päättikin 22. kesäkuuta 1949 luovuttaa esityksen mukaisesti Suomen Aseveljien Liiton ja sen alayhdistysten selvityspesään jääneet varat, runsaat neljä miljoonaa silloista markkaa, Sotainvalidien Veljesliitolle, joka oli sitoutunut vastaamaan näiden yhdistysten mahdollisista veloista.

Edellä mainitusta tehtiin joittenkin asevelipiirien ja -yhdistysten kohdalla muutamia poikkeuksia lähinnä siksi, että niiden säännöissä ei ollut mainintaa varojen luovuttamisesta sosiaaliministeriölle. Niinpä Helsingin asevelipiirin varat tilitettiin marraskuussa 1944 perustetulle Helsingin Sivistyssäätiölle. Sen tarkoituksena oli edistää helsinkiläisten leskien ja orpojen kulttuuriharrastuk-

60 Kaatuneiden Muistosäätiö 1944–1985 (1985).

61 Valtiopäivät 1949, ptk., s. 926.

sia. Muutamissa tapauksissa aseveliyhdistysten varoja ohjattiin niiden sääntöjen edellyttämällä tavalla kunnille ja muille yhteisöille. Asevelijärjestön arkistot sijoitettiin Sota-arkistoon.⁶²

Omaisuu den järjestelyyn liittyi myös erinäisiä erityisselvitystä vaatineita yksityiskohtia kuten muiden aseveliyhdistysten mukana lakkautetun Propaganda-Aseveljet ry:n varojen kohtalo. Tämä tiedotusmiesten aseveliyhdistys oli turhaan pyrkinyt välttämään lakkauttamisen yrittämällä muuttaa nimensä Finlandia-Liitoksi. Sen omaisuutta oli osittain kuljetettu Ruotsiin, mutta selvitysmiehet hankkivat varoja takaisin mm. lakkautetun yhdistyksen hallitukseen kuuluneen Kustaa Vilkun an avustuksella. Tämän yhdistyksen varoja luovutettiin mm. Suomen Sanomalehtimiesliitolle ja Suomi-Neuvostoliitto-Seuralle.⁶³

Kadonneitten asiakirjojen arvoitus

Yhteistä useimpien yhdistysmuotoisten järjestöjen selvittelytyön jäljittämiselle on se tosiasia, että selvitystyössä kertynyt asiakirja-aineisto on Aseveliliiton selvityspesän tilitystä lukuun ottamatta poistettu asianmukaisilta paikoiltaan sisäministeriön arkistosta. Toisin sanoen samalla tavoin kuin järjestöjen lakkauttamisesta aikanaan syntyneet asiakirjavihot, on myös selvitystyötä koskevat asiakirjavihot ja ministeriöön saapunut asiaa koskeva virallinen kirjeenvaihto siirretty jossain vaiheessa ”parempaan talteen”. Tästä syystä eri järjestöjen selvitysmiesten tilityksistä ei ole saatavissa tarkkaa kuvaa. Selvitysmiehet puolestaan hoitivat tehtäväänsä kuin konkurssipesän uskotut miehet, joten heille ei kertynyt tehtävästä virka-arkistoa. Ainoastaan lottajärjestön selvitystyössä mukana ollut Asianajotoimisto Niemelä & Relander on myöhemmässä vaiheessa tallettanut selvitystyössä kertyneitä asiakirjoja Sota-arkistoon.

Asiakirjojen katoamiselle ei ole löydettävissä hyväksyttävää selitystä. Yksi mahdollisuus on, että selvitystyössä kertynyt aineisto on aikanaan poikkeuksellisesti koottu erilleen omaksi kokonaisuudekseen, joka siten on joutunut erilleen ministeriön muusta arkistosta. Mihinkään päätelmiin konspiratiivisesta asioitten salailusta ei ole nähtävissä perusteita.

Asiakirjatietojen niukkuuden takia seuraavat tiedot järjestöjen selvitystyöstä ovat varsin ylimalkaiset.

Useimpien lakkautettujen järjestöjen selvitysmiehenä toimivat varatuomarit Ragnar Feiring, Aarne Rinne ja Heikki Jokela sekä Valpon apulaistoimistöpäällikkönä vuoteen 1945 työskennellyt Jalmari Sinivaara. Näiden Feiringin johdolla toimineitten selvitysmiesten selvitetävinä olleita, lähinnä pieniä järjestöjä, joilla oli joitakin selvitetäviä varoja, oli 588. Joukossa oli IKL:n ja AKS:n yhdistyksiä, eräitä kansallissosialistisia järjestöjä, Inkerin Liitto, Heimosoturien Liitto sekä saksalaisten Suomessa olleita yhdistyksiä. Näiden yhdistysten selvi-

62 SM KD II 1949 803/330; Sosiaaliministeriön päätös 22.6.1949; Säätiörekisteri n:o 393, Helsingin Sivistyssäätiö lakkautettiin varattomana 1981.

63 Herlin (1993), s. 224.

tystyö saatiin pääpiirteissään päätökseen jo vuonna 1947. Tällöin selvityspesään jäi varoja runsaat viisi miljoonaa markkaa. Kesti kuitenkin viitisen vuotta ennen kuin valtioneuvosto päätti tämän summan käyttämisestä: varat luovutettiin toukokuussa 1952 Sotainvalidien Veljesliitolle käytettäväksi eniten avun tarpeessa olevien sotainvalidien huoltoon.⁶⁴

Muutamat AKS:n entiset johtomiehet perustivat vuonna 1956 Suomen Suvun Säätiön. Sen tarkoituksena on edistää Suomen ja sen sukukansojen kansallisen kulttuurin opetusta ja tutkimusta, painottaen erityisesti muinais- ja heimohistorian sekä kieli- ja kansatieteen kysymyksiä.⁶⁵ Pelkän oletuksen varaan jää, että tämän säätiön perustamiseen on käytetty varoja, jotka on aikanaan onnistuttu pelastamaan AKS:n lakkauttamisen yhteydessä, jolloin kovalla kiireellä tuhottiin järjestön arkistokin pyrittäessä estämään sen joutuminen lakkauttajien käsiin.

Akateemisen Karjala-Seuran keskeisimmät riittiesineet, Topi Vikstedtin suunnittelema seuran musta lippu ja valakirja sekä jäsenkortisto onnistuttiin kuitenkin piilottamaan Valpolta, joka pyrki kotitarkastuksinkin saamaan ne käsiinsä. Lippu on 1970-luvulla lahjoitettu Kansallismuseoon valakirjan ja jäsenkortiston päätyessä Helsingin yliopiston kirjastoon.⁶⁶ Myös Akateemisten Naisten Karjala-Seuran lippu on päätynyt lahjoituksena Kansallismuseolle.

Itsenäisyyden Liiton selvitysmiehiä olivat Valpon päällikköinä toimineet varatuomari Hanno Kunnas ja hovioikeuden auskultantti Erkki Tuominen. Pitkään toimineen Itsenäisyyden Liiton omaisuus käsitti lähinnä joitakin huonekaluja ja puhelinosakkeita, jotka olivat lakkautusvaiheessa joutuneet takavarikoituina Valpon haltuun. Selvitysmiehet saivat sisäministeriöltä ohjeet tällaisen omaisuuden rahaksi muuttamiseksi, mutta osa omaisuudesta näyttää jääneen pysyvästi Valpon ja sittemmin sen seuraajan Suojelupoliisiin käyttöön.

Itsenäisyyden Liiton pesänselvitys valmistui toukokuussa 1950. Seuraavana vuonna sisäministeriö tilitti pesän varat, noin 640 000 silloista markkaa, valtiokonttorille. Entiset Valpon päälliköt eivät nähtävästi olleet halukkaita suosittelemaan Itsenäisyyden Liiton varojen luovuttamista mihinkään liiton tarkoitukseneriä lähellä olleeseen kohteeseen. Hallitus tuli kuitenkin pari vuotta myöhemmin siihen tulokseen, että myös Itsenäisyyden Liitolta jääneet varat oli käytettävä johonkin yleishyödylliseen tarkoitukseen. Niinpä valtioneuvosto päätti toukokuussa 1952 luovuttaa valtiokonttorille jo tilitetyt varat korkoineen vuonna 1870 perustetulle Suomen Muinaismuistoyhdistykselle.⁶⁷

Itsenäisyyden Liiton asiakirjat ovat Kansallisarkistossa, ja Akseli Gallen-Kallelan suunnittelema liiton puna-musta lippu Kansallismuseossa.

64 P.M. Lakkautettujen yhteisöjen varat 10.12.1951. Kustaa Vilkunan arkisto 9:20; Valtioneuvoston ptk. 8.5.1952.

65 Säätiörekisteri n:o 1020.

66 Neljätuhatta veljestä, sataneljä elämäntarinaa (1991), s. 49–50.

67 SM:n kirje Itsenäisyyden Liiton pesän selvitysmiehille 30.12.1946. SM kirjekonseptit 1946; SM:n kirje Suojelupoliisille 31.5.1950. SM kirjekonseptit 1950. SM:n kirjediaari 1950 II/31.5.1950; SM:n kirje valtiokonttorille 5.2.1951. SM kirjekonseptit 1951; Valtioneuvoston ptk. 8.5.1952.

Suojeluskuntien kannatusyhdistysten ja muiden suojeluskuntiin liittyneiden yhdistysten omaisuuden selvitystyö saatiin päätökseen toukokuussa 1953, kun valtioneuvosto päätti luovuttaa näiden järjestöjen jäljelle jääneen omaisuuden, noin 9 miljoonaa silloista markkaa perustettavalle Maanpuolustuksen Kannatussäätiölle, jolle jo aiemmin oli luvattu suojeluskuntajärjestöltäkin jääneet varat.⁶⁸

Siinä kun lakkautettujen järjestöjen lehdet olivat joutuneet lopettamaan toimintansa, oli myös eräitten lakkautettujen järjestöjen tavoitteitten hyväksi toimineiden muiden yhteisöjen toiminta ollut lopetettava. Tällainen oli mm. Akateemisen Karjala-Seuran Snellmanin päivänä 1934 perustama Suur-Suomi-Säätiö. Kun AKS lakkautettiin, ei säätiön toiminnalle ollut enää perustetta. Niinpä se päätti lopettaa toimintansa. Säätiö lahjoitti 1945 varansa, noin 165 000 silloista markkaa, Sotakorkeakouluun perustetuksi, elokuussa 1944 kaatuneen AKS:n valajäsenen, jääkärikenraalimajuri Einar Vihman muistorahastoksi.⁶⁹

Tavoitettavissa oleva asiakirja-aineisto ei anna kuvaa Isänmaallisen kansanliikkeen pesänselvityksen yksityiskohdista. Järjestön selvityspesään jääneitä varoja käsiteltiin edellä mainittujen muiden ”Feiringin yhdistysten” yhteydessä. IKL:llä, jota rekisteröimättömänä yhdistyksenä ei koskaan muodollisesti lakkautettu, ei ollut varsinaista omaisuutta muutoin kuin lakkautetun kannatusyhdistyksen nimissä. Järjestön omaisuus oli lähinnä osakeyhtiöissä, joitten osakkaina oli liikkeen toiminnassa keskeisesti mukana olleita henkilöitä.

Tällaiselle yritystoiminnalle ei enää sodan jälkeen ollut perustetta. Näistä yhtiöistä merkittävimmät olivat jo lokakuussa 1944 purettu IKL:n Kauppa Oy sekä vuoteen 1955 kaupparekisterissä ollut ravintolayhtiö Helsingin Musta Karhu Oy. Yhtiöistä vapautuneella pääomalla perustettiin vuonna 1953 Suomen historian 1920–1940-lukujen Historian Säätiö. Sen perustajia olivat entiset IKL-aktiivit professorit Bruno Salmiala ja Vilho Annala sekä maanviljelijä Paavo Rautala. Säätiön tarkoituksiksi määriteltiin Suomen 1920–1940-lukujen historian tutkimuksen edistäminen ja tukeminen.

Käytännössä säätiön perustajat ajattelivat säätiöstä IKL:n historian kirjoittamisen rahoittajaa. Everstiluutnantti Paavo Susitaival keräsiikin 1950-luvulla säätiön toimeksiannosta Lapuan liikkeen ja IKL:n toimintaan liittyviä asiakirjoja ja haastatteli näissä liikkeissä toimineita henkilöitä. Asiakirjat, jotka syksyllä 1944 oli pääosin piilotettu, sekä Susitaipaleen tekemät haastattelut talletettiin säätiön arkistona Kansallisarkistoon. Kun IKL:n historia lopulta 1980-luvun alussa kirjoitettiin, säätiön varat olivat inflaation myötä hupenneet lähes olemattomiin.⁷⁰

Isänmaallisen kansanliikkeen järjestörekvisiitta jäi pääosin liikkeen aktiivien haltuun. Sen enempää sinimustan järjestölipun kuin muunkaan keskeisimmän

68 Valtioneuvoston ptk. 7.5.1953.

69 Säätiörekisteri n:o 141; R.G. Kallian kirje kenrm V. Oinoselle 24.2.1945. AKS:n arkisto, kansio E.

70 Uola (1982), s. 477.

materiaalin haltijat eivät ole sodan jälkeisinä vuosikymmeninä juuri ilmaisseet itseään. Italian fascistipuolueen IKL:lle vuonna 1935 lahjoittamista Mussolinin kahdesta rintakuvasta toinen päätyi 1970-luvulla jo Helsingin kaupungin-museoon, kunnes lahjoittajasuku rupesi katumaan päätöstään 1990-luvulla ja nouti patsaan takaisin.

Jatkuuko lakkautettujen toiminta?

Lakkautetuista järjestöistä tuli moniksi jatkosodan jälkeisiksi vuosiksi suomalaisen politiikan pahimpia haukkumasanoja, joitten käyttämiseen turvautuivat varsinkin ne piirit, jotka olivat aktiivisesti vaikuttaneet näiden järjestöjen lakkauttamiseen. Lyömällä lakkautetun järjestön leima johonkin henkilöön tai puolueeseen pyrittiin kohde saattamaan poliittisesti epäilyttäväksi ja suorastaan rikolliseksi sotapolitiikan kannattajaksi. Tällainen ase oli periaatteessa tehokas, sillä uhrin oli usein hankalaa puolustautua jo pelkästään ulkopoliittisista syistä. Oma ongelmansa oli siinäkin, että syytökset saatettiin monissakin tapauksissa kierrättää Moskovan kautta, millä niitten painoarvoa pyrittiin luonnollisesti kasvattamaan.

Lakkautettujen järjestöjen pahan maineen hyväksikäyttö näkyi yrityksinä leimata mm. IKL:ään tai AKS:ään kuuluneet henkilöt kelvottomiksi osallistumaan sodanjälkeiseen politiikkaan. Fasistista tuli poliittinen kirosana, jonka käyttö ei suinkaan rajoittunut kuvaamaan entisten Italian mustapaitojen ihailijoita. Kun lakkautettujen järjestöjen ja fasistien kriminalisointi oli tapahtunut Suomen solmimalla valtiosopimuksella – Pariisin rauhansopimuksella – tällaiset syytökset saivat lisää kattavuutta.

Siitä huolimatta, että edellä mainittu leimaaminen jatkui pitkään, sen käytännön merkitys näytti jo 1950-luvulle tultaessa jäävän lopultakin verrattain vähäiseksi. Kysymys oli enemmänkin poliittiseen propagandaan kuuluneesta liturgiasta sanankäytöstä kuin reaalioliittisesta toiminnasta. Niinpä lakkautettujen järjestöjen johtotehtävissäkin olleet saattoivat palata merkittäville paikoille suomalaisessa yhteiskunnassa, vaikka heidän ryhtymisensä eduskuntavaaliehtdokkain olikin vuoden 1945 vaaleissa estetty. Paasikivi oli jo 1950-luvun alussa valmis presidenttinä nimittämään tällaisia henkilöitä merkittäville virka- paikoille ilman, että asianomaisten poliittinen menneisyys esimerkiksi aktiivisena AKS:n jäsenenä olisi nähty rasitteeksi – suojeluskunta- ja lottamenneisyydestä puhumattakaan. Itse asiassa sodan aikana syntynyt aseveliakselina tunnettu yhteenkuuluvaisuuden aate eli sodan jälkeen ilman järjestöjäkin ja jopa niin vahvana, että sen omaksuma ”passiivinen vastarinta” onnistui pysäyttämään kommunistien mallin mukaisen ”demokratian” valtaan pääsyn.

Välirauhansopimuksen 21. artiklasta alkunsa saanut fasistiseksi taikka hitleriläismieliseksi leimaaminen rajoittuikin 1950-luvulle saakka varsin selvästi poliittisen äärivasemmiston sanalliseen arsenaaliin. Kun leimakirveen käyttäjät tällä tavoin aluksi rajautuivat pelkästään yhteen poliittiseen liikkeeseen, leimaamisen teho väheni, ja se kärsi niin pahan inflaation, että sitä ruvettiin pitä-

mään tavanomaisena ja jopa monotonisena demagogiana. Toisaalta niin rauhansopimuksen määräysten kuin käytetyn poliittisen terminologian taustalla oli Neuvostoliiton arvovalta. Siksi fasismisytyksiltä ei pyritty kovinkaan aktiivisesti puolustautumaan. Suomessa ei kukaan halunnut ehdoin tahdoin samaistua valtakunnan keskeisiin valtiosopimuksiin kuuluvan rauhansopimuksen vastustajaksi taikka kyseenalaistajaksi.

Ei lakkautettujen järjestöjen haamuista käyty keskustelu kuitenkaan täysin vaiennut. Se itse asiassa yltyi 1960-luvulta lähtien vasemmistoradikalismiin aktivoituttua. Varsinkin Skp:n vähemmistösiiven äänenkannattaja näki herkästi suojeluskuntien tai yleisesti vain fasismin vaikutusta suomalaisessa yhteiskunnassa. Vasemmistolainen opiskelijaliike oli 1970-luvulla valmis sensuuri-toimiinkin mm. oppikirjojen tarkistamiseksi neuvostomallin mukaisiksi. Tällaiset näkemykset saivat tukea mm. monilta lehtimiehiltä sekä television ja radion toimittajilta, joita yleensä oli totuttu pitämään sananvapauden puolesta puhujina. Sensuurivaateitten perusteina olivat niin Pariisin rauhansopimus kuin vuonna 1948 solmittu yya-sopimuskin, jotka edellyttivät neuvostovastaisuuden kitkemistä sosialismin emämaan suosiollisella taustatuella. Nostettiinpa välirauhansopimuksen jälkeen todettu ”fasistisuus” jälleen esille muutaman virkänimityksenkin yhteydessä. Näin kävi mm. 1971, kun lakkautetussa Ylioppilasoikeistossa toiminut Antero Kallio oli ehdolla rakennushallituksen pääjohtajan virkaan.

Tällainen ajattelutapa jopa laajeni Skp:n lisäksi muihinkin puolueisiin. Vuonna 1972 Erkki Liikasen ja Ulf Sundqvistin kaltaiset radikaalit sosiaalidemokraatit olivat yhdessä kommunistien kanssa ajamassa eduskunnassa ns. rauhanlakia, jonka olisi tullut puuttua mm. neuvostovastaiseen propagandaan ja ”rauhansopimuksessa kiellettyjen järjestöjen mainostamiseen”. Julkista huomiota herätti myös Keskustapuolueen Helsingin piirin aloittama ”fasistijahti” vuonna 1974 piirin asetettua erityisen fasismia ja rauhanvastaista toimintaa tutkineen toimikunnan. Samankaltainen itätuulia haistellut poliittinen herkkyyks levisi myös kokoomuksen keskeisiin 1970- ja 1980-lukujen vaikuttajiin.

Suomettumispoliittikan vuosikymmeninä voitiin havaita lukuisia muitakin ilmiöitä, joitten juuret olivat välirauhansopimuksen 21. artiklassa ja Pariisin rauhansopimuksen 8. artiklassa. Tämä näkyi ennen muuta suomalaisena itsesensuurina, kun tunnettujenkin kansainvälisten kirjailijojen Neuvostoliiton oloja kritikoineitten kirjojen ilmestyminen suomeksi tai neuvostovastaisiksi miellettyjen elokuvien esittäminen onnistuttiin joko kokonaan estämään taikka niiden saama julkisuus rajoittamaan lähes olemattomaksi. Toisinajattelijoina tunnettujen Aleksandr Solženitsynin ja Andrei Saharovin teokset olivat tällaisesta vain jäävuoren huippuja. Mentiin jopa niin pitkälle, ettei vaaran vuosien kommunistisen sisäministerin Yrjö Leinon jo painettuja muistelmia rohjettu Neuvostoliiton pelossa julkaista vuonna 1958, vaan ne joutuivat odottamaan julkistamistaan yli 30 vuotta.

Kysymys oli suurelta osin suomalaisten omaehtoisesta itsesensuurista. Neuvostoliitto käyttäytyi toisaalta aina 1980-luvulle saakka valvontakomission ajoilta tutulla tavalla vaatiensa suomalaisia kieltämään neuvostovastaisina pidetyt

julkaisut tai esitykset. Tämä saattoi tapahtua vaikkapa siten, että Neuvostoliiton suurlähetystö vaati 1960-luvulla ulkoministeriötä kieltämään Karjalan Liiton julkaiseman luovutetun Karjalan kartan levittämisen välirauhansopimuksen vastaisena. Pyrkimyksessä ei tuolloin onnistuttu, mutta vielä 1986 tällä tavoin estettiin suomalais-amerikkalaisin voimin tehdyn Jäätävä polte -elokuvan esittäminen Suomessa.

Kun poliittinen aaltoliike 1980-luvulla alkoi vähitellen kääntyä toiseen suuntaan, varsinkin suojeluskuntien henkiin herättäminen alkoi saada puolestapuhujia. Tällä tavoin välirauhansopimuksen 21. artiklan ja rauhansopimuksen 8. artiklan herättämät intohimot ovat kuuluneet Suomen yhteiskunnalliseen keskusteluun useitten vuosikymmenien ajan.

Otettakoon kuitenkin esimerkki aiheeseen liittyvästä keskustelusta 1950-luvun alkupuolelta. Tammikuussa 1953 Vaasassa ilmestynyt Skdl:n äänenkannattaja Kansan Ääni kirjoitti, että lakkautetun suojeluskuntajärjestön toiminta oli jälleen aloitettu. Lehden tällaisen johtopäätöksen takana oli väite, jonka mukaan Vaasassa oli hämäristä lähteistä levitetty neuvostovastaista teosta ”Neuvostokasvatti”. Vaasalaislehden perin kevyillä perusteilla esittämät väitteet suojeluskuntatoiminnan jatkumisesta levisivät nopeasti maan muuhun Skdl-lehdistöön.

”Neuvostokasvatti” oli Irja Niemen nimimerkillä kirjoitettu kirja, jonka todellinen kirjoittaja oli desanttina Suomeen jatkosodan aikana lähetetty Kerttu Nuorteva, Neuvosto-Karjalan presidentin Santeri Nuortevan tytär, joka 1944 palautettiin Neuvostoliittoon. Hänen Suomessa kirjoittamansa kirja, joka antaa synkän kuvan neuvostojärjestelmästä, kuului luonnollisesti sodan jälkeen kirja-kaupoista ja kirjastoista poistettujen kirjojen joukkoon.

Kommunistilehdistön väitteet suojeluskuntatoiminnan jatkumisesta saivat kokoomusedustajat Johannes Wirtasen ja Arvi Ahmavaaran tekemään eduskunnassa kirjallisen kyselyn, jossa lehtien kirjoittelu kuvattiin törkeäksi sananvapauden väärinkäytöksi siinä tarkoituksessa, että Suomi saataisiin väärään valoon ulkomaiden silmissä ja että samalla aiheutettaisiin sisäpoliittisia häiriöitä. Kysyjät pitivät kirjoittelua vaarallisena kiihotustoimintana, joka vaatisi valtiovallan vastatoimia. Oikeusministeri tyytyi vastauksessaan vakuuttamaan, ettei ollut käynyt ilmi seikkoja, jotka viittaisivat lakkautetun suojeluskuntajärjestön toiminnan jatkumiseen.⁷¹

Väitteet suojeluskuntatoiminnan jatkumisesta olivat luonnollisesti pelkätään propagandistisia. Vihjailut esimerkiksi maanalaisista vastarintajärjestöistä ovat jääneet todistamatta.⁷²

Poliittista ääriivasemmistoa olivat omiaan ärsyttämään eräitten lakkautettuihin järjestöihin kuuluneitten keskinäiset illanvietot, joita Suojelupoliisikin joutui tutkimaan. Tällaiset tutkimukset lähtivät liikkeelle, kun Uudessa Suomessa oli marraskuussa 1953 julkaistu ilmoitus SS-aseveljien pikkujouulun viettämi-

71 Valtiopäivät 1953, ptk., s. 234–235.

72 Vrt. Nevakivi (1996), s. 19.

sestä Katajanokan kasinolla. Eduskunnan perustuslakivaliokunta vaati tämän johdosta selitystä sisäministeriöltä. Samalla perättiin, oliko muutenkin ollut havaittavissa lakkautettujen järjestöjen juhla- ja illanviettotoimintaa. Suojelupoliisi saattoi todeta, että SS-aseveljien ohella Vaasan suojeluskuntalaiset olivat järjestäneet illanvieton vapaussodan syttymisen 35-vuotispäivänä tammikuussa 1953, ja vapaussodan aikainen Pellingin joukko oli kokoontunut samoihin aikoihin Helsingissä. Ei kuitenkaan ollut käynyt ilmi, että kysymyksessä olisi ollut lakkautettujen yhdistysten toiminnan jatkaminen, vakuutti Suojelupoliisi.⁷³

Yhtä vähän lakkautettujen järjestöjen toiminnan jatkamista oli mahdollista nähdä sellaisissa hautajaisissa, joissa entiset suojeluskuntalaiset tai lotat laskevat seppeleitä entisten sk- ja lottaveteraanien haudoille. Tällaisiakin tapauksia Suojelupoliisi joutui kommunistien syytösten takia 1950-luvulla tutkimaan. Syytösten kaikuna oli säännön mukaisesti Moskovan radio, joka näki milloin suojeluskuntia, milloin sodan aikaista SAT-järjestöä oltavan perustamassa uudelleen.⁷⁴

Useimpien lakkautettujen yhdistysten taustavoimat eivät sotaa seuranneina vuosikymmeninä ryhtyneet perustamaan uusia järjestöjä lakkautettujen sijaan. Muutamia poikkeuksia kuitenkin oli. Tällainen oli aikaisemmin mainittu, 1954 perustettu Vapaussoturien Huoltosäätiö. Sen perustaminen osoittautui mahdolliseksi Sakari Tuomiojan hallituksen aikana pääministerin suhtauduttua asiaan myönteisesti. Kysymyksessä oli säätiö nimenomaan siksi, ettei yhdistysmuotoinen vapaussoturien järjestö vielä tuolloin ollut mahdollinen, sillä se olisi katsottu lakkautetun Rintamamiesliiton työn jatkajaksi. Käytännössä Vapaussoturien Huoltosäätiö toimi pitkään lähes yhdistyksen tavoin.

Sen sijaan SS-Aseveljet ry:n jäsenistöön kuuluneet onnistuivat vuonna 1955 perustamaan uuden yhdistyksen Veljesapu ry:n, jonka tarkoituksena on Saksan joukoissa vapaaehtoisina taistelleitten invalidien ja kaatuneitten omaisten auttaminen sekä vapaaehtoisten sosiaalisten etujen valvominen. Yhdistyksen perustajat ovat pitäneet perustamisluvan myöntämistä silloisen sosiaaliministerin Tyne Leivo-Larssonin ansiona. Käytännössä Veljesapu ry:stä muodostui myös vapaaehtoisten henkisen perinnön vaalija, mutta alkuvuosien matalan profiilin jälkeen järjestö tuli avoimesti julkisuuteen vasta 1990-luvulla.

Talvi- ja jatkosodan veteraanien asevelityö saattoi alkaa uudelleen 1950-luvun lopulta lähtien, kun 1957 perustettiin Rintamamiesten Asuntoliitto, joka seitsemän vuotta myöhemmin muuttui Suomen Sotaveteraaniliitoksi. Toinen veteraanijärjestö Rintamamiesveteraanien Liitto perustettiin 1964. Näiden järjestöjen ennen muuta huolto- ja avustustehtäviin keskittynyt toiminta pyrittiin erottamaan selvästi lakkautetun Aseveliliiton perinteestä, jotta vältyttiin syytöksiltä rauhansopimuksen perusteella lakkautetun järjestön toiminnan jatkamisesta.

73 Eduskunnan perustuslakivaliokunnan ptk. 3.6.1954; Supon kirje SM:lle 13.7.1954, Supo IX A.

74 Supo IX A.

Kaikki suomalais-saksalaiset ystävyysseurat oli lakkautettu välirauhansopimuksen perusteella. Uusi Suomalais-saksalainen Yhdistys saatettiin kuitenkin perustaa jälleen vuonna 1960. Sen ensimmäiseksi puheenjohtajaksi valittiin Saksa-yhteyksiensä takia sodan jälkeen amerikkalaisten ”mustalla listalla” ollut pääjohtaja Rainer von Fieandt.

Akateemisen Karjala-Seuran entisten jäsenten yhteiseksi järjestöksi ja perinteen vaalijaksi muotoutui sodan jälkeisinä vuosikymmeninä 1958 virallisesti perustettu Kerho 22 ry. Sen näyttävimmäksi julkiseksi esiintymiseksi muodostui AKS:n perustamisen 75-vuotisjuhlan järjestäminen Helsingissä 22. helmikuuta 1997. Kerho pyrki myös kokoamaan AKS:n hajalleen joutuneen arkistotiedon järjestön historiankirjoitusta varten.

Kaikkein kauimmin kesti toisaalta suojeluskunta- ja lottaperinnettä vaalivien yhdistysten ja toisaalta Baltian maiden ystävyysseurojen perustaminen. Se ei ollut mahdollista ennen kuin vasta Neuvostoliiton romahdettua 1990-luvun alussa. Sen jälkeen saatettiin perustaa eri puolille maata perinneyhdistyksiä, joitten tarkoituksena on vapaussota-, suojeluskunta- ja lottaperinteen vaaliminen. Tällaiset perinneyhdistykset eivät kuitenkaan ole olleet jatkamassa lakkautettujen järjestöjen toimintaa, vaan ainoastaan pitämässä huolta niitten arvokkaaksi katsotun perinteen säilymisestä. Baltian maiden ystävyysseurojen uudelleen perustaminen tuli mahdolliseksi samoihin aikoihin neuvostomiehityksen näissä maissa päätyttyä. Lakkautetun Inkerin Liiton tilalle inkeriläisten etuja valvomaan ja inkeriläiskulttuuria vaalimaan perustettiin 1993 Suomi-Inkeriseura.

Suomalainen yhdistystoiminta oli 1950-luvulta lähtien pääsääntöisesti vapautunut sodan jälkeisen ajan ahtaista rajoista. Kun Suomi yksipuolisesti vuonna 1990 tulkitsi tasavallan presidentin julistuksella erinäisten Pariisin rauhansopimuksen velvoitteitten menettäneen merkityksensä, ei sopimuksen 8. artikla kuitenkaan sisältynyt tuolloin romutettuihin määräyksiin. Silti herätti hämmästystä, kun Venäjän suurlähetystö toimitti Suomelle nootin tammikuussa 1994, vain pari viikkoa ennen Suomen presidentinvaaleja. Nootissa tiedusteltiin pariin pieneen vuonna 1993 rekisteröityyn yhdistykseen viitaten, ilmenikö Suomessa rauhansopimuksen vastaista fasisista toimintaa. Nootti kertoi siitä, ettei Molotovin diktaattiin syksyllä 1944 sisältynyt suomalaisten yhdistymisvapautta rajoittanut poliittinen artikla ollut venäläisten mielestä menettänyt puolessa vuosisadassa merkitystään.

Toinen Venäjän suurlähetystöä huolestuttaneista järjestöistä oli Isänmaallinen Kansallis-Liitto, jonka esikuvana oli 1932 perustettu Isänmaallinen kansanliike. Viranomaiset eivät olleet sallineet uuden järjestön perustamista vanhalla nimellä viitaten siihen, että IKL oli 1944 lakkautettu välirauhansopimuksen vastaisena. Kirjaimellisesti näin ei kuitenkaan ollut tapahtunut.

Pitkä varjo

Välirauhansopimuksen 21. artiklasta ja Pariisin rauhansopimuksen vastaavasta 8. artiklasta sekä näiden tulkinnoista on vuosikymmenien aikana tapahtuneesta normaalistumisesta ja jopa Neuvostoliiton hajoamisesta huolimatta jäänyt suomalaisen yhteiskuntaan historian painolastina henkisiä rasitteita. Yhteiskunnassa ennen vuotta 1944 voimakkaina vaikuttaneitten järjestöjen ja niiden edustamien aatteitten kuvaan onnistuttiin aikanaan iskostamaan poliittisen hämärän henki. Aika ajoin on pyrkinyt nousemaan esiin väitteitä ja tulkintoja, joitten mukaan sotia edeltäneen ajan ja sota-ajan suomalaiskansalliseen ajatteluun oli sisään rakennettuna jonkinlainen pahan henkilöitymä.

Tällaiset 1990-luvulle saakka eläneet mielikuvat ovat esimerkiksi rakentaneet ajatuskulkuja, joitten mukaan suomalaisten vanhaan perinteeseen perustuneet Saksa-yhteydet olivat läpeensä pahojen tarkoituksiperien sanelemia. Normaalista valtiollisesta, tieteellisestä tai sivistyksellisestä kanssakäymisestä on haluttu tehdä väkivallan, antisemitismin tai muiden vastaavan kaltaisten aatteitten palvontaa. Samalla tavoin vuonna 1918 laillista järjestelmää vastaan suuntautuneen kapinan väkivaltaisuus ja valtio-oikeudellinen rikollisuus on pyritty hukuttamaan väitteisiin, joiden mukaan absoluuttinen paha olisi löydettävissä syksyllä 1944 lainsuojattomiksi julistettujen suojeluskuntien piirissä omia aikojaan syntyneestä väkivallasta.

Voimakkaana tällaisiin tulkintoihin ovat luonnollisesti vaikuttaneet sukupolvesta toiseen periytyneet traumat sekä ulkomaiset esimerkit kuten mm. toisen maailmansodan ajan iäkkäitten sotarikollisten lähes farssimaiset tuomitsemiset muutamissa Euroopan maissa vielä 1990-luvulla. Kun Suomessakin oli aikanaan luettu tuomioita fasistisuudesta ja neuvostovastaisuudesta, tällaisten tuomioiden alitajuinen vaikutus – ja joskus tietoinen manipulointikin – on tuntunut vielä vuosikymmenien päästä. On ollut ilmeisen vaikea ymmärtää toisaalta sitä henkistä ilmastoa, jossa kansallishenkiset tai asevelihenkiset aatteet aikanaan Suomessa syntyivät. Nuo aatteet ja niiden kannattajat on ikään kuin yritetty istuttaa näennäissuvaitsevaiseen yleiseurooppalaiseen ympäristöön, jolloin ne ovat kasvaneet kummajaisiksi.

Yhtä lailla on ollut vaikea ymmärtää välirauhansopimuksen ajan ilmapiiriä ja tajuta sitä tosiasiaa, että maahan tuotiin tuolloin täysin uudenlainen poliittinen kulttuuri, joka pakotti suomalaiset alistumaan tiettyihin voittajien sanelemiin ehtoihin. Kansallista masokismia ruokkinut ja vuotta 1944 edeltäneet arvot kieltänyt ajattelutapa eli sittemmin pitkään yya-Suomen poliittisessa ilmastossa. Tuolloin nohoiti, että sen enempää järjestöjen lakkauttaminen kuin esimerkiksi sotasyllisyystuomiotkaan eivät syntyneet Suomen laillisten valtioelimien tai kansalaisten enemmistön vapaasta tahdosta, vaan ulkoisesta pakosta. Siksi niiden yksioikoinen vertaaminen – kuten on tapahtunut – esimerkiksi 1920- ja 1930-luvuilla tapahtuneeseen kommunistijärjestöjen lakkauttamiseen tai sodanaikaisten poliittisten rikosten rankaisemiseen ei ole mitenkään perusteltavissa.

Tähän kaikkeen liittyy poliittista historiaa ja klassista fysiikkaa yhdistävä lainalaisuus: samalla tavoin kuin aine on häviämätöntä, näyttävät myös poliitti-

set aatteet olevan häviämättömiä. Ne vain muuttavat ulkoisten olosuhteitten voimasta kemiallista koostumustaan, mutta ne eivät lakkaa olemasta taikka haihdu olemattomiin. Toisin sanoen lakkautettujen järjestöjen edustama aate-maailma jatkoi uusissa oloissa elämäänsä ilman järjestöjäkin, uusiin oloihin pakon edessä sopeutuen.

Vastaavalla tavalla vuoden 1944 välirauhansopimusta hyväkseen käyttäneet pyrkimyksetkin ovat jatkaneet elämäänsä moniarvoisessa yhteiskunnassa poliittisen evoluution keinoin uusiin tilanteisiin mahdollisuuksien mukaan sopeutuen, mitä arkikielellä saatetaan kutsua vaikkapa takinkääntämiseksi. Suomalainen yhteiskunta ei ole saattanut edes kyseenalaiseksi totaalisiin virhearvioihin – kuten neuvostojärjestelmän kritiikittömään ihasteluun – sortuneiden, mutta sujuvasti takkia kääntäneitten poliittisten toimijoiden intelligenssiä ja uskottavuutta, mitä voidaan hyvällä syyllä pitää melkoisena ja jopa arveluttavana hyväuskoisuutena.

Vaikka yhteiskuntamme melko nopeasti vahvistuikin sodanjälkeisten vuosien heikkouden tilasta, ei yya-Suomi voinut avoimesti tunnustaa kansakunnan tulleen väärin kohdelluksi. Päinvastoin suomettumispolitiikan aikana syyllisyyttä kansakunnan koviin kohtaloihin etsittiin ennen muuta suomalaisten omasta keskuudesta ja erityisesti niistä piireistä, joita 21. artiklan soveltaminen oli konkreettisesti koskettanut. NEVAKIVI summaa tämän politiikan toteamalla, että tietyt johtavat piirimme suosivat oman etunsa nimissä suomettumista, hyväksyivät sen aktiivisesti ja edistivät sitä jopa omin aloittein.⁷⁵ VIHAVAINEN puolestaan muistuttaa, miten meilläkin opittiin ajattelemaan totuudesta ja ihmisoi-keuksista aidon leninistisesti: on olemassa vain totuutta, joka palvelee jotakuta, ja vapaus on vain vapautta johonkin.⁷⁶

Ei edes 1980-luvulla alkanut kansallinen restauraatio kyennyt esimerkiksi lottajärjestölle annetusta synninpäästöstä huolimatta täysin pesemään pois kaikkia niitä mielikuvia, joita välirauhansopimus ja sen tulkinnat olivat monien suomalaisen sieluun iskostaneet. Niinpä menneisyyteen avoimesti katsomaan pyrkivässä Suomessa on elänyt eräänlainen mystinen tendenssi: historiallista totuutta etsittäessä on langettu helposti normaalia kyseenalaistamista ras-kaampi epäilyksen varjo sellaisten järjestöjen kuin AKS:n, IKL:n ja Aseveli-liiton, jopa suojeluskuntajärjestönkin taikka sellaisten henkilöitten ylle, jotka ovat aikanaan olleet mukana tällaisissa järjestöissä taikka harjoittaneet vaikka-pa tieteellistä tai taiteellista kanssakäymistä saksalaisten kanssa ennen syksyä 1944. Tässä mielessä on 1990-luvulla nostettu kielteisessä sävyssä esille mm. Arvo Ylppö ja Jean Sibelius, joitten Saksan-suhteet perustuivat jo keisarikun-nan aikana luotuihin tiede- ja kulttuuriyhteyksiin. Tällaisessa pahuuden poltin-merkillä leimaamisessa on suurelta osin ollut kysymys Ždanovin ja Leinon, pu-naisen Valpon satraappien ja vasikoitten sekä muiden syksyn 1944 hämärästä päivänvaloon nostamien toverien heittäämästä pitkästä varjosta.

75 Nevakivi (1996), s. 15.

76 Vihavainen (1991), s. 301.

■ Välirauhansopimuksen 21. artiklan perusteella lakkautetut järjestöt

23.9.1944

Yleinen Kansallissosialistinen Yhdistys ry
Nuoret Valtakunnan Rakentajat ry
Kansallissosialistit ry
Siniristi ry
Samfundet Folkgemenskap rf
Suomen Kansallinen Sanomalehtimiesliitto ry
SS-Aseveljet ry
Akateeminen Karjala-Seura ry
Akateemisten Naisten Karjala-Seura ry
Isänmaallisen Kansanliikkeen Kannatusyhdistys ry
– Isänmaallisen kansanliikkeen 406 rekisteröityä paikallisyhdistystä
Kansallissosialismin Kannatusyhdistys ry
Suomen Kansallissosialistinen Työjärjestö ry
Suomen Kansallissosialistinen Työväenpuolue ry
Suomen Kansallissosialistisen Liiton Kannatusyhdistys ry

12.10.1944

Vapaussodan Kenttäharmaat – Frihetskrigets Fältgrå ry
Svenska Tysklandsvänner i Finland rf
Suomen Työrintama ry
Suomalais-sosialistinen Työväenpuolue ry
Suomen Vartijain Yhdistys ry
Vapaan Suomen Kannatusyhdistys ry

19.10.1944

Rintamamiesliitto ry
– Rintamamiesliiton 232 rekisteröityä paikallisyhdistystä
Rintamamiesten Naisliitto ry
– Rintamamiesten Naisliiton 3 rekisteröityä ja 55 rekisteröimätöntä paikallisosastoa
Suomen Suojelusliitto ry
Inkerin Liitto ry
Suomen Heimosoturien Liitto ry
Luova Työ ry
Suomen Luovan Työn Liitto ry
Suomen Kansallissosialistinen Liitto ry

2.11.1944

Suomen Heimosoturien Liitto ry:n Kannatusyhdistys ry
Turun Inkeriläinen Kerho ry
Suomen Vapaa Merimiesliitto ry
Vapaussodan Uudenmaan Rakuunat ry
Vapaussodan Rakuunain Tampereen Osasto ry

6.11.1944

Suojeluskuntajärjestö
– 38 suojeluskuntapiiriä
– 714 suojeluskuntaa

23.11.1944

Lotta Svärd ry
– Lotta Svärdin 748 rekisteröityä paikallisosastoa
– Lotta Svärdin 39 rekisteröimätöntä paikallisosastoa

24.11.1944

Akaan-Toijalan suojeluskunnan kannatusyhdistys ry
Alatornion suojeluskunnan Urheilijat ry
Anjalan suojeluskunnan Kannatusyhdistys ry
Antrean suojeluskunnan Kannatusyhdistys ry
Elimäen suojeluskunnan Kannatusyhdistys ry
Enon suojeluskunnan Kannatusyhdistys ry
Enson suojeluskunnan Urheilijat ry
Etelä-Iitin suojeluskunnan Kannatusyhdistys ry
Etelä-Hämeen suojeluskuntapiirin kannatusyhdistys ry
Etelä-Hämeen suojeluskuntapiirin I alueen aliupseerikerho ry
Etelä-Satakunnan suojeluskuntapiirin Kannatusyhdistys ry
Garantiföreningen 3/O.B.B. rf
Halikon suojeluskunnan aliupseerikerho ry
Hartolan suojeluskunnan kannatusyhdistys ry
Haukivuoren suojeluskunnan urheilijat ry
Heinolan pitäjän suojeluskunnan Kannatusyhdistys ry
Heinolan kaupungin suojeluskunnan Kannatusyhdistys ry
Heinäveden suojeluskunnan Kannatusyhdistys ry
Helsingfors Skyddskåristers Sanitärklubb — Helsingin Suojeluskunnan Sanitäärikлубi ry
Helsingin Suojeluskunta-Aliupseerit ry
Himangan suojeluskunnan Urheilijat ry
Hollolan suojeluskunnan Kannatusyhdistys ry
Hurukselan suojeluskuntatalon Kannatusyhdistys ry
Hyvinkään suojeluskunta- ja reservialiupseerikerho ry
Hämeenkyrön suojeluskunnan Kannatusyhdistys ry
Iisalmen suojeluskuntapiirin Kannatusyhdistys ry

Iisalmen suojeluskuntapiirin alisotilasohjaajakerho ry
Iisalmen suojeluskunta- ja lottapiirin kukkasrahasto ry
Iisalmen suojeluskunnan Kannatusyhdistys ry
Ikaalisten suojeluskunnan Kannatusyhdistys ry
Iisveden suojeluskunnan Kannatusyhdistys ry
Ilomantsin suojeluskunnan Kannatusyhdistys ry
Jaakkiman suojeluskunnan Kannatusyhdistys ry
Jalasjärven suojeluskunnan urheilukentän Kannatusyhdistys ry
Jakobstads Marinskyddskårs Understödsförening rf
Joensuun suojeluskuntapiirin Kannatusyhdistys ry
Joensuun suojeluskunnan Kannatusyhdistys ry
Juuan suojeluskunnan Kannatusyhdistys ry
Juvan suojeluskunnan Kannatusyhdistys ry
Jyväskylän kaupungin suojeluskunnan Kannatusyhdistys ry
Jyväskylän suojeluskuntapiirin Kannatusyhdistys ry
Jämsän suojeluskunnan Kannatusyhdistys ry
Kaavin suojeluskunnan Kannatusyhdistys ry
Kajaanin suojeluskunnan aliupseerikerho ry
Kalannin suojeluskunnan Kannatusyhdistys ry
Kalvolan suojeluskunnan Kannatusyhdistys ry
Kannatusyhdistys Tuki ry (ent. Kymin suojeluskunnan Kannatusyhdistys)
Kangasniemen suojeluskunnan Kannatusyhdistys ry
Kannuksen suojeluskunnan Urheilijat ry
Kemin suojeluskunnan Kannatusyhdistys ry
Kerimäen suojeluskunnan Kannatusyhdistys ry
Keski-Pohjanmaan suojeluskuntapiirin Kannatusyhdistys ry
Kiihtelysvaaran suojeluskunnan Urheilijat ry
Kirvun suojeluskunnan Aliupseerikerho ry
Koivistonkyllän suojeluskuntaosaston Kannatusyhdistys ry
Kontiolahden suojeluskunnan Kannatusyhdistys ry
Kotkan suojeluskuntain Kannatusyhdistys ry
Kotkan suojeluskunnan Urheilijat ry
Kouvolan suojeluskunnan Kannatusyhdistys ry
Kuhmalahden suojeluskunnan Kannatusyhdistys ry
Kuokkalan suojeluskunnan Kannatusyhdistys ry
Kuopion suojeluskuntapiirin Kannatusyhdistys ry
Kuopion suojeluskunnan Kannatusyhdistys ry
Kuusjärven suojeluskunnan Kannatusyhdistys ry
Käpylän erillisen kk. komppanian Kannatusyhdistys ry
Käkisalmen suojeluskunnan aliupseerikerho ry
Lahden suojeluskunnan Kannatusyhdistys ry
Lammin suojeluskunnan Kannatusyhdistys ry
Laitilan suojeluskunnan Kannatusyhdistys ry
Lapinlahden suojeluskunnan Kannatusyhdistys ry
Lempäälän suojeluskunnan Kannatusyhdistys ry

Leppävirran suojeluskunnan Kannatusyhdistys ry
 Littoisten suojeluskunnan Kannatusyhdistys ry
 Lohjan suojeluskunnan aliupseerikerho ry
 Loimolan suojeluskunnan Kannatusyhdistys ry
 Loimaan suojeluskunnan aliupseerikerho ry
 Lopen suojeluskunnan Kannatusyhdistys ry
 Luopioisten suojeluskunnan Kannatusyhdistys ry
 Länsipohjan suojeluskuntapiirin Kannatusyhdistys ry
 Maaningan suojeluskunnan Kannatusyhdistys ry
 Messukylän suojeluskunnan Kannatusyhdistys ry
 Miedon-Lohiluoman kylän suojeluskuntaosaston Kannatusyhdistys ry
 Miehikkälän suojeluskunnan Murolan kyläosaston suojeluskuntatalon Kannatusyhdistys ry
 Mikkelin suojeluskuntapiirin Kannatusyhdistys ry
 Mäntyharjun suojeluskunnan Kannatusyhdistys ry
 Mäntän suojeluskunnan Urheilijat ry
 Nastolan suojeluskunnan Kannatusyhdistys ry
 Nuijamaan suojeluskunnan Urheilijat ry
 Nurmeksen suojeluskunnan Kannatusyhdistys ry
 Nurmijärven suojeluskunnan Kannatusyhdistys ry
 Nylands södra skyddskårsdistrikts Garantiförening rf
 Paimion suojeluskunnan Päälystö- ja Alipäälystökerho ry
 Pertunmaan suojeluskunnan Kannatusyhdistys ry
 Pieksämäen suojeluskunnan Kannatusyhdistys ry
 Pielisjärven suojeluskunnan Kannatusyhdistys ry
 Pielisensuun suojeluskunnan Kannatusyhdistys ry
 Pihtiputaan suojeluskunnan Kannatusyhdistys ry
 Pitkärannan suojeluskunnan Kannatusyhdistys ry
 Pohjois-Hämeen suojeluskuntapiirin Kannatusyhdistys ry
 Pohjois-Satakunnan suojeluskuntapiirin Kannatusyhdistys ry
 Pohjois-Lohjan suojeluskunnan Kannatusyhdistys ry
 Polvijärven suojeluskunnan Kannatusyhdistys ry
 Punkaharjun suojeluskunnan Kannatusyhdistys ry
 Pöytyän suojeluskunnan Urheilijat ry
 Raahen suojeluskuntapiirin Kannatusyhdistys ry
 Rantasalmen suojeluskunnan Laulajat ry
 Rantasalmen suojeluskunnan Kannatusyhdistys ry
 Rauman suojeluskunnan ystävät ry
 Rauman suojeluskunnan Kannatusyhdistys ry
 Riihimäen suojeluskunnan Kannatusyhdistys ry
 Ruskealan suojeluskunnan Kannatusyhdistys ry
 Saaren suojeluskunnan Kannatusyhdistys ry
 Salmin suojeluskunnan Urheilijat ry
 Salmin suojeluskunnan Kannatusyhdistys ry
 Salon suojeluskuntapiirin Kannatusyhdistys ry

Sauvon suojeluskunnan Kannatusyhdistys ry
Savonlinnan suojeluskuntapiirin Kannatusyhdistys ry
Savonlinnan suojeluskunnan Kannatusyhdistys ry
Savonrannan suojeluskunnan Kannatusyhdistys ry
Sisä-Suomen suojeluskuntapiirin Kannatusyhdistys ry
Skyddskårsklubben i Finland rf
Sortavalan suojeluskuntapiirin Kannatusyhdistys ry
Suistamon suojeluskunnan Kannatusyhdistys ry
Suojeluskuntain lääkintäliitto ry
Suonenjoen suojeluskunnan Kannatusyhdistys ry
Sysmän suojeluskunnan Kannatusyhdistys ry
Säkjärven suojeluskuntatalon Kannatusyhdistys ry
Säkylän suojeluskuntaväen Urheilijat ry
Säämingin suojeluskunnan Kallislahden kyläryhmän Kannatusyhdistys ry
Tampereen suojeluskunnan Kannatusyhdistys ry
Tavastilan suojeluskuntatalon Kannatusyhdistys ry
Tohmajärven suojeluskunnan Kannatusyhdistys ry
Turun suojeluskuntain Aliupseerikerho ry
Uuraisten suojeluskunnan Urheilijat ry
Valtimon suojeluskunnan Kannatusyhdistys ry
Varsinais-Suomen suojeluskuntapiirin Kannatusyhdistys ry
Viinjärven suojeluskunnan Kannatusyhdistys ry
Vihtavuoren suojeluskunnan Kannatusyhdistys ry
Vihdin suojeluskunnan Kannatusyhdistys ry
Vilppulan suojeluskunnan Kannatusyhdistys ry
Voimistelu- ja urheiluseura Haukiputaan Suojeluskunnan urheilijat ry
Voimistelu- ja urheiluseura Ylivieskan Suojeluskunnan urheilijat ry
Vuolijoen suojeluskunnan Aliupseerikerho ry
Värtsilän suojeluskunnan Voimistelu- ja Urheiluosasto ry
Värtsilän suojeluskunnan Kannatusyhdistys ry
Ålands Skyddskårsdistrikts Garantiförening rf

18.1.1945

Korpiselän suojeluskunnan Kannatusyhdistys ry
Korpiselän suojeluskunnan voimistelu- ja urheiluseura Kiista ry
Lounais-Hämeen suojeluskuntapiirin Kannatusyhdistys ry
Muhoksen suojeluskunnan Urheilijat ry
Tampereen Suojeluskuntaklubi ry
Voimistelu- ja urheiluseura Perniön Suojeluskunnan Urheilijat ry
Enonkosken suojeluskunnan Kannatusyhdistys ry
Helsingin Suojeluskuntalaivueen Venepäällikkökerho
Joutsan suojeluskunnan Kannatusyhdistys
Juuan suojeluskuntatalon Kannatusyhdistys
Juvan suojeluskunnan aliupseerikerho
Jämsänkosken suojeluskunnan Ampujat

Lahden suojeluskunnan rahasto
 Lappeenrannan suojeluskuntaväen sekakuoro
 Mynämäen suojeluskunnan reserviupseeri- ja aliupseerikerho
 Mäntsälän suojeluskunnan Kannatusyhdistys
 Savonrannan suojeluskunnan voimistelu- ja urheiluseura Pauke
 Suojärven suojeluskunnan mieskuoro
 Tuusniemen suojeluskunnan Kannatusyhdistys
 Tyrvään suojeluskunnan Kannatusyhdistys
 Viipurin Suojeluskuntaklubi
 Helsingin Lottavoimistelijat ry
 Antrean Rintamamiesyhdistys ry
 Föreningen Lappfjärds Frontmän rf
 Keuruun seudun Rintamamiesyhdistys ry
 Kuhmoisten Rintamamiesyhdistys ry
 Lievestuoreen seudun Rintamamiesyhdistys ry
 Limingan Rintamamiesyhdistys ry
 Pohjois-Hämeen Vapaussoturit ry
 Pohjois-Karjalan vapaaehtoiset ratsumiehet v. 1918 ry
 Sumiaisten Rintamamiesyhdistys ry
 Vasa Grenadjärbataljon 1918 rf
 Vasa Skyddskår 1918 rf
 Vuoden 1918 Helsingin Valkokaarti — Helsingfors Vita Garde av år 1918 ry
 Vöyrin Pojat — Vörra Pojkar ry
 Jaakkiman seudun Rintamamiesyhdistyksen naisosasto
 Sallan Rintamamiesyhdistys
 Vapaussodan Rakuunat
 Vapaussodan Rintamamiesten Uudenkirkon paikallisyhdistys
 Vapaussoturien Huolto
 Deutscher Männergesangverein rf
 Deutscher Verein zu Vasa rf
 Deutscher-Finnischer Wirtschaftsbund rf
 Deutsche Handelskammer in Finnland – Saksalainen Kauppakamari Suomessa ry
 Deutscher Verein in Åbo rf
 Finnisch-Deutsche Gesellschaft zu Turku-Åbo rf
 Finnisch-Deutscher Studentenverein rf
 Tampereen saksalainen yhdistys ry
 Tyska välgörehetsföreningen i Åbo rf
 Deutscher Jägerbund Zweiggruppe Finland
 Deutscher Verein in Wiborg
 Deutscher Wohltätigkeitsverein in Finnland
 Helsinki Eesti Selts ry
 Suomalais-latvialainen yhdistys ry
 Suomalais-liettualainen yhdistys ry
 Suomalais-virolainen Seura ry
 Turun Eestiläis-suomalainen Yhdistys ry

Venäjäältä paenneiden suomalaisten seura Viipurissa ry
Venäjäältä paenneiden Suomen kansalaisten seura ry
Rysk-Finska föreningen f.d. militärer rf
Ryska Kolonin i Finland rf
Ukrainalainen Hromada Suomessa ry
Voimistelu- ja Urheiluseura Unitas
Zweno
Ajan Sanan Kannatusyhdistys ry
Helsingin Suomalaisosialistit ry
Iskumiehet ry
Isänmaallisen Kansanpuolueen Keskusjärjestö ry
Isänmaallisten Työntekijäin Yhdistys ry
Kansallispoliittinen Yhdistys ry
Kansan Vapauden Liitto ry
Lapuan Liikkeen Kemin paikallisyhdistys ry
Suomen Lukko ry
Suomen Lukon Orimattilan paikallisyhdistys ry
Uusi Suomalainen Puolue ry
Valvojain Kerho ry
Yhteisrintama ry
Jyväskylän seudun Sinimustat
Kansallisen Uudistusliikkeen Työjärjestö
Lapuan Liikkeen Tavastilan paikallisyhdistys
Lapuan Liikkeen Uraan paikallisyhdistys
Mikkelin Sinimustain kannatusyhdistys
Sinimustien Hämeenlinnan paikallisosasto
Suomen Kansallinen Työväenpuolue
Suomen Kansallissosialistinen Työrintama
Suomen Kansallissosialistisen Työjärjestön kannatusyhdistys
Suomen Kansanliikkeen Yhdistys
Suomen Lukon Muuramen paikallisosasto
Uus-sosialistinen Puolue
Viipurin Kansallissosialistinen Yhdistys
Heimojärjestöjen Liitto ry
Keski-Suomen Heimosoturit ry
Suomen Heimotyöseura ry
Uudenmaan Heimosoturit
Varsinais-Suomen Heimosoturit
Viitasaaren Heimosoturit

25.1.1945

Suomen Aseveljien Liitto ry

– Suomen Aseveljien Liiton 642 rekisteröityä paikallisyhdistystä

– Suomen Aseveljien Liiton 66 rekisteröimätöntä paikalliskerhoa

22.3.1945

Helsingin Voimistelu- ja Suunnistamisyhdistys

3.5.1945

Ålands Skytteförening rf

31.5.1945

Keski-Suomen Kerho ry

28.6.1945

Kemin Aseveljien Kannatusyhdistys ry

Karjalakerhojen Keskusliitto ry sekä liiton rekisteröimättömät Helsingin, Haapakosken, Hyvinkään, Jyväskylän, Kajaanin, Karihaaran, Kotkan, Kuusamon, Martinniemen, Pateniemen, Pitkärannan, Pudasjärven, Suojärven, Sortavalan, Säskylän, Veitsiluodon ja Viipurin osastot.

Itäkarjalaisten Koulukodin Kannatusyhdistys ry

Kurittulan ja Jäppilän Suojeluskuntatalon Kannatusyhdistys ry

Voimistelu- ja Urheiluseura Enon Suojeluskunnan Urheilijat ry

Svenska Österbottens Frihetskämpare rf

Svenska Österbottens Frihetskämpare i Korsnäs rf

Svenska Österbottens Frihetskämpare i Malax rf

Svenska Österbottens Frihetskämpare i Maxmo rf

Svenska Österbottens Frihetskämpare i Oravais rf

Svenska Österbottens Frihetskämpare i Petalax rf

Svenska Österbottens Frihetskämpare i Pörtom rf

Svenska Österbottens Frihetskämpare i Terjärv rf

Frihetskämpar i Nykarlebynejden rf

Frihetskämpar i Vasa med omnejd rf

Frihetskämpar i Vörå rf

Melins Kompani 1918 rf

Etelä-Pohjanmaan Ilmapuolustusyhdistys ry

Etelä-Suomen Ilmapuolustusyhdistys ry

Heinolan Ilmapuolustusyhdistys ry

Hämeenlinnan ja lähipitäjien Ilmapuolustusyhdistys ry

Jyväskylän seudun Ilmapuolustusyhdistys ry

Kannaksen Ilmapuolustusyhdistys ry

Keski-Pohjanmaan Ilmapuolustusyhdistys – Mellersta Österbottens

Luftvärnsförening ry

Kymenlaakson – Kotkan Ilmapuolustusyhdistys ry

Lappeenrannan Ilmapuolustusyhdistys ry

Lohjan Ilmapuolustusyhdistys ry

Lounais-Hämeen Ilmapuolustusyhdistys ry

Oulun Ilmapuolustusyhdistys ry

Petsamon Ilmapuolustusyhdistys ry

Pieksämäen seudun Ilmapuolustusyhdistys ry

Pohjois-Karjalan Ilmapuolustusyhdistys ry
Porin Ilmapuolustusyhdistys ry
Porvoon seudun Ilmapuolustusyhdistys – Borgånejdens Luftvärnsförening ry
Raahen seudun Ilmapuolustusyhdistys ry
Rauman Ilmaturva ry
Rauman seudun Ilmapuolustusyhdistys ry
Riihimäen seudun Ilmapuolustusyhdistys ry
Rovaniemen Ilmapuolustusyhdistys ry
Savonlinnan Ilmapuolustusyhdistys ry
Tampereen ja sen liikennepiirin Ilmapuolustusyhdistys ry
Vaasan Ilmapuolustusyhdistys ry
Varkauden seudun Ilmapuolustusyhdistys ry
Viipurin Ilmapuolustusyhdistys ry
Satakunnan Heimosoturit
Itä-Hämeen Heimosoturit
Etelä-Hämeen Heimosoturit
Pohjois-Hämeen Heimosoturit
Etelä-Saimaan Heimosoturit
Etelä-Savon Heimosoturit
Pohjois-Savon Heimosoturit
Pohjois-Pohjanmaan Heimosoturit
Etelä-Pohjanmaan Heimosoturit
Lapin Heimosoturit
Kannaksen-Karjalan Heimosoturit
Laatokan-Karjalan Heimosoturit
Pohjois-Karjalan Heimosoturit
Kainuun Heimosoturit
Pohjolan Heimosoturit
Itä-Savon Heimosoturit
Kymnlaakson Heimosoturit
Pohjoisimman Savon Heimosoturit
Kaakkois-Karjalan Heimosoturit
Suojärven Heimosoturit
Raahen Heimosoturit
Ylä-Vuoksen Heimosoturien paikallisyhdistys
Pudasjärven Heimosoturien paikallisyhdistys
Martinniemen Heimosoturien paikallisyhdistys
Pateniemen Heimosoturien paikallisyhdistys
Veitsiluodon Heimosoturien paikallisyhdistys
Pitkärannan Heimosoturien paikallisyhdistys
Salmin Heimosoturien paikallisyhdistys
Ylä-Karjalan Heimosoturien paikallisyhdistys
Kotkan—Haminan seudun Heimosoturien paikallisyhdistys
Suvannon seudun Heimosoturien paikallisyhdistys
Etelä-Pohjanmaan Heimosoturien pohjoinen paikallisyhdistys

5.7.1945

Lahden Ilmailuyhdistys ry
Nurmeksen Purjelentokerho ry
Keljon Lentokerho ry

16.5.1946

Itsenäisyyden Liitto ry
Ylioppilasoikeisto

ARKISTOLÄHTEET

Eduskunnan kirjasto, Helsinki

- Eduskunnan perustuslakivaliokunnan pöytäkirjat 1948–54
- Eduskunnan ulkoasiainvaliokunnan pöytäkirjat 1944

Kansallisarkisto, Helsinki

- Akateemisen Karjala-Seuran arkisto (AKS)
- Carl Enckellin arkisto
- K.H. Hillilän arkisto
- Oikeuskanslerin arkisto
- Oikeusministeriön arkisto (OM)
- Oikeusministeriön yhdistysrekisteritoimiston arkisto
- J.K. Paasikiven arkisto
- Sisäasiainministeriön arkisto (SM)
- Suomen historian 1920–1940-lukujen säätiön arkisto
- Valtiollisen Poliisin arkisto (Valpo)
- Valtioneuvoston arkisto
- Valtiovarainministeriön arkisto (VVM)

Kansan arkisto, Helsinki

- Suomen Kommunistisen Puolueen arkisto (SKp)

Patentti- ja rekisterihallitus, Helsinki

- Säätiörekisteri

Sota-arkisto, Helsinki

- Lakkautetun Lotta Svärd -järjestön ja suojeluskuntien yhteydessä toimineiden lakkautettujen yhdistysten selvitysmiesten arkisto
- Lakkautetun sk-järjestön selvittelypesän arkisto
- Lauri Malmbergin arkisto
- A.E. Martolan arkisto
- Puolustusministeriön arkisto
- Päämajan (PM)/Puolustusvoimain Pääesikunnan yhteisosaston arkisto

Suojelupoliisin arkisto (Supo), Helsinki

- Supo IX A (Lakkautettujen järjestöjen toiminnan jatkaminen)

Syvärannan lottamuseo, Tuusula

- Suomen Naisten Huoltosäätiön (SNHS) lahjakirjat 1944
- Suomen Naisten Huoltosäätiön vuosikertomukset

Tasavallan Presidentin Arkistosäätiö, Orimattila

- Kaarlo Hillilän arkisto
- Urho Kekkosen arkisto
- Kustaa Vilkkunan arkisto

Tornion kaupunki

- Tornion kaupunginhallituksen pöytäkirja 20.11.1946.

Ulkoasiainministeriön arkisto (UM), Helsinki

Valtioneuvoston arkisto, Helsinki

- Sosiaaliministeriön arkisto

Kirjoittajan hallussa

- Pentti Ponkalan käsikirjoitus "Tornion taistelun muistomerkki 28.1.1992" (kopio)

JULKAISTUT ASIAKIRJAT

- Lakkautettua suojeluskuntajärjestöä tutkineen komitean mietintö. Komiteamietintö 1953:3.
- J.K. Paasikiven päiväkirjat 1944-1956 I. Juva 1985.
- SKP:n asiakirjoja vuosilta 1944-948. Pori 1974.
- Suomen Asetuskokoelma Valtiopäiväasiakirjat
- Valtiontilintarkastajien kertomus vuodelta 1952

KIRJALLISUUS

- Sampo Ahto, Aseveljet vastakkain. Lapin sota 1944-1945. Hämeenlinna 1980.
- Reijo Ahtokari, Asekätkentäjuttu. Porvoo 1971.
- Reijo Ahtokari, Punainen Valpo. Valtiollinen poliisi Suomessa "vaaran vuosina". Helsinki 1969.
- Aulis J. Alanen, Perinteitä ja paljastuksia. Tarinaa Alasista ja muistakin. Vaasa 1987.
- Christopher Andrew — Oleg Gordievski, KGB. Keuruu 1991.
- Hermann Beyrer-Thoma, Vasemmisto ja vaaran vuodet. Jyväskylä 1990.

- Boris Björkelund, Stalinille menetetyt vuote-
ni. Elämäni vaiheet 1945-1955. Porvoo
1966.
- Aulis Blinnikka, Valvontakomission aika.
Porvoo 1969.
- Yrjö Blomstedt, K.J. Ståhlberg. Valtiomies-
elämäkertä. Keuruu 1969.
- Ernst von Born, Levnadsminnen. Helsingfors
1954.
- Heikki Brotherus, Ritarikadun salaisuudet. Es-
poo 1985.
- Maija-Liisa Bäckström, Fanni Luukkonen
lottajohtaja. Keuruu 1993.
- Isaac Deutscher, Stalin. Poliittinen elämäker-
tä. Toinen laitos. Juva 1989.
- Henrik Ekberg, Führers trogna följeslagare —
den finländska nazismen 1932-1944. Eke-
näs 1991.
- Kai Ekholm (toim.), Kielletyt kirjat. Helsinki
1996.
- Birgitta Ekström, Hangon muinaismuistoja,
muistomerkkejä ja veistoksia. Hanko 1995.
- K.-A. Fagerholm, Puhemiehen ääni. Helsinki
1977.
- Rainer von Fieandt, Oma tietään kulki vain.
Helsinki 1970.
- Paul Gustafsson, Koulupoika, korpraali, kon-
suli. Jyväskylä 1995.
- Lauri Haataja, Demokratian opissa. SKP, vaar-
an vuodet ja Neuvostoliitto. Helsinki
1988.
- Lauri Haataja, Sodanjälkeinen Suomi, teok-
sessa YYA-Suomi. Juva 1993.
- Lauri Haataja, Syytetty, unohdettu, kynämies
(1945-1952), teoksessa Etelän tien kulkija
— Vilho Helanen (1899-1952). Toimitta-
neet Heikki Roiko-Jokela ja Heikki Seppä-
nen. Jyväskylä 1997.
- Lauri Haataja, Vaaran vuodet ja realismi, teok-
sessa Paasikiven hirmuiset vuodet Suomi
1944-48. (Helsinki) 1986.
- Tellervo Hakkarainen — Maarit Huovinen,
Lotta sodassa ja rauhan töissä. Juva 1999.
- S.A. Harima, Myötä- ja vastatuulta. Porvoo
1957.
- W. Averell Harriman, Huipputason diplomati-
aa. Rauma 1971.
- Toivo Heikkilä, Paasikivi peräsimessä. Päämi-
nisterin sihteerin muistelmat 1944-1948.
Jyväskylä 1991.
- Erik Heinrichs, Mannerheim Suomen kohta-
loissa II. Keuruu 1959.
- Ilkka Herlin, Kivijalasta harjahirteen. Kustaa
Vilkunan yhteiskunnallinen ajattelu ja toi-
minta. Keuruu 1993.
- Silvo Hietanen, Aseista mottimetsään — ar-
meijan kotiuttaminen syksyllä 1944, teok-
sessa Kansakunta sodassa 3. Helsinki 1992.
- Tuija Hietaniemi, Lain vartiossa. Poliisi Suo-
men politiikassa 1917-1948. Vammala
1992.
- Kari Hokkanen, Maalaisliitto sodan ja vaaran
vuosina 1939-1950. Keuruu 1966.
- Mirja Huuhka, Työpaikkaruokailun uranuor-
taja Työmaahuolto Oy 1944-1978. (monis-
te) 1987.
- Lauri Hyvämäki, Lista 1:n vangit. Vaaran vuo-
sina 1944-48 sotarikoksista vangittujen
suomalaisten sotilaiden tarina. Toimittanut
Hannu Rautkallio. Espoo 1983.
- Lauri Hyvämäki, Vaaran vuodet. Helsinki
1957.
- Lauri Hyvämäki, Valtioneuvosto 2. maailman-
sodan jälkeen vuoteen 1957, teoksessa Val-
tioneuvoston historia 1917-1966 II. Helsin-
ki 1977.
- Isänmaan puolesta. Suojelupoliisi 50 vuotta.
Toimittaneet Matti Simola ja Tuulia Sirvio.
Jyväskylä 1999.
- Max Jakobson, Väkivallan vuodet. 20. vuosi-
sadan tilinpäätös I. Keuruu 1999.
- Markku Jokisipilä, Edwin Linkomiehen poliit-
tinen toiminta 1943-1946. Åbo 1997.
- Markku Jokisipilä, "Hitlerin avulla idän
barbaareja vastaan". Tulkintoja suomalais-
saksalaisesta aseveljeydestä. Turku 1999.
- Osmo Jussila, Suomen tie 1944-1948. Miksi
siitä ei tullut kansandemokratiaa. Juva
1990.
- Stig Jägerskiöld, Viimeiset vuodet. Manner-
heim 1944-1951. Keuruu 1982.
- Kaatuneiden Muistosäätiö 1944-1985. Helsin-
ki 1985.
- Tuomas Keskinen, Aika sotia — aika sopia.
Vainö Leskinen 1917-1972. Helsinki 1978.
- Kaisa Kinnunen, Suomi-Neuvostoliitto-Seu-
ran historia 1944-1974. Jyväskylä 1998.
- Irja Kleemola, Suomen Naisten Huoltosäätiö
1944-1994. Savonlinna 1994.
- Kokoomus eilen ja tänään, kirjoittaneet Jussi
Saukkonen, Juha Rihtniemi ja Jaakko Kor-
jus. Helsinki 1968.
- Keijo K. Kulha, Aseveljien aika. Suomalaisen
asevelihengen ja aseveliiliikkeen historia
1940-1945. Porvoo 1980.
- U.A. Kähkönen, Miehistyksen varalta. Päämajan
tiedustelua 1943-45. Helsinki 1970.
- Niilo Lappalainen, Aselevon jälkeen. Juva
1997.
- Olle Leino, Kuka oli Yrjö Leino. Helsinki
1973.
- Yrjö Leino, Kommunisti sisäministerinä. Hel-
sinki 1991.
- Veikko Loppi, Asevelijärjestön tarina, teok-
sessa Sodasta rauhaan, toimittanut Jarl
Kronlund. Helsinki 1996.
- Loppulaukaus. 36. sikermä Pallen parhaita
revyyllauluja 1946. Helsinki 1946.
- Matti Lukkari, Asekätkentä. Keuruu 1984.
- Vilho Lukkari, Lotta Svärd -järjestön lak-
kauttaminen, teoksessa Sodasta rauhaan,
toimittanut Jarl Kronlund. Helsinki 1996.
- Vilho Lukkari, Suomen lotat. Lotta Svärd -
järjestön historia. Porvoo 1981.
- J.H. Magill, Tasavalta tulikokeessa. Mikkeli
1981.
- Ohto Manninen, Kuinka rauhaan päädyttiin,
teoksessa Sodasta rauhaan, toimittanut Jarl
Kronlund. Helsinki 1996.
- Ohto Manninen, Väli-rahansopimuksen val-

- vonta. Sotahistoriallinen aikakauskirja 16. Jyväskylä 1997.
- A.E. Martola, Sodassa ja rauhassa. Keuruu 1973.
- Antti Mikkola, Varsinais-Suomen suojeluskuntapiiri 1917-1944. (Turku) 1994.
- Ritva Muhonen, Kanavalla Urho Kiukas. Juva 1988.
- Seppo Myllyniemi, Hämeen Suoja. Vapaaehtoinen maanpuolustustyö Etelä-Hämeessä 1917-1944. Hämeenlinna 1994.
- Neljätuhatta veljestä, sataneljä elämäntarinaa. AKS:läinen elämäkerrasto. Toimittaneet Matti Kuusi ja Ville-Paavo Aitola. Porvoo 1991.
- Jukka Nevakivi, Linnasta linnaan. Eero A. Wuoren (1900-1966) poliittinen elämäkerta. Keuruu 1992.
- Jukka Nevakivi, Miten Kekkonen pääsi valtaan ja Suomi suomettui. Keuruu 1996.
- Jukka Nevakivi, Ždanov Suomessa. Miksi meitä ei neuvostolaistettu? Keuruu 1995.
- Saul Nieminen — Miikka Nieminen, Kaikki isänmaan puolesta. Lappeenranta 1988.
- Erkki Nordberg, Urlus. Suojeluskunnan säätiö. Vammala 1993.
- Ragnar Nordström, Voitto tai kuolema. Jääkärieverstin elämä ja perintö. Juva 1996.
- Johann Nykopp, Paasikiven mukana Moskovassa. Helsinki 1975.
- Paasikiven linja II. Juhon Kusti Paasikiven puheita ja esitelmiä vuosilta 1944-1956. Juva 1986.
- Thede Palm, Moskova 1944. Aseleponeuvot- telut maaliskuussa ja syyskuussa 1944. Jyväskylä 1973.
- Unto Parvilahti, Berijan tarhat. Havaintoja ja muistikuvia Neuvostoliitosta vuosilta 1945-1954. Helsinki 1957.
- Veikko Piriä, Vapaaehtoinen maanpuolustustyö 1918-1944, teoksessa Eteläpohjalaisia taisteluissa 2 1919-1944. Keuruu 1989.
- Tuomo Polvinen, Barbarossasta Teheraniin. Suomi kansainvälisessä politiikassa I: 1941-1943. Juva 1979.
- Tuomo Polvinen, Jaltasta Pariisiin rauhaan. Suomi kansainvälisessä politiikassa III: 1945-1947. Juva 1981.
- Tuomo Polvinen, Teheranista Jaltaan. Suomi kansainvälisessä politiikassa II: 1944. Juva 1980.
- Tuomo Polvinen – Hannu Heikkilä – Hannu Immonen, J. K. Paasikivi. Valtiomiehen elämäntyö 4 1944-1948. Juva 1999.
- Hannes Raikkala, Suojeluskuntain historia III. Vaasa 1964.
- Hannu Rautkallio, Laboratorio Suomi. Kekkonen ja KGB 1944-62. Juva 1996.
- Hannu Rautkallio, Sotasyllisyyssnäytelmä. Valvontakomission salaiset asiakirjat puhuvat. Savonlinna 1981.
- Hannu Rautkallio, Suomen suunta 1945-1948. Savonlinna 1979.
- Kimmo Rentola, Kenen joukoissa seisot? Suomalainen kommunismi ja sota 1937-1945. Juva 1994.
- Kimmo Rentola, Niin kylmää että polttaa. Kommunistit, Kekkonen ja Kreml 1947-1958. Keuruu 1997.
- Kimmo Rentola, Pessi ja illuusiot. Neuvostojohto ja suomalainen kommunismi 1944-48. Historiallinen Aikakauskirja 4/1994.
- Gunnar Rosén, Sata sodan ja rauhan vuotta. Suomen Punainen Risti 1877-1977. Espoo 1977.
- Stig Roudasmaa, Helsingin suojeluskuntapiirin historia 1918-1944. Jyväskylä 1997.
- Kauko I. Rumpunen, Suojeluskuntien matkan pää, teoksessa Raja railona. Näkökulmia suojeluskuntiin. Porvoo 1998.
- Pekka Ruusukallio, Pirkan Vartio. Tampereen sotilaspiiri ja sen edeltäjäsotilaspiirit 1932-1992. Kangasala 1995.
- Esko Salminen, Aselevosta kaappaushankkeeseen. Sensuuri ja itsensensuuri Suomen lehdistössä 1944-1948. Keuruu 1979.
- Juhani Salminen, Asevelijunta. Kertomus asevelisukupolven kommunisminvastaisesta taistelusta 1940-1959. Jyväskylä 1996.
- Ahti M. Salonen, Linjat. Helsinki 1972.
- Jussi Saukkonen, Vastuun sukupolvi. Vaasa 1973.
- Jari Sedergren, Elokuvasensuurin saksien poliittikkaa, teoksessa Rillumarei ja valistus, toim. Matti Peltonen. Helsinki 1966.
- Jari Sedergren, Filmi poikki... Poliittinen elokuvasensuuri Suomessa 1939-1947. Helsinki 1999.
- Kari Selén, Suojeluskuntien lakkauttaminen, teoksessa Sodasta rauhaan, toimittanut Jarl Kronlund. Helsinki 1996.
- Raimo Seppälä, Veljeä ei jätetä. Työn ja rakentamisen vuosikymmenet. Sotainvalidien Veljesliitto 1940-1990. Keuruu 1990.
- Martti Sinerma, Lauri Malmberg ja suojeluskunnat. Keuruu 1995.
- Jelisei T. Sinitсын, Vaiettu totuus. Salaisen agentin todistajanlausunto. Keuruu 1995.
- Stefan Smirnov, Tornin miehet. Valvontakomission upseeri muistelee. Juva 1996.
- Hannu Soikkanen, Eduskunnan toiminta sota-aikana (valtiopäivät 1939-1944), teoksessa Suomen kansanedustuslaitoksen historia, kahdeksas osa. Helsinki 1980.
- Hannu Soikkanen, Kohti kansan valtaa 3. 1944-1952. Eno 1991.
- Timo Soikkanen, Yrjö Ruutu. Näkijä ja tekijä. Itsenäisyyden, eheyttämisen ja uuden ulkopolitiikan juurilla. Juva 1991.
- V.J. Sukselainen, Halusin valtiomieheksi. Hämeenlinna 1997.
- Kaarle Sulamaa, Hilja Riipinen — Lapuan lotta. Keuruu 1995.
- Suomen lehdistön historia 5. Jyväskylä 1988.
- Juhani Suomi, Vonkamies. Urho Kekkonen 1944-1950. Keuruu (1988).
- Väinö Tanner, Suomen tie rauhaan 1943-44. Helsinki 1952.
- Jukka Tarkka, 13. artikkla. Suomen sotasyllisyysskysymys ja liittoutuneiden sotarikos-

- politiikka vuosina 1944-1946. Porvoo 1977.
- Kaarlo Tetri, Viipurista maailmalle. Muistelmia elämästä ja työstä valtionjohdon tunnustuksessa. Hämeenlinna 1995.
- Artturi Tienari, Ratinanlinna 1925-1975. Tampere 1976.
- Artturi Tienari, Tekojen aseveljeyttä. Viisi vuotta vapaaehtoista asevelitoimintaa Tampereella 1940-1945. Helsinki 1966.
- Martti Turtola, Risto Ryti. Elämä isänmaan puolesta. Keuruu 1994.
- Turvallisuuspoliisi 75 vuotta 1919-1994. Toimittaneet Matti Simola ja Jukka Salovaara. Helsinki 1994.
- Mikko Uola, Raumalaiset Suomea suojaamassa. (Tampere 1994).
- Mikko Uola, Rintamamiesten liitto. Rauma 1988.
- Mikko Uola, Sinimusta veljeskunta. Isänmaallinen kansanliike 1932-1944. Keuruu 1982.
- Mikko Uola, Suomalaisen populismin juurilla. Ernesti Hentunen - tasavallan hovinarri. Tampere 1997.
- Mikko Uola, Suomen Ilmailuliitto 75 vuotta 1919-1994. Forssa 1994.
- Anthony F. Upton, Kommunismi Suomessa. Rauma 1970.
- E.V. Valkama, Aatteen ja ase. Suomen Reserviupseeriliiton 25-vuotistaipaleelta. Helsinki 1956.
- Vapaussodan Kenttäharmaat r.y:n kymmenvuotisjulkaisu Helsinki 1941.
- Vesa Vares, Kaksi askelta edellä. Kokoomuksen Nuorten Liiton historia 1928-96. Juva 1999.
- Olli Vehviläinen, Presidentinvaihdoksesta väirauhansopimukseen, teoksessa Kansakunta sodassa 3. Helsinki 1992.
- Timo Vihavainen, Kansakunta rähmällään. Suomettumisen lyhyt historia. Keuruu 1991.
- Timo Vihavainen, Stalin ja suomalaiset. Keuruu 1998.
- 50 vuotta väestönsuojelutyötä. Suomen väestönsuojelujärjestö 1927-1977. Helsinki 1977.
- Väinö Voionmaa, Kuriiripostia 1941-1946. Helsinki 1971.
- J. Raymond Ylitalo, Salasanomia Helsingistä Washingtoniin. Muistelmia ja dokumentteja vuosilta 1946-48. Keuruu 1978.

LEHDISTÖ

- Helsingin Sanomat
 Työkansan Sanomat
 Uusi Suomi
 Vapaa Sana

Summary

Article 21 of the 1944 Interim Peace Treaty

THE DISSOLUTION OF ORGANISATIONS DURING THE FINNISH "YEARS OF DANGER"

A Political Article

The military situation of Finland, a co-belligerent of Germany against the Soviet Union, had significantly deteriorated in the summer of 1944. Germany's fortunes had taken an irrevocable turn, and towards the end of August, Rumania was the first among the German allies to change sides. Finland, who had conducted its separate war along with Germany, soon also started to investigate the possibilities of peace with the Soviet Union.

As a result of these contacts, the Finnish peace delegation, sent to Moscow in September 1944, had to sign on September 19 a truce dictated by the Soviet Foreign Minister, V.M. Molotov. The truce was intended as an armistice and a preliminary peace treaty. In addition to military and economic articles, which were heavy on Finland, the interim peace treaty also included political articles which included stipulations on the conviction of those guilty of war crimes as well as on the dissolution of Fascist or Hitler-minded organisations. The last stipulation was included in Article 21 of the interim peace treaty.

The inclusion of political articles in the interim peace treaty dictated to Finland was mainly due to the fact that World War II had become an ideological war against Nazism and Fascism. The winning powers not only wanted to punish the states that had fought against them, but also root out from those countries ideologies which they disliked. Since the Soviet Union was in charge of making the accounts with Finland, Moscow not only wanted to suppress the Nazi-minded organisations, insignificant scattered groups in Finland, but also the main anti-Communist organisations by labelling them as Fascist organisations. As far as Finland was concerned, no exception to the application of the ideological stipulations were made, although Finland, contrary to all other countries fighting with Germany, had retained its western democratic system throughout the war.

From the First Prohibition to the Dissolution of the Civil Guards

In the first instance, the Finnish Government had to take a stand as to which Finnish organisations could be interpreted as being Fascist or Hitler-minded.

As early as 23 September, the Government dissolved 420 organisations in total, the most significant among them being the right-wing radical IKL Party (Patriotic Popular Movement), which was considered to be German-minded, as well as AKS (Academic Karelia Society), a society of academic citizens, originally founded for the pursuit of joining Eastern Karelia to Finland. At the same time, all small, openly Nazi-minded organisations, which never had enjoyed any particular support in Finland, were prohibited.

However, the Allied (Soviet) Control Commission (ACC), arrived in Finland on the basis of the interim peace treaty, demanded as early as the beginning of October that Rintamamiesliitto (Federation of War Veterans), established in 1929 as the organisation of the 1918 Civil War veterans, which had expressed pro-German views during the war, be also dissolved. Without making any objections, the Finnish Government accepted the dissolution of this organisation, and also disbanded certain ethnic national organisations which had been pursuing the interests of Finnish-related peoples living in Russia.

The Finnish interim peace treaty was an almost exact copy of the corresponding treaty dictated to Rumania somewhat earlier. It also included stipulations on the dissolution of organisations which were of military nature and were engaged in anti-Soviet propaganda. In Finland it was feared that this would also refer to the voluntary Civil Guards which had been established spontaneously in 1917 and which had been engaged in comprehensive defence education activities.

In October, Colonel-General Andrei Zdanov, the head of the Allied Control Commission and a known high-level politruk, did, in fact, raise the question of the future of the Civil Guards. He was informed about the organisation by the Communists, returned from underground or from prison after having served their treason sentences, who were now demanding the prohibition of the Civil Guards which had operated in support of the Finnish social system.

During the war years, the Soviet Union had also made plans concerning the terms to be imposed on Finland after the war. These terms had also included the demand of dissolution of the Civil Guard organisation; in fact, this organisation was seen to have acted as an obstacle to the implementation of the Soviet system in Finland, both in 1917–1918 as well as during the 1939–1940 Winter War and the 1941–1944 War of Continuation, during which the training given by the Civil Guards had laid the basis for the defence capacity of the Finnish army.

Allegedly through tapping the phones of the Control Commission, the Finnish supreme military command was informed that the demand regarding the dissolution of the Civil Guards would be presented. Therefore, C.G. Mannerheim, President and Commander-in-Chief, concluded that Finland had to act independently to close the Civil Guards already before such an ultimatum could be made.

However, the Control Commission acted first. On 30 October, Colonel-General Zdanov submitted a document to the Finnish Government, demanding the dissolution of the Civil Guard organisation on the grounds that, according to his opinion, the existence of the organisation was against the stipulations

concerning the transition of the Finnish army to peace-time strength and that the organisation was a Fascist one as defined in Article 21 of the interim peace treaty.

The Finnish Government had to bend, and the Civil Guard organisation was dissolved by 6 November. However, in his letter to Zdanov, Mannerheim suggested that he did not accept the grounds given for the dissolution. The Civil Guards had already existed before the war, and the organisation could not be seen as a Fascist one; members of the organisation were at that very time fighting Hitler's troops in Northern Finland.

It took only a couple of weeks from the dissolution of the Civil Guards for its sister organisation, Lotta Svärd, to suffer the same end. The Control Commission demanded that this female organisation also be closed since it was considered by the Commission to be a female Civil Guard.

By November 1944, the Soviet Union had managed to close the organisations which it had considered to be the main Fascist ones. The Control Commission also included a modest British quota. However, the British for the most part did nothing but follow the Russian demands, although the British political envoy to Finland, Mr. Francis M. Shepherd, might have considered the dissolution of the Civil Guards to be an excessive measure. However, the British Foreign Office had no desire to act in favour of Finnish Civil Guards, an organisation with which it was not familiar.

Extreme Left and Aseveliliitto ("Federation of the Companions-in-Arms")

Not only the Soviet Union but also the Finnish extreme left, which the interim peace treaty had brought back in public after the period of illegal activities, also insisted on the dissolution of certain organisations. Once the Civil Guards and the Lotta Svärd organisation had been closed, the Communists pointed out, both to the Finnish Government and especially to the Control Commission, that Suomen Aseveljien Liitto (Aseveliliitto) which had been established after the Finnish Winter War in 1940, was still operating.

This influential organisation carried out extensive welfare work, especially among the war veterans and their families. Moreover, it had also been a loyal supporter of the Government during the war years. The extreme left found it awkward that many exponents of different political parties, ranging from the Social Democrats to the right-wing supporters, were involved in the activities of this non-political organisation.

As Finland was ordered to hold parliamentary elections in March 1945, the Communists were afraid that Aseveliliitto could influence the outcome of the elections in a manner that would be adverse from the point of view of the extreme left. Therefore, they took the message to the Control Commission, asking that they insist on the dissolution of Aseveliliitto.

However, it was the objective of the Soviet Union to leave as much

responsibility as possible to the Finnish Communists as concerned the political change to be implemented in Finland. However, the J.K. Paasikivi cabinet, instituted in November 1944, was not particularly concerned about the opinions of the extreme left. Therefore, the Control Commission had to interfere. On 24 January, Zdanov sent a document to Prime Minister Paasikivi, demanding the dissolution of Aseveliliitto, and the Government yielded immediately. All the British political envoy could do was to point out that the concept of fascism had been used in a quite widened sense on the occasion of the dissolution of Aseveliliitto.

Just before the dissolution of Aseveliliitto, the Finnish Government had disbanded other minor organisations. The list included all Finland-Germany friendship societies or organisations that had fostered German culture in any way. The Finnish-Baltic friendship societies were likewise dissolved, as well as the Russian emigrant associations that had been operating in Finland.

Communists Take Over the Ministry of the Interior

The Communists won one quarter of all seats in the parliamentary elections held in March. Prime Minister Paasikivi formed a new Government based mainly on the three major parties, the Social Democrats, the communistic Finnish People's Democratic League and the Agrarian Union. What was important was the fact that in this Government, the extreme left got hold of the same key positions which after the war had been reserved for Communists in the East European countries in view of the internal change to be made.

Yrjö Leino, the previous cabinet's only Communist and Minister of Social Affairs, and Zdanov's information officer, became Minister of the Interior. The portfolio of the Minister of Defence was given to Mauno Pekkala who had defected from the Social Democrat Party to the Finnish People's Democratic League.

As the Minister of the Interior, Leino was also in charge of the security police, the State Police. The head of the State Police had to go, and the staff of the agency underwent a "cleansing" at a fairly rapid pace. During 1945, almost all posts at the State Police were filled with Communists, with practically no heed to any formal qualification requirements.

One of the principal tasks of the security police, now in the hands of the Communists, was to chart out the organisations that would be seen to be contrary to Article 21 of the interim peace treaty. During the spring of 1945, the Control Commission had already pointed out to the Government the existence of a few minor organisation which, as suggested by the ACC, continued the operations of the dissolved organisations. In a way, the State Police took over where the Control Commission had stopped.

In 1945 the security police, operating under the Ministry of the Interior, started the systematic collection of sensitive material on the organisations which it considered to be in the way of "democratic" development. Such

organisations included Suomen Reserviupseeriliitto (The Finnish Reserve Officers' Federation), Suomen Ilmailuliitto (Finnish Civil Aviation Association), Kokoomuksen Nuorten Liitto (youth organisation of the right-wing Coalition Party) as well as Työmaahuolto, an organisation in charge of the catering for the post-war reconstruction sites, established by the activists of the dissolved Lotta Svärd organisation.

Towards the end of 1945, Minister Leino took up the question of the dissolution of the above organisations in the Cabinet but he did not get the majority of the Cabinet to back his demands. The situation did not change until 1946 after the change of President. Due to health reasons, Mannerheim resigned in March 1946 and Prime Minister Paasikivi was elected President. Former Minister of Defence Pekkala was appointed Prime Minister.

Consequences of May Day 1946

The issue regarding the dissolution of the organisations was exacerbated during the May Day celebrations in 1946 as a result of certain modest disturbances that took place in Helsinki. The Communists' May Day parade, with large-size portraits of Stalin, was greeted with mockery. A stone was thrown against the wall of the hotel in which the Allied Control Commission headquarters was located. Some schoolboys blasted two firecrackers in the street, and the police arrested two men suspected of the detonation, one of whom happened to be a Soviet diplomat. On top of all this, rumours reached the Control Commission according to which anti-Stalin slogans had been shouted in the streets of Helsinki.

The Control Commission expressed a severe protest to the Finnish Government, demanding that those guilty of the provocation be punished. Minister of the Interior Leino used the Verbal Note of the Control Commission as an excuse to demand the dissolution of certain organisations. Despite the opposition of President Paasikivi, the Government did on 16 May, in fact, dissolve two organisations. One was Itsenäisyyden Liitto (League of Independence), the purpose of which was to foster Finnish heraldic culture, and the other one was Ylioppilasoikeisto, the organisation of right-wing students which had been founded only in December 1945. Moreover, the State Police performed several house searches and confiscation calls.

According to President Paasikivi, these acts of dissolution were poorly motivated and in his mind, such acts caused unnecessary uneasiness in the country. He made it clear to the Government that he must be consulted concerning any further dissolution of an organisation. He also threatened that, should the Government continue to dissolve organisations against the wishes of the President, he would amend the respective Statute and take the decisions himself.

The Finnish Communists, blamed by Moscow of being incapable of achieving change, had a burning need to demonstrate that the cleansing was

continuing. A number of policemen and one Governor of a Province were dismissed, and the Minister of the Interior tried to continue to dissolve organisations. However, the latter project failed due to the determined opposition of President Paasikivi. On his initiative, the Chancellor of Justice was asked to give a statement regarding the Fascist nature of the organisations on the Ministry's dissolution list. The Chancellor of Justice stated that there was no evidence as to the organisations in question being contrary to the interim peace treaty.

The interfering of the President in the issue prevented further organisations from being dissolved. However, this did not prevent the State Police from collecting sensitive material regarding more and more organisations. Finnish shooting associations were among those focused on. Moreover, the dissolution demands were further intensified by a modest secret society formed by a few young boys, considered to be a Fascist organisation by the State Police. Besides the determined action taken by President Paasikivi, the process of dissolution of the organisations ended due to the fact that after 1945 the Control Commission never named a particular organisation to be dissolved. Specified demands were only made by the Finnish extreme left which maintained that the Control Commission was backing their proposals. In reality, the Control Commission was, however, mainly following the adopted policy of leaving the Finnish Communists to do the "dirty work" of changing Finnish society. Since the Control Commission did not express any clear demands as to the dissolution of the organisations, it was possible for the President and the majority in the Cabinet to disregard the demands of the Communists.

Books, Plays, Films and Monuments

The Control Commission interpreted Article 21 of the interim peace treaty quite freely; in their mind it prohibited all writing that was felt to be anti-Soviet. As early as the autumn 1944, all literature with the slightest critical attitude towards the Soviet Union had been eliminated from Finnish libraries. All such literature was also removed from bookstores.

On a few occasions, the ACC also interfered with articles in the Finnish press, and the Government, led by President Paasikivi, saw to it that journalists followed strict self-censorship when writing about issues that touched upon the Soviet Union. This marked the beginning of a decades-long practice of not criticising the Soviet Union. As a result, no Finnish newspapers, with the exception of two or three individual cases, were dissolved. However, the papers voicing the views of the dissolved organisation had to close down.

Censorship also interfered with theatres and cinemas. Due to its anti-Soviet stance, one theatre had to wind up its operations in the spring of 1946, and certain plays included in the repertoire of some other theatres were prohibited. Naturally, any German films were also banned, as well as quite a number of Finnish patriotic films. Some of these bans persisted until the 1980s.

On the basis of Article 21 of the interim peace treaty, the Control Commission also focused on the monuments erected in Finland, demanding the elimination or changing of all monuments that expressed anti-Soviet feelings. In 1946, the Finnish Government did, in fact, launch an extensive survey of the monuments. It was found out that the majority of the monuments were quite innocent. The statue of liberty, erected in Hanko in honour of the German military mission that had landed in Finland in 1918, had to be demolished. Some lines of text, considered to be derogatory to the Russians, had to be eliminated from some monuments.

Most of these monuments were, however, returned to their original or almost original shape during the following decades, along with the liberalisation of the general atmosphere in the country.

The Paris Peace Treaty

The negotiations for the final peace treaty of World War II were conducted in Paris in 1946. It was the objective of President Paasikivi to remove the stipulations of Article 21 of the interim peace treaty from Finland's final treaty. However, he did not succeed in this. According to the Russians in the Allied Control Commission, it was important that corresponding stipulations which gave the Soviet Union the right to interfere with the internal affairs of Finland should also be included in the Peace Treaty.

In this mission, the Control Commission obtained effective assistance from the Finnish extreme left. In the peace negotiations, the exponents of the left sent to Paris, Prime Minister Pekkala and Minister of the Interior Leino, were defending the interests of the Soviet Union rather than those of Finland, and the dispositions prohibiting Fascist and anti-Soviet activities remained in the final Peace Treaty.

Therefore, during the following decades, the Soviet Union could always plead the Peace Treaty and demand that no such organisations operate in Finland that Soviet practice would classify as Fascist organisations. When the Soviet Union dissolved, Finland re-interpreted the Peace Treaty so that not all of the Articles were no longer valid, but the Article regarding the prohibited organisations did stay in force. As late as 1994, the Russian Embassy in Finland made reference to the said Article when it paid attention to the operation of two minor Finnish organisations.

Starting from 1948, the Finnish internal situation began to normalise as compared to the immediate post-war "years of danger". The Allied Control Commission had left the country in September 1947 once the final Peace Treaty had been ratified. In May 1948, Parliament passed a vote of no-confidence against the Communist Minister of the Interior Leino, who had to resign. In the parliamentary elections of the summer of 1948, the Communists suffered a loss, and a Social Democratic minority government was instituted.

The Communist-directed State Police, the "Red State Police", was dissolved towards the end of 1948 after it had been found guilty of various misuses of its powers. It was replaced by a politically neutral Security Police manned by completely fresh personnel.

The Final Accounts of the Dissolution Measures

On the basis of the interim peace treaty, a total of over 3,300 organisations were dissolved in Finland; the majority of them were district associations of disbanded nation-level organisations. The dissolved organisations had about 800,000 members in total. Among them were the three largest Finnish organisations, Aseveliliitto, Lotta Svärd and the Civil Guards, owners of a considerable amount of property. In principle, the assets of the dissolved organisations were taken over by the state.

The above three major organisations had, however, anticipated the upcoming dissolution. Taking urgent measures just before the dissolution decisions, they had donated most of their property to other existing or expressly established new organisations. For example, most of the Civil Guard property went to the Finnish Red Cross while Lotta Svärd and Aseveliliitto donated the main part of their property to foundations which they themselves had established.

The destiny of this property inspired a long-lasting political debate after the war. The Communists insisted that the donated property be confiscated by the state, and in November 1945 the Government proposed a bill to Parliament regarding the confiscation of the donated Civil Guard property. Due to measures braking the progress of the proposal in Parliament, the Government bill expired.

The receivers ordered to manage the property of the dissolved organisations made a detailed account of all donations, and most of them remained in force. A part of the property was taken over by the state. Finally, in the early 1950s, the Government decided to donate the entire ceded property to charitable and non-profit purposes. However, quite a considerable share of this property had been used to pay the salaries of the receivers or had lost its value due to heavy inflation.

A few of the foundations established with the help of the property of the dissolved organisations were managed so well that they became significant supporters of charitable operations. Such foundations include Suomen Naisten Huoltosäätiö (Finnish Women's Welfare Foundation), established by Lotta Svärd, and Kaatuneiden Muistosäätiö (Memory Foundation of the Soldiers Fallen in Action) established by Aseveliliitto, as well as a few local foundations established with the help of Civil Guard funds.

Parallel to the debate on the assets of the dissolved organisations, the extreme left kept alive the allegation that the operations of the dissolved organisation were secretly continued. As a result of this, as late as the 1950s, the eulogies at the funerals of those who had been active in the dissolved organisations were

closely followed, the veterans meetings of the war-time detachments were spied upon, and anti-Soviet activities were denounced to the authorities. However, no actual operation of the dissolved organisations could be observed in the surveys conducted by the authorities.

However, the forces behind certain dissolved associations did establish new organisations as of the 1950s. Vapausoturien Huoltosäätiö (Freedom Soldiers' Welfare Foundation) was established in 1954 by those who had been active in Rintamamiesliitto, to assist the 1918 Civil War soldiers who had fought on the side of the "Whites" and to foster the tradition of the Civil War, also known as the "War of Freedom". The Finns who had served in the German SS forces in 1941–1943 and whose companions-in-arms organisation had been dissolved in 1944, were able to establish a new welfare organisation in 1955. New veteran organisations were established, and gradually also Finland-Germany friendship societies; finally, the 1990s saw new Finnish-Baltic friendship societies and associations fostering the traditions of the "War of Freedom", the Civil Guards and Lotta Svärd.

Article 21 of the 1994 interim peace treaty had a long-lasting impact on Finnish society. Many decades passed as people kept mostly silent about their membership in the dissolved organisations. This constituted a part of the sadly-renowned "Finlandisierung" or "Finlandisation" policy.

To date, the autumn of 1944 has still not lost its importance. Every now and then, opinions are raised in Finnish society, according to which there was some sort of a "bad spirit" around the dissolved organisations. The legacy of Zdanov and Leino as well as of their satraps and informers has thus cast a long shadow over Finnish society.

■ Henkilöhakemisto

- Aakkula, K.A. 90
Aaltonen, Aimo 107, 125, 149, 154, 157, 161, 166, 167, 219
Aaltonen, Esko 203
Aarmio, Armas 63
Ahava, Teini 236
Ahla, Eino J. 230
Ahlbäck, Gunnar 200, 216, 217
Ahmavaara, Arvi 235, 257
Aho, Lauri 151, 165, 169
Airas, Pentti 160
Airo, Aksel 208
Alanen, Aulis J. 68, 226
Alanen, Joseph 243
Aminoff, Torsten 74, 90, 91, 231
Aminoff, Torsten G. 86, 87, 172
Ampuja, Mikko 101
Annala, Vilho 20, 21, 40, 143, 144, 254
Anto, Aito 160
Antonescu, Ion 26, 120
Armfelt, Björn 93, 84
Autere, Tenho 249, 251
- Barhotin 134
Becker, Werner 126
Beck-Friis, Hans 169
Bevin, Ernest 209
Bobrikov, Nikolai 50, 128, 196
Boman, Unto, ks. Parvilahti
von Born, Ernst 29, 32, 50, 92, 227
Brežnev, L. 249
Brusiin, Otto 60, 124, 130, 149, 152, 167
- Cajander, A.K. 11
Castrén, Erik 42, 47, 76, 105
Castrén, Urho 32-34, 50, 52, 53, 58-60, 62, 70, 71, 78, 88, 92, 96, 97, 123, 170, 176, 212, 222, 227, 229
Cavén, Aarne 246
Cederberg, Kaarlo 40
Churchill, Randolph 203
Churchill, Winston 116, 203
- Dahm, Richard 17, 19
- Ekholm, Per Ole 73
Ellilä, K.J. 50
Eloneva, Veikko 141
Elonperä, Teppo 168
Elstelä, Ossi 167
Enckell, Carl 23, 26-28, 32, 41, 44, 45, 49, 60, 74, 86, 93, 146, 154, 184, 199, 209, 212, 215
Enckell, Oscar 24
Erich, Mikko 31
Erich, Rafael 230
Eränen, Aimo 249
- Fabritius, Johan 22
Fagerholm, K.-A. 56, 57, 78, 118, 178, 215, 218, 236
Federley, Håkan 94
Feiring, Ragnar 252, 254
Feodorov, A.N. 93, 129, 149, 157
von Fieandt, Rainer 146, 259
Forsström, Petter 22, 87, 146
von Frenckell, Erik 146
- Gabrielsson, Erik 93, 159, 165
Gallen-Kallela, Akseli 253
Gartz, Åke 82, 119, 147
de Gaulle, Charles 35
Genez, Maja 76, 139, 141
Groza, Petru 120
- Haaki, Toivo 61, 62
Haataja, Lauri 25, 219
Haavio, Martti 203
Hackzell, Antti 15-17, 19, 21, 23, 24, 26, 32, 88, 97, 123
Hakkarainen, Jouni 142
Hakkarainen, Tellervo 139, 142
Hallamaa, Reino 159
Harima, S.A. 133, 146
Harriman, Averell 30
Harvala, Kaarlo 245
Hausch, Leontij 50, 51
Heikkilä, Kauko 56
Heikkilä, Toivo 153, 178
Heiniö, Sulo 69, 70, 234, 235
Heinonen, Arvo 224
Heinrichs, Erik 24, 62
Helanen, Antti 160
Helanen, Eino 160
Helanen, Juhani 160
Helanen, Vilho 22, 160, 172
Helanen, Yrjö 160
Heljas, Lennart 182, 183
Hellaakoski, Aaro 207
Helo, Johan 78, 101, 144, 211, 231
Hentunen, Ernesti 195-197, 199-201, 205, 206, 214
Herlitz, Carl-Gustaf 87
Hetemäki, Päiviö 152, 174
Hietalahti, Veikko 245
Hillilä, Kaarlo 17, 20, 32, 34, 46, 49, 50, 68, 81-83, 85, 87, 88, 92, 93, 98, 100, 102, 110, 112-118, 223-225, 231, 232
Hiltunen, Onni 110, 175
Himmler, Heinrich 164
Hitler, Adolf 67, 207
Honkajuuri, Mauri 146, 169
Honkala, Niilo 235
Hulley, Benjamin M. 146
Hydén, J.E. 61, 89
Hyvämäki, Lauri 13, 37, 160

- Ignatius, Hannes 43
 Iljinski, J. 214
 Istomin, Sergei 152
- Jaakkola, Jalmari 207
 Jahnukainen, Jaakko 151
 Jahre, Wilhelm 17, 38
Jakobson, Max 211
 Janhunen, Matti 153, 178, 182, 183
 Jelisejev, Jelisei, ks. Sinitsyn
 Johansson, Karl 94
 Jokela, Heikki 252
 Jokinen, Kalle 56, 69, 70, 235
 Joutsela, Teijo 167
 Jussari, Veikko 117, 222
 Juva, Einar W. 204
 Järvi, Lauri 173, 213
 Järvinen, Arvo 89
 Järvinen, E.I. 126
- Kaarna, Kalle 218
 Kaijalainen, Lauri 182
 Kaivola, Toivo 94
 Kalkas, Ilmo 224
 Kallia, Rauno 20, 40
 Kallinen, Yrjö 55, 182, 235
 Kallio, Antero 151, 152, 172, 256
 Kalsta, Arvi 20
 Kangas, Esko 21
 Kannila, Helle 207
 Kantanen 141
 Kaprio, Leo A. 248
 Kares, K.R. 38
 Karhu, Ilmari 29, 90
 Karhumäki, Urho 140
 Karikoski, V.A.M. 132-134, 163
 Kastari, Paavo 17, 35, 84, 86
 Katajarinne, Esko 231, 236
 Kauppi, Kalle 68
 Kekkonen, Urho 11, 20, 49, 50, 78, 82-84, 93, 95, 98, 100, 102, 110, 113, 115, 116, 118, 147, 203, 207, 225, 231, 232, 234
 Kelly, P.D. 60
 Kerkkonen, Veikko 163, 172
 Kerr, Archibald 27
 Kesänen, Aarne 236, 249, 251
 Kilpeläinen, Yrjö 178, 190, 219
 Kilpi, Eino 180, 182, 214
 Kilpi, Sylvi-Kyllikki 236, 251
 Kilpinen, Yrjö 35
 Kirjavainen, Jussi 89
 Kiukas, Urho 159, 217
 Kivilahti, Kaarlo 167
 Kivimäki, T.M. 35
 Kollontai, Aleksandra 16
 Koskimies, M.E. 34
 Kosygin, A. 249
 Kunnas, Hanno J. 167, 253
 Kurkiala, Kalervo 38
 Kuusela, Walter 235
 Kuusinen, Hertta 48, 78, 102, 107, 140, 143, 190
 Kuusinen Otto Wille 55, 155, 194
 Kuuskoski, Reino 232
 Kylmänen, Vilho 95
 Kymmentaka, Jorma 149
- Laakso, Eino 141
 Lahdensuo, Jalo 226
 Laine, Yrjö 248
 Lampinen, Kalle 50
Lappalainen, Niilo 22
 Laurén, Aapo 204
 Laurila, Matti 68, 239
 Lawrence, William 106, 107
 Lehmus, Kalle 236, 239
 Lehtinen, Inkeri 196
 Leino, Yrjö 50, 78, 82, 110, 118-120, 122-124, 127, 128, 130, 134, 135, 138, 141, 142, 147-149, 154, 158, 159, 162, 165, 166, 170, 173-175, 177-180, 182, 183, 190, 195, 196, 198, 200, 203, 205, 211, 213, 214, 232, 234, 256, 261
 Leinonen, Artturi 236
 Leivo-Larsson, Tyne 258
 Lenin, V.I. 57, 100
 Leppänen, Voitto 148
 Leskinen, Väinö 118, 142, 178, 190
 Leštšisnki 134
 Liikanen, Erkki 256
 Liljeroos, Eino 236
 Lindblom, Olavi 142
 Lindh, Carl 22, 44-46, 49
 Lindqvist, Gunnar 17, 18
 Linko, Paavo 151, 161
 Linkomies, Edwin 15
 Linnankivi, Pekka 191
 Linnankoski, Johannes 164
 Linnove, Olavi 19
 Loppi, Veikko 83, 97, 98
 Lounasmaa, Aarno 60, 246
 Lundqvist, J.F. 132
 Luukka, Eemil 187
 Luukkonen, Fanni 76, 78, 82
 Lääveri, Toivo 216
- Magill, James H. 88
 Maiski, Ivan 24
 Majava, Oiva 117
 Malmberg, Lauri 58, 59, 61, 63, 67, 72-74, 82, 92, 230, 237
 Maltzev 134
 Mannerheim, C.G. 9, 22, 29, 33, 47, 51, 57, 59, 61, 62, 64, 66, 67, 68, 71, 74, 75, 80, 95, 96, 103, 104, 107, 108, 133, 150, 154, 170, 176, 195, 208
Manninen, Ohto 55, 64
 Mantere, Erkki 200
 Marttila, Heikki (Arijoutsu) 168, 169
 Martola, A.E. 32, 33, 50 60-62, 78, 158, 159, 169
 Martola, Anneli 158, 159
 Marttinen, Walter 224
 Maslov, Lev 156, 159
 Meltti, Väinö 101, 102, 159
 Merikoski, Veli 77, 229
 Metzger, Hans 161, 162
 Miettinen, Urho 76, 92
 Molotov, V.M. 24, 27-29, 34, 63, 161
 Murto, Yrjö 142, 178, 182, 183
 Mussolini, Benito 255
 Mustakallio, Martti J. 37
 Mäkinen, Einar 74, 229, 230, 233

- Mäkinen, Yrjö 181
Mäkiö, Varpu-Leena 161, 162
Määttä, Kalle 46, 224, 225
- Nekljudov, Nikolai 129
Nevakivi, Jukka 158, 261
Nevanlinna, Rolf 35, 126, 165
Niemelä, Eemeli 245
Nikkola, Iisakki 40
Nilsson, Bertel 185
Nordström, Ragnar 22, 81
Norkamo, Rea 141
Norrmén, P.H. 146
Norta, Yrjö 218
Norva, Kaarlo 117
Nuortevea, Kerttu 257
Nuortevea, Santeri 257
Nykänen, Vietti 18
- Oesch, K.L. 61, 72
Oinas, Lauri 224
Oinonen, Woldemar 61, 89
Oksanen, Sven 18
Olenius, Oiva 62, 63, 68, 69, 74, 236, 238
Ollinen, Ilmo 165
Orko, Risto 218
Orlov, Pavel 40, 41, 44-49, 51, 52, 54, 67, 87, 96, 98, 106, 107, 110, 118, 119
Oromaa, Taisto 192
Osara, N.A. 83
Osmonsalo, Erkki 22
Osola, Paavo 239
- Paasikivi, Alli 133, 248
Paasikivi, J.K. 16, 23, 24, 26, 29, 70, 78-80, 88, 93-95, 98, 101, 104, 106-108, 110, 115, 118-120, 123, 126, 128, 133, 143-150, 153, 154, 156, 157, 159, 162, 163, 165, 166, 169-171, 173-177, 179, 190, 194, 195, 199-206, 209, 210, 213, 214, 216, 217, 220, 221, 230, 232, 255
Paasipuro, Lulu 168
Pajarov 90
Palmroth, Hugo 126, 128
Palmroth, R.W. 167
Palolampi, Erkki 207
Pantenburg, Vitalis 207
Parvilahti (Boman), Unto 17, 19, 94, 123
Pekkala, Eino 177, 180, 183, 206
Pekkala, Mauno 49, 50, 82, 93, 105, 116, 119, 147, 154, 159, 161, 166, 169, 170, 173, 175, 176, 182, 183, 195, 198-200, 203, 204, 211, 231, 232, 234
Pesonen, Niilo 21
Pessi, Ville 98, 107, 123, 143, 148, 158
Petrolainen 134
Pihkala, Martti 18
Pohjala, Kyllikki 76
Pohjanpalo, Ilmari 159, 160
Pohjanpalo, Jaakko 160
Pohjonen, Eero 204
Poijjärvi, Arvi 126, 207
Polvinen, Tuomo 209
Ponkala, Pentti 188
Popov, Dmitri 48, 84
- Procopé, Hjalmar 208
Pulla, Armas J. 207
Puntila, L.A. 118
Puolakka, Pauli 216
Päiviö, Paavo 167
- Rădescu, Nicolae 120
Raikas, Yrjö 18, 19
Rangell, J.V. 20
Raski, Reino 90
Rautala, Paavo 254
Ravila, Paavo 204
Razin, Vasili 137, 156, 159
Reinikainen, Oskari 237
Rekola, Eero 224
Rentola, Kimmo 158
Riekkii, Esko 35, 146
Riihimäki, Paavo 183
Riipinen, Hilja 77, 78, 82
Rinne, Aarne 252
Ritva, Einari 224
Roine, Eino 232
Roosevelt, Franklin 23, 116
Rosenberg, Alfred 164
Rosenberg, Gösta 184
Ruosaari, Yrjö 174
Ruutu, Yrjö 126, 208
Rydberg, Kaisu-Mirjami 101
Ryti, Risto 22, 204, 208
Ryömä, Mauri 48, 55, 124
Räikkönen, Erkki 37, 163
Räisänen, Yrjö 101, 178
- Saarinen, Yrjö 40
Saarmio, Nikolai 86, 88, 117, 123, 124
Saharov, Andrei 256
Salmiala, Bruno 20, 21, 35, 38, 40, 143, 144, 254
Salminen, Arvo 165, 173, 213
Salminen, Esko 203
Salonen, Ahti M. 50
Sănătescu, Constantin 26, 120
Sartre, Jean-Paul 218
Saukkonen, Jussi 111, 173
Savonenkov, Grigori 67, 79-81, 92, 93, 95, 114-117, 123, 126-128, 148, 153, 154, 157, 158, 162, 170, 184, 186, 198-200, 203, 208, 215, 218
Schauman, Eugen 128
Schauman, Rafael 43
Seppälä, Felix 235
Šerstnev 150
Shepherd, Francis M. 59, 60, 67, 112, 146
Sibelius, Jean 261
Sihvo, Sam 218
Simonen, Aarre 215, 216
Sinitšyn (Jelisejev), Jelisei 48, 49, 84, 85, 88, 101
Sinivaara, Jalmari 252
Sippola, Veikko 125, 154, 161, 166
Sívén, Bobi 37
Sjöblom, Veikko 152, 171
Smedberg, Veikko 151
Smirnov, Stefan 93
Snellman, Teo 17, 18, 35, 37

Sointu, Sakari 89
 Solženitsyn, Aleksandr 256
 Stalin, J.V. 23, 48, 51, 55-57, 101, 102, 112, 116, 119, 155, 156, 162, 195
 Stenberg, Elli 236
 Štyrov, V.V. 60, 141, 147, 180
 Ståhlberg, K.J. 175, 176, 199, 209
 Ståhle, Gunnar 146
 Suhonen, Väinö 95
 Sukselainen, V.J. 246, 248
 Sundqvist, Ulf 256
 Sundström, Cay 48, 101, 102, 211
 Suominen, Paavo 140
 Suontausta, Tauno 217
 Susitaival, Paavo 254
 Svento, Reinhold 49, 78, 154, 170, 173, 175, 177
 Svinhufvud, P.E. 47
 Särkkä, Toivo 218

 Tahvanainen, Otto 89
 Takki, Uuno 68, 234
 Talvela, Paavo 96, 103, 146
 Talvio, Maila 35
 Tanner, Väinö 26, 32, 34, 111
 Tarjanne, Toivo 178, 217, 230
 Terjoškin, V.P. 121
 Tervo, Penna 142, 190, 250
 Tetri, Kaarlo 149, 157, 165-167
 Tokarev, Sergei 72, 78, 90, 91
 Tuominen, Erkki O. 167, 215, 219, 253
 Tuominen, Jorma 106
 Tuominen, Tyyne 234
 Tuomioja, Sakari 119, 225, 258
 Tuomivaara, E.A. 40
 Turunen, Irma 76, 247
 Tähtinen, Urho 61, 72
 Törngren, Ralf 110, 175, 180

 Unho, Ilmari 218
Upton, Anthony 157
 Uronoja, Yrjö 159
 Ursin, Viktor 31

 Wainio, J.V. 40, 70
 Walden, Rudolf 24, 32, 43, 61-64, 68, 70-73, 80, 92, 93, 109

 · Waltari, Mika 207
 · Valve, Väinö 109, 110, 118, 119, 230, 231
 · Vanamo, Jorma 137
 · Vannas, Mauno 165
 · *Vares, Vesa* 179, 213
 · Varjonen, Unto 145
 · Varvikko, Klaus 140, 141
 · Wegelius, Edvard 134
 · Vesterinen, Vihtori 180
 · Wetzer, Martin 43
 · Viding, Paavo 182, 183
 · *Vihavainen, Timo* 100, 261
 · Vihma, Einar 254
 · Wihuri, Antti 146
 · Wiik, K.H. 55, 101
 · Vikstedt, Topi 253
 · Vilhula, Taavi 177, 182, 183
 · Viljanen, Pentti 167
 · Vilkuna, Kustaa 49, 204, 236, 239, 241, 252
 · Willman, Harry 94
 · Virkkunen Veli 205
 · Virta, Aatto 248
 · Wirtanen, Johannes 257
 · Vokkulainen, Esko 152, 153, 161-167, 169, 179, 219
 · Vorošilov, K.J. 55
 · Wuolijoki, Hella 48, 49, 126, 173, 195, 203
 · Wuolle, Bernhard 35
 · Wuori, Eero A. 49, 54, 58, 68, 78, 96-98, 110, 111, 118, 128
 · Vuorisalo, Keijo 200
 · Vyšinski, Andrei 120
 ·
 · Ylppö, Arvo 261
 · Yläne, Yrjö 93
 ·
 · Ždanov, Andrei 29, 51-58, 60, 63-67, 71, 79, 80, 91, 94-98, 100-102, 107, 108, 110, 116, 119, 128, 129, 142, 144, 145, 148, 210, 230, 261
 · Zotov, Ivan 40
 ·
 · Åkerman, Harald 43
 ·
 · Öhquist, Harald 207